ТЕОПОМП РАЗКАЗВА
В ПЪРВАТА КНИГА
ОТ ИСТОРИЯТА НА ФИЛИП
СЛЕДНОТО, КОГАТО ГОВОРИ
ЗА НЕГО: „НА ТРЕТИЯ ДЕН
ФИЛИП ПРИСТИГНАЛ В ОНОКАРСИС,
МЯСТО В ТРАКИЯ С ГОЛЯМА ГОРА,
ХУБАВО ПОДРЕДЕНА,
ПРИЯТНА ЗА ПРЕБИВАВАНЕ,
ОСОБЕНО ПРЕЗ ЛЯТОТО.
ТО БИЛО И ЕДНО ОТ МЕСТАТА,
ПРЕДПОЧИТАНИ ОТ КОТИС,
КОЙТО ОТ ВСИЧКИ ТРАКИЙСКИ
ЦАРЕ СЕ ОТДАВАЛ НАЙ-МНОГО
НА УДОВОЛСТВИЯ И РАЗКОШ.
ТОЙ ОБХОЖДАЛ СТРАНАТА СИ
И КЪДЕТО ВИЖДАЛ МЕСТА СЕНЧЕСТИ
С ДЪРВЕТА И БОГАТИ С ВОДИ,
ПОСТРОЯВАЛ ЗАЛИ ЗА ПИРШЕСТВА.
И КАТО ПОСЕЩАВАЛ
ВСЯКО ЕДНО ОТ ТИЯ МЕСТА,
КОЛКОТО ПЪТИ МУ СЕ УДАВАЛО,
ПРИНАСЯЛ ЖЕРТВИ НА БОГОВЕТЕ
И ОБЩУВАЛ СЪС СЪНОВНИЦИТЕ СИ
И СЕ ЧУВСТВАЛ
БЛАЖЕН И ЩАСТЛИВ...

ATHEN. XII, 531E. - 232A.
(ПРЕВОД В. БЕШЕВЛИЕВ И Г. МИХАЙЛОВ)

ISBN 978-954927063-1

KOZI GRAMADI 1 КОЗИ ГРАМАДИ

КОЗИ ГРАМАДИ
ПРОУЧВАНЕ НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА VIII-I В.ПР.ХР.
ТОМ 1

KOZI GRAMADI
STUDIES OF AN ODRYSIAN RULER'S RESIDENCE AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT. 8TH – 1ST CENTURIES BC
VOLUME 1

UNICART

КОЗИ ГРАМАДИ

ПРОУЧВАНЕ
НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА VIII – I в. пр. Хр.

Том I

KOZI GRAMADI

STUDIES
OF AN ODRYSIAN RULER'S RESIDENCE AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT. 8TH – 1ST CENTURIES BC

Volume I

*Книгата се издава с любезното съдействие
на г-н Лъчезар Димитров Цоцорков – Меценат на културата.*

*This book is published with the kind assistance
of Mr. Luchezar Dimitrov Tsotsorkov – Maecenas of culture.*

НАЦИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

NATIONAL MUSEUM OF HISTORY

КОЗИ ГРАМАДИ

ПРОУЧВАНЕ НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА VIII – I В. ПР. ХР.

Том I

KOZI GRAMADI

STUDIES OF AN ODRYSIAN RULER’S RESIDENCE AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT. 8TH – 1ST CENTURIES BC

Volume I

2011

© Авторски колектив / Authors, 2011
© Издателство UNICART / Published by UNICART, 2011

ISBN 978–954–92706–3–1

Съставител:
Иван Христов

Авторски колектив:
Иван Христов, Даниела Стоянова,
Венета Ханджийска-Янкулова,
Чавдар Цочев, Методи Манов,
Стилиян Иванов, Петър Минков

Чертежи и графични реконструкции в Глава III, т. 2:
Венета Ханджийска-Янкулова, Диян Янкулов
и Даниела Стоянова

Карти:
инж. Тотю Ангелов,
инж. Христо Мичев

Фотограф:
Иван Христов

Превод:
Светла Цанева

Предпечат:
Ваня Христова

Художник:
Анастасия Карталева

Editor-in-chief:
Ivan Hristov

Authors:
Ivan Hristov, Daniela Stoyanova,
Veneta Handzhiyska-Yuankulova,
Chavdar Tsochev, Metodi Manov,
Stylian Ivanov, Peter Minkov

Plans and graphical reconstructions in Chapter III, 2:
Veneta Handzhiyska-Yuankulova,
Diyan Yuankulov and Daniela Stoyanova

Maps:
Engineer Totyu Angelov,
Engineer Hristo Michev

Photographer:
Ivan Hristov

Translated by:
Svetla Tsaneva

Prepress:
Vanya Hristova

Design:
Anastasia Kartaleva

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Увод 7

II. КРЕПОСТ И СВЕТИЛИЩЕ НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ – *Иван Христов* .13
1. Археологически материали – *Иван Христов* 27
2. Интерпретация на разкритите археологически структури
на връх Кози грамади – *Иван Христов* 42

III. ПРОУЧВАНИЯ НА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ 47
1. Укрепителна система – *Иван Христов* 47
2. Монументална сграда – *Иван Христов, Даниела Стоянова* 81
3. Метални находки – *Иван Христов* 116
4. Оловни тежести за прашка от района на тракийска владетелска
резиденция при връх „Кози грамади“ – *Иван Христов, Методи Манов* ..119
5. Битова керамика на ръка от резиденция в подножието
на вр. Кози грамади – *Венета Ханджийска-Янкулова* 133
6. Керамика работена на колело – *Чавдар Цочев* 151
7. Питоси – *Стилиян Иванов* 163
8. Строителна керамика – *Стилиян Иванов* 168
9. Интерпретация на разкритите археологически структури –
Иван Христов 180

IV. СКАЛНИ СВЕТИЛИЩА, НЕКРОПОЛИ, КАРИЕРИ ЗА СТРОИТЕЛЕН
МАТЕРИАЛ, ДРЕВНИ ПЪТИЩА И ИЗВЪНКРЕПОСТНО СЕЛИЩЕ.............191
1. Скало светилище на връх Сборови грамади –
Иван Христов, Венета Ханджийска-Янкулова 191
2. Некрополи – *Иван Христов* 195
3. Кариери за добив на гранит от района на резиденцията
в м. Кози грамади – *Петър Минков* 198
4. Селище – *Иван Христов* 210
5. Древни пътища в района на връх Кози грамади – *Иван Христов* 211

V. АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯТ КОМПЛЕКС НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ
И ЗЕМИТЕ НА ОДРИСИТЕ – *Иван Христов* 217

ЛИТЕРАТУРА 232

CONTENTS

I. Introduction 7

II. A STRONGHOLD AND A SANCTUARY ON KOZI GRAMADI PEAK – *Ivan Hristov* 13
  1. Archaeological materials – *Ivan Hristov* 27
  2. Interpretation of the discovered on Kozi Gramadi Peak archaeological structures – *Ivan Hristov* 42

III. THE RULER'S RESIDENCE: A STUDY 47
  1. Fortification system – *Ivan Hristov* 47
  2. Monumental building – *Ivan Hristov, Daniela Stoyanova* 81
  3. Metal finds – *Ivan Hristov* 116
  4. Sling Bullets from the Area of a Thracian Rulers' Residence near the Peak of "Kozi Gramadi" – *Ivan Hristov, Metodi Manov* 119
  5. Handmade local ceramics from the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak – *Veneta Handzhiyska-Yankulova* 133
  6. Wheelmade Pottery – *Chavdar Tzochev* 151
  7. Pithoi – *Stiliyan Ivanov* 163
  8. Roof-tiles – *Stiliyan Ivanov* 168
  9. Interpretation of the revealed archaeological structures – *Ivan Hristov* 180

IV. ROCK SANCTUARIES, NECROPOLEIS, QUARRIES FOR BUILDING MATERIALS, ANCIENT ROADS AND A SETTLEMENT OUTSIDE THE FORTRESS 191
  1. A rock sanctuary on Sborovi Gramadi Peak – *Ivan Hristov, Veneta Handzhiyska-Yankulova* 191
  2. Necropoleis – *Ivan Hristov* 195
  3. Granite quarry in the region of the residence at Kozi Gramadi – *Peter Minkov* 198
  4. Settlement – *Ivan Hristov* 210
  5. Ancient roads in the region of Kozi Gramadi Peak – *Ivan Hristov* 211

V. THE ARCHAEOLOGICAL COMPLEX ON KOZI GRAMADI PEAK AND THE LANDS OF THE ODRYSIANS – *Ivan Hristov* 217

LITERATURE 232

I.

Увод Introduction

Връх „Кози грамади“ е разположен на 1361 м надморска височина на билото на Същинска Средна гора. Върхът граничи: на запад с връх Фенера (1400 м н. в.); на юг с вр. Сборови грамади (1119 м н. в.); на изток с вр. Сакара (1262 м н. в.). Кози грамади е първия по-висок връх западно от гр. Хисаря и северно от с. Старосел, който условно маркира границите на най-високата част на Същинска Средна гора. В източното подножие на вр. Кози грамади на юг и североизток са разположени проломи между някои по-ниски върхове, които са предпоставка за наличието на пътни връзки на юг и север от планината.

Връх Кози грамади представлява висока скална пирамида издължена в посока северозапад-югоизток. Върхът е обрасъл с гъста широколистна гора. Изключение правят южните склонове на върха, които са характерни със стръмни скали, спускащи се от най-високата точка на върха с денивелация -400 м. На площ повече от 100 ха в посочената част на Същинска Средна гора при теренни наблюдения през последните 10 години са регистрирани различни по вид археологически паметници (крепост, укрепена владетелска резиденция, скални светилища, могилни некрополи, кариери за добиване на строителен материал, неукрепени селища, пътни артерии). Този археологически комплекс не стои изолиран от паметниците, разположени в землището на с. Старосел. През късножелязната епоха в околностите на днешното хисарско село е разположен селищен микрорайон, чиято приблизителна площ е 30 кв. км. Границите му са очертани на географски принцип и концентрацията на археологически паметници. На запад той граничи до масива на Панина могила до Ма-

Kozi Gramadi Peak is 1361 m high and is located on the ridge of Sushtinska Sredna Gora Mt. The peak is bounded to the west with Fenera Peak (1400 m), to the south – with Sborovi Gramadi Peak (1119 m), to the east – with Sakara Peak (1262 m). Kozi Gramadi is the first higher peak in the west of the town of Hisarya and in the north of the village of Starosel. It marks conditionally the limits of the highest part of Sushtinska Sredna Gora Mt. There are defiles between some lower peaks in the eastern foot of Kozi Gramadi Peak. They go in the south and north-east directions and are preconditions for the existence of road connections both in the south and in the north of the mountain.

Kozi Gramadi Peak is a high rock pyramid, elongated in the northwestern-southeastern direction. The peak is overgrown with a thick broad-lived forest, with the exception of the southern slopes of the peak, which are featuring with steep rocks going down from the highest point of the peak with a displacement of 400 m. Different archaeological monuments – a stronghold, a ruler's residence, rock sanctuaries, tumulus necropoleis, quarries for building materials, unfortified settlements, roads – have been recorded during the last ten years in an area of over 100 hectares in the indicated part of Sushtinska Sredna Gora Mt. during terrain observations. This archaeological complex does not stand isolated from the monuments in the lands of the village of Starosel. A Late Iron Age settlement micro-region of almost 30 sq. km had existed in the vicinity of the present-day village in the Hisarya Region. Its borders are outlined on geographic principle and by the concentration of archaeological monuments. It is bound in the west to the massif of Panina Mogila (Panina Mound) next to

ньов дол; на север – връх Калето и м. „Каменица"; на юг – Гарванов камък и Рошавата могила; на изток – долината на р. Кошовица. Днес тази територия е известна на археологическата карта на България благодарение на проучения „Тракийски култов център", чието средищно място заема най-големия в Югоизточна Европа тракийски подмогилен храм в Четиньова могила.

Връзката между обектите в района на връх Кози грамади и тези, разположени в землището на с. Старосел, се явяват паметниците локализирани в месностите Брезина поляна и тези, разположени около туристически комплекс Бяло камъне. Така например вече е доказано наличието на пътна връзка между подмогилните храмовете и гробници от двете страни на Стара река, скалните светилища на Каменица и Марков камък със светилище и резиденцията на вр. Кози грамади. Синхронното функциониране на повечето монументални паметници (подмогилни храмове и представителна постройка във владетелската резиденция на вр. Кози грамади) е предпоставка да включим археологическите обекти на вр. Кози грамади към големия селищен микрорайон разположен между р. Красновска и Кошовица. (Христов 2010)

Археологическите паметници на вр. Кози грамади са първоначално регистрирани от д-р К. Кисьов, който накратко описва, след проведени теренни обходи, крепост разположена на площ от 2,5 дка. Според Кисьов на върха се откриват материали от късноатичната и средновековна епоха. В южната част на върха той е забелязал фрагменти от съдове и накити характерни според него за елинистическата епоха. Споменава се и за случайни находки на драхми от типа „Силен и нимфа" както и бронзови монети на Филип II Македонски. (Кисьов 2004, 44–45)

През 2005 г. екип на Националния исторически музей с ръководител д-р Иван Христов провежда сондажни археологически проучвания в най-високата част на връх Кози грамади. Открити са материали

Manyov Dol (Manyov Ravine), in the north – to Kaleto Peak and Kamenitsa Locality, in the south – to Garvanov Kamuk (Raven's Stone) and Roshavata Mogila (Roshavata Mound), and in the east – to the Koshovitsa River Valley. This territory is known today and marked on the archaeological map of Bulgaria thanks to the studied Thracian Cult Center, the center of which is the largest in Southeast Europe Thracian under-mound temple – the one in Chetinyova Mogila (Chetinyova Mound).

The connection between the sites in the region of Kozi Gramadi Peak and those situated in the lands of the village of Starosel are the monuments located in the localities of Brezina Polyana and those in the tourist's complex of Byalo Kamune. For example, it is already proved that there is a road connection between the under-mound temples and the tombs on both sides of the river of Stara Reka, the rock sanctuaries of Kamenitsa and Markov Kamuk, and the residence on the Kozi Gramadi Peak. The synchronous functioning of the majority of large monuments (under-mound temples and the representative temple in the ruler's residence on Kozi Gramadi Peak) is a precondition to include the archaeological sites on Kozi Gramadi Peak to the large settlement micro-region situated between the Krasnovska River and Koshovitsa (Христов 2010).

The archaeological monuments on Kozi Gramadi Peak were first recorded by Dr. K. Kisyov after terrain beats. He briefly describes a stronghold covering an area of about 2,5 decares. According to Dr. Kisyov, materials from Late Antiquity and from the Middle Ages were found on the peak. He noticed in the southern area of the peak sherds from vessels and adornments, which in his view were characteristic for the Hellenistic epoch. He also mentions chance finds of drachms of the Silenus and Nymph type, as well as of bronze coins of Philip II of Macedon (Кисьов 2004, 44–45).

In 2005, a team of the National Museum of History led by Dr. Ivan Hristov carried out some probing archaeological research on the от ранножелязната и късножелязната епоха. От северната страна на хълма частично е проучена късноантична крепостна стена с вход. В най-високата част на Този грамади е разкопана малка късноантична църква. През посочената година в югоизточното подножие са проведени спасителни археологически проучвания на голям тракийски обект определен първоначално като тюрзис. При разкопките е проучена изцяло вътрешността на голяма представителна постройка заемаща централно място в обекта. Направени са първи опити да се определи площта и очертанията на обекта посредством сондажи на определени места по крепостната стена. През 2005 г. е събрана информация за разположението на близко стоящи обекти до връх Този грамади – скално светилище на връх Сборови грамади и трасета на антични пътища (Христов 2006; Hristov 2008).

Проучванията на Този грамади са възобновени през 2010 г. с ръководител д-р Иван Христов и зам.-ръководител Гавраил Лазов. Към екипа като консултанти участват д-р Даниела Стоянова (СУ „Св. Климент Охридски“) д-р Христо Попов (НАИМ при БАН)

През 2010 г. обхвата на археологическите разкопки е разширен, като чрез преки наблюдения на терена, залагането на големи сондажи и проучването на цели квадрати (5 x 5 м) до голяма степен е изяснена планировката на укрепения обект. Проучени са цели и части от 20 квадрата основно в югоизточната част на комплекса. (Христов, Лазов 2011)

Важно е да се отбележи, че през археологически сезон 2010 г. са взети мерки за консервация на разкритите археологически структури. Изготвено е предписание за консервация на разкритата архитектура от проф. В. Тодоров. Проведена е междуведомствена комисия, която определи защитена площ от 61 ха със статут „групов паметник от национално значение.“

През пролетта на 2011 г. са предприети теренни обходи целящи откриването на

top of Kozi Gramadi Peak. Materials from the Early Iron Age and Late Iron Age were discovered. A fortification wall with an entrance was partly studied on the northern side of the hIll. A small church from the late Antiquity was also studied in the highest area of Kozi Gramadi. An emergency archaeological research was carried out this same year across a large Thracian site defined at the beginning as a *tyrsis*. The interior of a large representative building situated in the center of the site was fully excavated and studies. First attempts were made to define the area and the outlines of the site by means of probing in certain areas along the fortification wall. Information was gathered in 2005 about the configuration of sites closely situated to Kozi Gramadi Peak: a rock sanctuary on Sborovi Gramadi Peak and ancient roads (Христов 2006; Hristov 2008).

The study of Kozi Gramadi was resumed in 2010. The team was led again by Dr. Ivan Hristov with the assistance of Gavrail Lazov. Dr. Daniela Stoyanova (St. Kliment Ohridski Sofia University) and Dr. Hristo Popov (National Archaeological Institute and Museum, Bulgarian Academy of Sciences) were appointed as consultants.

The scope of the archaeological excavations was broadened in 2010 by direct observations, by carrying out of large probing in several areas and by the study of whole squares (5 x 5 m). Thus, the layout of the fortified site was elucidated to a greater extent. Twenty squares were wholly or partially studies mainly in the southeastern part of the site. (Христов, Лазов 2011)

It is important to point out that measures were taken during the archaeological season 2010 for the conservation of the revealed archaeological structures. Directions for conservation of the revealed architecture were written by Prof. Dr. V. Todorov. A joint committee was gathered which defined an area of 61 hectares as a protected zone with a status of “group monument of national importance”.

Terrain beats were carried out in the spring of 2011 with the aim of discovering нови недвижими археологически ценности в билната част на Същинска Средна гора. Получените резултати обогатяват археологическата карта около Кози грамади и дават по-ясна представа за поселищния облик на планината през късножелязната епоха.

Откриването на изброените по-горе недвижими културни ценности в Същинска Средна гора в началото на XXI в. е плод на целенасочено проучване на планински археологически обекти (т. нар. „висока археология“) и добития през годините усет за откриването на значими исторически места в райони, които привидно са незабележими, негостоприемни за спокойна изследователска работа.

Насочването на интереса на екипа на НИМ към конкретният район на Същинска Средна гора е продиктувано от няколко фактора. На първо място това е тезата развита в дисертационен труд през 1999 г., че центровете на държавен живот на траките гравитира към естествено защитените планински области. (Христов 1999) В подкрепа на тази теза се явяват успешните археологически кампании на д-р Г. Китов в района на с. Старосел и Казанлъшката долина, които все по-ясно маркираха върху географската карта тази тенденция. Всички по-значими находки излезли от земята и носещи блясъка на злато и сребро са в близост до мощните южни ридове на Стара планина и Средна гора, обединени под общото име в древността – Хемус.

От друга страна, представата ни за планината като сурово и негостоприемно място, където археологическите обекти са малобройни поради сезонното човешко присъствие в никакъв случай не може да се препише за Средна гора. Дори и в най-високата си част тази планина поради климатични и географски фактори е била целогодишно използвана и теренните експедиции потвърждават наличието на гъста мрежа от тракийски укрепления, светилища, селища, рудни разработки и пътища. Именно наличието на развита пътна мрежа в Средна гора и стремежа тя да бъде изслед-

new immovable cultural valuables in Sushtinska Sredna Gora Mt. The results achieved enrich the archaeological map of the area around Kozi Gramadi and give a clearer idea of the settlement features of the mountain during the Late Iron Age.

The discovery in the early 21st century of the above listed immovable cultural valuables in Sushtinska Sredna Gora is a result of a purposefully study of mountainous archaeological sites (the so-called highland archaeology) and of the acquired in the years insight into discovery of significant historical sites in regions that seem unnoticeable and inhospitable for peaceful research.

The interest of the team of the National Museum of History towards this concrete region was prompted by several factors. In the first place, this is the thesis developed in 1999 in a dissertation work that the centers of state life of the Thracians gravitated towards the naturally protected mountainous areas (Христов 1999). The successful archaeological campaigns of the late Dr. Kitov in the lands of the village of Starosel and in the Kazanluk Valley supported this thesis. They marked more clearly this tendency of the map. All finds of greater significance that have been unearthed so far and bore the splendor of gold and silver come from sites located in the vicinity of the powerful southern ridges of the mountains of Stara Planina and Sredna Gora, united in ancient times by the common name of Haemus.

On the other hand, our notion of mountain as a severe and inhospitable place, where archaeological sites are scarce due to the seasonal presence of man, is at least not valid for Sredna Gora Mt. This mountain had been inhabited throughout the year even in its highest areas due to climatic and geographic favorable factors, and the terrain expeditions confirm the existence of a close-meshed net of Thracian strongholds, sanctuaries, settlements, mines and roads. The success of the eventual expeditions of the team of the National Museum of History was due namely to the existвана, макар и в определен район, е фактор последвалите експедиции на Националния исторически музей да бъдат успешни.

Откриването на изключително интересни тракийските обекти от V – IV в. пр. Хр. е вследствие на принципа да се проследява пътната връзка между значими археологически обекти и пътищата и посоките на предвижване на импортна продукция във вътрешността на Тракия. В следващите редове представяме всички досегашни проучвания в района на Кози грамади като първи том от поредица, която се надяваме ще бъде продължена след нови археолигически проучвания.

ence of a developed road-net in Sredna Gora Mt. and to the striving to study it, although in a limited area.

The discovery of extremely interesting sites from 5th–4th centuries BC is a consequence of the principle of following the road connection between significant archaeological sites, as well as the paths and directions of transportation of the import goods into inner Thrace. All studies performed so far in the region of Kozi Gramdi are presented in the lines to follow as first volume of a series we hope to issue after new archaeological research.

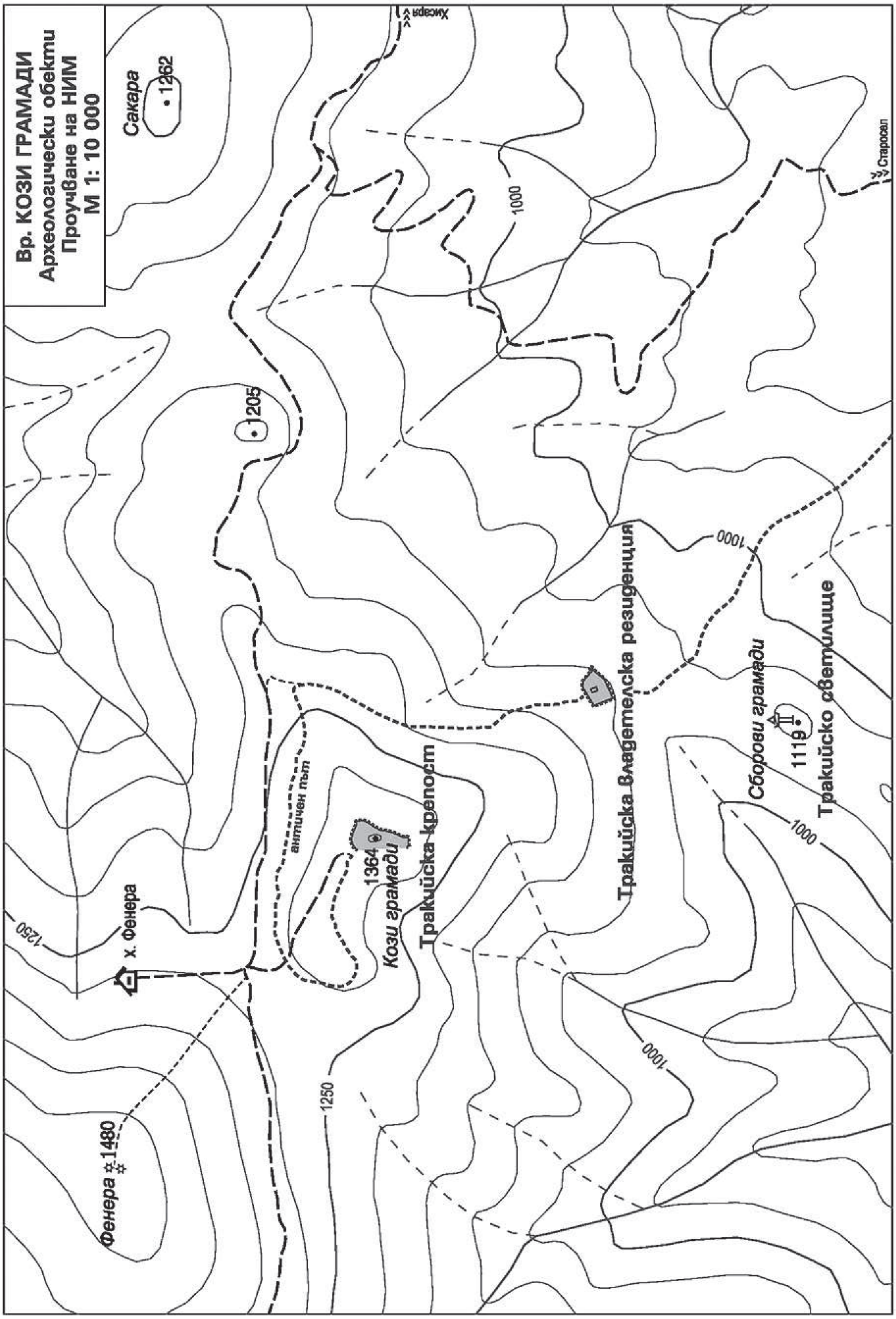
Вр. КОЗИ ГРАМАДИ
Археологически обекти
Проучване на НИМ
М 1: 10 000
Сакара
1262
Хисаря
1000
Старосел
1205
1250
х. Фенера
античен път
1364
Кози грамади
Тракийска крепост
Тракийска владетелска резиденция
1000
Сборови грамади
1119
Тракийско светилище
1000
1250
1000
Фенера
1480

II.

КРЕПОСТ И СВЕТИЛИЩЕ НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ

Иван Христов

Обектите са разположени основно в най-високата част на връх Кози грамади. Както бе споменато К. Кисьов съобщава за намирането на колективни монетни находки от предримската епоха. (Кисьов 2004, 44–45)

Налице е информацията и за три колективни находки на римски републикански денарии открити в скалните цепнатини на върха през последните 15 години. (Христов 2006, 72 – 73) Според намервачите най-късните монети в съкровищата са носели лика на император Август и са били отсечени след смъртта на Цезар. Споменатите монети датират много точно експанзията на римските легиони в Тракия след битката при Акциум през 31 г. пр. Хр. и са илюстрация на масовото проникване на специфични парични знаци сред местното тракийско население.

Връх Кози грамади е издължен в посока север-юг на няколко тераси (Обр. 1). На различните нива се срещат останки от крепостна стена, сгради, кариера за добиване на каменни блокове и фрагментирана битова керамика. Приблизителната площ на терена, върху който са концентрирани археологически материали от различни епохи, е 10 дка.

Проучванията в билната част на върха са проведени през 2005 г. основно чрез залагането на шест малки по площ сондажи. Целта на сондажите е да се датират основните периоди в използването на обекта и

A STRONGHOLD AND A SANCTUARY ON KOZI GRAMADI PEAK

Ivan Hristov

The archaeological sites considered are located mainly in the highest part of Kozi Gramadi Peak. As already mentioned, K. Kisyov reported the discovery of several coin hoards dating from Pre-Roman times (Кисьов 2004, 44–45).

There is also information about three coin hoards of Roman republican denarii found during the recent 15 years in rock clefts on the peak (Христов 2006). According to the people that discovered them, the latest of the coins in these hoards bore the image of Emperor Augustus and were struck after the death of Caesar. The coins mentioned date very precisely the expansion of the Roman legions in Thrace after the Battle of Actium in 31 BC, and are an illustration of the mass diffusion of specific monetary items among the Thracian population.

Kozi Gramadi Peak is elongated in the north-south direction in several terraces (Fig. 1). Remains of a fortification wall, buildings, a quarry for stone-blocks and sherds of everyday pottery are seen at different levels. The average area with concentrations of archaeological materials from various epochs is of 10 decares.

The area of the peak ridge was studied in 2005 mainly by 6 small in quadrature probing excavations. The aim of the latter was to establish the dates of the basic periods in the usage of the site and to eluciизясни неговото предназначение и облик. (Христов 2006, 25 – 37)

Първият сондаж е заложен по средата на северната крепостна стена и е с размери 4 х 4 м. Първоначално той препокрива иманярски изкоп, където в изхвърлената пръст са намерени фрагменти от оброчни плочки (Обр. 9). Вероятно сондажът засяга периферията на помещение прилепено до стената.

Вторият сондаж е заложен в най-високата част на хълма в неговия югозападен ъгъл в пределите на иманярски изкоп, в който се забелязва стена изградена от груби скални отломъци на калова спойка прилепена до скала и перпендикулярен зид. В сондаж № 2 е разчистено лице на зид ориентиран юг-север с дължина 2 м. Не е ясно дали този зид, е свързан със стената, която води в посока изток-запад, поради нанесени поражения от иманяри.

Както при северната стена така и тук са открити няколко фрагмента от силно обезличени оброчни плочки. Намерени са и фрагменти от късноантични керемиди и множество фрагменти от керамични съдове от цялото I хил. пр. Хр.

Пред стената в горял пласт са открити и две късноантични медни монети. След окончателното почистване на иманярския изкоп и оформянето на профилите се установи, че в тракийската постройка е вкопан късноантичен зид изграден на калова спойка, широк 0,70 м. Въз основа на стратиграфски наблюдения в профилите е установено поне два периода на функциониране на тракийската постройка (Обр. 5.1, 5.2).

Сондаж № 3 (размери 5 х 5 м) е разположен в източното подножие на вр. Кози грамади. Сондажът е ситуиран западно от голям каменен блок с почти правилна форма на правоъгълник. По него се забелязват скални изсичания и улеи. Масивния блок е част от каменна кариера. Изсечен е в материкова скала с размери 4,40/3,80 м.

При продължилите проучвания през 2005 г. е заложен нов сондаж № 4 с размери 2 х 2 м до вътрешното лице на северната стена. Той е по средата в нейния прав учас-

date its purpose and aspect (Hristov 2006, 25 – 37).

The first probing was done in the central area of the northern fortification wall and was 4 x 4 m. At first it coincided with a treasure-hunter's ditch, where fragments of votive slabs were found in the dug out earth (Fig. 9). Most probably, the probe-digging touched the periphery of premises stuck to the wall.

The second probing was done in the highest area of the peak, again with in the limits of a treasure-hunter's ditch, where a wall of crude rock pieces and mud is discernible stuck to a rock and to another perpendicular masonry built wall. The 2 m long façade of a wall with south-north orientation was cleared in probing no. 2. It is not clear if this wall had been connected to the wall that is oriented in the east-west direction, due to the damaging intervention of treasure-hunters.

Similarly to the situation at the northern wall, several fragments of highly erased votive slabs were found here as well. Fragments of Late Antiquity roof-tiles and numerous ceramic sherds representing the entire first millennium BC were also discovered.

Two copper coins dating from the Late Antiquity were found in a burned stratum in and area before the wall. It was established after the final clearing of the treasure-hunter's ditch and the final forming of the profiles, that a 0,70 m thick Late Antiquity wall, built of stones and mud, had been dug into the Thracian building. At least two periods in which the Thracian building had functioned were established on the basis of stratigraphic observations in the profiles (Fig. 5.1, 5.2).

Probing no.3 (5 x 5 m) was done in the eastern foot of Kozi Gramadi Peak. The probing was situated in the west of an almost rectangular in shape stone block. Cuts and grooves are seen in the latter. The massive block is part of a stone quarry. It is cut into continental rock 4,40/3,80 m.

A new, fourth, 2 x 2 m probing was done in the frames of this study that continued in 2005. It was situated close to the inner side of the north wall, almost in the middle of its тък. След махането на нападалите камъни от стената на дълбочина 0,50 м са открити материали изцяло от късноантичната епоха (Обр. 3).

На дълбочина 0,70 м са намерени керамични фрагменти от тракийски съдове. Установено е, че липсва ясна граница между пластовете. Основният пласт е тъмночерен и еднороден. На 0,65 м дълбочина са открити две монети. Една е бронзова от първата половина на III век, а другата медна от IV век.

При сондажните проучвания е разчистено външното лице на северната крепостна стена (Обр. 2). При разкопките са открити три контрафорса (каменни уширения, които предпазват от свличане на тената по стръмния склон) в по-лошо състояние и участък от 6 м дължина от рушевина на стената. Дебелината на стената е 2,50 м. На северозападната чупка на стената е открит вход изработен от добре обработени квадри и каменен праг. Входът е широк 2,50 м. Блоковете до входа са широки 0,50 м, дължина 0,80 м, дебелина 0,22 м (Обр. 4).

Сондаж № 5 е заложен в източната част на най-високата тераса на върха. Сондажът е ориентиран север-юг (размери 5/8 м). Спрямо равната част на върха нивото е с 3 м по-ниско. В началото на работния процес е открит зид с дължина 5 м, широк над 1,50 м. Изграден е от добре обработени квадри без хоросан. Зидът следва конфигурацията на терена почти север-юг. Блоковете са положени върху заравнен терен. Основата на терена е жълта пръст. Вероятно зидът е част от ранната елинистическа източна стена, от която и до днес се виждат изхвърлени по склона блокове. Почистен е участък с дължина 3 м крепостна стена, изградена от две лица с огромни дялани квадри. Той е изцяло със суха зидария. Вътре между блоковете – пълнеж от по-дребни камъни. Блоковете са дълги 0,60 м, широки 0,30 м, с дебелина 0,17 м. Стената е със запазена височина 0,65 м. Пред един от по-масивните блокове са открити два контрафорса (отделни пра-

straight part. Materials belonging entirely to Late Antiquity were discovered after the stones fallen from the wall at depths of 0,50 m were removed (Fig. 3).

Ceramic sherds from Thracian vessels were discovered at a depth of 0,70 m. The lack of clearly discernible boundary between the strata was established. The basic stratum is deep black and homogenous. Two coins were found at a depth of 0,65 m. One of them is a bronze coin from the first half of the 3rd century, while the second one is a copper coin from the 4th century.

The facade of the north fortification wall was cleared during the probing excavations (Fig. 2). Three counterforce constructions (stone broadenings that prevent wall from slipping down the steep slope) in worse condition and a six meter long destroyed part of wall were discovered in the excavations. The wall is 2,50 m thick. An entrance made of well-cut quadri and a threshold were excavated in the north-west return in the wall. The entrance is 2,50 m wide. The blocks at the entrance are 0,50 m wide, 080 m long and 0,22 m high (Fig. 4).

Probing no.6 was done in the eastern area of the highest terrace of the peak. The probing (5 x 8 m) is with north-south orientation. It is in a layer 3 m lower than the flat part of the peak. A wall was discovered at the very beginning of the excavation work. The wall is 5 m long and over 1,50 m wide, built of well-cut quadri without a mortar. The wall follows the configuration of the terrain almost in the north-south direction. The blocks had been placed on a leveled ground. The basis of the terrain is of yellow earth. The wall had probably been part of the Early Hellenistic east wall. Thrown down the slope stone blocks from this wall are still to be seen. A 3 m long part of the fortification wall was cleared. It was built with two faces of huge cut quadri by means of dry masonry and the space between the stone blocks is filled with smaller stones. The blocks are 0,60 m long, 0,30 m wide and 0,17 m thick. The preserved height of the wall воъгълни блокове). Широчина на стената е 1,60 м (Обр. 6.1, 6.2).

Западно от разкрития стенен участък се забелязва заравнен терен, който стига до скали. Пред стената са открити множество фрагменти от керамични съдове от тракийската епоха. Най-интересен от тях е дръжка на кана с графит във формата на лабрис (Обр. 8).

На най-високата част от върха (равна площадка) на 30 м северно от сондаж № 3 и 10 м западно от сондаж №5 е заложен сондаж 6. Сондажът е ориентиран по дългата страна север-юг с размери: дължина 5 м, широчина 5 м. Още на повърхността са открити зидове на помещение ориентирано изток–запад.

Зидовете са на суха зидария изградени от различни по големина дялани камъни. Срещат се добре обработени блокове. Дебелината на стената е 0,60 м. Културният пласт е с дебелина 0,30 – 0,50 м. Състои се от нападали камъни и много малко керамични фрагменти (Обр. 11).

На 1,50 м от вътрешния североизточен ъгъл в посока юг е открита колона с надпис на старогръцки. Колоната е фрагментирана. Дълга е 0,68 м. Диаметър в долната част 0,21 м, в горната – 0,17 м. В горната част изтънява и завършва с леко уширение. Има отвор. Забелязват се шест реда букви. Височината на буквите е 0,06 м. Вероятно колоната е била до входа на сграда ориентирана на изток (Обр. 12).

В процеса на проучването е установено, че сградата е раннохристиянска църква с абсида на изток.

Всички зидове са запазени във височина до втори ред камъни. Те са фундирани направо върху материкова скала. Върху скалата се откриват дребни фрагменти от тракийска керамика, което показва, че храмът е построен върху мястото на по-ранен обект (езическо светилище ?), разрушен съзнателно от християните.

Разкритата църква е широка 5,30 м. Широчина на предната част на абсидата е 2,10 м. Наоса е дълъг едва 1,84 м. Тя има

is 0,65 m. Two separate stone blocks that had functioned as a counterforce were discovered before one of the more massive blocks. The wall is 1,60 m thick (Fig. 6.1, 6.2).

A leveled terrain is discernible in the west of the revealed area and it reaches some rocks. Numerous ceramic sherds from the Thracian epoch were found in the area in front of the wall. Most interesting among them is a pitcher handle with incised image of a labrys (a double ax) (Fig. 8).

Probing no.6 was done on the highest area of the peak – a flat platform – 30 m in the north of Probing no. 3, and 10 m in the west of Probing no.5. It was oriented along the longer side – north-south – and is 5 m long and 5 m wide. Walls of premises with east-west orientation were revealed at the very surface.

The walls were made by means of dry masonry using stones of various sizes. There are some well cut stones too. The thickness of the wall is 0,60 m. The stratum as a whole is 0,30 – 0,50 m thick, and is composed of fallen stones and few ceramic sherds (Fig. 11).

A column with an inscription in ancient Greek was found 1,50 m from the inner north-eastern corner in southern direction. The column is fragmented. It is 0,68 m long. Its diameter is 0,21 m at its lower end and 0,17 m at the upper. The column becomes thinner upwards and ends with a slight broadening. There is an opening in it and six lines of lettering. The letters are 0,06 m high. Most probably the column had been situated at the entrance of a building oriented to the east (Fig. 12).

It was established in the course of the study that the building had been an Early Christian church with an apse to the east.

All walls had survived to a height of the second row of stones. The latter had been founded directly on continental rock. Small sherds of Thracian ceramics are seen on the rock, which suggests that the church was built on top of an earlier sacred site (a pagan sanctuary?), that was destroyed by the Christians on purpose.

The revealed church is 5,30 m wide. The front part of the apse is 2,10 m. The naos (celпредверие, което не е разкрито. Предполагаема дължина на обекта е 7,60 м.

През 2010 г. при оглед на кариерите за добиване на огромните блокове, с които е изградена одриската царска резиденция под връх Кози грамади, е открит интересен скален обект, който може да се оприличи на скална гробница (Обр. 13). Разположена на трудно достъпно, а също така и трудно забележимо място, гробницата наподобява на пещера. Професионалният анализ показва обаче, че става дума за грубо изсечен от човешка ръка коридор в здрави гранитни скали. Входът на гробницата е висок 1,40 м и има формата на пресечена пирамида. По форма входът е близък с този на долмените от Странджа и Сакар планина. Самият коридор е скосен във височина и също намира прилики с подмогилните гробници в Тракия. В дъното гробницата завършва с тесен процеп, който наподобява характерния завършек на пещерата-светилище „Утробата" в Източните Родопи, проучена от Николай Овчаров. (Овчаров 2005, 131–136)

Входът на гробницата гледа точно на изток. В преддверието е открит обработен скален блок и фрагменти от керамични съдове, които се датират най-общо за ранножелязната епоха (XII – VI в. пр. Хр.). Според мен скалната гробница не е била използвана за полагане на тленните останки на някой аристократ. Тя по-скоро е посветителна. Намира сходство със замисъла на използване на подмогилните храмове в землището на Старосел, където са извършвани тайни ритуали в чест на починалите предводители на одрисите. Според нас е налице скално светилище, което е било в основата на традиция за почитане на целия връх Кози грамади.

Любопитен също е факта, че в североизточния край на скалата, в която е изсечена гробницата през ранноримската епоха, е съществувала традиция да се поднасят като дар на скалните божества сребърни римски републикански монети. Даровете са поставени в скалните цепнатини и очевидно това е било продължение на една хилядолетна традиция.

la) is as short as 1,84 m. There is a narthex that remained unrevealed. The assumed length of the whole building is 7,60 m.

An interesting rock-site was discovered during the study of the stone quarry, where the huge quadri for the building of the royal residence of the Odrysian kings at the foot of Kozi Gramadi Peak were cut. It may be identified as a rock tomb (Fig. 13). It is situated in a hard to reach and also hard to notice place and is of the cave type. The professional analysis proved it to be a corridor crudely cut by hand into the tough granite rocks. The entrance of the tomb is 1,40 m high and is shaped as a truncated pyramid. The entrance shape is close to the dolmens in the mountains of Strandzha and Sakar. The corridor itself is slanting and also shows similarities with the tumulus tombs in Thrace. The inner end of the tomb terminates in a narrow gap that reminds of the typical ending of the cave-sanctuary – the "Womb" – in the East Rhodopes, studied by N. Ovcharov (Овчаров 2005, 131–136).

The entrance of the tomb faces exactly the east. A cut rock block was found in the anteroom and sherds that may most generally be dated in the Early Iron Age (12th – 6th centuries BC). In my opinion, the rock premises had been a sacred place for initiation rather than a sanctuary used for the entombment of the mortal remains of some aristocrat. It possesses certain similarities with the functional idea of the tumulus temples in the lands of the village of Starosel, where secret rituals had been performed in honor of the dead Odrysian leaders. We think that this is a rock sanctuary that had been at the base of the tradition of worshipping the entire peak of Kozi Gramadi.

The fact that a tradition had existed in Early Roman times to place as offerings to the rock-deities silver Roman Republican coins in the north-eastern end of the rock, in which the tomb was cut, is also intriguing. The offerings had been inserted into rock clefts, and this had obviously been a continuation of a tradition of a thousand years.

Обр. 1. ТРАКИЙСКО СВЕТИЛИЩЕ И КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
Fig. 1. A THRACIAN SANCTUARY AND A LATE ANTIQUITY FORTRESS ON KOZI GRAMADI PEAK

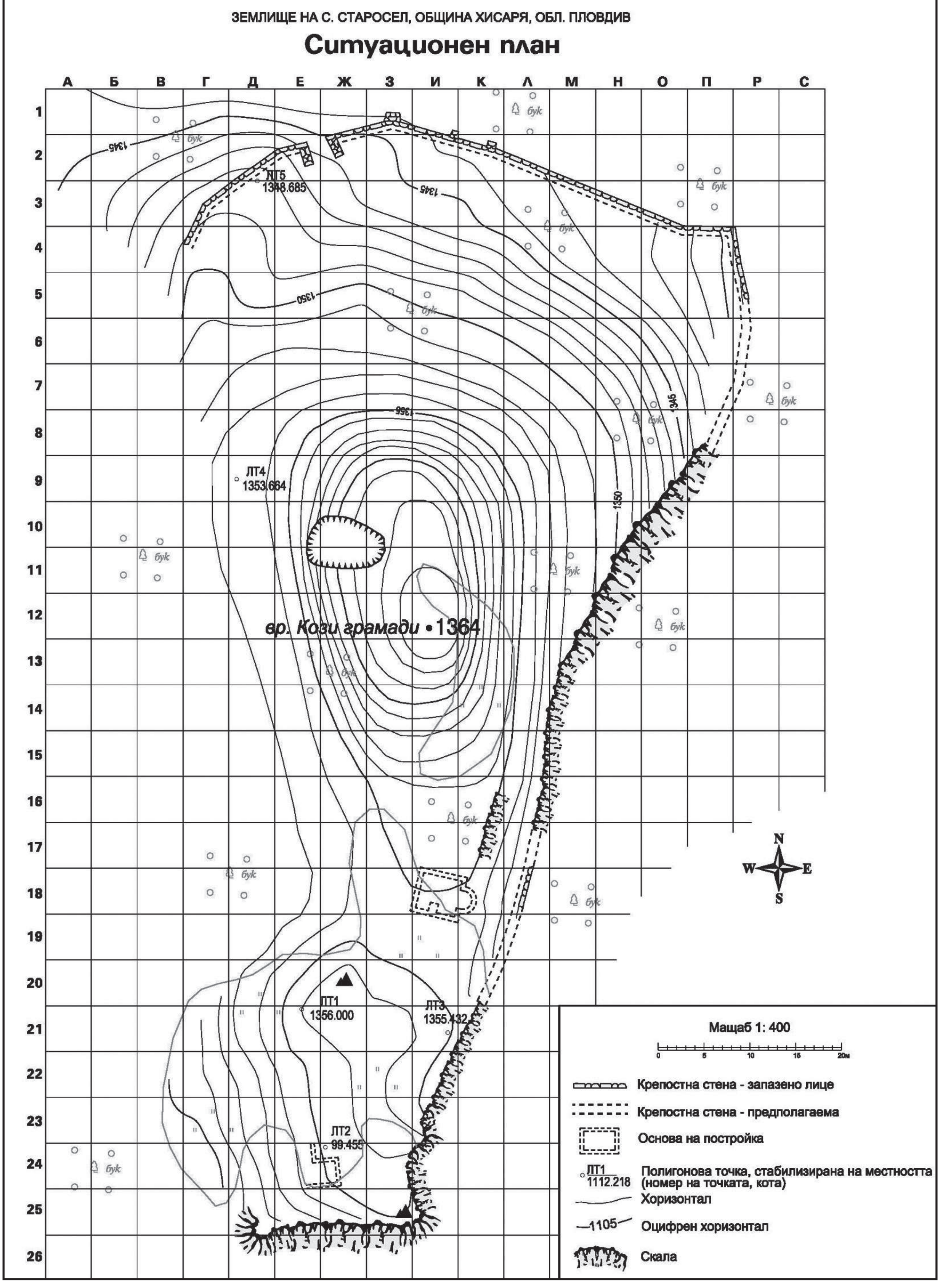
ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРОСЕЛ, ОБЩИНА ХИСАРЯ, ОБЛ. ПЛОВДИВ
Ситуационен план
А Б В Г Д Е Ж З И К Л М Н О П Р С
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26
бук
1345
1350
1366
ЛТ5 1348.685
ЛТ4 1353.664
вр. Кози грамади • 1364
ЛТ1 1356.000
ЛТ3 1355.432
ЛТ2 99.455
N
W
E
S
Мащаб 1: 400
0 5 10 15 20м
Крепостна стена - запазено лице
Крепостна стена - предполагаема
Основа на постройка
ЛТ1 1112.218
Полигонова точка, стабилизирана на местността (номер на точката, кота)
Хоризонтал
1105
Оцифрен хоризонтал
Скала

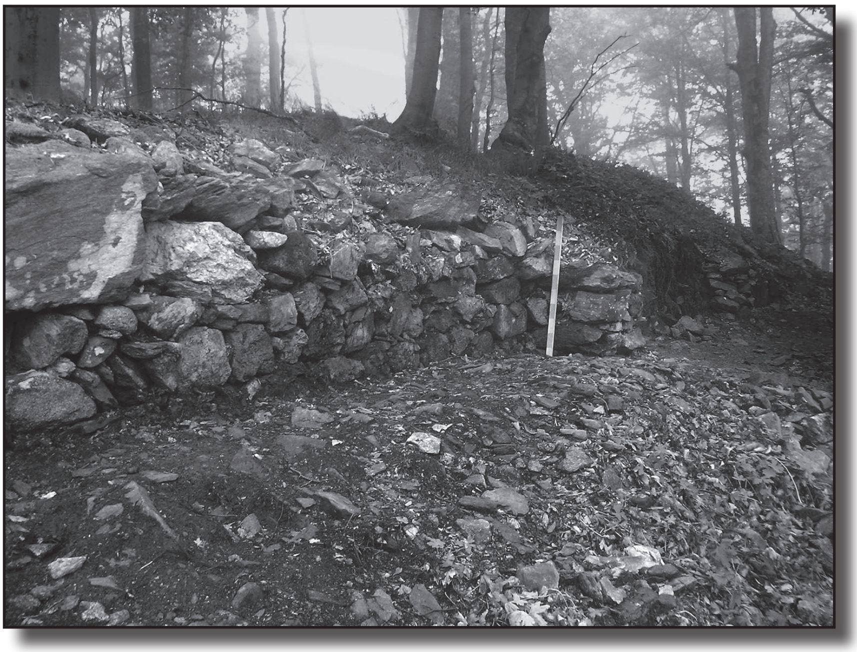

Обр. 2. Външно лице на северна крепосна стена
Fig. 2. Outer face of north fortification wall

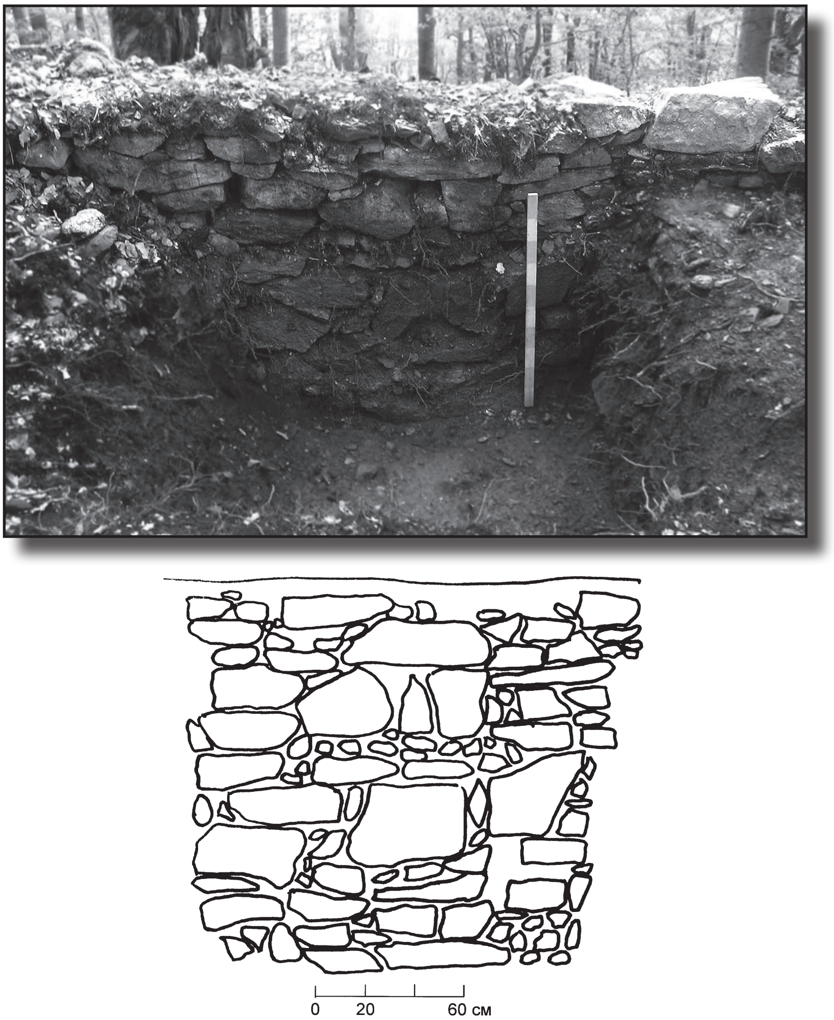

Обр. 3. Сондаж № 4
Fig. 3. Probing no.4

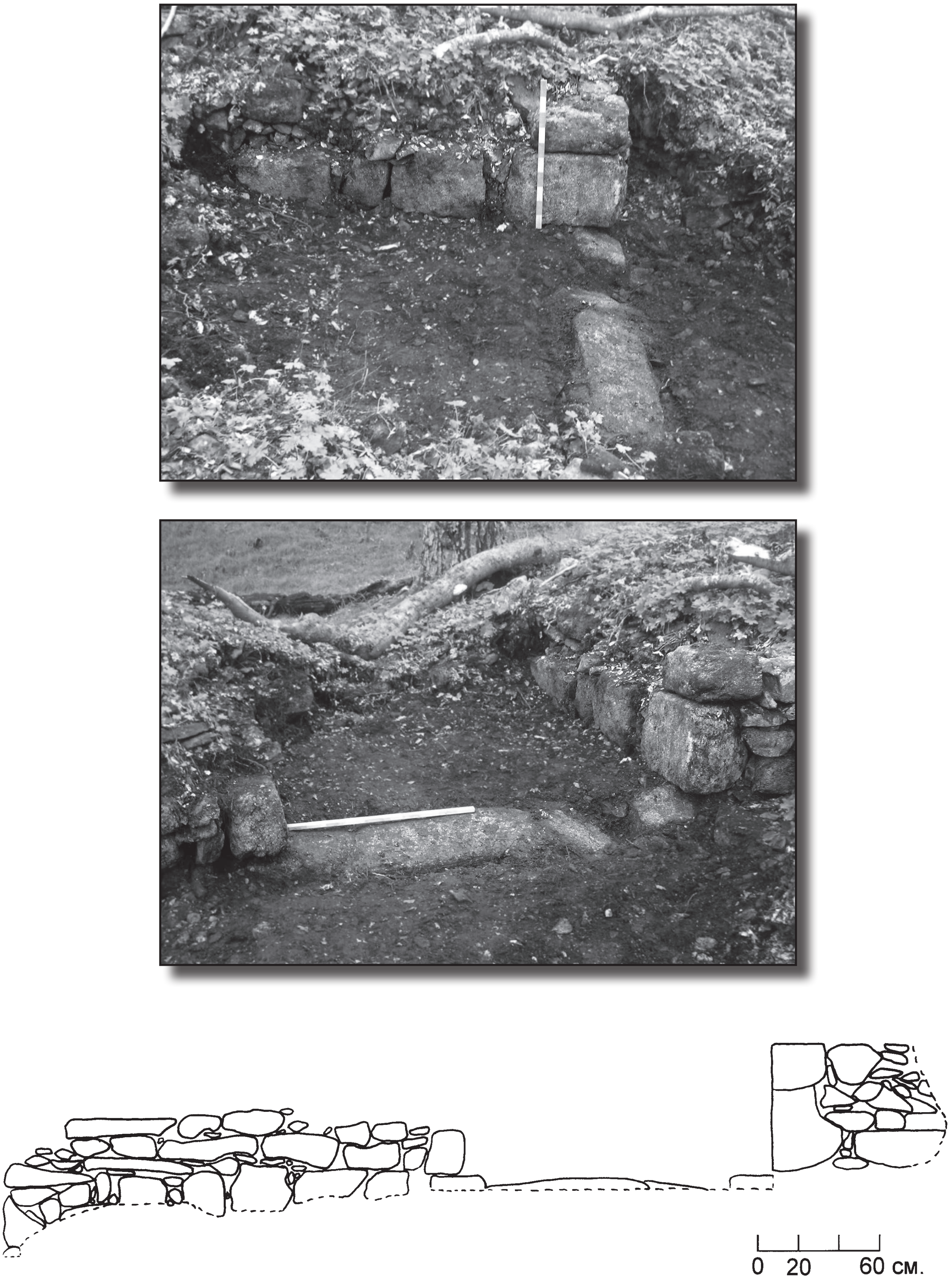

Обр. 4. Вход на северната крепостна стена
Fig. 4. Entrance of the north fortification wall

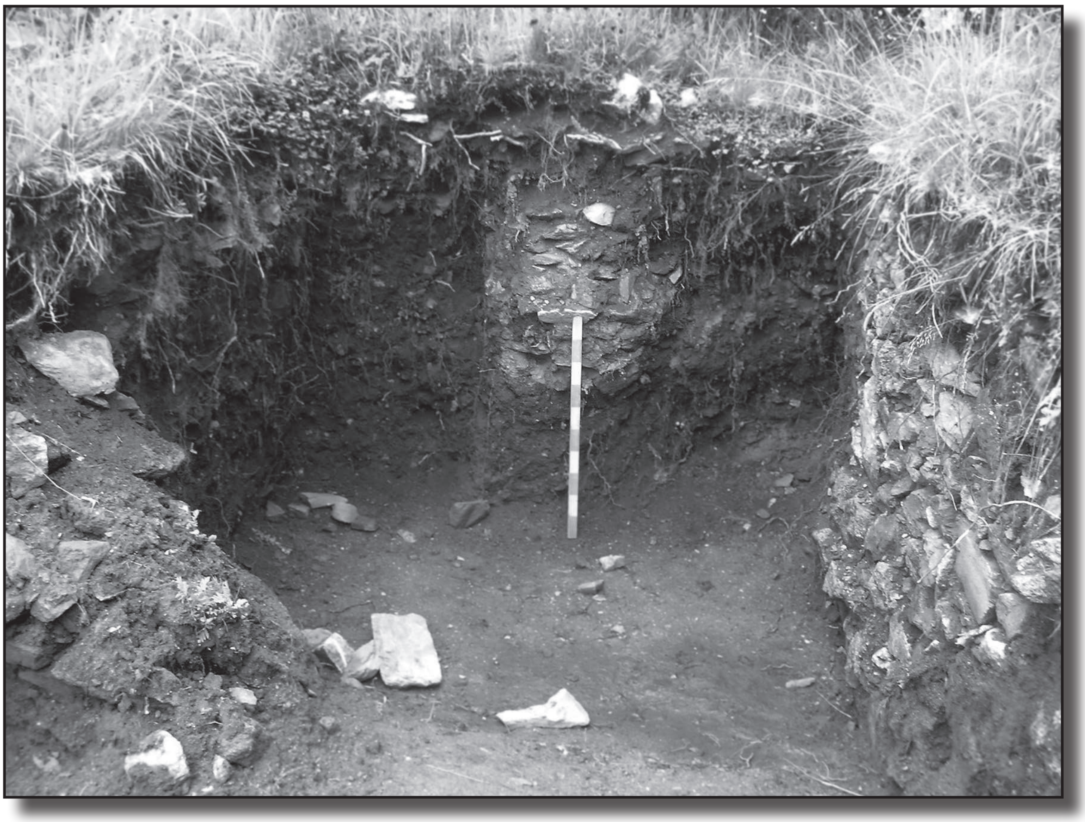

Обр. 5.1. Основи на постройка в южната част на върха
Fig. 5.1. Fundaments of a building in the southern part of the peak

Обр. 5.2. Профил в сондаж № 2
Fig. 5.2. Profile in Probing no.2

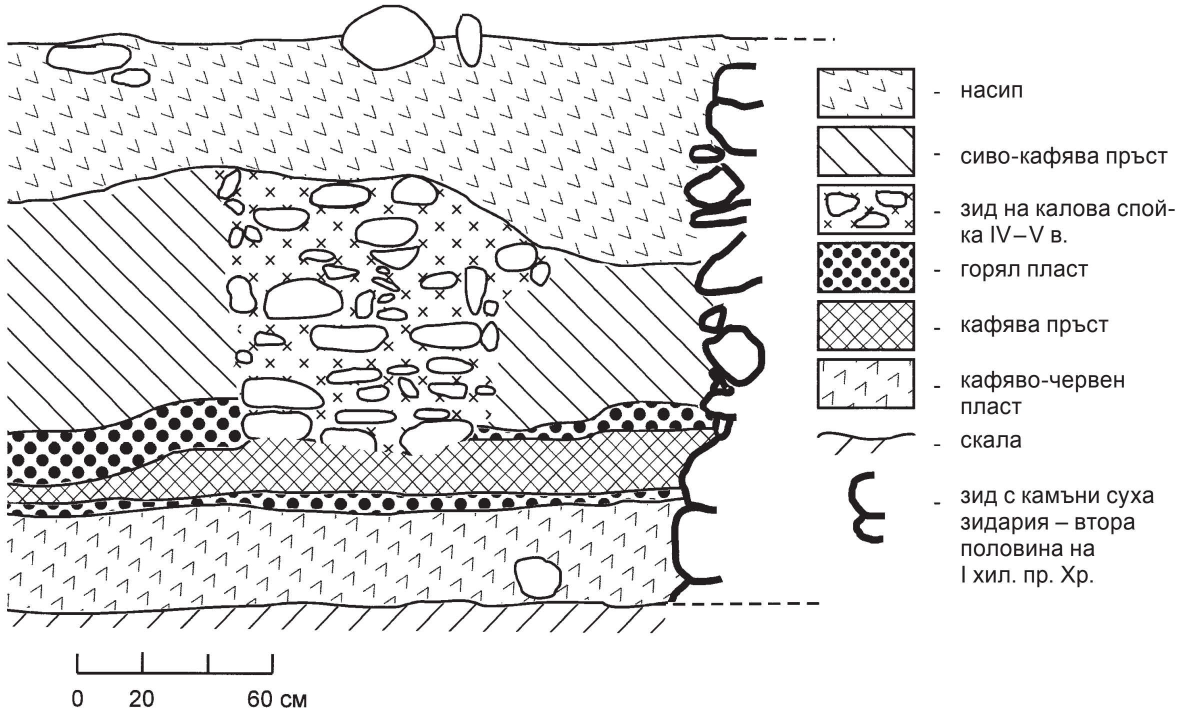
- насип
- сиво-кафява пръст
- зид на калова спойка IV–V в.
- горял пласт
- кафява пръст
- кафяво-червен пласт
- скала
- зид с камъни суха зидария – втора половина на I хил. пр. Хр.
0
20
60 см

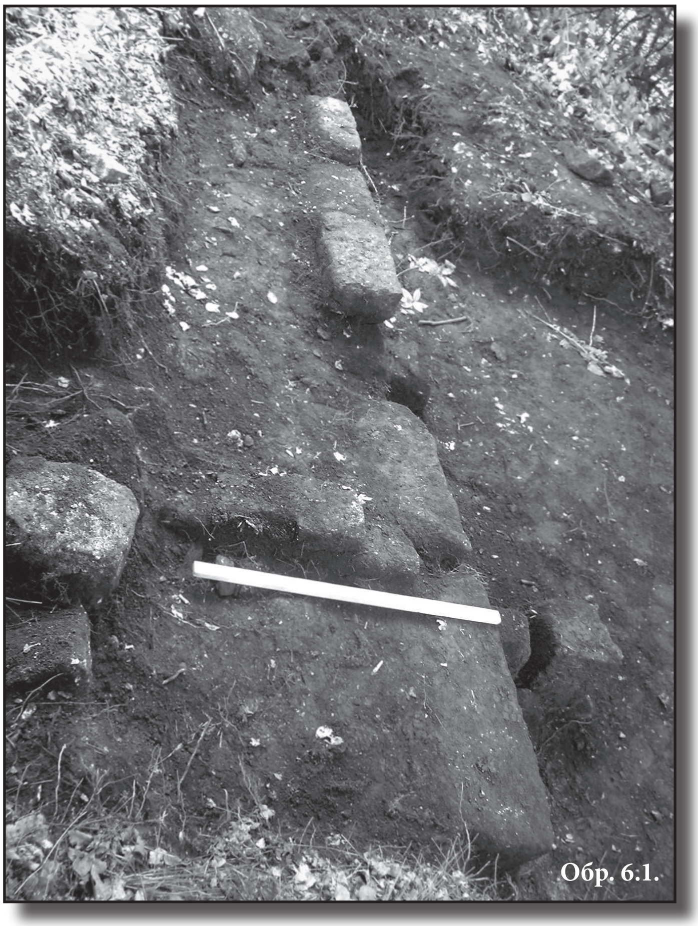

Обр. 6.1.

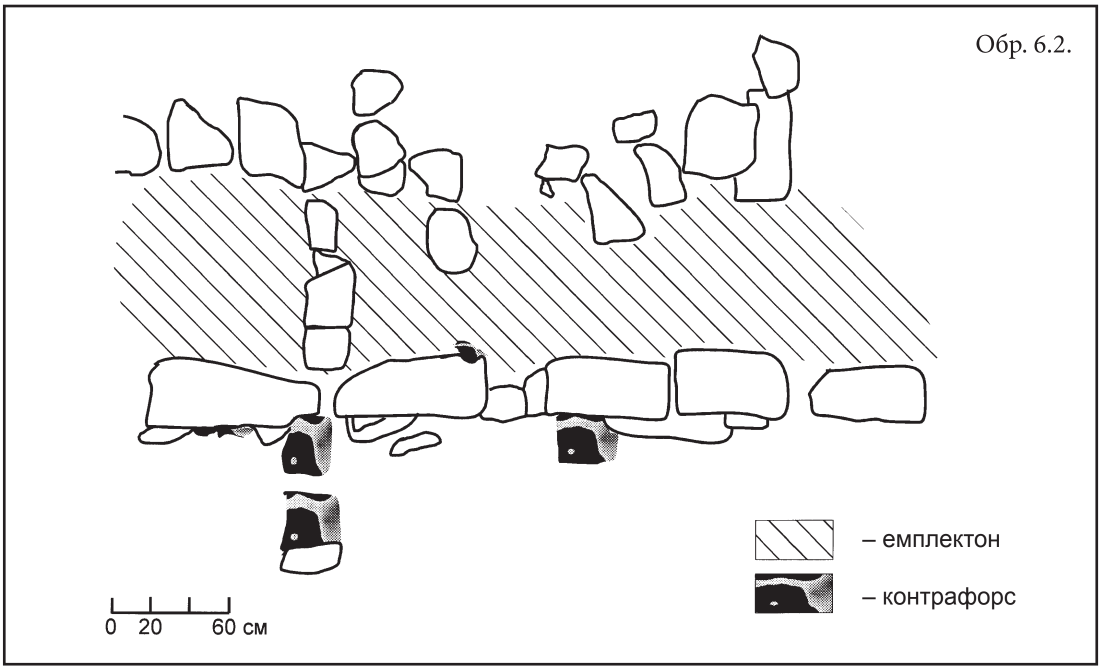

Обр. 6.2.

▨ – емплектон
■ – контрафорс
0 20 60 см

Обр. 6.1, 6.2. Сондаж №5. Детайл от оградна стена на тракийско светилище
Fig. 6.1, 6.2. Probing no.5. Details of a surrounding wall of a Thracian sanctuary

Обр. 6.3. Сондаж №5
Fig. 6.3. Probing no.5

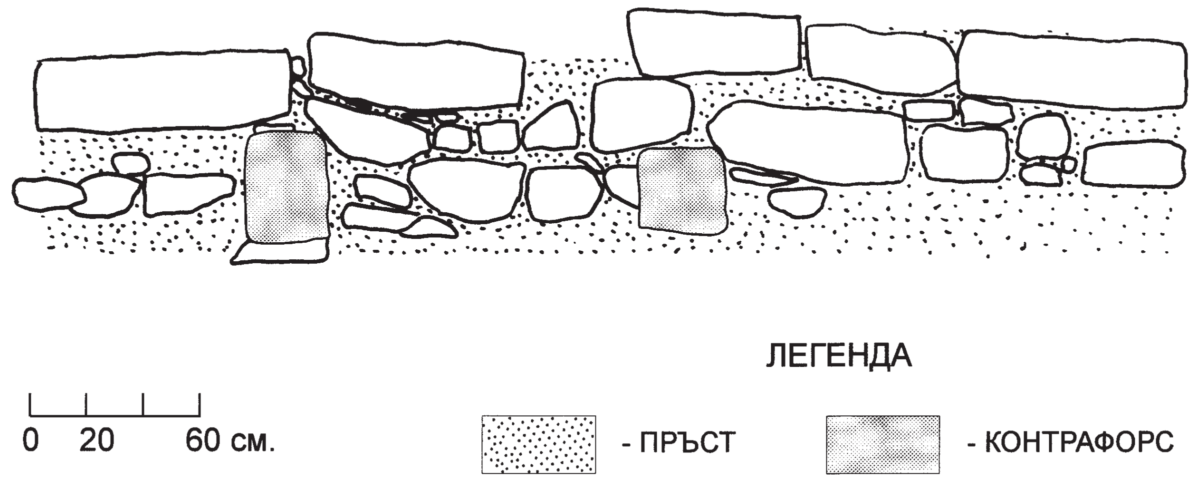

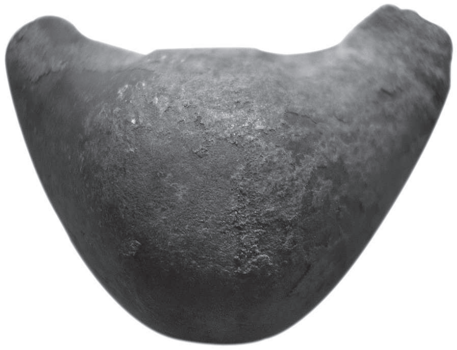

Обр. 7. Фрагмент от бронзова фибула от ранножелязната епоха (VIII – VI в. пр. Хр.)
Fig. 7. Fragment from a bronze fibula from the Early Iron Age (8th – 6th centuries BC)

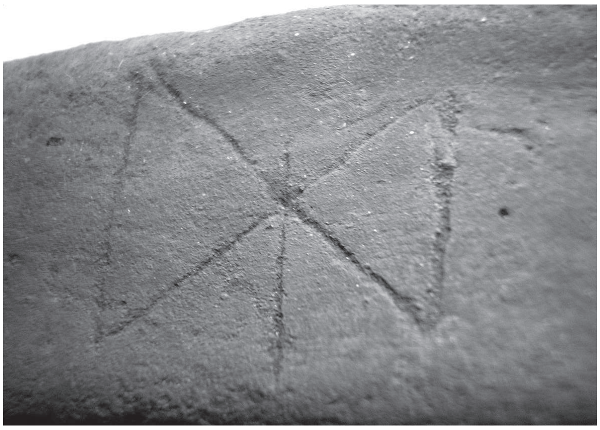

Обр. 8. Фрагмент от дръжка на керамична кана с врязана двуостра брадва
Fig. 8. Fragment from the handle of a ceramic jug with an incised representation of a double-ax

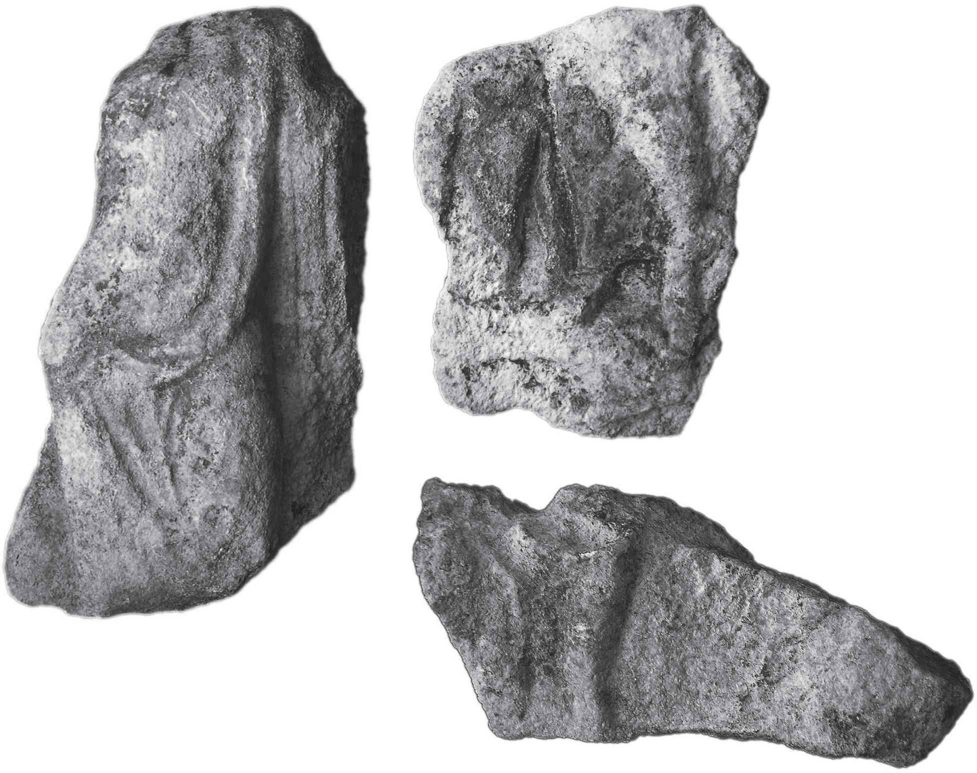

Обр. 9. Фрагменти от оброчни плочки от проучванията на светилището на връх Кози грамади през 2005 г.

Fig. 9. Fragments from votive slabs from the study of the sanctuary on Kozi Gramadi Peak in 2005.

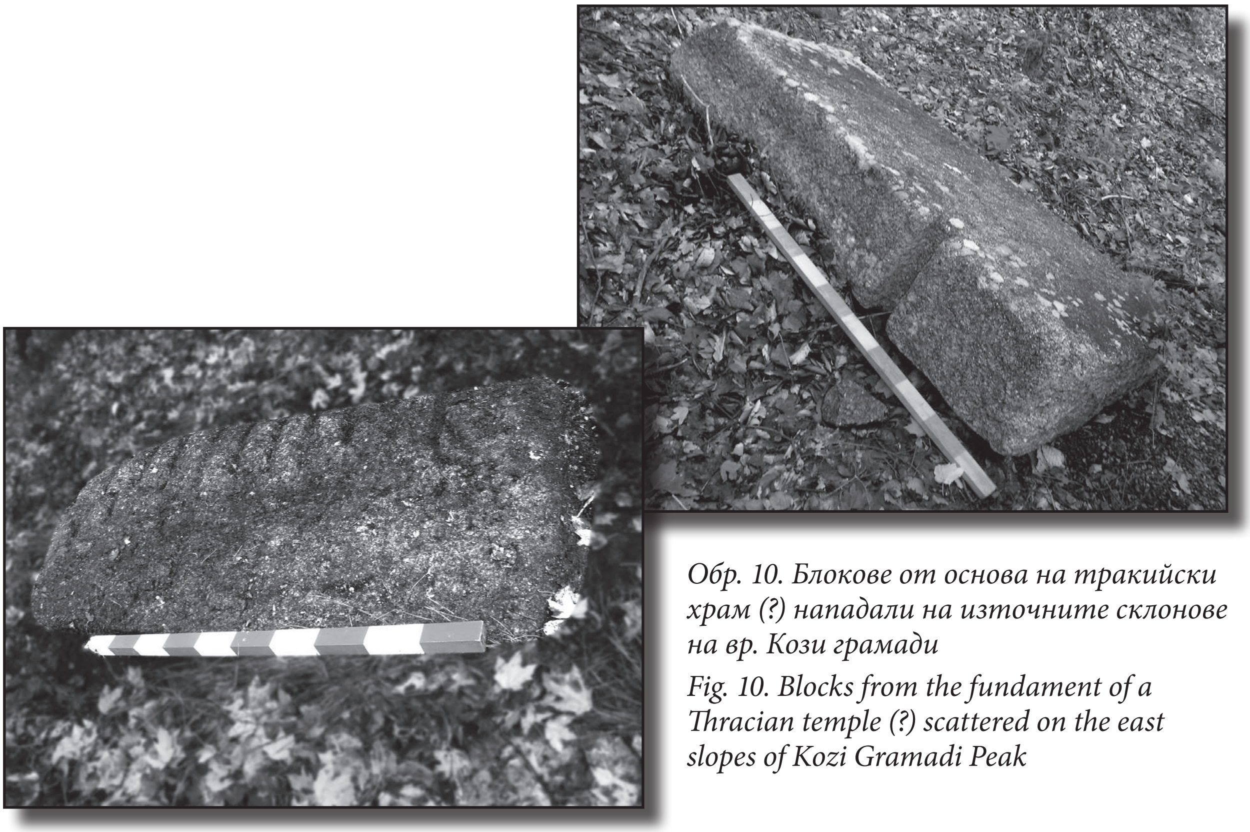

Обр. 10. Блокове от основа на тракийски храм (?) нападали на източните склонове на вр. Кози грамади

Fig. 10. Blocks from the fundament of a Thracian temple (?) scattered on the east slopes of Kozi Gramadi Peak

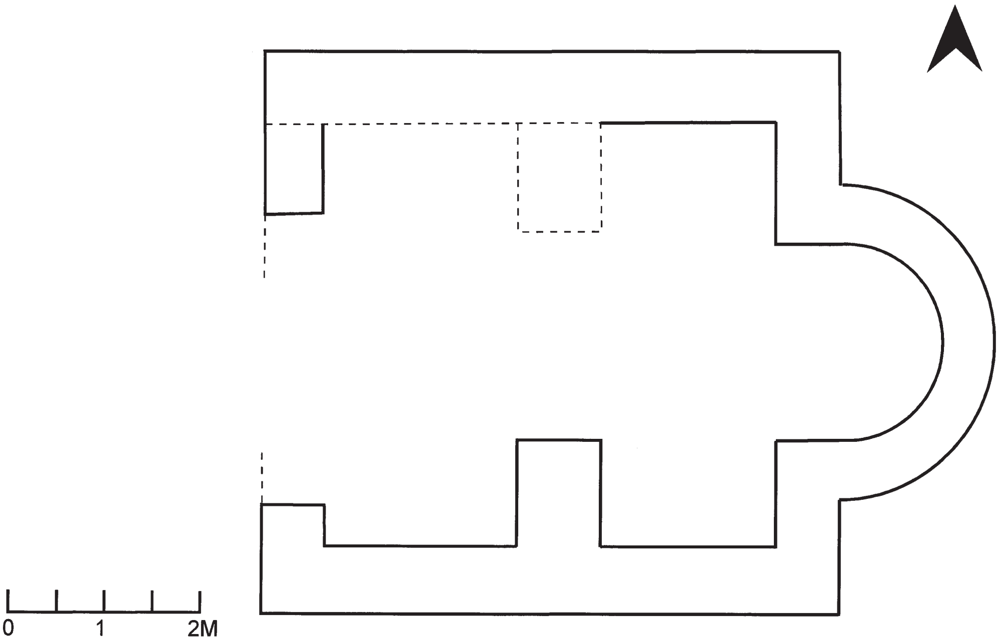

Обр. 11. План на късноантична църква на връх Кози грамади
Fig. 11. Layout of a Late Antiquity church on Kozi Gramadi Peak

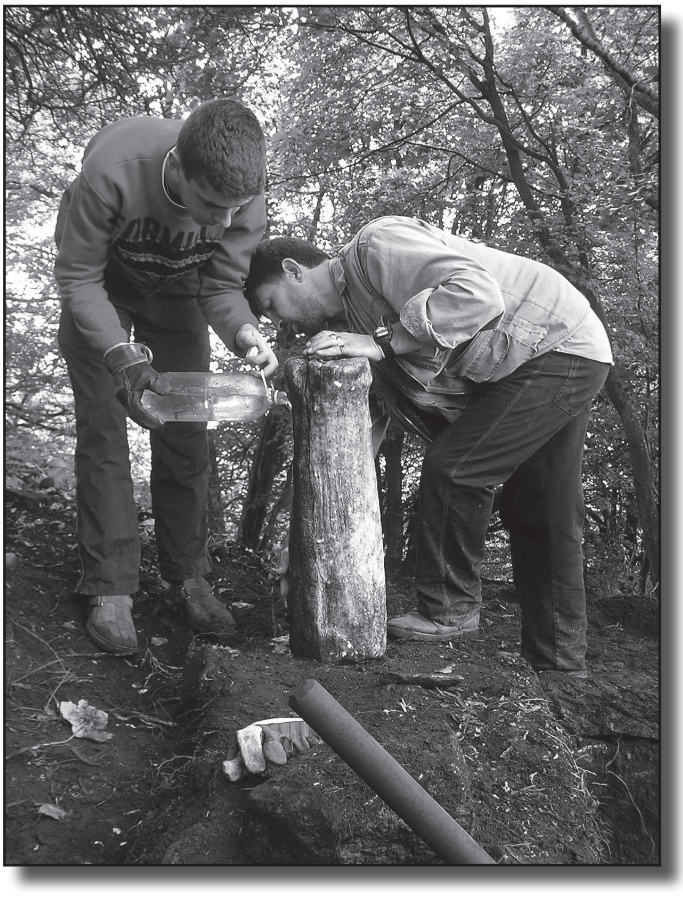

Обр. 12. / Fig. 12.

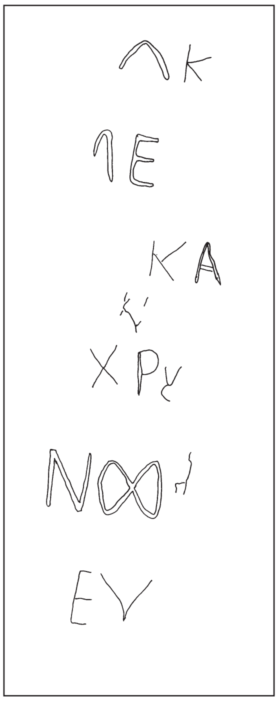

Фрагментиран надпис на старогръцки от колона открита върху абсидата на църквата
Fragmented inscription in ancient Green from a column discovered on the apse of the church

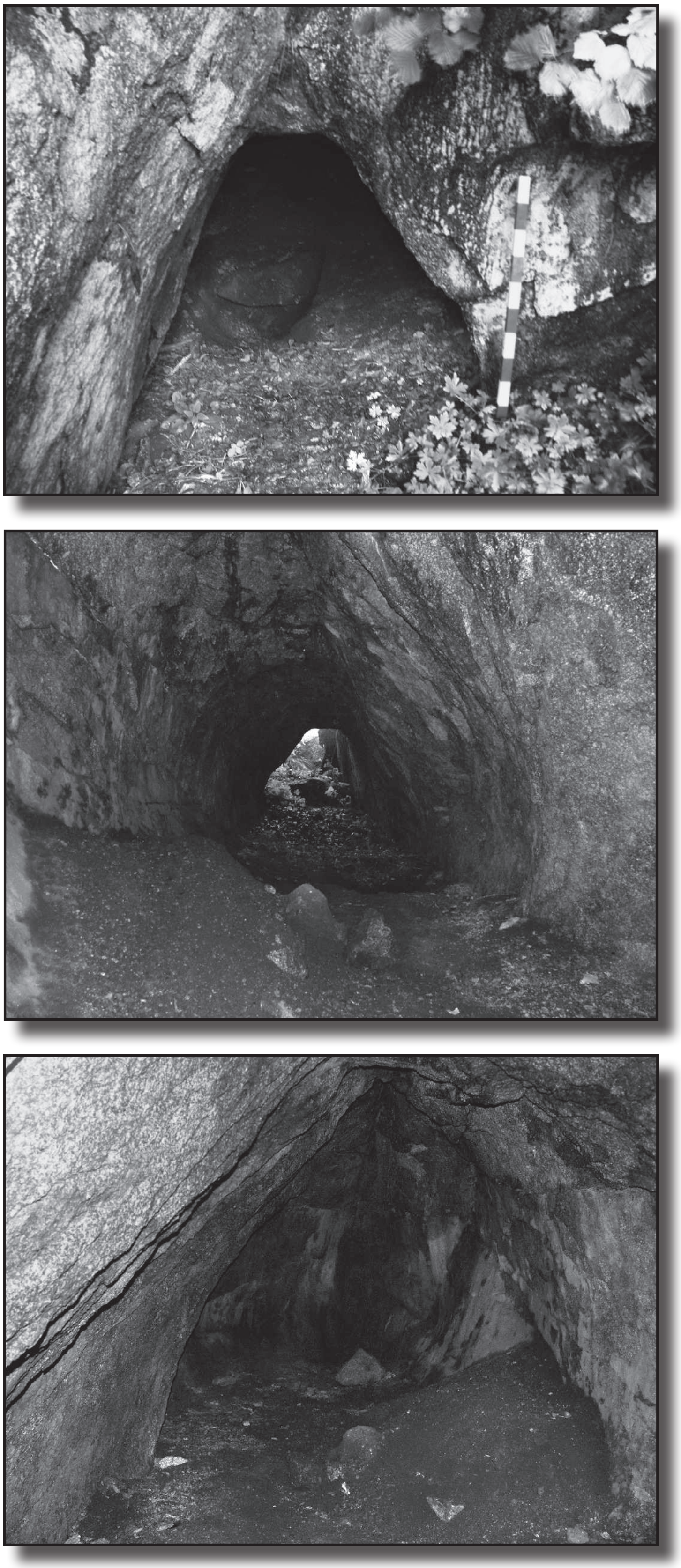

Обр. 13. Пещера – гробница (?) разположена в най-високата източна част на връх Кози грамади
Fig. 13. A cave – tomb (?) situated on the highest eastern part of Kozi Gramadi Peak

1.

Археологически материали

Иван Христов

При разкопките и обходите на обекта разположен на връх Този грамади са открити разнообразно количество археологически материали.

На първо място ще отбележа четири големи фрагмента от оброчни плочки и десетки силно обезличени парчета от други. Всички те са изработени от едрозърнест мрамор податлив на ерозия. Прави впечатление, че сравнително запазените фрагменти, по които могат да се открият изображения на прави фигури на божества, са от различни култови предмети. Фрагменти от оброчни плочки се откриват по цялата територия на хълма и подсказват наличието на голямо тракийско светилище от римската епоха – II – III век. Най-голям е процента на фрагментите от битова и строителна керамика. Открити са десетки фрагменти от глинени съдове, в по-голямата си част по склоновете на върха без ясен контекст.

Въз основа на начина на изработка съдовете се делят на керамични, изработени на ръка и такива, които са изработени прецизно на грънчарско колело. Преобладават керамични фрагменти датирани за втората половина на I хил. пр. Хр. и все пак няколко керамични фрагмента и от VIII – VI в. пр. Хр., открити в близост до фрагмент от фибула от същия период, датират ранното човешко присъствие на връх Този грамади.

При археологическите проучвания в района на връх Този грамади са открити 32 монети, които се датират в широк хронологически период от края на V в. пр. Хр. до началото на V в. сл. Хр. Монетите, които са

Archaeological materials

Ivan Hristov

Various amounts of archaeological materials were discovered in the excavations and terrain surveys of the site situated on Kozi Gramadi Peak.

I would like to point out in the first place four large fragments of votive slabs and tens of highly erased fragments of other. They are all made of large-grained marble that is susceptible to erosion. It is striking that the relatively well-preserved fragments that bear discernible representations of standing figures of deities are from different cult objects. Fragments of votive slabs are to be found in the entire territory of the hill and suggest the existence of a large Thracian sanctuary from Roman times, 2nd – 3rd centuries AD. Largest is the percentage of sherds of everyday and building ceramics. Tens of sherds from ceramic vessels were found. Most of them were recovered from the slopes of the peaks and lack clear context.

The vessels may be divided based on the manufacturing technology into two groups: handmade vessels and vessels made precisely on a potter's wheel. Sherds dating from the second half of the first millennium BC are predominant, however, several ceramic sherds from the 8th – 6th centuries BC were also found near a fragment of a fibula from the same period. They evidence the early presence of man on Kozi Gramadi Peak.

Thirty-two coins were found during the archaeological study in the area of Kozi Gramadi Peak. They are dated in a broad chronological period: from the end of the 5th century BC to the beginning of the 5th century AD. The coins, which represent one small fraction of the comедна малка част от общия паричен поток в тази част на Средна гора, илюстрират продължителното използване на върха и неговите околности от древните траки.

Най-ранната монета открита във владетелската резиденция е сребърен статер от типа „силен и нимфа“: на лицевата страна на монетата е изобразен брадат възбуден силен, държащ в обятията си съпротивляваща се нимфа, облечена в дълъг хитон с къси ръкави. На обратната страна е изобразен вдлъбнат квадрат, разделен на четири части.

Въпреки някои спорове около принадлежността на този вид монети към определена монетарница, напоследък Ст. Топалов наложи мнението, че тези монети са отсечени от тракийското племе одриси най-рано в края на VI в. пр. Хр. Отсичането на тези статери, както и бронзови монети от същия тип, продължава и до IV в. пр. Хр. в териториално отношение те се откриват най-често по горното течение на река Хеброс (Марица) и близките планински склонове на Родопите и Средна гора. Според К. Кисьов наличието на значителни количества фурета от Пазардишко и Пловдиско имитиращи сполучливо оригиналните монети на о-в Тасос са доказателство за местния произход на този монетен тип. Тези наблюдения отдавна са направени и от Тодор Герасимов, Йорданка Юрукова и Мечислав Домараски. Предполага се, че монетните емисии „силен и менада“ са правени от сребро добивано в района на Същинска Средна гора. От същото сребро вероятно са произведени стотиците скъпоструващи накити откривани в могилните погребения. В тази насока на анализа може да се допусне, че скоро ще бъде открита и монетарницата за тяхното производство или поне матриците за отсичане.

Важно е да се отбележи, че в съкровищата укрити в края на IV в. пр. Хр. този тип монети отсъства (Yoroukuva 1979, p. 125). Тяхната циркулация прекъсва след масовото проникване на монетите на Тракийски Херсонес, Парион и македонските царе Филип II и Александър III. Този факт може да се обясни с политическите

mon money flow in this part of Sredna Gora Mountain, illustrate the prolonged occupation of the peak and its vicinities by the ancient Thracians.

The earliest coin found in the ruler's residence is a silver stater of the Silenus and Nymph type: A bearded erected Silenus holding in his arms a struggling nymph dressed in a long, short-sleeved chiton is represented on the obverse of this coin. The Reverse shows an incised square divided into four parts.

Despite some arguing concerning the belonging of this kind of coins to a certain mint, Stavri Topalov recently pressed his view that these coins had been struck by the Thracian tribe of Odrysai in the late 6th century BC at earliest. The mintage of these staters, as well as of bronze coins of the same type continued to the 4th century BC, and in territorial aspect, they were most often distributed along the upper course of the river of Hebros (*pres.* Maritsa) and the neighboring mountain slopes of the Rhodopes and Sredna Gora Mt. According to K. Kisyov, the existence of considerable quantities of bi-metallic coins in the regions of Pazardzhik and Plovdiv, which imitate successfully the original coins of the Isle of Thasos, is a proof for the local origin of this coin type. These observations had been made long ago by Todor Gerasimov, Jordanka Youroukova and Mechislav Domaratski. It is supposed that the coin issues of Silenus and Menade type were made of silver, mined in the region of Sushtinska Sredna Gora Mt. The hundreds of expensive adornments that are found in tumulus burials had probably been made of the same silver. Thus, it is reasonable to suggest that the mint, or at least the dies for their mintage, will be discovered soon.

It is important to note that this coin type is not present in hoards cached sometime towards the end of the 4th century BC (Youroukova 1979, p. 125). Their circulation ceased after the mass inflow of the coins of the Thracian Chersonesos, Parion and of the Macedonian kings Philip II and Alexander III. This fact may be explained with coming of the political changes in the Odrysian kingdom

промени настъпили в одриското царство след походите на Филип II в Тракия, икономическата конюнктура на пазарите във вътрешността на Тракия и особено разглеждания район след средата на IV в. пр. Хр.

За голяма находка от драхми от типа „силен и нимфа“ открити на връх Кози грамади съобщава К. Кисьов. По наша информация на неуточнени места в Същинска Средна гора броя на находките с този тип монети надхвърля цифрата 15.

Одриски владетели са представени в проучваните обекти единствено с две бронзови монети на цар Терес II (356 – 342 г. пр. Хр.) и една на Севт III (320/315 – 295 г. пр. Хр). Първите две са намерени при разкопките на резиденцията в подножието на върха, а тази на Севт III – при обход по склоновете на Кози грамади.

Монетите на Терес II заедно с една сребърна монета на град от района на Тракийски Херсонес (днешен Галиполски п-в.) датират времето на унищожаването на резиденцията и крепостта на върха от македоните при един от походите на цар Филип II. В проучената представителна сграда на резиденциалния комплекс на подово ниво вътре до входа са открити бронзова монета на Филип II Македонски и Терес II, както и споменатата сребърна монета от Тракийски Херсонес.

Тук трябва да добавим, че при проучванията в района на връх Кози грамади и Сборови грамади са намерени сребърни монети на Тракийски Херсонес и гр. Парион (?), които са силно стилизирани и могат да бъдат датирани за първата половина на IV в. пр. Хр. Вторият вид монети може да бъде определен като хемидрахми от типа „глава на Горгона – вдлъбнат квадрат“. Съществува известен спор върху произхода на тези монети и, без да се спирам на съществени моменти от тази дискусия, мога да посоча, че този вид монети е сред най-често откриваните в района по горното течение на р. Хеброс и Същинска Средна гора. (вж. Юрукова 1992, 3 – 31; Head 1911; Sear 1978, 364; Топалов 2000, 105 – 113) Монети от типа

after the campaigns of Philip II in Thrace, especially in the region considered after mid 4th century BC.

K. Kisyov reports a large hoard of drachms of the Silenus and Nymph type that were discovered on Kozi Gramadi Peak. As far as we know, the number of coins of this type found in unspecified locations in Sredna Gora Mt. is more than 15.

The Odrysian rulers are represented in the sites studied by two bronze coins of king Teres (356 – 342 BC) and one of Seuthes III (320/315 – 295 BC) only. The first two were found during the excavation of the residence at the foot of the peak, while the one of Seuthes III – during the terrain beat across the slopes of Kozi Gramadi.

The coins of Teres II together with one silver coin of a town in the region of the Thracian Chersonesos (*pres*. Gallipoli Peninsula) give the date of the destruction of the residence and stronghold on the peak by the Macedonians during one of the campaigns of King Philip II. Bronze coin of Philip II of Macedon, Teres II and the already mentioned silver coin of the Thracian Chersonesos were discovered on the floor level next to the entrance in the representative building of the residential complex.

We should add here that silver coins of the Thracian Chersonesos and of the town of Parion (?) were found during our exploration of the region of Kozi Gramadi Peak and that of Sborovi Gramadi. These are highly stylized and may be dated in the first half of the 4th century BC. The second kind of coins may be defined as hemidrachms of the Head of Gorgon – Incised Square type. There is certain discussion on the origin of these coins. I would like to point out without any dwelling on significant points in this debate that this coins are among the most often found in the areas along the upper course of the river of Hebros and in Sushtinska Sredna Gora (See: Юрукова 1992, 3 – 31; Head 1911; Sear 1978, 364; Топалов 2000, 105 – 113). Coins of the Head of Gorgon – Incised Square type showing highly stylized representations were found

„глава на Горгона – вдлъбнат квадрат“ със силно стилизирани изображения са открити върху тухлен под на голяма тракийска постройка в близост до могилния некропол известен с проучения подмогилен храм „Хоризонт“ в землището на с. Старосел. (Христов, Анастасов, Ангелов 2008, 34 – 35; Христов 2010, 77)

Като цяло монетите на Тракийски Херсонес се явяват сред най-популярните монети използвани от местното тракийско население по горното течение на Хеброс по време на управлението на Котис I и неговите наследници. (Yourukova 1979, 215 – 225; Taneva 2005, 27 – 30)

Монетите тип „силен и нимфа“, както и монетите на Тракийски Херсонес и Парион бележат една чувствителна граница в разпространението на гръцки монети в Средногорския масив. Пак от средата на IV в. пр. Хр. се датира и трезорирането на монетно съкровище в пределите на търговското селище (емпорион ?) при с. Кръстевич, Хисарско. Откривателят м. Маджаров определя, че монетите са сечени на о-в Тасос, Кизик и Неаполис и ги датира в периода 525 – 360 г. пр. Хр. (Маджаров 2009). За по-късен период се отнасят монетите от гр. Тасос и Маронея, също намерени при проучванията.

Завладяването на района на Същинска Средна гора от македонски гарнизон обяснява откриването на множество монети на Филип II и Александър III Македонски, както от археолози, така и от отделни търсачи на старини.

Присъствието на монети на Севт III по склоновете на връх Кози грамади може да се свърже с възстановяването на одриския контрол в тази част на Тракия след смъртта на Александър III Македонски и децентрализацията на Македонската империя.

С друг противник на траките – римляните, могат да се свържат сребърните републикански денарии от 70-те години на I в. пр. Хр. открити скрити в скална яма при кариера за блокове разположена на равна тераса на югоизточния склон на върха.

on the brick floor of a large Thracian building close to the tumulus necropolis known by the already studied under-mound temple of Horizont in the lands of the village of Starosel (Христов, Атанасов, Ангелов 2008, 34 – 35; Христов 2010, 77).

The coins of the Thracian Chersonesos are as a whole among the most popular coins used by the local Thracian population along the upper course of Hebros during the reign of Kotys I and his heirs (Youroukova 1979, 215 – 225; Taneva 2005, 27 – 30).

The coins of the Silenus and Nymph type, as well as the coins of the Thracian Chersonesos and of Parion, mark a sensitive border in the distribution of Greek coins across the massif of Sredna Gora. The treasuring of a coin hoard in the limits of the trading settlement (emporium ?) near the village of Krustevich, Hisarya Region is also dated in the mid 4th century BC. The man who found it – M. Madzharov – determined the coins as minted on the Isle of Thasos, in Cyzicus and in Neapolis, and dated them in the period between 525 and 360 BC (Маджаров 2009). Coins of the towns of Thasos and Maronea were also found during the exploration of the region in question but they refer to a later period.

The conquering of the region of Sushtinska Sredna Gora by a Macedonian garrison explains the many coins of Philip II and Alexander III of Macedon found by both archaeologists and treasure hunters.

The presence of coins of Seuthes III on the slopes of Kozi Gramadi Peak may be in connection with the regained Odrysian control over this part of Thrace after the death of Alexander III of Macedon and the decentralization of the empire of Macedon.

The silver Republican denarii from the 70s of the 1st century BC may be in connection with one other enemy of the Thracians – the Romans. These were found in a rock pit near a quarry for stone blocks located on a leveled terrace on the southeast slope of the peak.

The coins are eight and in exceptionally good condition. They supplement the infor-

Монетите са осем на брой и са изключително добре запазени. Те допълват информацията за три колективни находки на римски републикански денарии открити в скалните цепнатини на връх Кози грамади през последните 15 години. Според намервачите най-късните монети в съкровищата са носели лика на император Август и са били отсечени след смъртта на Цезар. Споменатите монети датират много точно експанзията на римските легиони в Тракия след битката при Акциум през 31 г. пр. Хр.

Останалите медни монети намерени на върха се датират за периода III нач. на V век и допълват информацията за т. нар. „римско присъствие“ на Кози грамади.

КАТАЛОГ НА МОНЕТИ ОТКРИТИ ПРИ РАЗКОПКИТЕ ПРЕЗ 2005 ГОДИНА

1. Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.)

Л. Голобрада младежка глава надясно.

Оп. Надписът не личи. Конник в скок надясно. Под конника – змия навита на кълбо, с изправена глава надясно.

Тегло – 6,21 гр; диаметър – 1,6 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45168.

Местонамиране – на пода на представителна постройка сграда № 1.

2. Терес II (ок. 351/350 – 342 г. пр. Хр.)

Л. Двойна брадва, около нея са изписани буквите --- Н / РЕ / ---

Оп. Лоза с пет грозда, затворена в квадратна рамка. Без име на монетен магистрат.

АЕ, тегло – 12,82 гр; диаметър – 1,9 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45169.

Местонамиране – на пода на представителна постройка сграда № 1.

mation concerning three hoards of Roman Republican denarii found during the recent fifteen years in rock clefts on Kozi Gramadi Peak. According to the people who found them, the latest of the coins in these hoards bore the image of Emperor Augustus and were struck after the death of Caesar. The coins mentioned date very precisely the expansion of the Roman legions in Thrace after the Battle of Actium in 31 BC.

The remaining copper coins that were found on the peak were dated in the period between the 3rd century AD and the early 5th century and supplement the information concerning the so-called “Roman presence” on Kozi Gramadi.

CATALOGUE OF COINS FOUND DURING THE EXCAVATIONS CARRIED OUT IN 2005

1. Philip II (359 – 336 BC)

Obv. Beardless head to the right.

Rev. The legend is not discernible. A leaping horseman, right. A coiled serpent beneath the horse with erect head to the right.

Weight: 6,21 g; diameter – 1,6 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45168.

Provenance: the floor of a representative building in Building No. 1

2. Teres II (*c.* 351/350 – 342 BC)

Obv. Double ax, letters --- H/PE/ --- around it.

Rev. Vine with five bunches of grape in a square frame, with no name of a mint magistrate.

AE; weight – 12,82 g; diameter – 1,9 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45169.

Provenance: the floor of a representative building in Building No. 1

3. Тракийски Херсонес (IV в. пр. Хр.)

Л. Протоме на лъв надясно с обърната назад (наляво) глава.

Оп. Вдлъбнат квадрат, разделен на четири малки вдлъбнати квадратчета, два от които са по-малки. В малките квадрати неясни изображения.

AR, тегло – 2,7 гр; диаметър – 1,1 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45170.

Местонамиране – на пода на представителна постройка сграда № 1.

4. Терес II (ок. 351/350 – 342 г. пр. Хр.)

Л. Двойна брадва, около нея са изписани буквите -Т--/ PE/ -

Оп. Лоза с пет грозда, затворена в квадратна рамка. Без име на монетен магистрат.

AE, тегло – 16,33 гр; диаметър – 2 – 2,1 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45178.

Местонамиране – сондаж № 2 пред входа на представителна постройка № 1.

5. Монета от типа „силен и нимфа“ (IV в. пр. Хр.)

Л. Силен с дълги брада и коси държи в ръцете си нимфа, облечена в дълъг хитон с къси ръкави. Дясната ръка на нимфата е вдигната.

Оп. Разделен на четири части квадрат с плитък релеф.

AR, тегло – 6,19 гр; диаметър – 1,9 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45175.

Местонамиране – сондаж № 2 пред входа на представителна постройка № 1.

6. Тракийски Херсонес – варваризат (IV в. пр. Хр.)

Л. Протоме на лъв надясно с обърната назад (наляво) глава.

Оп. Вдлъбнат квадрат, разделен на четири малки вдлъбнати квадратчета.

AR, тегло – 1,48 гр; диаметър – 1,1 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45179.

Местонамиране – западно подножие на вр. Сборови грамади (тракийско светилище).

3. Thracian Chersonesos (4th century BC)

Obv. A protome of lion, right, with head turned backwards (to the left)

Rev. An incised square divided in quarters by four small incised squares. Unclear representations in the smaller squares.

AR; weight – 2,7 g; diameter – 1,1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45170.

Provenance: the floor of a representative building in Building No. 1

4. Teres II (*c*. 351/350 – 342 BC)

Obv. Double ax, letters -T--/PE/ – around it.

Rev. Vine with five bunches of grape in a square frame, with no name of a mint magistrate.

AE; weight – 16,33 g; diameter – 2 – 2,1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45178.

Provenance: probing no.2 before the entrance of representative building no. 1

5. Coin of the Silenus and Nymph type (4th century BC)

Obv. Silenus with long beard and hair holds in his hands a nymph dressed in a long chiton with short sleeves. The right hand of the nymph is raised.

Rev. A square divided in four smaller squares in low relief.

AR; weight – 6,19 g; diameter – 1,9 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45175.

Provenance: probing no.2 before the entrance of representative building no. 1

6. Thracian Chersonesos – barbarized (4th century BC)

Obv. A protome of lion, right, with head turned backwards (to the left).

Rev. An incised square divided in quarter by four small incised squares.

AR; weight – 1,48 g; diameter – 1,1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45179.

Provenance: the western foot of Sborovi Gramadi Peak (Thracian sanctuary)

7. Парион (V – IV в. пр. Хр.)

Л. Силно стилизирани и неясни изображения (Горгона Медуза ?)

Оп. Вдлъбнат квадрат, в ъглите му оформени малки вдлъбнати квадратчета така, че в средата им се образува вдлъбнат равномерен кръст.

AR, тегло – 2,3 гр; диаметър – 1,1 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45180.

Местонамиране – северозападно подножие на резиденция.

8. Парион (V – IV в. пр. Хр.)

Л. Силно стилизирани и неясни изображения (Горгона Медуза ?)

Оп. Вдлъбнат квадрат, в ъглите му оформени малки вдлъбнати квадратчета така, че в средата им се образува вдлъбнат равномерен кръст.

AR, тегло – 2,2 гр; диаметър – 1 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45181.

Местонамиране – северозападно подножие на резиденция.

9. Тасос (IV в. пр. Хр.)

Л. Силен надясно, с едното коляно на земята. С дясната ръка държи киликс.

Оп. Ваза с две дръжки.

AR, тегло 0,8 гр; диаметър – 1 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45183.

Местонамиране – югоизточни склонове на връх Кози грамади.

10. Маронея – втори период, бронз.

Л. Глава на Дионис с бръшлянов венец надясно.

Оп. Дионис прав с лъвска кожа. Нечетливи букви.

Тегло 11,1 гр; диаметър – 2,2 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45182.

Местонамиране – югоизточни склонове на връх Кози грамади.

7. Parion (5th – 4th centuries BC)

Obv. Highly stylized and unclear representation (Gorgon Medusa ?)

Rev. An incised square. Small incised squares are formed in its corners, thus – an isosceles cross is formed between them.

AR; weight – 2,3 g; diameter – 1,1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45180.

Provenance: the northwestern foot of the residence.

8. Parion (5th – 4th centuries BC)

Obv. Highly stylized and unclear representation (Gorgon Medusa ?)

Rev. An incised square. Small incised squares are formed in its corners, thus – an isosceles cross is formed between them.

AR; weight – 2,2 g; diameter – 1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45181.

Provenance: the northwestern foot of the residence.

9. Thasos (4th century BC)

Obv. Silenus, right, one knee bent on the ground, holding a cylix in his right hand.

Rev. A two-handled vase.

AR; weight – 0,8 g; diameter – 1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45183.

Provenance: the southeastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

10. Maronea – second period, bronze

Obv. Head of Dionysus with an ivy wreath, right.

Rev. Dionysus standing with a lion’s hide. Unreadable letters.

Weight – 11,1 g; diameter – 2,2 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45182.

Provenance: the southeastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

11. Севт III (ок. 320/315 – 310 г. пр. Хр.)

Л. Глава на Севт III с диадема надясно. Зрънчест кръг.

Оп. Σ ΕΥΟΟΥ – хоризонтално разположен надпис с дребни и еднакви по височина букви. Севт III като конник в галоп надясно. Пред предните крака на коня лавров венец. Под него осемлъчна звезда. Следи от земна линия.

АЕ, пробита; тегло – 3,7 гр; диаметър – 2,1 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45156.

Местонамиране – югоизточни склонове на връх Кози грамади.

12. Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.)

Л. Изображението не личи.

Оп. – ΙΛΙ / – хоризонтално разположен надпис. Мълния.

АЕ, тегло – 0,86 гр; диаметър – 0,8 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45155.

Местонамиране – западно подножие на върха, на повърхността.

13. Маронея ? (IV в. пр. Хр)

Л. Глава на възрастен мъж наляво.

Оп. Едър грозд ?.

АЕ, тегло – 1,3 гр; диаметър – 0,9 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45173.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

14. Македония. (Период на междуцарствие – 288 – 277 г. пр. Хр.)

Оп. Кръгъл македонски щит.

АЕ, тегло – 3,9 гр; диаметър – 1,3 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45154.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

11. Seuthes III (*c.* 320/315 – 310 BC)

Obv. Head of Seuthes with diadem, right. Beaded circle.

Rev. Horizontally situated legend in small, equal in height letters: Σ ΕΥΟΟΥ. Seuthes III represented as a horseman galloping, right. A laurel wreath in front of the front legs of the horse. An eight-pointed star beneath. Traces of a line marking the ground.

AE; pierced; weight – 3,7 g; diameter – 2,1 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45156.

Provenance: the southeastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

12. Philip II (359 – 336 BC)

Obv. The representation is not discernible.

Rev. A horizontally situated legend – ΙΛΙ / – A thunderbolt.

AE; weight – 0,86 g; diameter – 0,8 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45155.

Provenance: on the surface of the west foot of the peak.

13. Maronea ? (4th century BC)

Obv. Head of an elder man, left.

Rev. A large bunch of grapes ?.

AE; weight 1,3 g; diameter – 0,9 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45173.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

14. Macedon (a period between two reigns – 288 – 277 BC)

Rev. A round Macedonian shield.

AE; weight – 3,9 g; diameter – 1,3 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45154.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

15. Александър III (336 – 323 г. пр. Хр.)

Л. Глава на млад Херакъл надясно.

Оп. Калъф с лък и кривак.

АЕ, тегло – 4,64 гр; диаметър – 1,8 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45159.

Местонамиране – пред основите на елинистическа крепостна стена на връх Кози грамади, сондаж №5, дълбочина – 0,50 м.

16. Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.)

Л. Голобрада младежка глава надясно.

Оп. Конник в скок надясно.

Тегло – 5,2 гр; диаметър – 1,6 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45171.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

17. Александър III (336 – 323 г. пр. Хр.)

Л. Глава на млад Херакъл надясно.

Оп. A--ΞAN--- Калъф с лък и кривак.

АЕ, тегло – 5,13 гр; диаметър – 1,7 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45153.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

18. Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.)

Л. Голобрада младежка глава надясно.

Оп. Конник в скок надясно.

Тегло – 5,2 гр; диаметър – 1,6 см.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

19. Александър III (336 – 323 г. пр. Хр.)

Л. Глава на млад Херакъл надясно.

Оп. ---ANΔ---- Калъф с лък и кривак.

АЕ, тегло – 4,9 гр; диаметър – 1,6 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45177.

Местонамиране – източни склонове на връх Кози грамади.

15. Alexander III (336 – 323 BC)

Obv. Head of the young Heracles, right.

Rev. Quiver with a bow and a cudgel.

AE, weight – 4,64 g; diameter – 1,8 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45159.

Provenance: in front of the fundaments of the Hellenistic fortress wall on Kozi Gramadi Peak – probing no. 5, depth – 0,50 m.

16. Philip II (359 – 336 BC)

Obv. Beardless head to the right.

Rev. A leaping horseman, right.

Weight: 5,2 g; diameter – 1,6 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45171.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

17. Alexander III (336 – 323 BC)

Obv. Head of the young Heracles, right.

Rev. A-ΞAN--- Quiver with a bow and a cudgel.

AE, weight – 5,13 g; diameter – 1,7 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History– 45153.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

18. Philip II (359 – 336 BC)

Obv. Beardless head to the right.

Rev. A leaping horseman, right.

Weight: 5,2 g; diameter – 1,6 cm.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

19. Alexander III (336 – 323 BC)

Obv. Head of the young Heracles, right.

Rev. ---ANΔ---- Quiver with a bow and a cudgel.

AE, weight – 4,9 g; diameter – 1,6 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45177.

Provenance: eastern slopes of Kozi Gramadi Peak.

Колективна монетна находка от сондаж № 3 на вр. Кози грамади (от № 20 до 27)

20. Денар, сребро. Mn. Cordius rufus (46 г. пр. Хр.)

А: Глава на близнаците Диоскури, всеки носи пилеус със звезда, RUFUS III VBIR отзад и отдолу.

R: MN CORDIUS зад Венус стои вляво, държи везни и скиптър, Купидон върху раменете ѝ.

Тегло – 3,67 гр; диаметър – 1,7–1,9 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45167.

21. Денар, сребро. L. Lucretius trio (76 г. пр. Хр.)

А: Глава на Нептум надясно, с лавров венец, тризъбец и цифра отзад.

R: Момче с крила язди делфин надясно. L. LUCRETI TRIO.

Тегло – 3,46 гр; диаметър – 1,9 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45164.

22. Денар, сребро. C. Postumius (74 г. пр. Хр.)

А: Бюст на Диана надясно. Лък и колчан на рамото ѝ.

R: Ловджийско куче бягащо надясно, ловно копие отдолу.

Тегло – 3,91 гр; диаметър – 1,7 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45165.

23. Денар, сребро. C. Naevius Balbus (79 г. пр. Хр.)

А: Глава на Венус надясно. S. C. отзад

R: Виктория в трига надясно, число отгоре. C. NAE. BALB.

Тегло – 3,76 гр; диаметър – 1,8 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45163.

A coin hoard from Probing no.3 on Kozi Gramadi Peak (nos. 20 – 27)

20. Denarius, silver. Mn. *Cordius Rufus* (46 BC)

Obv. Heads of the Dioscuri twins, each wears a pileus with a star. A legend RUFUS III VBIR – behind and beneath.

Rev: MN CORDIUS situated behind Venus, left., she is holding balances and a scepter, Cupid on her shoulders.

Weight – 3,67 g; diameter – 1,7–1,9 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45167.

21. Denarius, silver, *L. Lucretius Trio* (76 BC)

Obv. Head of Neptune laureate, right, with a trident, a number behind.

Rev. A winged boy riding a dolphin, right. L.LUCRETI TRIO

Weight – 3,46 g; diameter – 1,9 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45164.

22. Denarius, silver, *C. Postumius* (74 BC)

Obv. Bust of Diana, right. A bow and a quiver on her shoulder.

Rev. A running hunting dog, right, a hunting spear beneath.

Weight – 3,91 g; diameter – 1,7 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45164.

23. Denarius, silver, *C.Naevius Balbus* (79 BC)

Obv. Head of Venus, right.; S.C. behind

Rev. Victory in triga, right, a number above. C.NAE.BALB

Weight – 3,67 g; diameter – 1,8 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45163.

24. Денар, сребро. Mn. Fonteus C. f (85 г. пр. Хр.)

А: Глава на Аполон надясно в лавров венец

R: Ангел седнал на коза, надясно. Всичко в лавров венец.

Тегло – 3,79 гр; диаметър – 1,9 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45162.

25. Денар сребро. Cargonius, Qvilinus, Vergilius – (86 г. пр. ХР.)

А: Голобрада младежка глава на Аполон надясно. Под нея мълния.

R: Юпитер в квадрига препускащ надясно. С дясната ръка хвърля мълния.

Тегло – 3,63 гр; диаметър – 2 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45161.

26. Денар, сребро. L. Titurius L. f. Sabinus (89 г. пр. Хр.)

А: Глава на цар Тациус надясно, Сабин отзад, ТА монограм отпред.

R: Двама мъже носят в обятията си жени, L. TITURI.

Тегло – 3,67 гр; диаметър – 2 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45160.

27. Денар, сребро. Mn. Aqvillivs. f. Mn. n (71 г. пр. Хр.)

А: Глава на Виртус надясно НО отзад VIRT отпред. KALENI отдолу.

R: CORDI най-отдолу.

Тегло – 3,80 гр; диаметър – 1,7–1,8 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45166.

28. Александър III (336 – 323 г. пр. Хр.

Л. Глава на млад Херакъл надясно.

Оп. A--ΞAN Калъф с лък и кривак.

AE, тегло – 3,37 гр; диаметър – 1,6 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45158.

Местонамиране – югоизточни клонове на връх Кози грамади.

24. Denarius, silver, Mn. *Fonteus C.f.* (85 BC)

Obv. Head of Apollo laureate, right.

Rev. An angel mounted on a goat, right; all framed in a laurel wreath.

Weight – 3,79 g; diameter – 1,9 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45162.

25. Denarius, silver, *Cargonius, Qvilimus, Vergilius* (86 BC)

Obv. Beardless head of young Apollo, right.

Rev. Jupiter in Quadriga galloping to right, throwing a thunderbolt with his right hand.

Weight – 3,63 g; diameter – 2 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45161.

26. Denarius, silver, L. Titurius L. Sabinus (89 BC)

Obv. Head of king Tatius, right, Sabinus behind. TA monogram before.

Rev. Two Roman soldiers, each carrying a woman; L.TITVRI

Weight – 3,67 g; diameter – 2 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45160.

27. Denarius, silver, Mn. *Aqvillivs.f.Mn.n.* (71 BC)

Obv. Heads of Virtus, right.; HO behind VIRT before KALENI beneath

Rev. CORDI beneath.

Weight – 3,80 g; diameter – 1,7–1,8 cm. Inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45166.

28. Alexander III (336 – 323 BC)

Ovb. Head of young Heracles, right.

Rev. A--ΞAN – A quiver with bow and a cudgel.

AE, weight – 3,37 g; diameter – 1,6 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45158.

Provenance: southeast slopes of Kozi Gramadi Peak.

29. Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.)

Л. Голобрада младежка глава надясно.

Оп. Конник в скок надясно. ΦΙΛΡΡΟΥ.

Тегло – 5,2 гр; диаметър – 1,6 см; Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45176.

Местонамиране – югоизточни клонове на връх Кози грамади.

30. Денар I в. пр. Хр.

Л. Глава на Рома с шлем надясно.

Оп. Виктория с бига препускаща надясно.

AR, тегло – 3,34 гр; диаметър – 1, 7 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45174.

Местонамиране – в югоизточното подножие на резиденцията.

31. Проб (276 – 282 г.), антониан

Л. бюст на императора с лавров венец надясно: IMP PROBUS AVG

Оп. Порб на кон наляво, вдигнал дясната си ръка. Пленник седнал пред коня: ADVENTUS AVG.

AE, тегло – 2,67 гр; диаметър – 2 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45172.

Местонамиране – югоизточни клонове на връх Кози грамади.

32. Константин Велики (или някой от синовете му)

Л. Бюст на императора надясно: неясни букви.

Оп. Неясен реверс. Двама войници с шлемове, щитове и копия изправени, насреща. Между тях военно знаме.

AE, диаметър – 1,2 см. Инв. номер в основния нумизматичен фонд на НИМ – 45151.

Местонамиране – западни склонове на крепостта.

29. Philip II (359 – 336 BC)

Obv. Beardless head to the right.

Rev. A leaping horseman, right. ΦΙΛΡΡΟΥ.

Weight: – 5,2 g; diameter – 1,6 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45176.

Provenance: southeast slopes of Kozi Gramadi Peak.

30. Denarius, 1st century BC

Obv. Head of Roma wearing helmet, right.

Rev. Victory in Biga galloping to right.

AE, weight – 3,34 g; diameter – 1,7 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45174.

Provenance: southeast foot of the residence.

31. Probus (AD 276 – 282), Antonian

Obv. Bust of the emperor laureate, right: IMP PROBUS AVG

Rev. Probus mounted on a horse to left, right hand – raised. A hostage sitting before the horse: ADVENTIS AVG

AE; weight – 2,67 g; diameter – 2 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45172.

Provenance: southeast slopes of Kozi Gramadi Peak.

32. Constantine the Great (or one of his sons)

Obv. Bust of the emperor, right; indiscernible letters.

Rev. Unclear reverse. Two soldiers wearing helmets, shields and spears, standing, *en face*. A military banner between them.

AE; diameter – 1,2 cm; inv. no. in the main numismatic collection of the National Museum of History – 45151.

Provenance: western slopes of the stronghold.

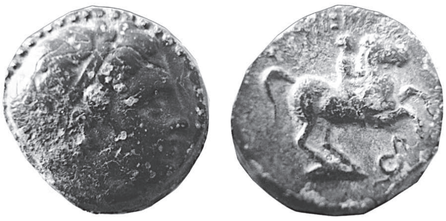

Кат. № 1

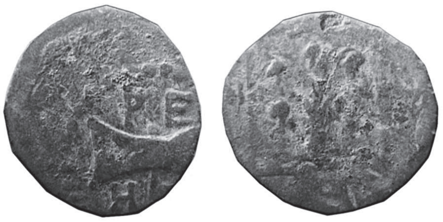

Кат. № 2

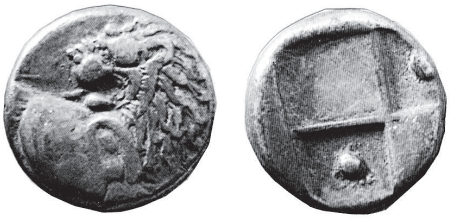

Кат. № 3

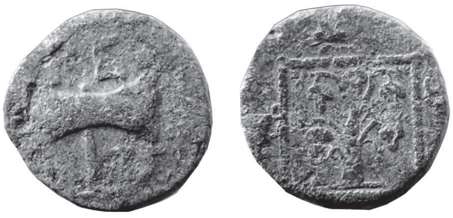

Кат. № 4

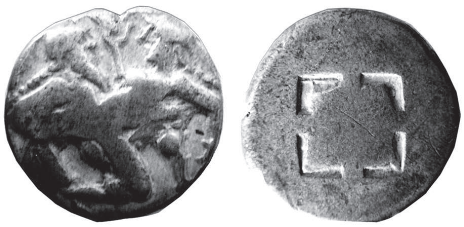

Кат. № 5

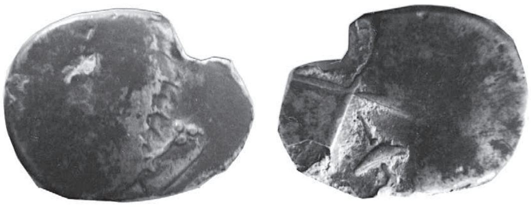

Кат. № 6

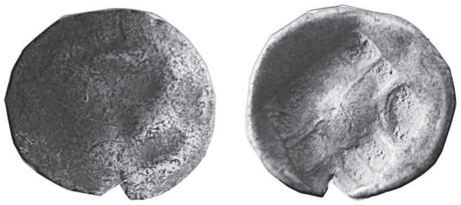

Кат. № 7

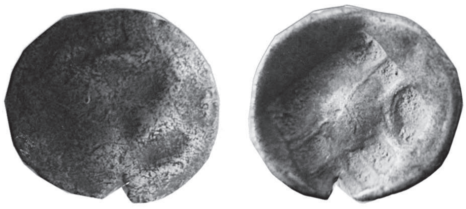

Кат. № 8

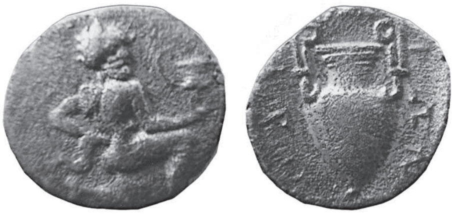

Кат. № 9

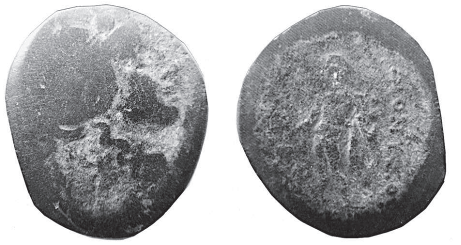

Кат. № 10

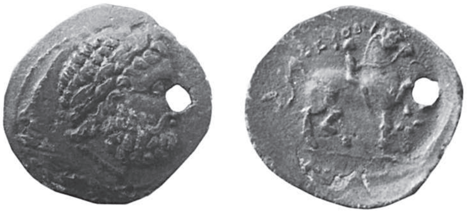
Кат. № 11

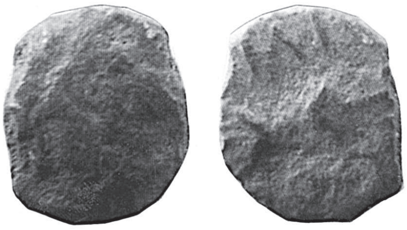
Кат. № 12

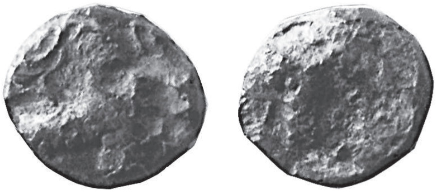
Кат. № 13

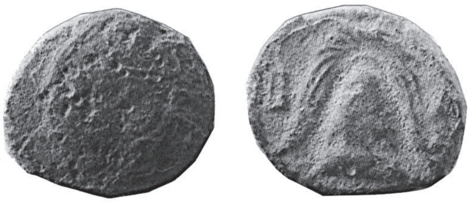
Кат. № 14

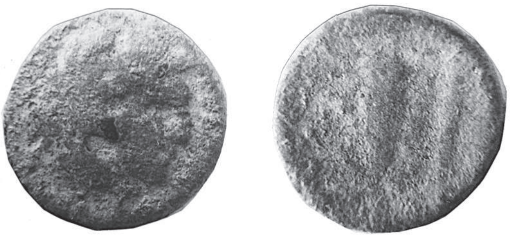
Кат. № 15

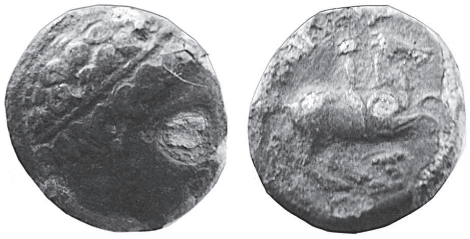
Кат. № 16

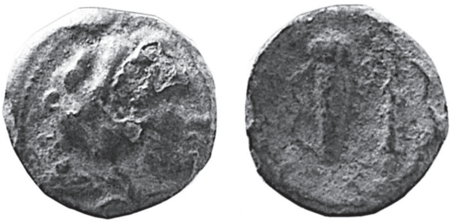
Кат. № 17

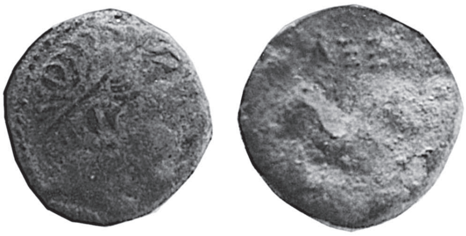
Кат. № 18

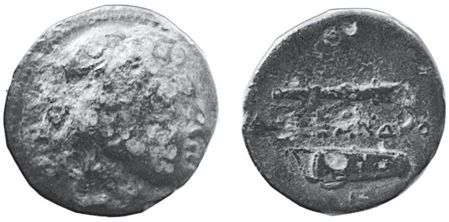
Кат. № 19

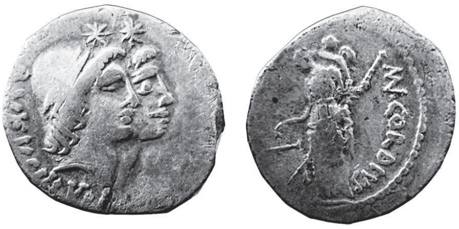
Кат. № 20

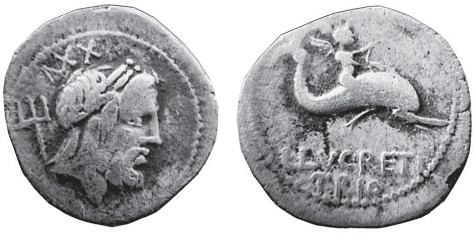
Кат. № 21

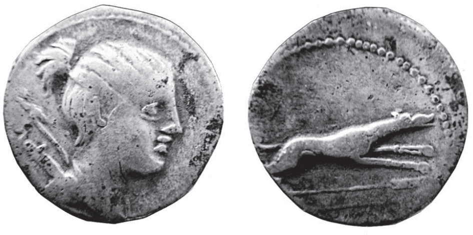
Кат. № 22

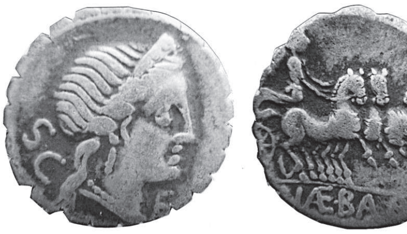

Кат. № 23

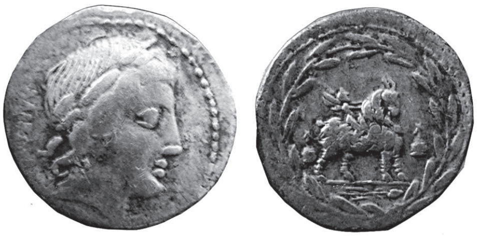

Кат. № 24

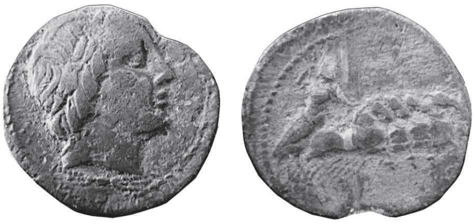

Кат. № 25

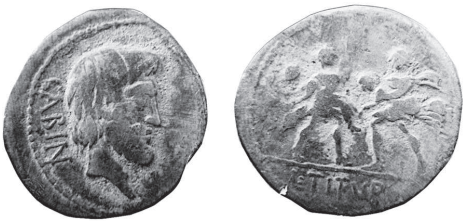

Кат. № 26

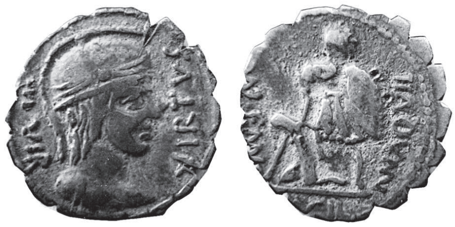

Кат. № 27

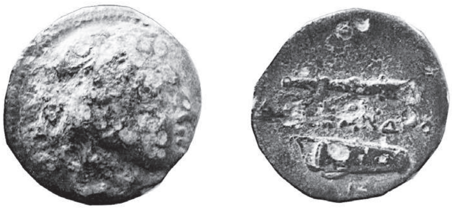

Кат. № 28

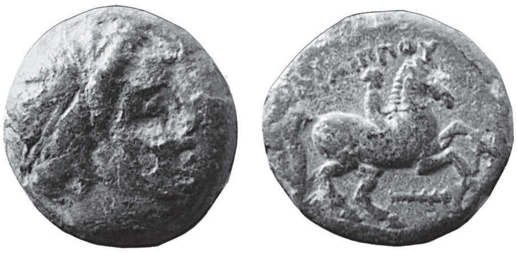

Кат. № 29

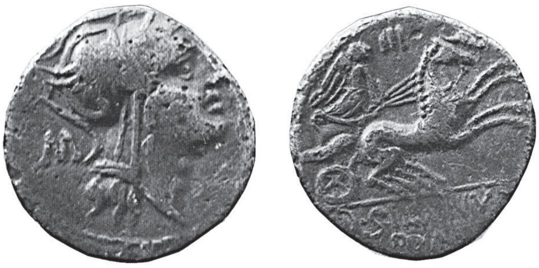

Кат. № 30

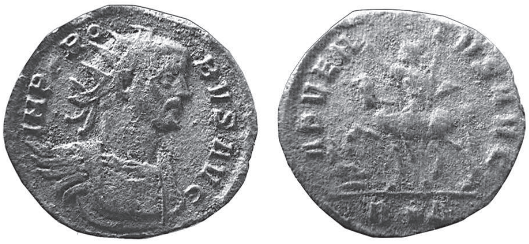

Кат. № 31

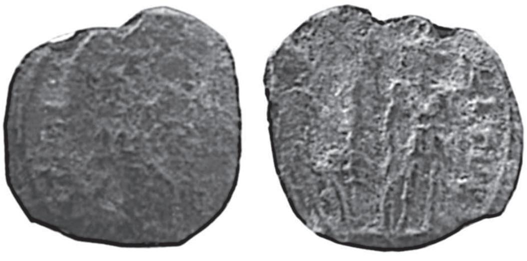

Кат. № 32

2.

Интерпретация на разкритите археологически структури на връх Кози грамади

Иван Христов

Проведените сондажни проучвания през 2005 г. довеждат до откриването на голям античен обект, обхващал площ от 10 дка. За разлика от други високопланински обекти в Тракия той е бил вътрешно застроен със сгради и допълнителни зидове. Разположено е на различни нива чрез терасиране на склоновете. Може да се предположи, че югоизточните, макар и стръмни склонове на връх Кози грамади, са били застроени с малки постройки почти до основата на равна площадка, където е открита споменатата по-горе кариера. Сградите са били вкопани в околния терен или построени върху терасирани участъци и скални площадки върху слънчевия и защитен от ветрове склон на върха. Някои сгради вече са засечени от иманяри и в техните изкопи се забелязват културни напластявания над 1 м височина.

Допускам, че до средата на IV в. пр. Хр. обекта на върха, откритото извънкрепостно селище и резиденцията са били единен цялостен комплекс.

Обектът в най-високата част на връх Кози грамади е използван още през ранножелязната епоха (VIII – VI в. пр. Хр.) В периода V – IV в. пр. Хр. е била оградна стена от добре обработени блокове, двулицева с вътрешен пълнеж. Тази стена е ограждала най-високата част на върха. Северната крепостна стена вероятно е допълнително построена през римската епоха. Съдейки по нумизматичния материал, открит по време

Interpretation of the discovered on Kozi Gramadi Peak archaeological structures

Ivan Hristov

The probing investigations carried out in 2005 led to the discovery of a large ancient site that covers a territory of 10 decares. Unlike other highland sites in Thrace, here we see inner buildings and additional walls. It is situated in different levels by terraces cut in the slopes. It is reasonable to presume that the southeastern slopes of Kozi Gramadi Peak, although rather steep, had been built up with small buildings almost to the base of a leveled platform, where the mentioned above quarry was discovered. The buildings had been dug into the surrounding terrain or had been built on terrace shaped sites or rock platforms across the sunny and wind protected slope of the peak. Some buildings had already been detected by treasure-hunters and culture strata of over 1 m are seen in their ditches.

I presume that up to the mid 4th century BC the site on the peak – the settlement in the open outside the stronghold and the residence – had been one whole complex.

The site in the highest part of Kozi Gramadi Peak had been in use as early as during the Early Iron Age (8th – 6th centuries BC). In the period between the 5th and 4th centuries BC it had been surrounded by a wall of well-cut stone blocks – a two-faced wall with inner filling. The north fortification wall was probably additionally built during the Roman epoch. It may be supposed judging by the excavated numismatic material that the

на разкопките, може да се продположи, че обектът функционира през цялата втора половина на I хил. пр. Хр. с известни прекъсвания. Римските републикански денарии, сечени през I в. пр. Хр., датират разрушаването на укреплението при някои от известните походи на римските легиони в Тракия. Върхът е използван активно и през римската епоха до V в. сл. Хр. Множеството фрагменти от оброчни плочки подсказват наличието на тракийско светилище, а раннохристиянската църква бележи края на почитането на върха като култово място. Тук трябва да добавя, че през 2010 г. са документирани десетки добре обработени блокове с украса, които са били част от основите на голяма представителна постройка (храм ?) (Виж Гл. II, 4). Блоковете се откриват единствено по протежението на дълъг 300 м улей в югоизточното подножие на върха.

На този етап от проучванията може да се предположи, че на връх Кози грамади първоначално е било изградено голямо тракийско светилище. В основата си то може да бъде назовано скално предвид особеностите на терена във връхната част на Кози грамади. (Домарадски 2002, 58) Впрочем самият връх Кози грамади, който се откроява от километри, е с форма на скална пирамида привличаща слънчевите лъчи.

Тясната равна билна част на върха едва ли е позволявала развитието на укрепление. По-скоро сред скалите са извършвани определени обреди. Тук заслужава да се спомене един некоментиран в първите публикации на обекта факт. В североизточната част на върха, в близост до входа на късноантичната крепостна стена, както и в найвисоката източна част на върха са документирани две големи скални ями с диаметър приблизително 10 м и дълбочина до 4 м. Те са изсечени в самата скална основа на върха и са били вероятно оградени с каменен зид без спойка. Можем да предположим, че това са следи от култови места, където се е събирала по естествен път дъждовна вода. (Христов 2010, 49 – 52)

site had functioned during the entire second half of the first millennium BC with certain interruptions. The Roman republican denarii minted during the 1st century BC give the date of the demolishing of the stronghold in the course of one of the known campaigns of the Roman legions in Thrace. The peak had been actively used during the Roman epoch too, up to the 5th century. The numerous fragments of votive slabs suggest the presence of a Thracian sanctuary, while the Early Christian church marks the end of the worshiping of the peak as a cult place. It should be added here that tens of well-cut stone blocks with decoration were recorded in 2010. These had been parts of the fundaments of a large representative building (a temple ?) (See Ch. II, 4). The blocks are to be found solely along a 300 m long gutter in the southeastern foot of the peak.

It may be supposed at this stage of our investigations that a large Thracian sanctuary was originally built on Kozi Gramadi Peak. It may fundamentally be called a rock one, considering the peculiarities of the terrain in the highest part of Kozi Gramadi (Домарадски 2002, 58). By the way, Kozi Gramadi Peak itself stands out for miles. Its shape of a rock pyramid attracts the rays of the sun.

The narrow flat ridge area was hardy suitable for the development of a stronghold. The area among the rocks had sooner been used for particular rites. It is worth to mention here one fact that was not commented in the first publications of the site. Two big rock pits about 10 m in diameter and down to 4 m deep were recorded in the northeastern part of the peak, close to the entrance of the Late Antiquity fortification wall and in the high eastern part of the peak. These were cut into the rock base of the peak itself and had probably been surrounded by a stone wall built up without out any mortar. It may be supposed that these are traces of cult places, where the rain water had been gathered in a natural way (Христов 2010, 49 – 52).

Преустройството на светилището се осъществява през първата половина на IV в. пр. Хр. Тогава то е оградено със стена от големи добре обработени блокове. Стената е била изградена с две лица с техника емплектон. Засега не е ясно дали това е оградна стена или част от отбранително съоръжение. Светилището просъществува синхронно с резиденцията. Приемствеността в култовото място се долавя през по-късните епохи чрез голямото количество оброчни плочки и финалния етап през ранното християнство посредством изграждането на най-високата точка на малка еднокорабна църква. Връзката светилище (вероятно акропол) и резиденция е осъществена посредством широк път, който се спуска от върха към югоизточното подножие на Кози грамади.

Като паралел на светилището на връх Кози грамади можем за посочим десетки обекти регистрирани и проучвани в Стара планина и Родопите.

Сред тях е култовия обект разположен на връх Острец – 1433 м н. в. (Велинград). И при двата обекта е налице сериозен пласт с материали от цялото I хил. пр. Хр. И при двата обекта се откриват заготовки на бронзови фибули от ранножелязната епоха (VIII – VII в. пр. Хр.) (Гергова, Салкин, Байраков 2010, 185 – 188)

Според Д. Гергова на връх Острец е документирана оградна каменна стена и правоъгълна постройка с култови функции от римската епоха. Идентична е ситуацията и на Кози грамади. Монетният материал и култови предмети като оброчни плочки доказват функционирането на обекта в Средна гора и през римската епоха. Както на връх Острец така и на Кози грамади са открити основите на раннохристиянска църква.

Сходна на археологическата ситуация на Кози грамади е и тази при тракийското светилище при с. Бабяк, Община Белица. В основната ритуална зона на светилището (сектор „Топ“) са открити жертвена площадка и деструкции от храмова постройка (Гоцев, Тонкова 2008; Гоцев, Тонкова 2009,

The reconstruction of the sanctuary was done during the first half of the 4th century BC. At that time it was surrounded by a wall of large, well-cut, stone blocks. The wall was built with two faces in a technique called emplekton. It is not clear yet whether this is a surrounding wall or a defense implementation. The sanctuary had existed synchronously with the residence. The continuity of the cult place may be followed in the later epochs by the large amount of votive slabs up to the final stage in Early Christian times, evidenced by the small, single nave church on the highest point. The connection sanctuary (most probably – an acropolis) – residence was achieved by a broad road that went down the peak slope towards the eastern foot of Kozi Gramadi.

Tens of sites recorded and studied in the mountains of Stara Planina and Rhodopes may be pointed out as parallels of the sanctuary on Kozi Gramadi Peak.

The cult site on Ostrets Peak (1433 m) near Velingrad is one of them. Both sites show a serious stratum with materials from the entire first millennium BC. Preliminary shapes for making bronze Early Iron Age fibulae (8th – 7th centuries BC) were found in both sites (Гергова, Салкин, Байраков 2010, 185 – 188).

According to D. Gergova, a surrounding stone wall and a cult rectangular building from Roman times were recorded on Ostrets Peak. Identical is the situation on Kozi Gramadi. Both the coin material and cult items, like votive slabs, prove the functioning of the site in Sredna Gora Mt. during Roman times too. Fundaments of an Early Christian church were discovered both on Ostrets Peak and on Kozi Gramadi.

The archaeological situation at the Thracian sanctuary near the village of Babyak, Belitsa Municipality is similar to the one on Kozi Gramadi. A sacrificial platform and remains of a temple building were discovered in the main ritual zone of the sanctuary (‘Top’ sector) (Гоцев, Тонкова 2008; Гоцев, Тонко-

189 – 191). Както при връх Кози грамади в тази зона се откриват фрагменти от оброчни плочки, монети от II – I в. пр. Хр., монети от времето на Северите (края на II – началото на III в. сл. Хр.), къснoримски монети от IV и началото на V век.

Някои изследователи са склонни да употребяват термина „укрепено светилище“ и дават описание на проучване на сходен на Кози грамади и вр. Острец обект до гр. Велинград – връх Калето (1002 м н. в.) (Салкин, Байраков 2009, 198 – 200).

ва 2009, 189 – 191). Fragments of votive slabs, coins from the 2nd – 1st centuries BC, coins of the Severus dynasty (late 2nd – early 3rd centuries AD) and coins from Late Roman times (4th and early 5th centuries) were found in this zone just like on Kozi Gramadi Peak.

Some scholars are inclined to use the term ‘fortified sanctuary’ and describe a site similar to those on Kozo Gramadi and Ostrets Peak – Kaleto Peak (1002 m), near the town of Velingrad (Салкин, Байраков 2009, 198 – 200).

III.

ПРОУЧВАНИЯ НА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ

1. Укрепителна система

Иван Христов

Укрепената владетелска резиденция е разположена на 1113 м н.в. в югоизточното подножие на вр. Този грамади. Тя заема средищно място между споменатия връх и близко разположения връх Сборови грамади. Резиденцията е изградена върху предварително заравнена скална площадка в най-ниските склонове на вр. Този грамади. Обектът е ситуиран на трудно достъпно място предвид стръмните дерета от запад и изток в югоизточното подножие на Този грамади. От всички места резиденцията е маркирана от високи единични групи скали, високи на места до 6 – 7 м. Прави впечатление, че терена, върху който е изграден обекта, е терасиран условно на три нива. Това се потвърждава и от археологическите проучвания.

Обектът е проучван през 2005 и 2010 г. През 2005 г. в югоизточното подножие на вр. Този грамади са разкопани малки по площ сондажи и основно е проучена вътрешността на голяма представителна постройка. (Христов 2006; Hristov 2008, 231 – 220)

През 2010 г. обхвата на археологическите разкопки бе разширен. Чрез преки наблюдения на терена и залагането на големи сондажи и проучването на цели квадрати (5 x 5 м) до голяма степен бе изяснена планировката на укрепения обект. Проучени са цели и частично 20 квадрата, основно в югоизточната част на комплекса. При разкопките е след-

THE RULER’S RESIDENCE: A STUDY

1. Fortification system

Ivan Hristov

The fortified ruler’s residence is situated on a terrain 1113 m above the sea level, at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak. It covers a central area between the mentioned peak and the closely located peak of Sborovi Gramadi. The residence was built on a pre-leveled rock platform in the lowest slopes of Kozi Gramadi Peak. The site is situated on a difficult to access place in view of the steep ravines in the west and in the east at the southeastern foot of Kozi Gramadi. Each side of the residence is marked by high single groups of rocks reaching in some cases 6 – 7 m. It is striking that the terrain on which the building was erected is conditionally made in three terraces of different levels. This was also confirmed by the archaeological excavations carried out there.

The site was investigated both in 2005 and in 2010. Some small in area probing excavations at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak were done in 2005 and the interior of a large representative building was studied in detail (Христов 2006; Hristov 2008, 231 – 220).

The scope of the archaeological excavations was broadened in 2010. The layout of the fortified site was defined through direct observations on the terrain and by carrying out of large probing excavations, studying whole squares (5 x 5 m). Twenty squares were partially or wholly studied mainly in the south-

вана методика свързана с последователното отнемане на механични пластове до 0,20 м, оформянето на профили преминаващи по протежението на няколко съседни квадрата и точното отбелязване на дълбочини при проникване в пластовете в реална надморска височина (Обр. 1).

Резиденцията заема площ от около 4,5 дка. Западната половина на обекта има формата на правоъгълник, а на изток формата е ромб с издължена страна на изток. В средата на комплекса се откроява голяма представителна постройка, заемаща площ от 104 м^2. На терена видимо се открояват основите на две постройки с правоъгълна форма, разположени югоизточно и североизточно от постройка №1.

Укрепеният обект има основно външна крепостна стена с обща дължина 218 м. Тя е изградена в техника на емплектон от две лица и пълнеж помежду им. Видът на градежа условно е полигонален с ясна тенденция за нивелиране до 5 – 6 реда от грубо обработени блокове, като фугите са запълнени с по-дребни плоски и многоъгълни камъни. Най-точният паралел засега на градежа е с този от диагоналната стена на Филипополис.(Kolarova, Bospatchieva 2005, 69 – 83) На отделни ключови места за отбраната за сега е документирано използването на вътрешен бастион и правоъгълни кули, изнесени пред фронта на куртината.

Западната крепостна стена е с приблизителна дължина 44 м. Тя е разкрита частично чрез сондажи на места по външното лице. Добре проучен е и нейния югозападен ъгъл, който притежава външно лице от добре обработени каменни блокове, като от вътрешна страна плътно към крепостната стена е прикрепен бастион с размери 3,60 / 2,2 м (Обр. 5, 6, 7, 8, 9, 10). Дебелината на крепостната стена в югозападният ъгъл е 2 м. Северната крепостна стена е с дължина 50 м, дебелината ѝ е 1,40 м. Разкрити са чрез сондажи отделни части, както от външното, така и от вътрешното лице. Тя е изградена на видимо по-високо ниво спрямо терена, върху който са изградени споменатите по-

eastern part of the complex. The methodic followed was that of successive removing of mechanical layers down to 0,20 m thick, the forming of profiles that go along several neighboring squares and the precise recording of depths in real height above sea level at the penetration in the strata (Fig. 1).

The residence covers a terrain of about 4,5 decares. Its western part is of rectangular shape, while in the east the shape is closer to an elongated in the east rhomb. A large representative building stands out in the middle of the site. It covers an area of 104sq.m. The fundaments of two buildings with rectangular layout stand out on the terrain. They are situated in the southeast and northeast from Building no.1.

The fortified site shows most generally an outer fortification wall with a total length of 218 m. It had been built by means of the emplekton technique, with two faces and a filling in-between. The vision of the structure may be conditionally defined as polygonal, showing clear tendency toward leveling up to 5 – 6 rows of crudely cut stone blocks, with gaps filled with smaller flat and polygonal stones. The closest parallel of this structure so far is that of the diagonal wall of Philippopolis (Kolarova, Bospatchieva 2005, 69 – 83). The use of an inner bastion and rectangular in layout towers projecting from the front of the *cortina* were recorded for now in single, key for the defense, areas.

The west fortification wall is about 44 m long. It was partially excavated through probe diggings in areas along its front side. Its southwestern corner was also well-studied. It has an outer face of well-cut stone blocks and a bastion 3,60/2,2 m had been attached immediately to its inner face (Fig. 5, 6, 7, 8, 9, 10). The fortification wall is 2 m thick in the area of the southwestern corner. The north fortification wall is 50 m long and 1,40 m thick. Single areas, both of its inner and outer face, were revealed by means of probing. It had clearly been built on a higher level compared to the terrain on which the buildings mentioned in the text above had been built. We

горе постройки. Тук трябва да бъде обърнато внимание на факта, че това е най-уязвимата от стратегическа гледна точка стена. Независимо от нейната височина в древността, на север тя е граничела със стръмния склон на Кози грамади, който е създавал предпоставка пространството зад стената да е било подложено безпрепятствено на обстрел със стрели и други нападателни оръжия. Вероятно обаче тази коментирана от нас слабост в отбраната на обекта е била компенсирана от особеностите на терена на върха, като природния фактор (силно пресечен терен, разположение на удобни за отбрана високи скали) е създавал първа естествена отбранителна линия. Впрочем тук припомняме факта, че при проучванията през 2005 г. преобладаващата част от находките на оловни ядра за прашка са открити в югоизточното и североизточни подножие на укрепения комплекс. Те са пряко доказателство за проведени сражения в древността извън крепостните стени.

Североизточната крепостна стена е с приблизителна дължина 44 м, като тя следва конфигурацията на терена и се движи от север към североизток с известни чупки. С особеностите на терена е съобразено изграждането на южната – югоизточната крепостна стена (Обр. 28). Тя е с обща дължина 80 м, като на юг тя е трасирана в права линия с дължина 48 м и след това, в посока изток, се отклонява с дължина 32 м. Проследена е в по-голямата си част от външното лице. По-ясна представа за нейното вътрешно лице получаваме от проучването на югоизточният ъгъл на укрепената територия. Важна черта на въпросната стена, по подобие на западната крепостна стена на Кабиле, е включването на естествени скали, какъвто най-показателен е примера в близост до югозападния ъгъл на укреплението. (Домардски 1991, 57)

В югоизточния ъгъл на укреплението през различни исторически периоди са функционирали две кули – първата построена около скала с изсичания, а втората

should mention here the fact that this wall is the most vulnerable one from strategic point of view. Despite its height in ancient times, it borders with the steep slope of Kozi Gramadi which preconditioned the possibility of unlimited attacking by means of arrows and other offensive weapons. However, this weakness in the defense of the site we comment was probably compensated by the peculiarities of the terrain on the peak, and the natural factors – highly broken ground and comfortably situated for defense high rocks – had created a primary natural defensive line. By the way, we should remind here the fact that the majority of the lead sling-balls found during the investigation in 2005 were located in the southeast and northeast foot of the fortified complex. These are a direct proof for battles carried out in ancient times outside the walls of the stronghold.

The northeast fortification wall is also about 44 m long. It follows the configuration of the terrain and runs from north in northeast direction with some returns. The construction of the south – southeast fortification wall (Fig. 28) is also consistent with the specifics of the terrain. Its total length is of 80 m. Its southern straight wall-bed is 48 m long, while the bent in the east in 32 m long. The larger portion of the outer face of the wall was traced. We got a better idea about its inner face from the investigation carried out in the area of the southeastern corner of the fortified territory. The inclusion of naturally erected rocks in the wall, similarly to the west fortification wall of Kabyle, is one very important feature of the fortification wall in question. The example in an area close to the southwestern corner of the stronghold is most indicative (Домарадски 1991, 57).

Two towers had functioned in different historical periods in the southeastern corner of the stronghold. The first one was built around a rock that shows cuts, while the second one clung firmly to the southeastern corner of the fortification wall. The elucidation of their layout and building method became

плътно прилепена към югоизточния ъгъл на крепостната стена. Изясняването на тяхната планировка и метод на изграждане бе възможно благодарение на мащабните археологически проучвания през лятото и есента на 2010 г. Извън сега видимата крепостна стена на югоизток около високата до 3 м скала е била изградена кула, от която са останали на места основи и силно разхвърляни добре обработени масивни блокове по склоновете под заравнената тераса (Обр. 2). Структуроопределящо място е заемала невисоката скала в югоизточния ѝ край, върху която и днес се забелязват на североизток и югозапад изсечени каменни легла, върху които вероятно са били поставени каменни блокове (Обр. 11, 12). Кулата е заемала площ от 30,25 кв. м (Обр. 13). На североизток от нея е била прилепена дебела до 2,20 м къса крепостна стена (или бойна платформа). Въпросната стена от запад-югозапад има външно лице от добре оформени каменни блокове. По време на археологическите проучвания бяха регистрирани големи разместванияна блокове в древността, но и иманярски изкопи. Този факт затруднява точното изясняване на нейната планировка, датировка и връзка с основната част на изпълнението под вр. Кози грамади. Въз основа на открития фрагментиран керамичен материал най-общо можем да датираме съоръженията за късножелязната епоха.

В по-късен период към югоизточния ъгъл на укрепената резиденция е била изградена кула, изнесена на изток с размери 5,50 x 5,80 м (31,9 кв. м.) (Обр. 3, 15, 16, 17, 18).

Документирано е, че въпросната стена е била изградена върху проходно място с широчина 3 м, получило се от прекъсването на югоизточната крепостна стена и наличието на втора вътрешна крепостна стена с дължина 32 м. Тази втора крепостна стена е с дебелина 1,20 м и е разположена на 6,5 м северозападно от вътрешното лице на югоизточната крепостна стена (Обр. 19, 20, 21, 29). Стената е запазена във височина до 2,60 м от външна страна. Тя, както и североизточната крепостна стена, е с външно лице изградено в полигона-

possible thanks to the large scale archaeological investigations in the summer and autumn of 2010. A tower had been erected around a 3 m high rock outside the fortification wall in the southeast now visible. Only parts of its fundaments, had remained of it as well as the scattered down the slopes below the leveled terrace well-cut massive stone blocks (Fig. 2). The not so high rock in the southeast end had played an important for the structure role. Cut stone embeddings are still to be seen in it in both northeast and southwest directions. Stone blocks had probably been fixed in them (Fig. 11, 12). The tower covered an area of 30,25 sq.m (Fig. 13) and in the northwest clung to a short fortification wall (or a battle platform) the thickness of which reached 2,20 m. The wall in question shows in the west-southwest a façade of well-shaped stone blocks. Profound displacements of blocks in ancient times, as well as treasure-hunter's ditches, were recorded during the archaeological investigation on the site. These facts obstruct the precise determination of its layout, date and relation to the main complex below Kozi Gramadi Peak. We may date most generally the constructions sometime in the Late Iron Age on the basis of ceramic sherds discovered.

A tower had been built in a later period close to the southeastern corner of the fortified residence. It is brought out in the east and is covering an area of 31,9 sq.m (5,50 x 5,80 m) (Fig. 3, 15, 16, 17, 18).

It is recorded that the wall in question had been built on at passage area 3 m wide, which had formed by a break in the southeast fortification wall and the existence of a second 32 m long inner fortification wall. This second fortification wall is 1,20 m thick and is situated 6,5 m in the northwest of the inner façade of the southeast fortification wall (Fig. 19, 20, 21, 29). The wall has preserved up to 2,60 m from the outer side. Similar to the northeastern fortification wall, this wall also shows a façade built in a polygonal style of huge, crudely cut stone blocks (Fig. 22). It was

лен стил, състояща се от огромни грубо обработени каменни блокове (Обр. 22). По подобие на западната крепостна стена на Кабиле в тази част на укреплението на Кози грамади бе установено, че терена преди построяването на отбранителното съоръжение е бил грижливо подготвен (Домардски 1991, 57). Основите на стената са стъпили върху материкова скала с ясна тенденция за изсичане и подравняване. Тази тенденция се забелязва и при външното лице на североизточната стена.

Югоизточната втора крепостна стена е свързана със североизточната посредством каменно уширение (бастион ?) с дебелина 2,20 м. Въпросното уширение е и естествения завършек на североизточната крепостна стена на югоизток (Обр. 25, 26, 30, 31, 32). То е с дължина 3,30 м. Наличието на по-късно преустройство на споменатото проходно място между двете стени посредством изграждането на втората кула ни кара да предположим, че именно тук е бил входа на укреплението. Твърде вероятно е споменатата силно разрушена кула около скалата с изсичания и входа да са били синхронни. В по-късен етап след разрушаването по неясни причини на кулата в най-югоизточния ъгъл на кулата под вр. Кози грамади входа е бил запушен посредством кула. Въз основа на намерените археологически материали категорично можем да твърдим, че той е бил изграден в средата на IV в. пр. Хр. От същото време би трябвало да отнесем и изграждането на представителната постройка в средата на комплекса, както и преустройството на югозападния ъгъл на владетелската резиденция с добре обработени квадри. Кули и бастиони при строежа на крепостни стени в Тракия се появяват от средата на V в. пр. Хр. като най-ранния пример е при Пистирос (Попов 2002, 101). Според Хр. Попов кули и бастиони във вътрешността на Тракия, каквито са примерите при Севтополис, Кабиле, Сборяново и Боснек, се отнасят към втората половина на IV в. пр. Хр. и по-късно. Проникването в укрепения комплекс е ставало чрез сложна ходова линия между две кули и вътрешно дворно пространство (Обр. 4). Очевидно е

established that the terrain had been carefully prepared before the start of the construction works, like in the case of the west fortification wall of Kabyle (Домарадски 1991, 57). The fundaments of the wall lay on continental rock, showing clear signs of cutting and leveling. This tendency is also seen in the façade of the northeast wall.

The southeast second fortification wall is connected to the northeast by means of a stone broadening (a bastion?) 2,20 m thick. The broadening in question is 3,30 m long and also is a natural ending of the northeast fortification wall in the southeast (Fig. 25, 26, 30, 31, 32). Judging by the later reconstruction of the mentioned passage between the two walls, including the building of the second tower, we may assume that the entrance of the stronghold was namely here. We consider it quite possible that the highly destroyed tower built around the rock with the cuts and mentioned in the text above, and the entrance to had been built at one and the same time. This entrance was closed on a later stage, after the destruction of the tower in the southeast most corner of the stronghold below Kozi Gramadi Peak by obscure events. We may categorically claim on the basis of the archaeological material discovered that it had been built sometime in the mid 4th century BC. The construction of the representative building in the center of the complex should also be from the same date, as well as the reconstruction of the southwestern corner of the ruler's residence with the well-cut quadri. Towers and bastions appear in the building tradition of Thrace during the 5th century BC and the earliest example was discovered in Pistiros (Попов 2002, 101). According to Khristo Popov, the towers and bastions in inner Thrace, like those from Seuthopolis, Kabyle, Sboryanovo and Bosnek, should be dated in the second half of the 4th century BC and later. The entering into the fortified complex had been done by means of a complex way passing between two towers and through a yard space (Fig. 4). Obviously there was no

липсвал директния подход в резиденцията. Този маниер на организиране на входното пространство е познат в Елинистическата епоха като сред най-сложните порти на Пергам и Сиде в Памфилия. (Lawrence 1996, 177, fig. 305)

В Тракия сложна отбрана на входове е позната от проучванията на източната крепостна стена на емпорион Пистирос. (Боузек, Арчибалд, Домарадска, Гоцев, Катинчарова, Лазов, Танева, Коларова, Юрукова, Иванова, Ангелов 2006, 46 – 48) Портата е фланкирана от северозападната си страна от правоъгълна кула, изнесена пред фронта на стената. От югозападната ѝ страна е бил разположен бастион, оформен като разширение на крепостната стена към вътрешността на селището. Освен тези две съоръжения входът е бил допълнително изграден във формата на вътрешна кула, през която се е прониквало, за да се достигне вътрешността на обекта. (Domaradcki 1996, 19 – 22; Попов 2002, 83)

В югоизточния ъгъл заключен между втората крепостна стена и вътрешното лице на североизточната крепостна стена, бе разкрит зид с дължина 10 м и дебелина 1 м, изграден от дребни камъни на калова спойка (Обр. 33, 34). Той е перпендикулярен на североизточната крепостна стена и отстои на 2,25 м от вътрешното лице на втората крепостна стена. Запазен е във височина 1,5 м с добре изравнената повърхност на зида. Стратиграфските наблюдения в профилите на проучените квадрати показват, че въпросния зид е имал кирпичена надстройка (Обр. 37). Вероятно той е част от голяма постройка във вътрешността на укрепения комплекс или висока оградна стена на дворно пространство около все още наразкрита постройка покрита с керемиди. Използването на кирпич във фортификацията и жилищното строителство в Тракия е често срещано явление. Приема се, че това използване им, както гръцко влияние, така и влияние на стари местни традиции в периферните области на Средиземноморието. Примери с използването на кирпич в жилищната архитектура има от разкопките на Пистирос,

direct entrance to the residence. This manner of organization of the entrance space was known in Hellenistic times and the gates of Pergamum and Side in Pamphylia are among the most complex ones (Lawrence 1996, 177, fig. 305).

The complex defense of entrances is known in Thrace from the investigations of the east fortification wall of emporium Pistiros (Боузек, Арчибалд, Домарадска, Гоцев, Катинчарова, Лазов, Танева, Коларова, Юрукова, Иванова, Ангелов 2006, 46 – 48). The northwestern side of the gate had been flanked by a rectangular tower, projecting from the front of the wall. A bastion, formed as a broadening of the inner side of the fortification wall, had been situated on its southwestern side. Apart from these two constructions, the entrance had been additionally built as an inner tower, and one had to pass through it to get inside the fortified site (Domaradski 1996, 19 – 22; Попов 2002, 83).

A 10 m long and 1 m thick wall was discovered in the southeastern corner, closed between the second fortification wall and the inner face of the northeast fortification wall. It had been made of small stones bound by mud (Fig. 33, 34). It is perpendicular to the northeast fortification wall and is in about 2,25 m away from the inner face of the second fortification wall. 1,5 m of its height has preserved and is with well-smoothed surface. The stratigraphic observations in the profiles of the squares studied show that the wall in question had had an adobe superstructure (Fig. 37). It had probably been included into a larger building in the inner space of the fortified complex, or part of a high yard wall surrounding a bigger, still undiscovered, building with a tiled roof. The use in Thrace of adobe in both fortification and housing construction had been a general practice. It is thought that this usage had been due both to Greek influence and to old local traditions in the periphery regions of the Mediterranean. Examples of the use of adobe in the housing architec-

Севтополис, Кършевица, Кръстевич и Перник (Стоянова, Попов 2008, 340 – 347). От вътрешното лице на втората крепостна стена е открита площадка широка 50 см продължаваща по цялата дължина на стената, за която предполагаме, че е платформа, обслужваща отбраната на крепостната стена (Обр. 35, 36, 38).

Както бе споменато в близост до представителната постройка в средата на комплекса, бяха документирани основите на две постройки, които са изградени от блокове от разрушената в миналото сграда (Обр. 42, 43, 44). При тяхното проучване бе открит археологически материал (фрагменти от керамични съдове, прешлени за вретено и др.), който се датира за късноантичната епоха IV – V сл. Хр. Присъствието на културен пласт от късноримската епоха е характерен и за югозападния ъгъл на проучвания обект.

Като цяло обаче може да се каже, че имаме ясно изявен хиатос между културните напластявания от I хил. пр. Хр. и късноантичната епоха. Тези наблюдения доказват, че след превземането на обекта през IV в. пр. Хр. в продължение 800 години той не е пренаселяван. На този етап на проучванията може да се обобщи, че обекта е функционирал през първата половина на IV в. пр. Хр. (terminus post quem – 342/341 г. пр. Хр.)

По време на археологическите проучвания бяха открити на различна дълбочина в разкопаните квадрати от план-квадратната мрежа керамични фрагменти, които се датира от ранножелязната епоха. Тук можем да добавим и откриването на фрагментирана желязна фубила от VIII – VII в. пр. Хр. В по-голямата си част керамичните фрагменти от ранножелязната епоха са открити без точно определен контекст. Изключение правят тези от 10-ти механичен пласт пред североизточното лице на втората кула. Те са намерени в пространство под големи плочи, по-всяка вероятност част от пътна настилка пред фронта на кулата. Пластът, в който са открити, не е свързан с времето на изграждане на укреплението. Вероятно се касае за

ture are discovered in the excavations of Pistiros, Seuthopolis, Kurshevitsa, Krustevich and Pernik (Стоянова, Попов 2008, 340 – 347). A 0,50 m broad platform was found on the inner face of the second fortification wall. It may be followed along the entire length of the wall, and we suppose it to have been a platform that served in the defense of the fortification wall (Fig. 35, 36, 38).

As already mentioned, the fundaments of two buildings were recorded close to the representative one in the centre of the complex. They were built of stone blocks that had been recovered from a building destroyed in the past (Fig. 42, 43, 44). Archaeological material – ceramic sherds, spindle whorls, etc. – was found during their study and dates from the epoch of Late Antiquity, 4th – 5th centuries. The existence of a cultural stratum from Late Roman times is also characteristic for the southwestern corner of the site studied.

However, it may be generally said that there is a clearly manifested hiatus between the cultural strata from the first millennium BC and the Late Antiquity. These observations prove that the site had not been in use during the 8 centuries that followed its destruction in the 4th century BC. It may be summarized for now that the site had functioned during the first half of the 4th century BC (*terminus post quem* – 342/341 BC).

Ceramic sherds from Early Iron Age times were found at different depths of the excavated squares from the plan-square net during the archaeological study. We should add to these a fragment of fibula from the 8th– 7th centuries BC. The majority of the Early Iron Age sherds were found out of precisely determined context. One exception presents the sherds from 10th mechanical layer in the probing before the northeastern façade of the second tower. They were found under large slabs, which had probably formed a pavement in front of the tower. The stratum in which they were found did not show any connection with the time when the stronghold was built, and these may структура предхождаща построяването на резиденцията.

При разкопките са открити голямо количество фрагменти от строителна покривна керамика. Те са направени по модел на строителната керамика от древен Коринт, Гърция. Откритите керемиди са два вида – солени – плоски (65 x 50 см) и покриващи с дължина над 70 см. Открити са образци на покриващите керемиди (калиптери), които до този момент не са откривани на други обекти в България. Наличието на строителна покривна керамика свидетелства за високия социален статус на хората, живели около владетелската царска резиденция.

Битовата керамика е представена от местна тракийска керамика на ръка и колело, както и ограничен брой фрагменти от вносна чернофирнисова гръцка керамика. Тя е открита в пластове с ясен контекст. Основно е събрана между двете крепостни стени след 8-ми механичен пласт под слой, състоящ се от изгорели греди, част от покривна конструкция на дървени и кирпичени постройки вероятно със стопанска функция. Въпросните постройки са били прилепени до външното лице на втората стена по нейното цялостно протежение.

Металните находки през сезон 2010 г. са малко на брой. Заслужава да споменем железен пръстен-печат датиран за IV в. пр. Хр., железни гвоздеи, оловни ядра за плашка, железни върхове на стрели.

be related to a structure predating the building of the residence.

Large amounts of fragments from building roofing ceramics were found during excavation. They had been made after model building ceramics from Corinth, Greece. The roof-tiles are of two kinds: *soleni*-flat (0,65 x 0,50 m) and covering, over 0,70 m long. Samples were found of a type of covering tiles (*kalipteri*) that have not been discovered in other sites in Bulgaria so far. The existence of building roofing ceramics evidences to the high social status of the people that lived in the vicinity of the ruler's royal residence.

The everyday ceramics is represented by local Thracian ceramic vessels both hand-made and turned on a potter's wheel. A limited number of sherds from import black-slip ceramics are also found. These were found in strata of clear context, mainly in the area between the two fortification walls below 8th mechanical layer, below a layer composed of burned timber, parts of a roofing construction and adobe structures probably of farming function. The buildings in question had clung to the façade of the second wall along its entire length.

The metal finds from season 2010 are few. An iron signet-ring is worth mentioning among them, as well as some iron nails, lead sling-balls and iron arrowheads.

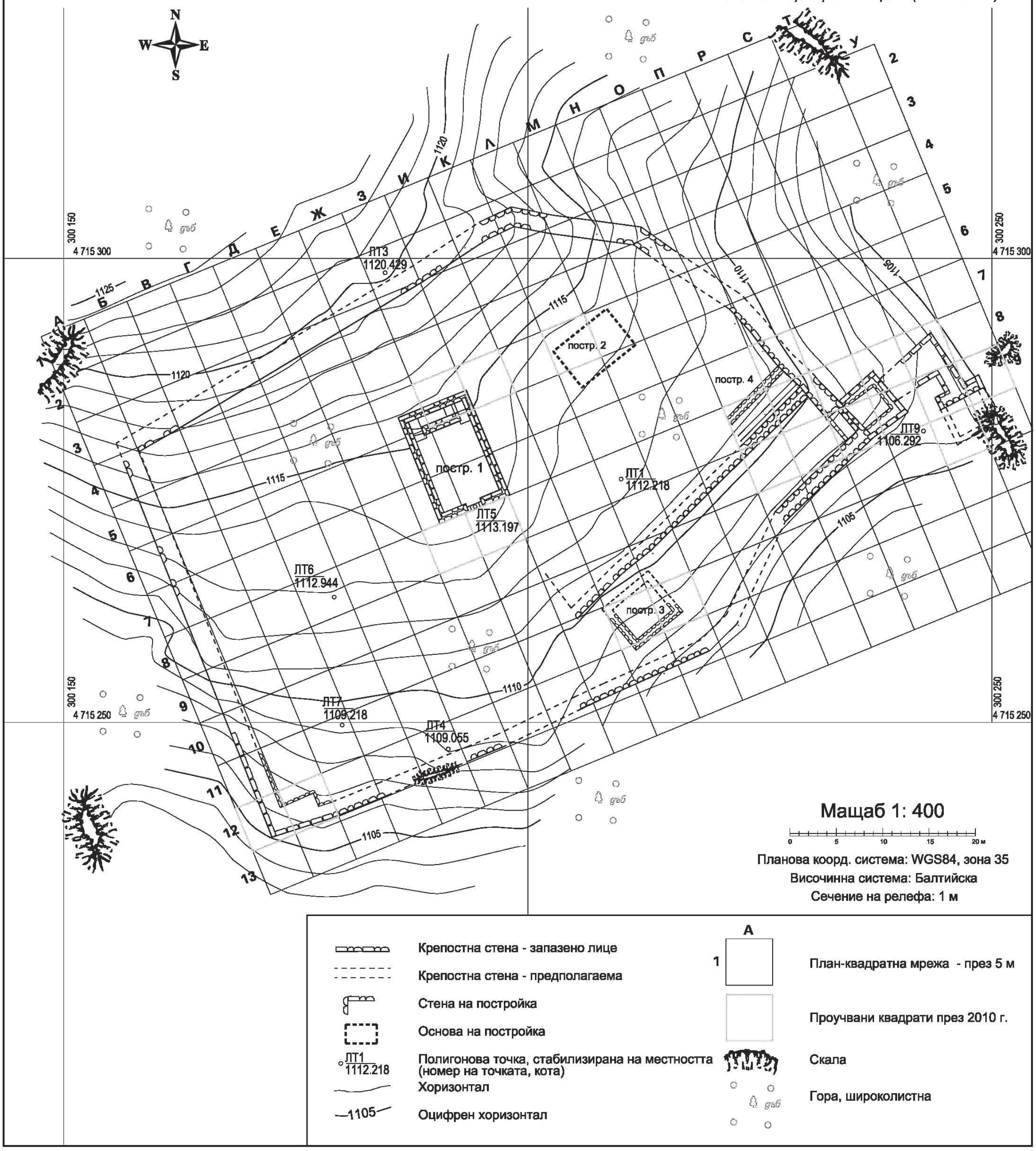

Обр. 1. УКРЕПЕНА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ

Fig. 1. A FORTIFIED RESIDENCE AT THE SOUTH-EAST FOOT OF KOZI GRAMADI PEAK

ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРОСЕЛ, ОБЩИНА ХИСАРЯ, ОБЛ. ПЛОВДИВ

Ситуационен план

археологически открития от периода 01.07 - 30.10.2010 г.)

Заявител: НИМ - София (20.07.2010 г.)

Изпълнител: КартПроект - Троян (08.11.2010 г.)

N
W
E
S
А
Б
В
Г
Д
Е
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
П
Р
С
Т
У
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
300 150
4 715 300
300 250
4 715 250
1125
1120
1115
1110
1105
ЛТ3
1120.429
ЛТ5
1113.197
ЛТ1
1112.218
ЛТ6
1112.944
ЛТ7
1109.218
ЛТ4
1109.055
ЛТ9
1106.292
постр. 1
постр. 2
постр. 3
постр. 4
дъб
Мащаб 1: 400
0
5
10
15
20 м
Планова коорд. система: WGS84, зона 35
Височинна система: Балтийска
Сечение на релефа: 1 м
Крепостна стена - запазено лице
Крепостна стена - предполагаема
Стена на постройка
Основа на постройка
ЛТ1
1112.218
Полигонова точка, стабилизирана на местността (номер на точката, кота)
Хоризонтал
1105
Оцифрен хоризонтал
План-квадратна мрежа - през 5 м
Проучвани квадрати през 2010 г.
Скала
Гора, широколистна

Обр. 2. УКРЕПЕНА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
Fig. 2. A FORTIFIED RESIDENCE AT THE SOUTH-EAST FOOT OF KOZI GRAMADI PEAK

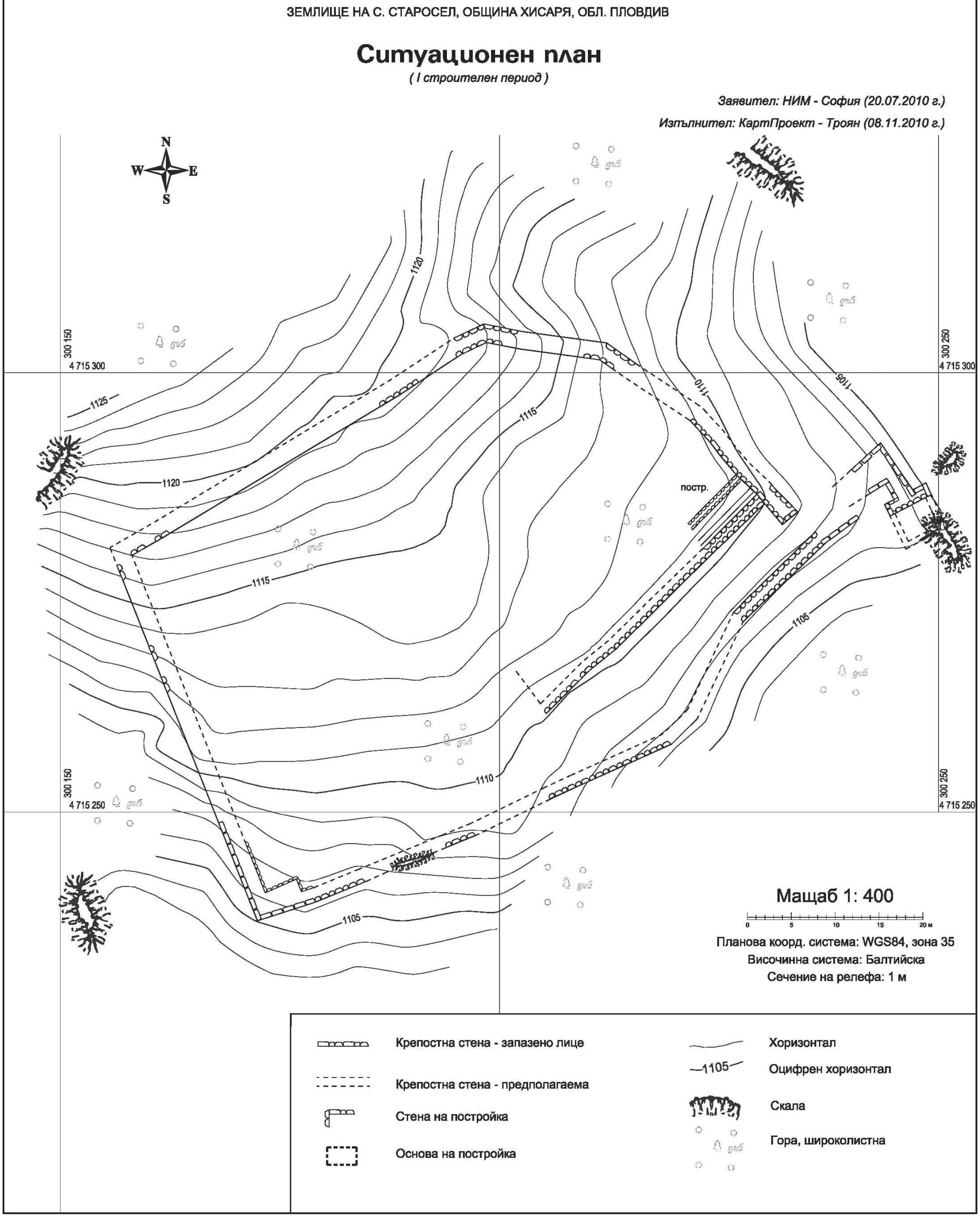
ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРОСЕЛ, ОБЩИНА ХИСАРЯ, ОБЛ. ПЛОВДИВ
Ситуационен план
(I строителен период)
Заявител: НИМ - София (20.07.2010 г.)
Изпълнител: КартПроект - Троян (08.11.2010 г.)
N
W
E
S
300 150
4 715 300
300 250
4 715 300
300 150
4 715 250
300 250
4 715 250
1125
1120
1120
1115
1115
1110
1110
1105
1105
1105
постр.
гоб
Мащаб 1: 400
0
5
10
15
20 м
Планова коорд. система: WGS84, зона 35
Височинна система: Балтийска
Сечение на релефа: 1 м
Крепостна стена - запазено лице
Крепостна стена - предполагаема
Стена на постройка
Основа на постройка
Хоризонтал
1105
Оцифрен хоризонтал
Скала
Гора, широколистна

Обр. 3. УКРЕПЕНА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
Fig. 3. A FORTIFIED RESIDENCE AT THE SOUTH-EAST FOOT OF KOZI GRAMADI PEAK

ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРОСЕЛ, ОБЩИНА ХИСАРЯ, ОБЛ. ПЛОВДИВ

Ситуационен план

(II строителен период)

Заявител: НИМ - София (20.07.2010 г.)

Изпълнител: КартПроект - Троян (08.11.2010 г.)

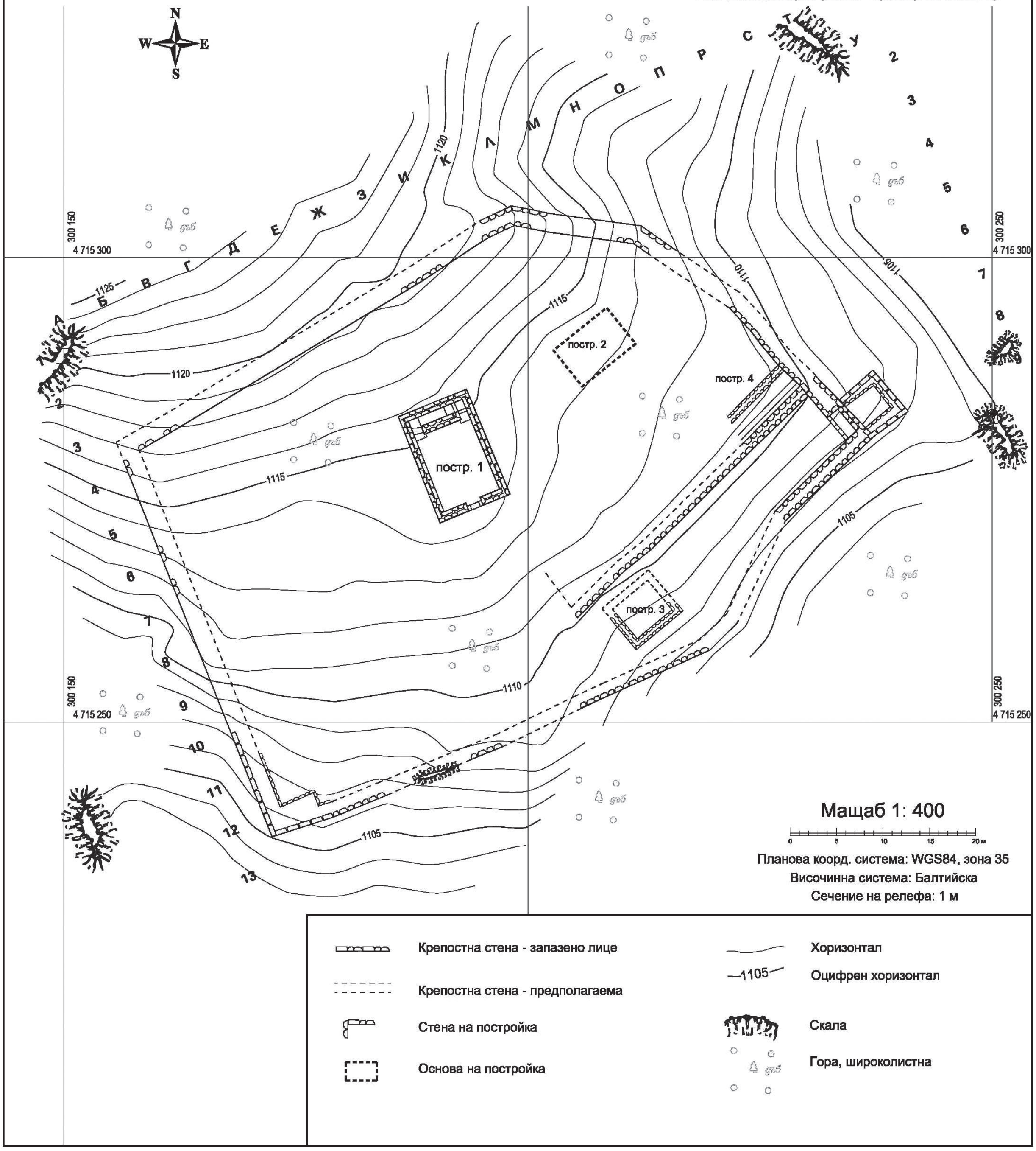
N
W
E
S
А
Б
В
Г
Д
Е
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
П
Р
С
Т
У
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
2
3
4
5
6
7
8
1125
1120
1115
1110
1105
300 150
4 715 300
300 250
4 715 300
300 150
4 715 250
300 250
4 715 250
дъб
постр. 1
постр. 2
постр. 3
постр. 4
Мащаб 1: 400
0
5
10
15
20 м
Планова коорд. система: WGS84, зона 35
Височинна система: Балтийска
Сечение на релефа: 1 м
Крепостна стена - запазено лице
Крепостна стена - предполагаема
Стена на постройка
Основа на постройка
Хоризонтал
1105
Оцифрен хоризонтал
Скала
Гора, широколистна

Обр. 4. УКРЕПЕНА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
FIG. 4. A FORTIFIED RESIDENCE AT THE SOUTH-EAST FOOT OF KOZI GRAMADI PEAK

Профил на североизточната част на комплекса

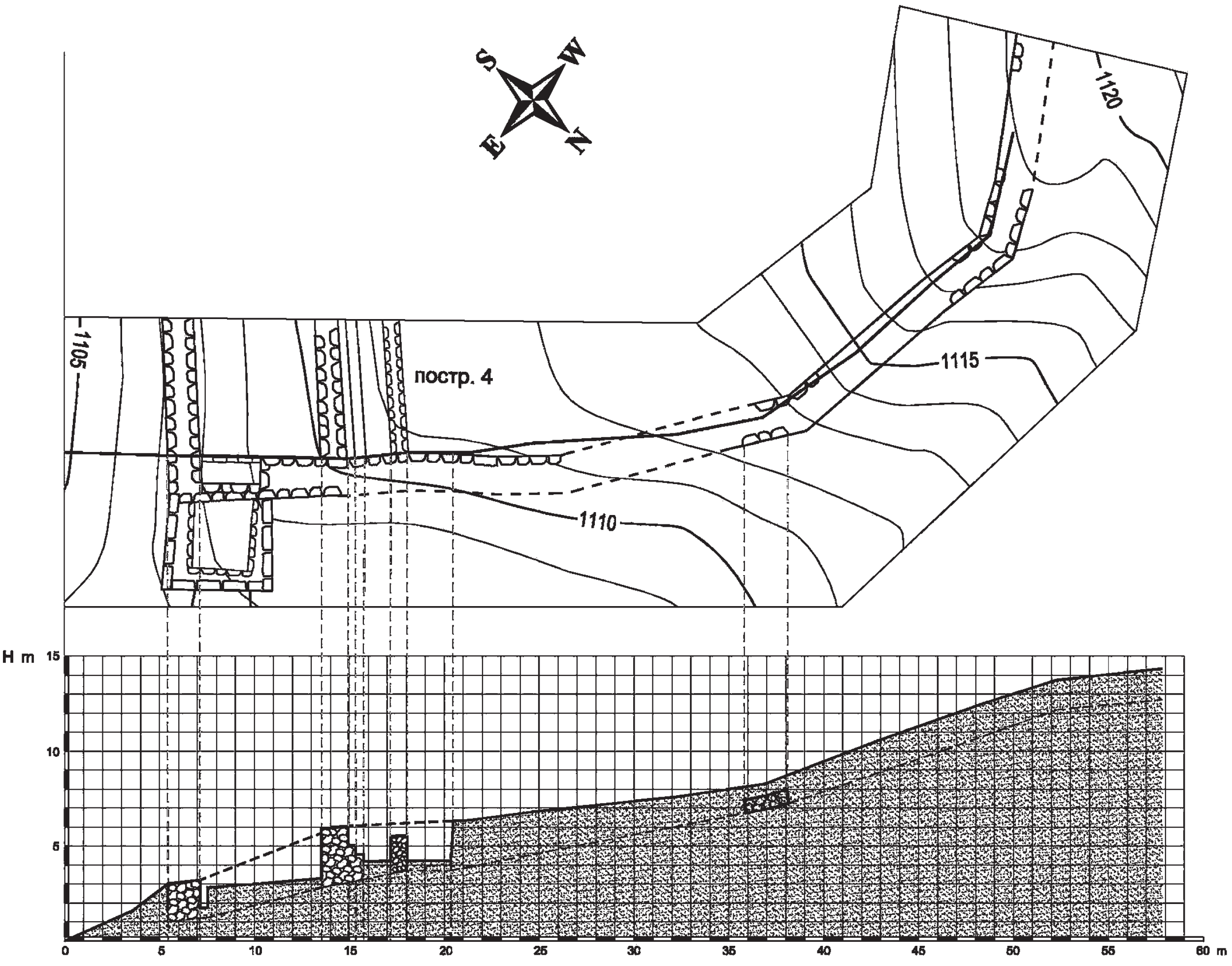
S
W
E
N
1105
1110
1115
1120
постр. 4
H m
15
10
5
0
5
10
15
20
25
30
35
40
45
50
55
60 m

Заявител: НИМ – София (20.07.2010 г.)
Изпълнител: КартПроект – Троян (08.11.2010 г.)

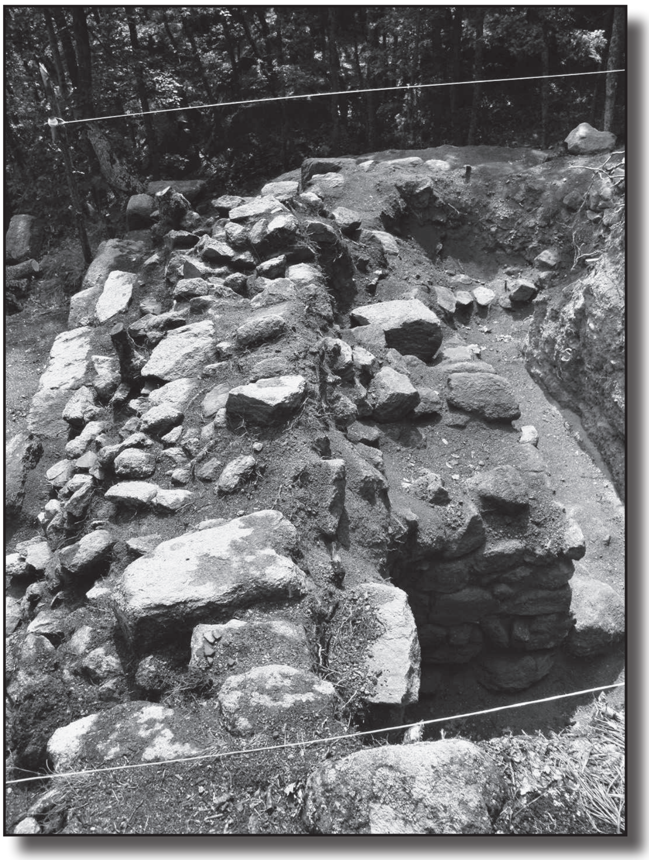

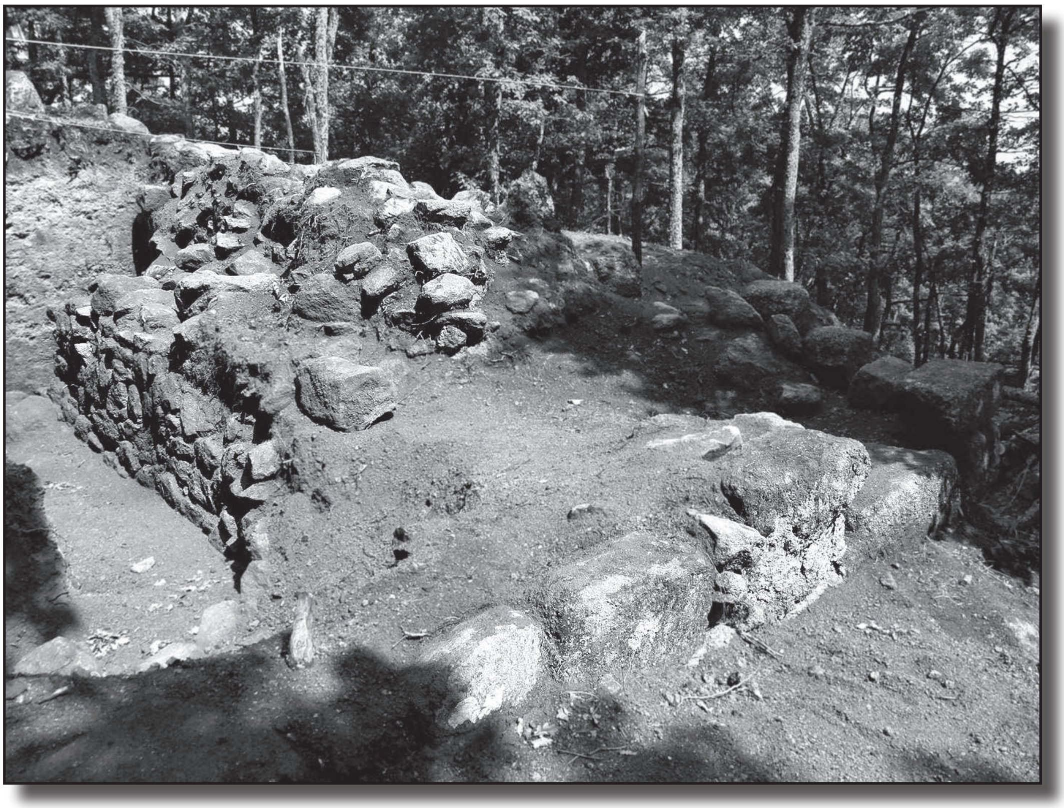

Обр. 5. Основи на бастион в югозападния ъгъл на резиденцията
Fig. 5. Fundaments of a bastion in the southwest corner of the residence

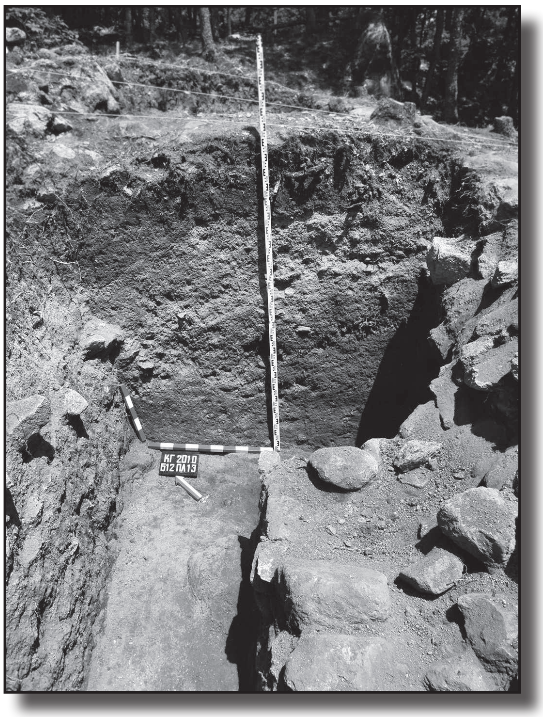

Обр. 6. Стратиграфски профил до бастион в югозападния ъгъл на комплекса

Fig. 6. Stratigraphic profile at a bastion in the southwest corner of the complex

Обр. 7. Източен профил в кв. Б 12

Fig. 7. Eastern profile in Square Б 12

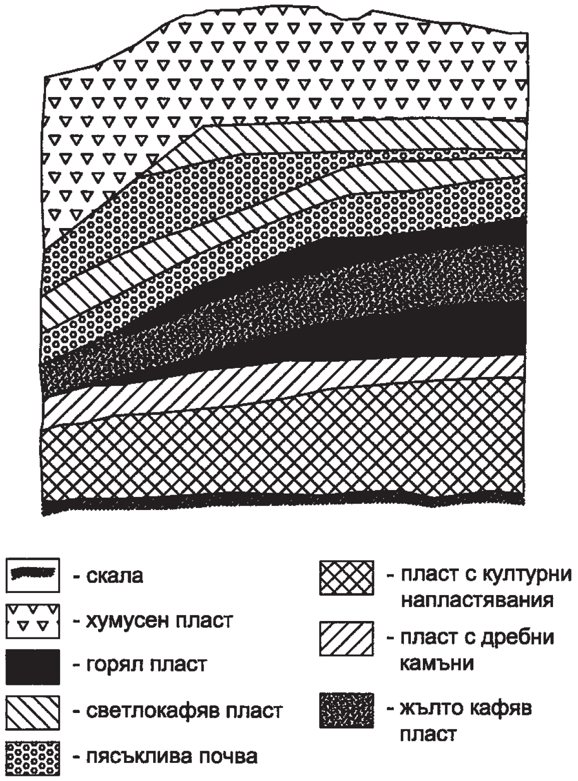
- скала
- хумусен пласт
- горял пласт
- светлокафяв пласт
- пясъклива почва
- пласт с културни напластявания
- пласт с дребни камъни
- жълто кафяв пласт

Обр. 8. Южен профил в кв. Б 12

Fig. 8. Southern profile in Square Б 12

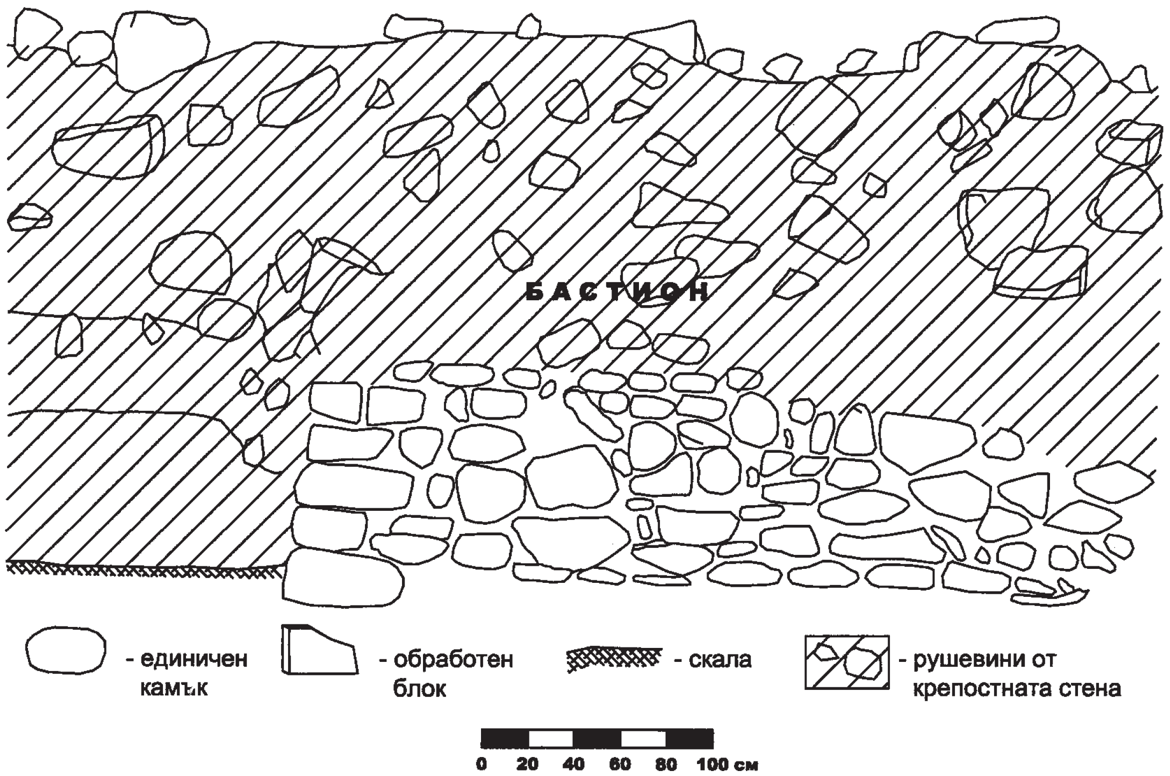
БАСТИОН
- единичен камък
- обработен блок
- скала
- рушевини от крепостната стена
0 20 40 60 80 100 см

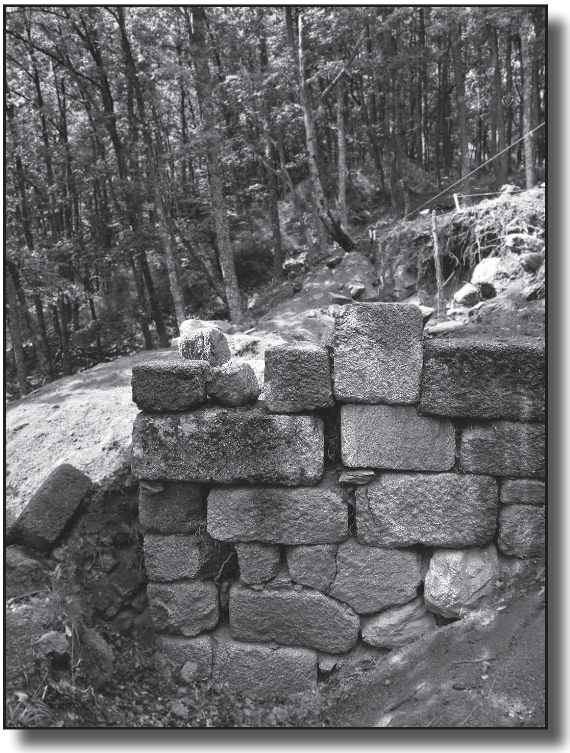

Обр. 9. Външно лице на бастиона
Fig. 9. The outer face of the bastion

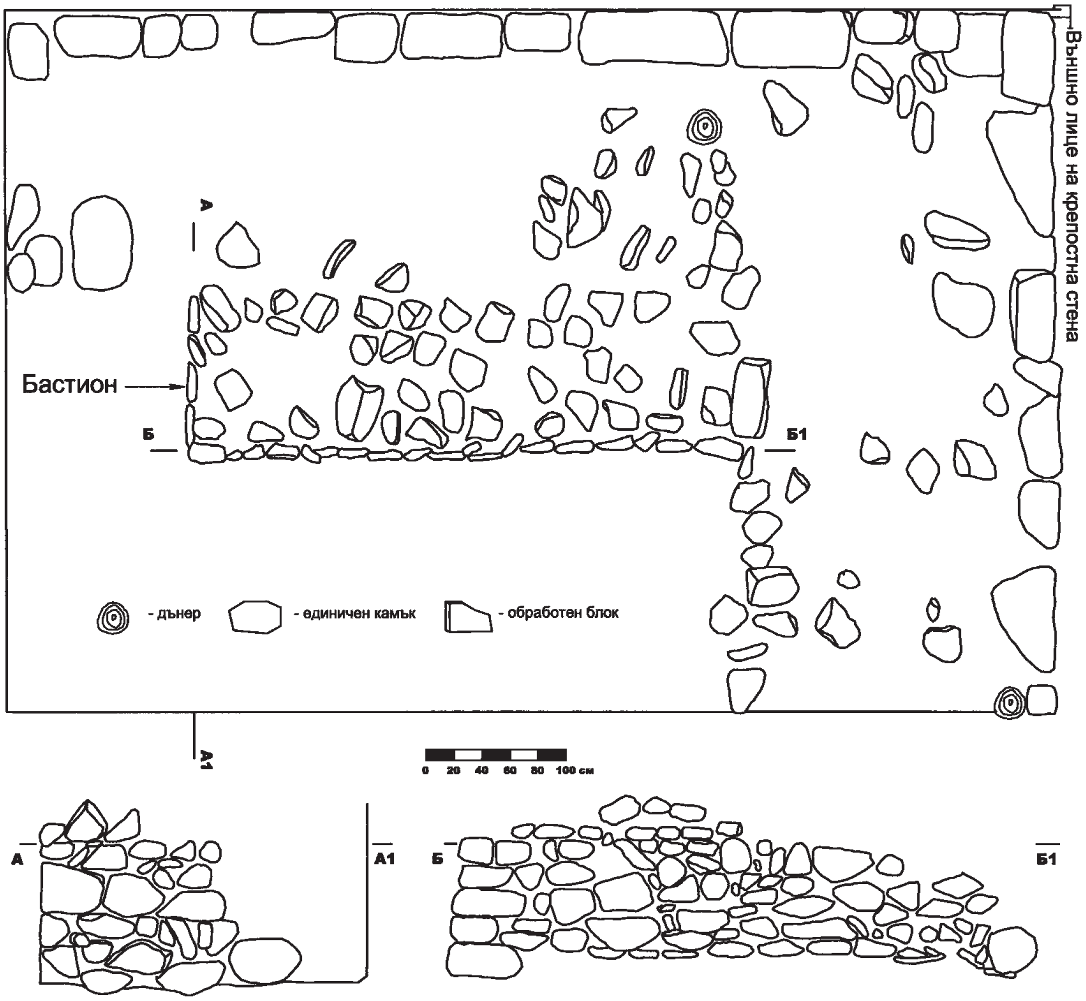
Външно лице на крепостна стена
Бастион
А
А1
Б
Б1
- дънер
- единичен камък
- обработен блок
0 20 40 60 80 100 см

Обр. 10. План на разкрити структури в кв. Б12
Fig. 10. Layout of structures revealed in Square Б 12

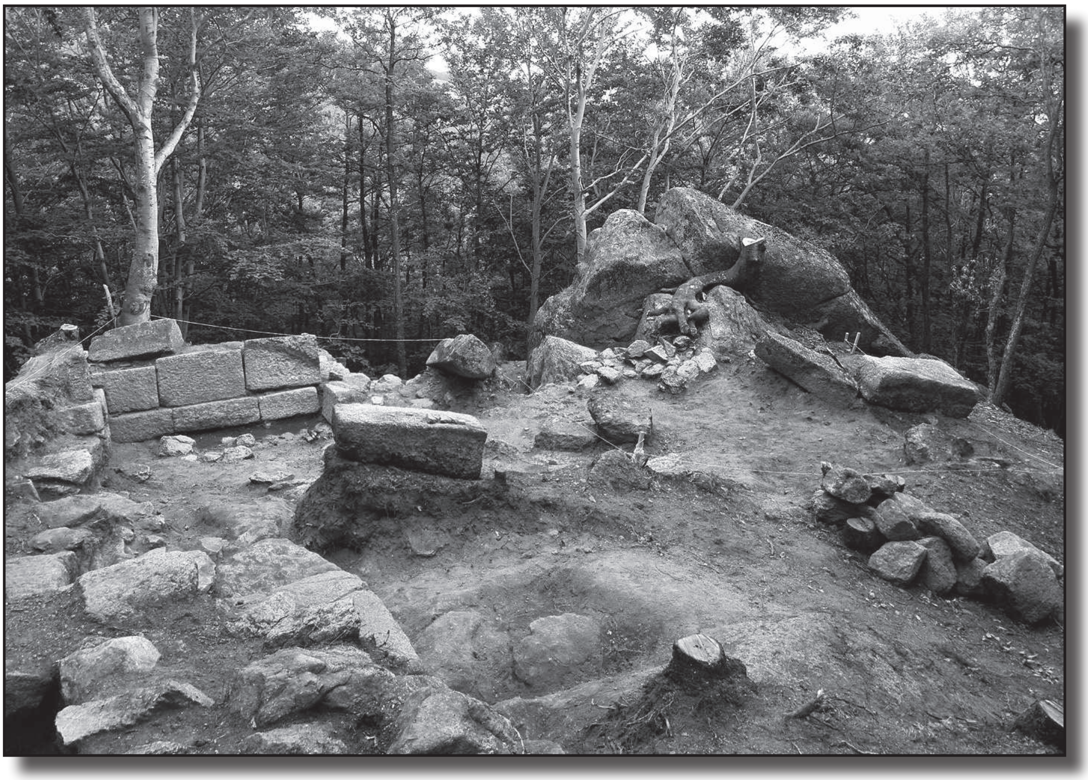

Обр. 11. Основи на кула и вътрешно дворно пространство
Fig. 11. Fundaments of a tower and the inner yard space

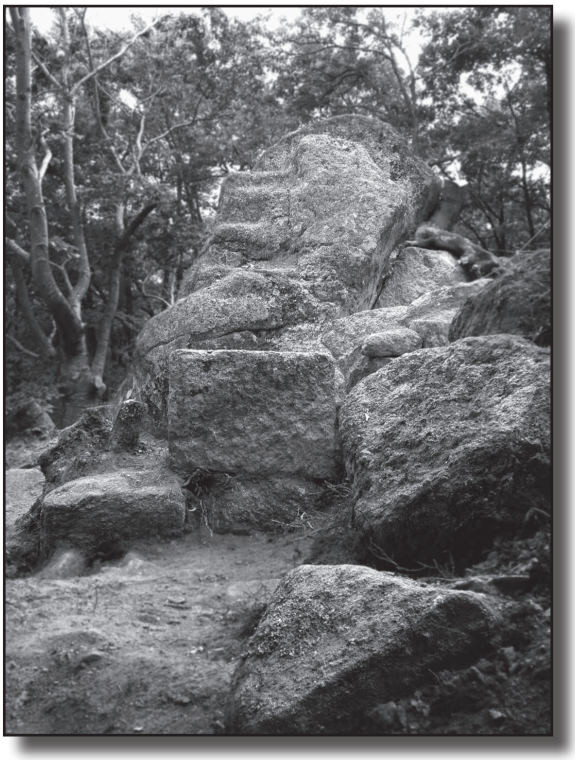

Обр. 12. Скала с изсичания, върху които са лягали зидовете на кула
Fig. 12. A rock with cuts on which the walls of a tower had laid.

Обр. 13. Кула №1 в югоизточния ъгъл на резиденцията / Fig. 13. Tower no.1 in the southeast corner of the residence

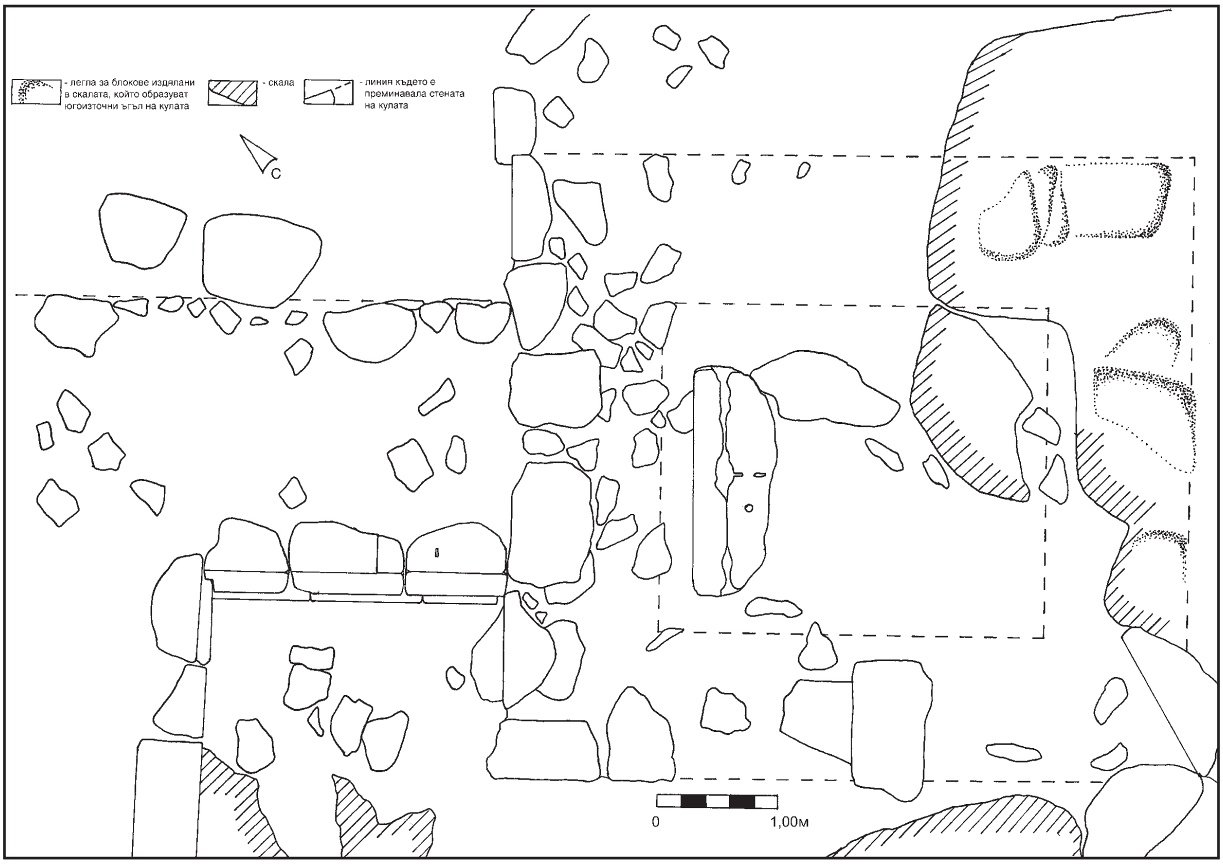
- легла за блокове издялани в скалата, който образуват югоизточни ъгъл на кулата
- скала
- линия където е преминавала стената на кулата
С
0
1,00м

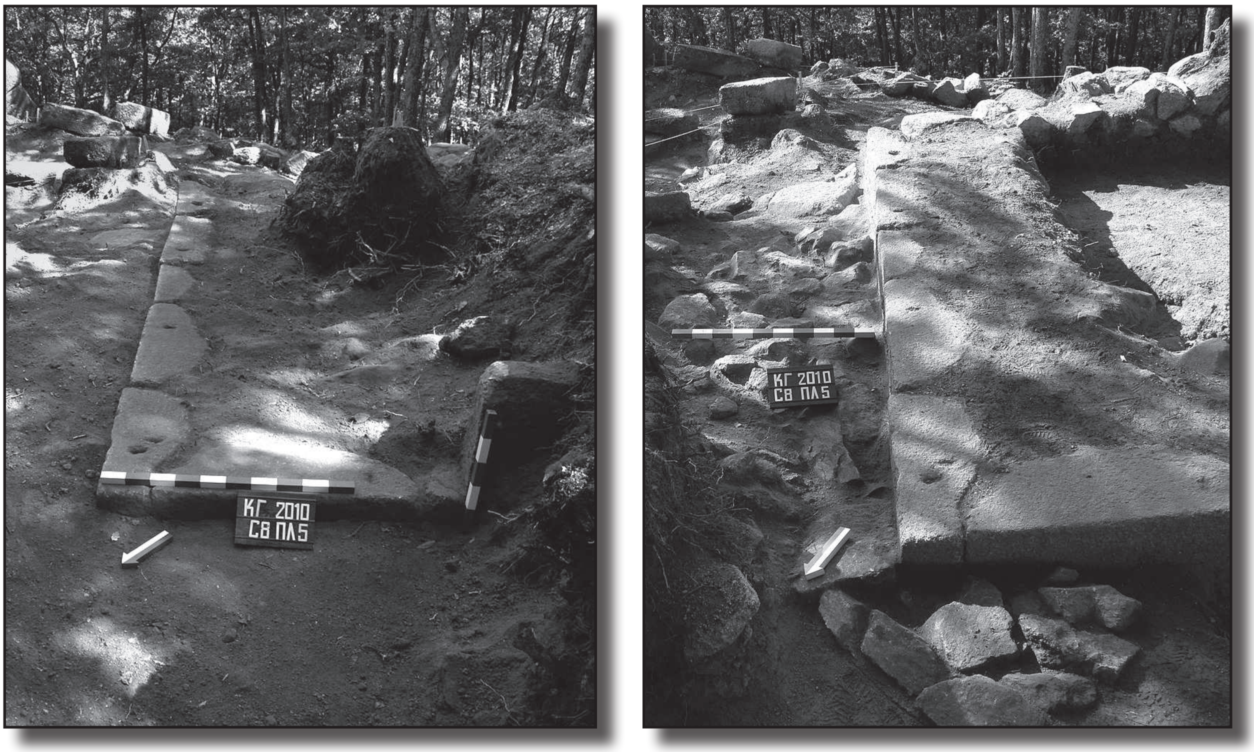
КГ 2010
С8 ПЛ5
КГ 2010
С8 ПЛ5

Обр. 14. Основи на по-късна правоъгълна кула (№2) в югоизточния край на резиденцията
Fig. 14. Fundaments of a later rectangular tower (no.2) at the southeast end of the residence

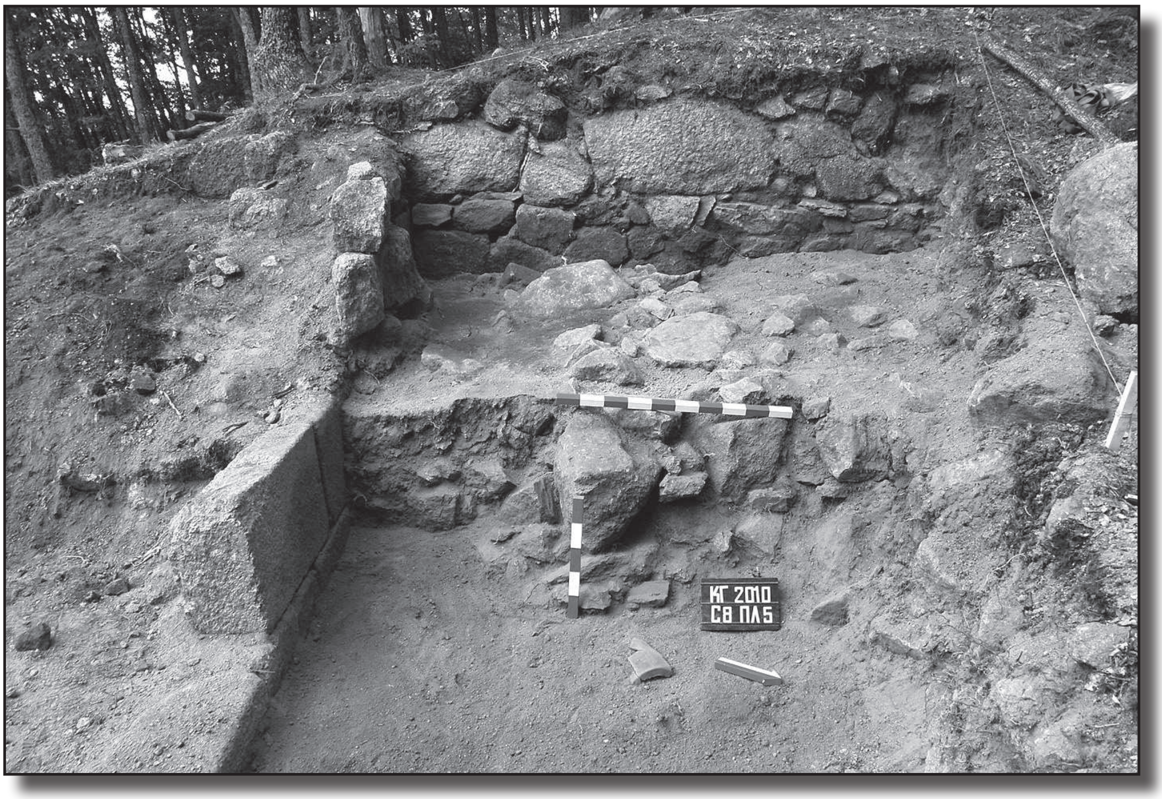

Обр. 15. Етап от проучванията на втората кула и североизточната стена
Fig. 15. A stage of the study of the second tower and the northeast wall

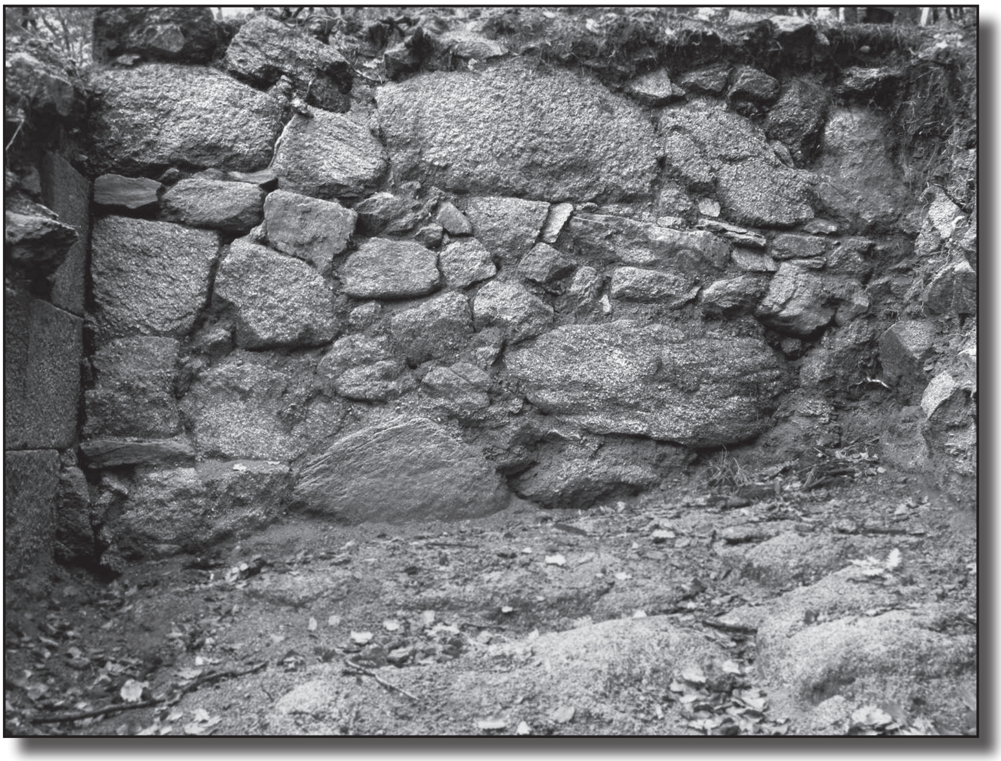

Обр. 16. Външно лице на североизточна стена
Fig. 16. Outer face of the northeast wall

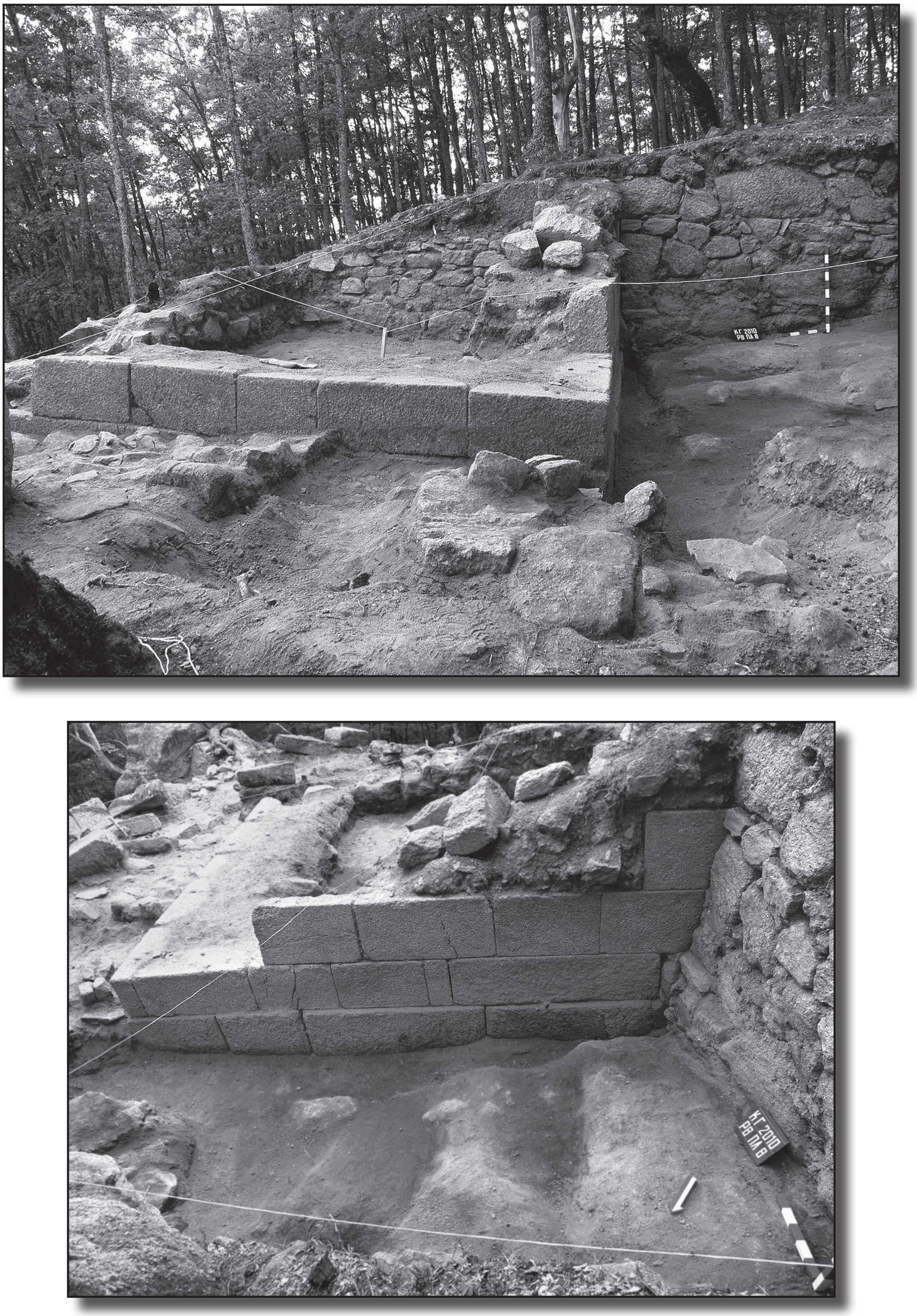
КГ 2010
РВ ПА 8
КГ 2010
РВ ПА 8

Обр. 17. Правоъгълна кула след проучване
Fig. 17. Rectangular tower after study

Обр. 18. План на структурите в кв. Т8
Fig. 18. Layout of structures revealed in Square T8

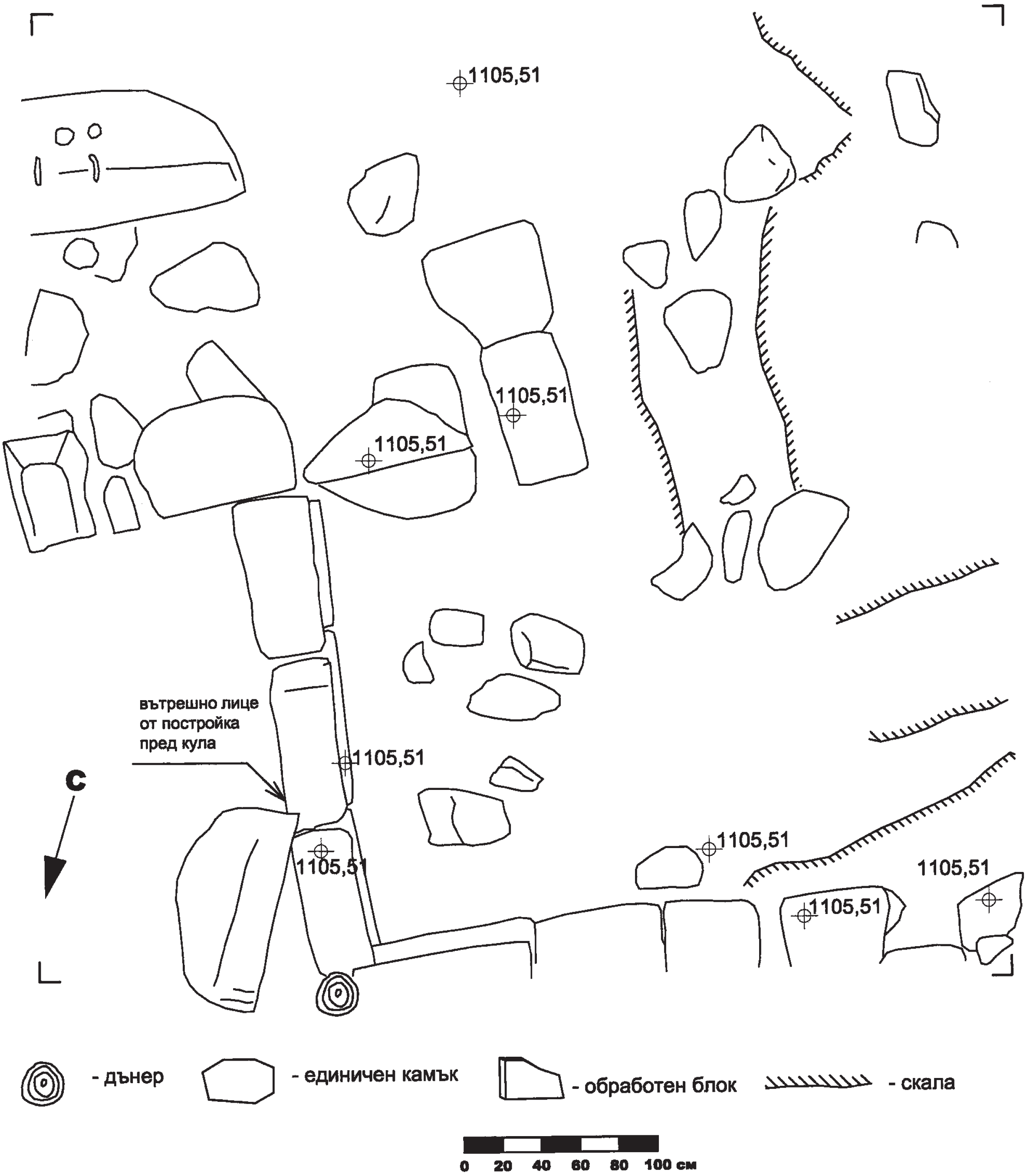
1105,51
1105,51
1105,51
вътрешно лице
от постройка
пред кула
1105,51
С
1105,51
1105,51
1105,51
1105,51
- дънер
- единичен камък
- обработен блок
- скала
0 20 40 60 80 100 см

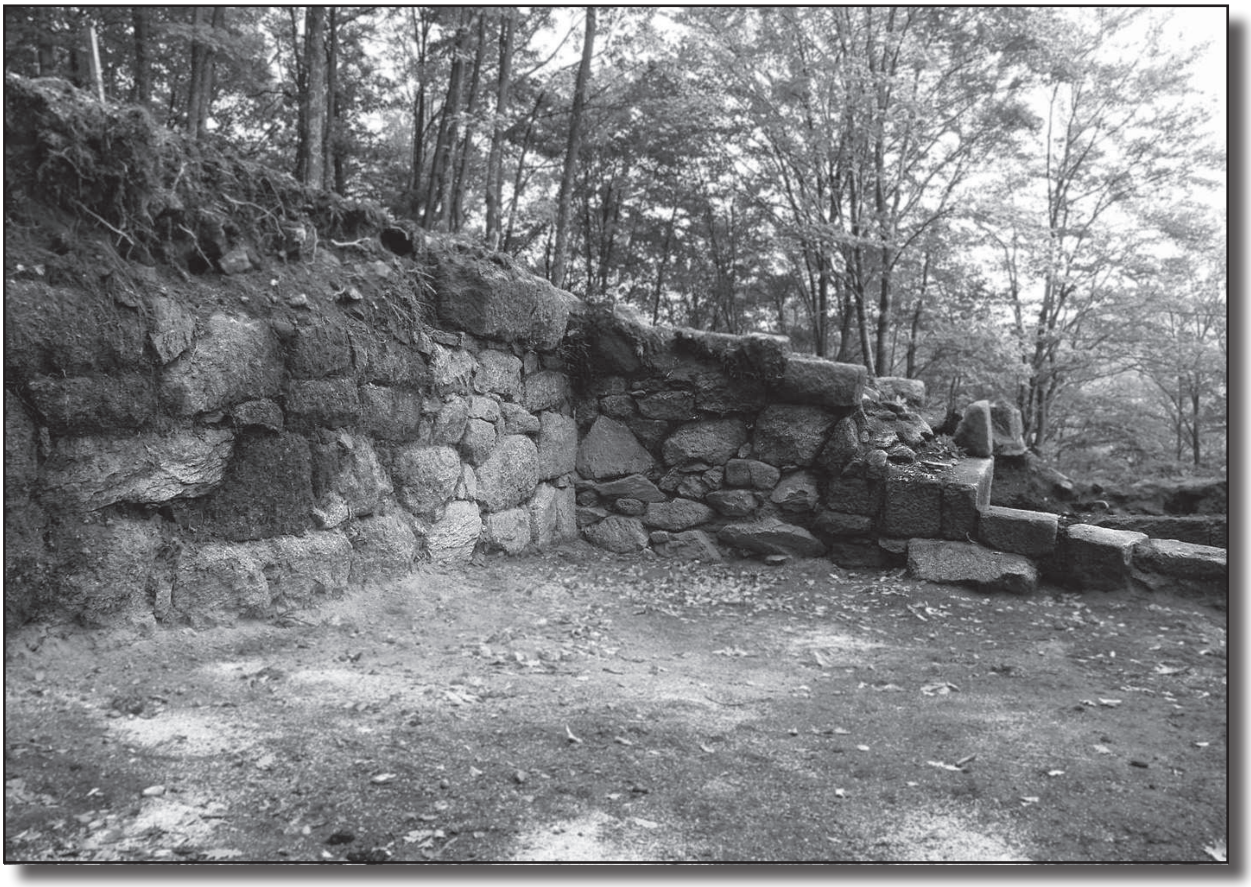

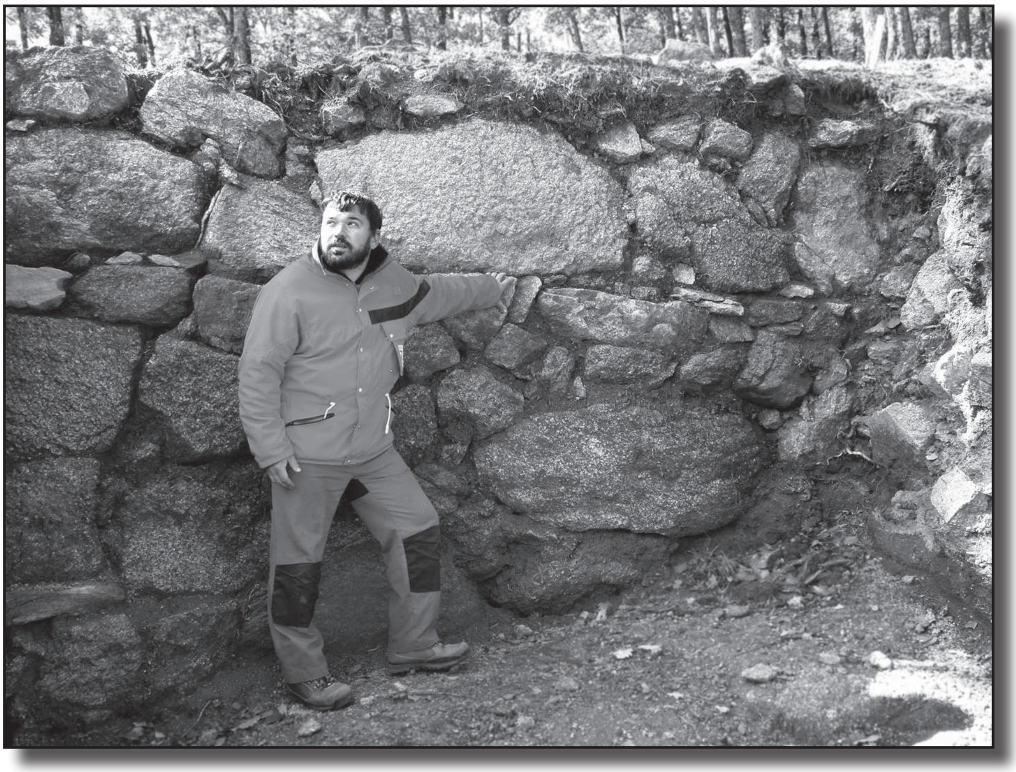

Обр. 19. Външно лице на втора стена с уширение на югоизток
Fig. 19. Outer face of a second wall with a broadening in the southeast

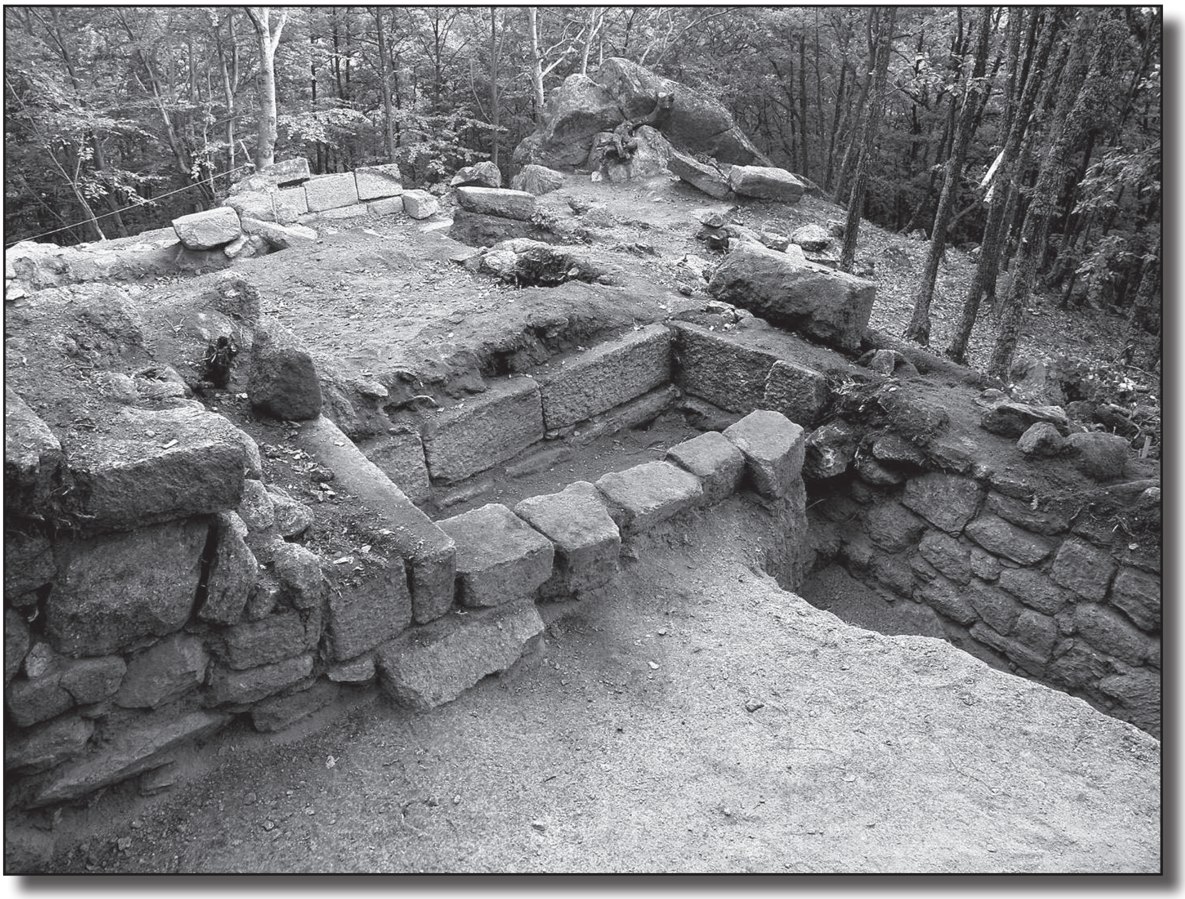

Обр. 20. Проходно място между две стени
Fig. 20. A passage between two walls

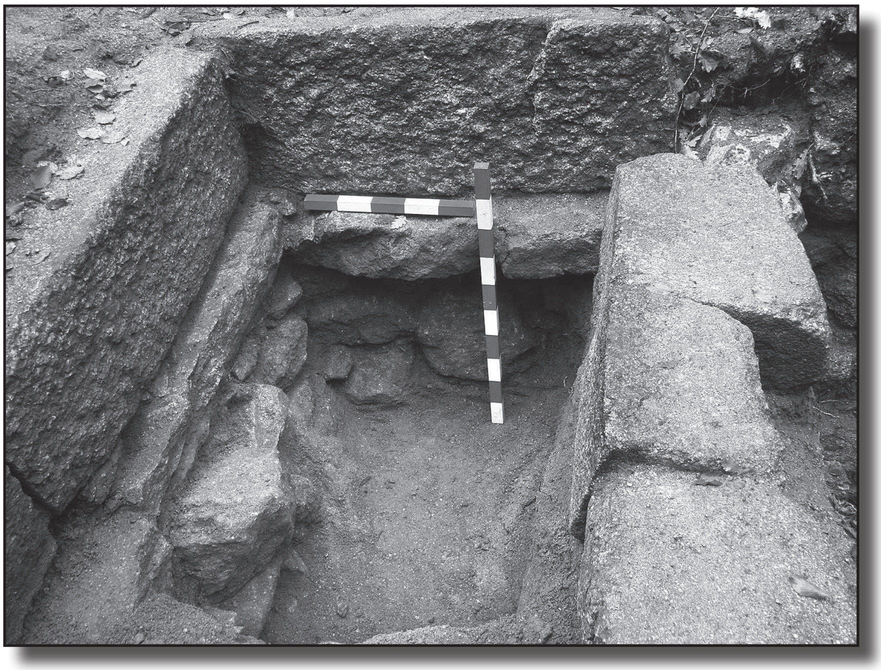

Обр. 21. Югозападния край на втората кула
Fig. 21. The southwest end of the second tower

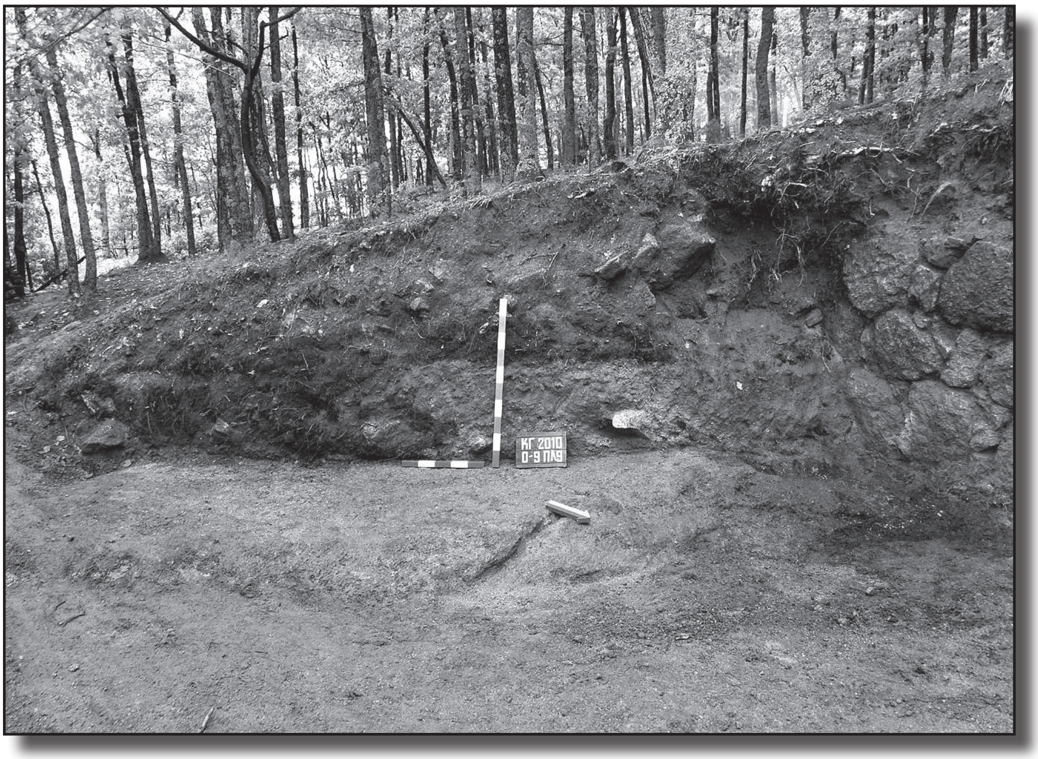

Обр. 22. Стратиграфски профил до външно лице на втора стена
Fig. 22. Stratigraphic profile at the outer face of wall two

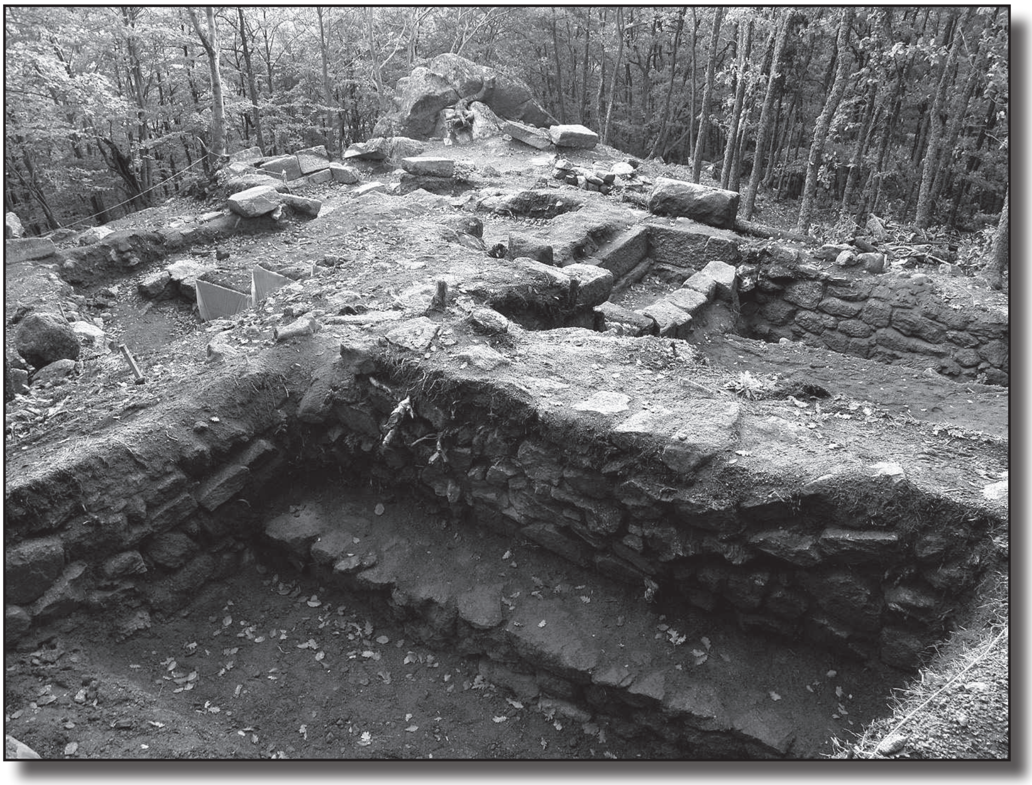

Обр. 23. Бойна платформа от вътрешно лице на втора стена
Fig. 23. A battle platform on the inner face of wall two

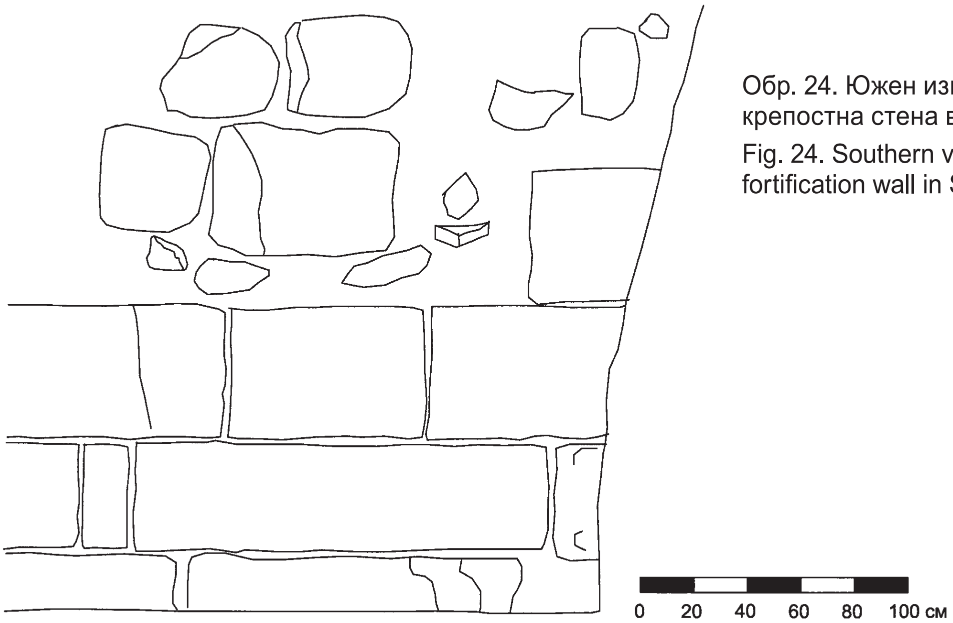
0
20
40
60
80
100 см

Обр. 24. Южен изглед на крепостна стена в кв. Р8

Fig. 24. Southern view at a fortification wall in Square P8

Обр. 25. Западен профил в кв. Р8 – външно лице на североизточна стена

Fig. 25. Western profile in Square P8 – outer face of a northeast wall

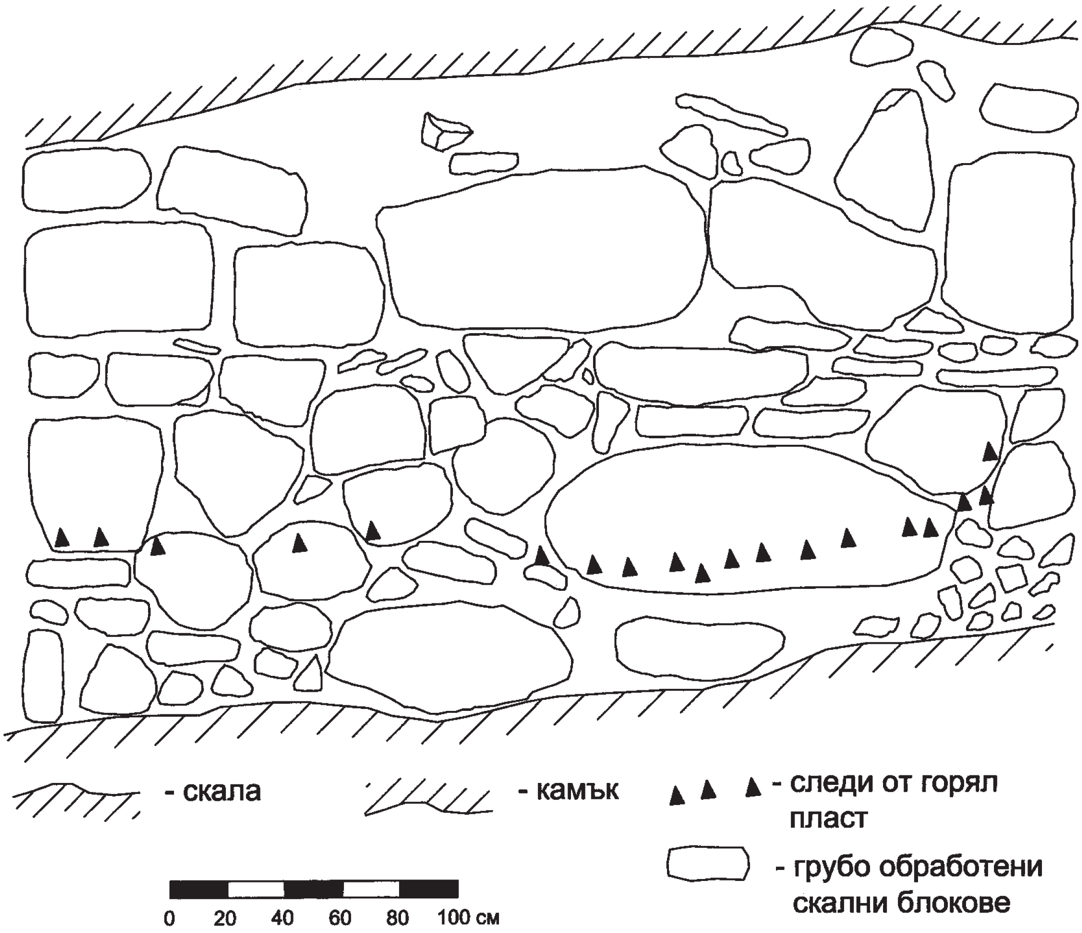
- скала
- камък
▲ ▲ ▲ - следи от горял пласт
- грубо обработени скални блокове
0
20
40
60
80
100 см

Обр. 26. Ситуация в югоизточния ъгъл на резиденцията

Fig. 26. Situation in the southeast corner of the residence

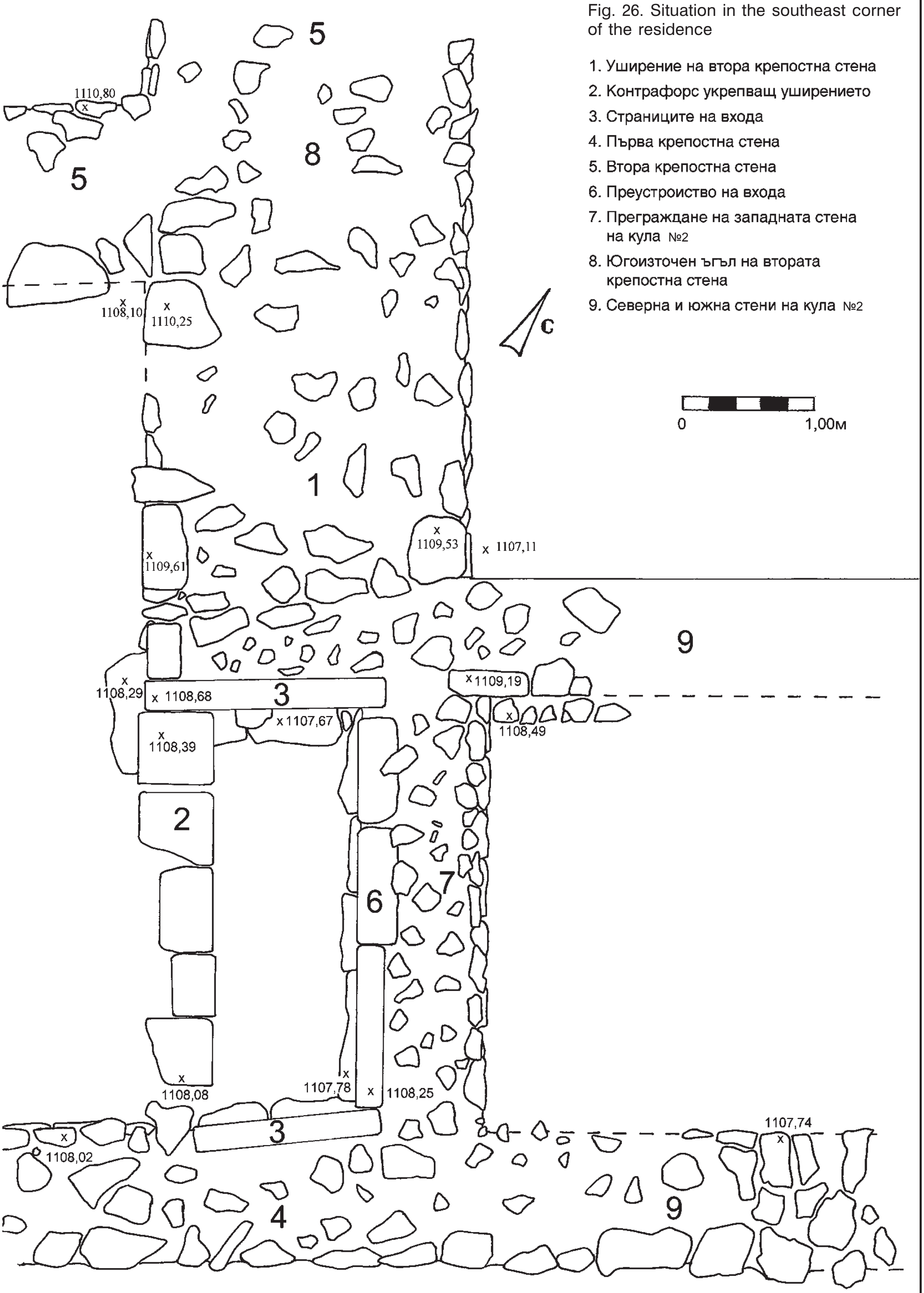
5
1110,80
5
8
1108,10
1110,25
С
0
1,00м
1
1109,53
1107,11
1109,61
9
1109,19
1108,29
1108,68
3
1107,67
1108,39
1108,49
2
7
6
1108,08
1107,78
1108,25
1107,74
3
1108,02
4
9

1. Уширение на втора крепостна стена
2. Контрафорс укрепващ уширението
3. Страниците на входа
4. Първа крепостна стена
5. Втора крепостна стена
6. Преустроиство на входа
7. Преграждане на западната стена на кула №2
8. Югоизточен ъгъл на втората крепостна стена
9. Северна и южна стени на кула №2

Обр. 27. Кв. П10, П9, П8. Западен профил
Fig. 27. Squares П10, П9 and П8. Western profile

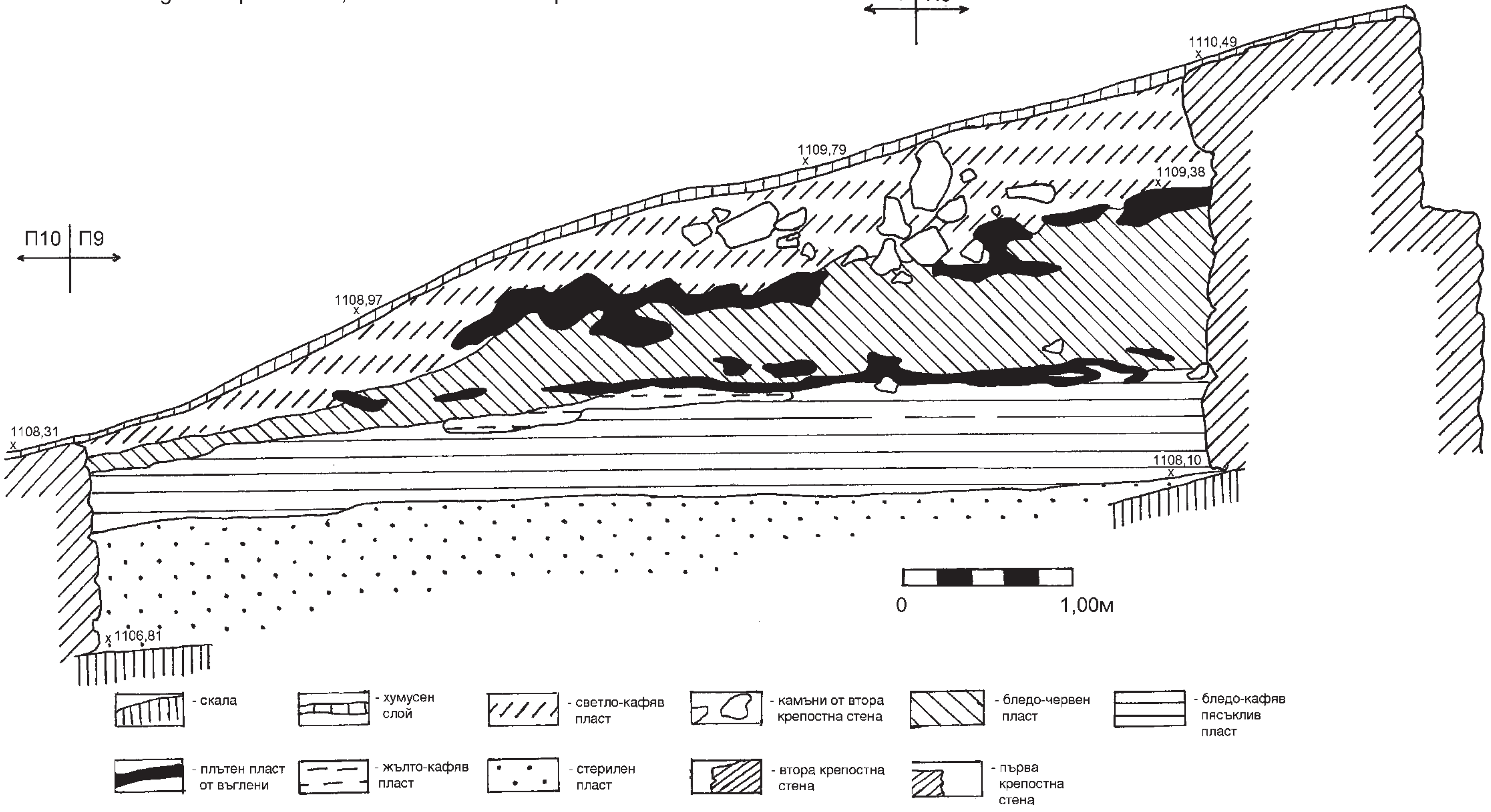
П9 | П8
П10 | П9
1110,49
1109,79
1109,38
1108,97
1108,31
1108,10
1106,81
0
1,00м
- скала
- хумусен слой
- светло-кафяв пласт
- камъни от втора крепостна стена
- бледо-червен пласт
- бледо-кафяв пясъклив пласт
- плътен пласт от въглени
- жълто-кафяв пласт
- стерилен пласт
- втора крепостна стена
- първа крепостна стена

Обр. 28. Вътрешно лице на първата крепостна стена – кв. Р9, П9 и О10

Fig. 28. Inner face of the first fortification wall – Squares Р9, П9 and О10

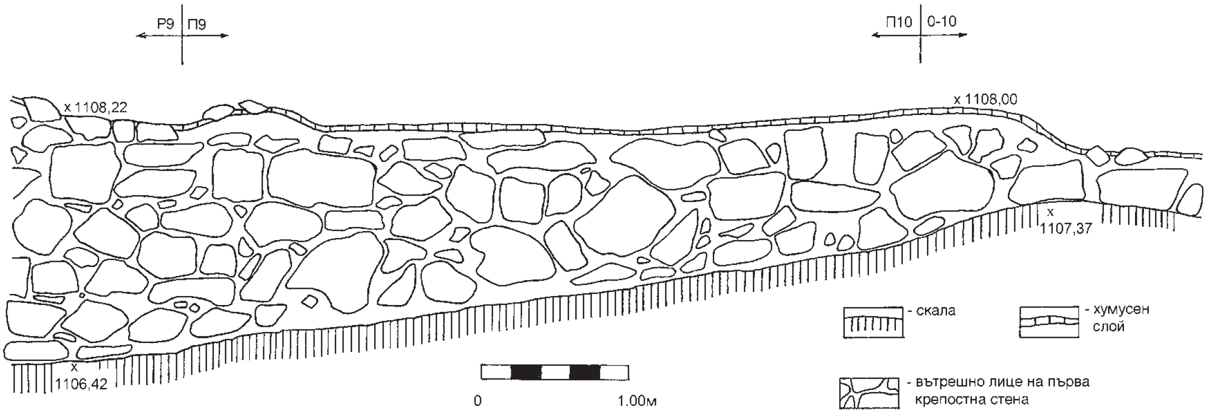
Р9 | П9
П10 | О-10
x 1108,22
x 1108,00
x 1107,37
x 1106,42
0
1.00м
- скала
- хумусен слой
- вътрешно лице на първа крепостна стена

Обр. 29. Кв. О-8 и П-8. Вътрешно лице на втора крепостна стена в югоизточния ъгъл на резиденцията

Fig. 29. Squares О-8 and П-8. The inner face of the second fortification wall in the southeast corner of the residence

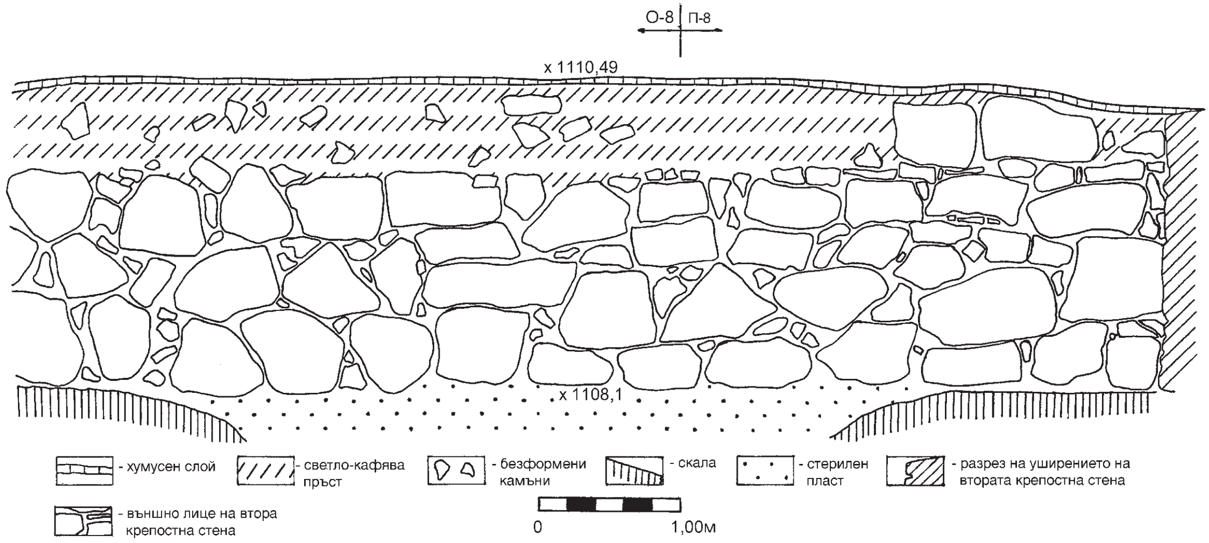
О-8 | П-8
x 1110,49
x 1108,1
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- безформени камъни
- скала
- стерилен пласт
- разрез на уширението на втората крепостна стена
- външно лице на втора крепостна стена
0
1,00м

Обр. 30. Кв. О-8, О-9, О-10. Източен профил

Fig. 30. Squares О-8, О-9 and О-10. Eastern profile

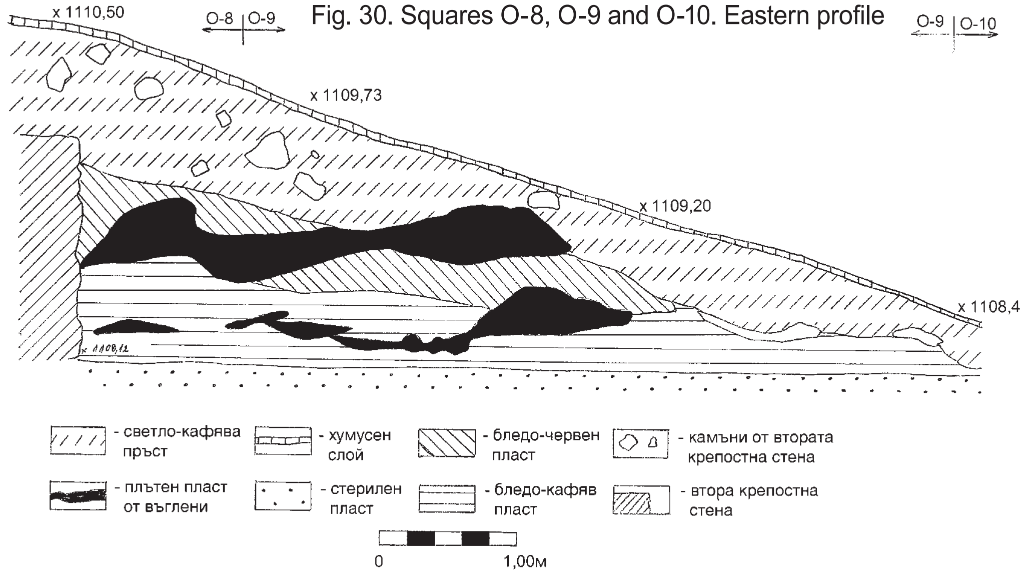
x 1110,50
О-8 | О-9
О-9 | О-10
x 1109,73
x 1109,20
x 1108,4
x 1108,12
- светло-кафява пръст
- хумусен слой
- бледо-червен пласт
- камъни от втората крепостна стена
- плътен пласт от въглени
- стерилен пласт
- бледо-кафяв пласт
- втора крепостна стена
0
1,00м

Обр. 31. Кв. Р8. Вътрешно лице на уширението на североизточната крепостна стена в посока югоизток

Fig. 31. Square P8. Inner face of the broadening in the northeast fortification wall in the southeast direction

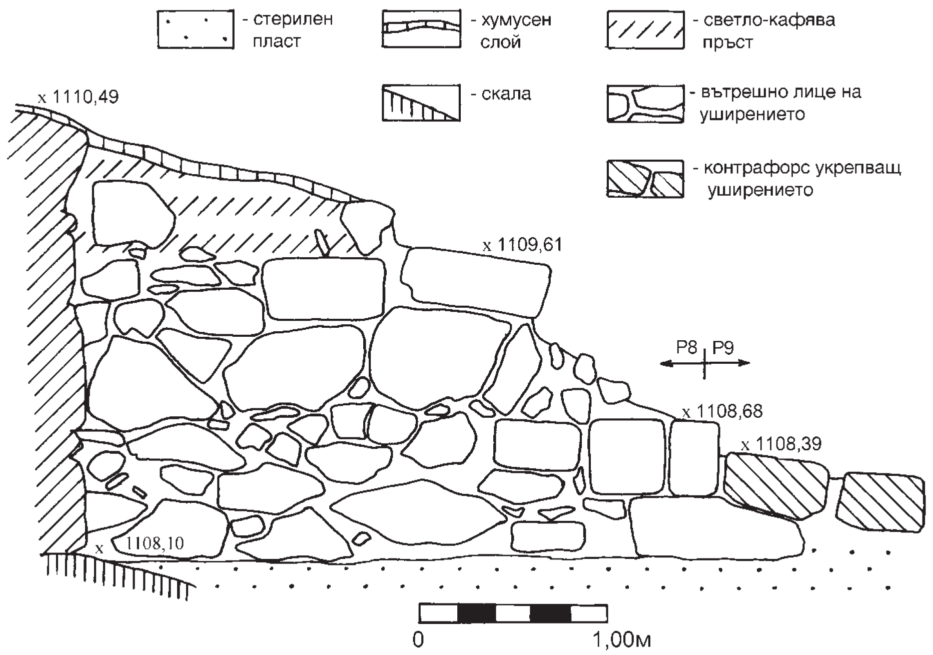
- стерилен пласт
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- скала
- вътрешно лице на уширението
- контрафорс укрепващ уширението
x 1110,49
x 1109,61
P8 P9
x 1108,68
x 1108,39
x 1108,10
0
1,00м

Обр. 32. Кв. Р9. Западен профил. Двете страници на входа (първа и втора крепостна стена) и контрафорс укрепващ уширението на втората крепостна стена

Fig. 32. Square P9. Western profile. The two sides of the entrance (first and second fortification walls) and a counterforce that reinforces the broadening of the second fortification wall.

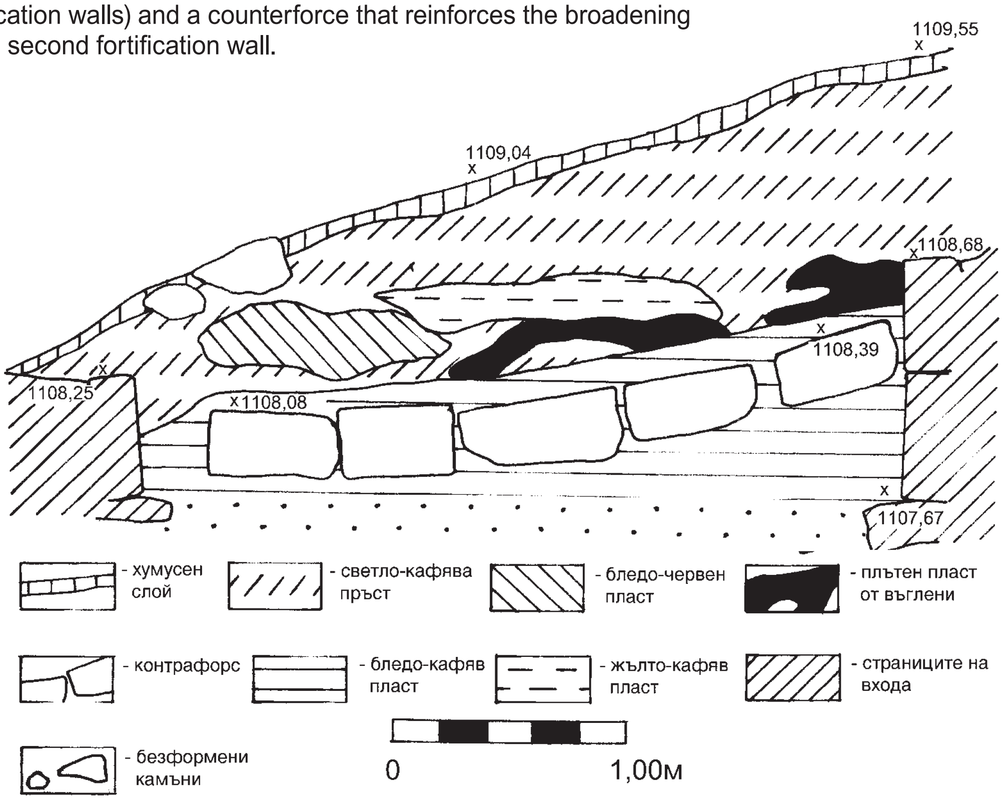
1109,55 x
1109,04 x
x 1108,68
x 1108,39
x 1108,25
x 1108,08
x 1107,67
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- бледо-червен пласт
- плътен пласт от въглени
- контрафорс
- бледо-кафяв пласт
- жълто-кафяв пласт
- страниците на входа
- безформени камъни
0
1,00м

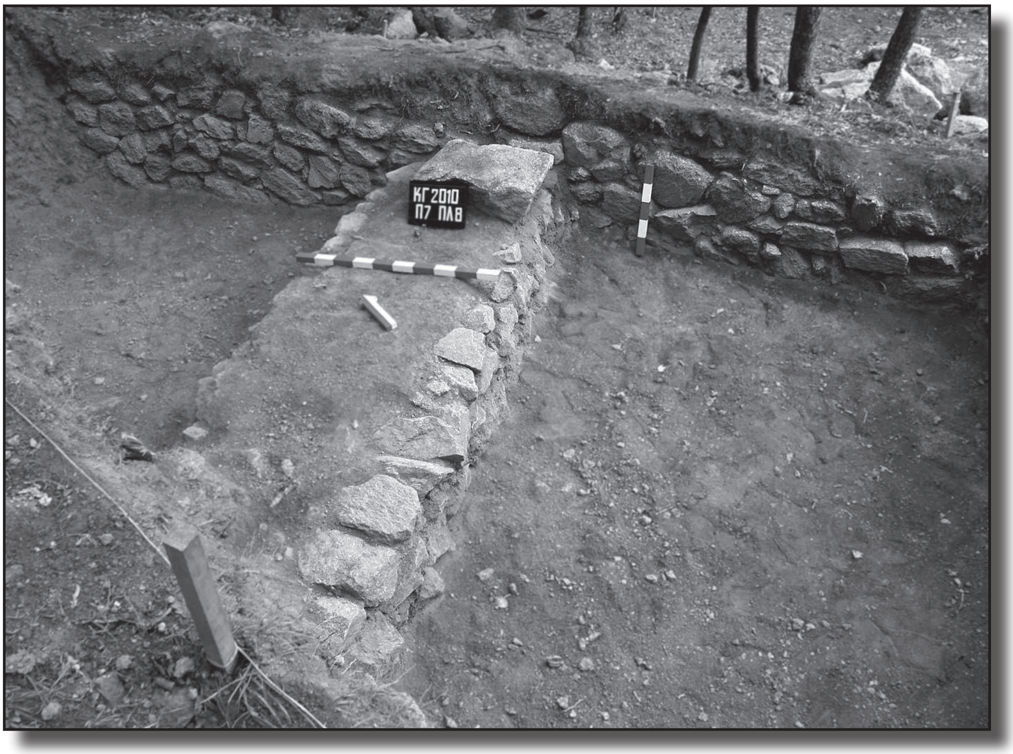

Обр. 33. Перпендикулярен зид на североизточната стена
Fig. 33. A wall perpendicular to the northeast wall

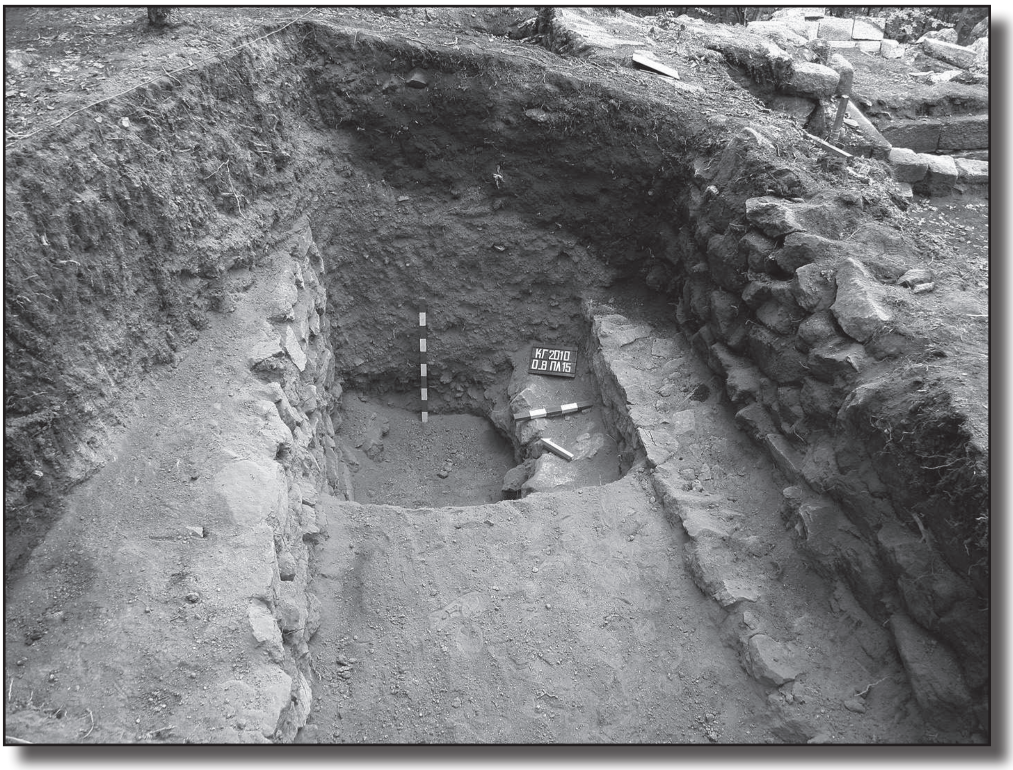

Обр. 34. Вътрешно пространство в резиденцията заключено между втората стена и североизточната стена
Fig. 34. Inner space of the residence enclosed between the second wall and the northeast wall

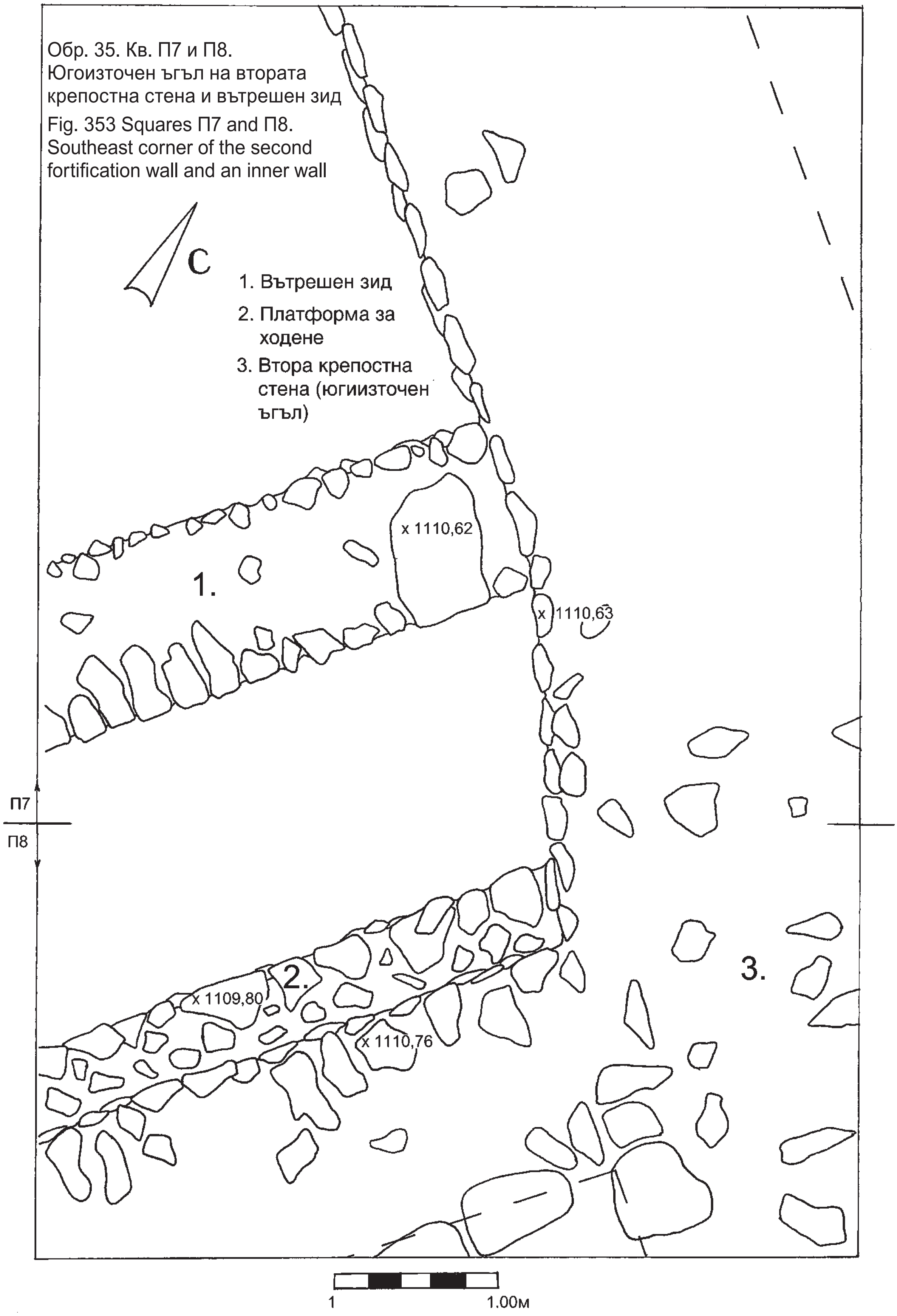

Обр. 35. Кв. П7 и П8. Югоизточен ъгъл на втората крепостна стена и вътрешен зид

Fig. 353 Squares П7 and П8. Southeast corner of the second fortification wall and an inner wall

С
1. Вътрешен зид
2. Платформа за ходене
3. Втора крепостна стена (югоизточен ъгъл)
1.
2.
3.
x 1110,62
x 1110,63
x 1109,80
x 1110,76
П7
П8
1
1.00м

Обр. 36. Разкрити структури в кв. О-8 / Fig. 36. Structures revealed in Square O-8

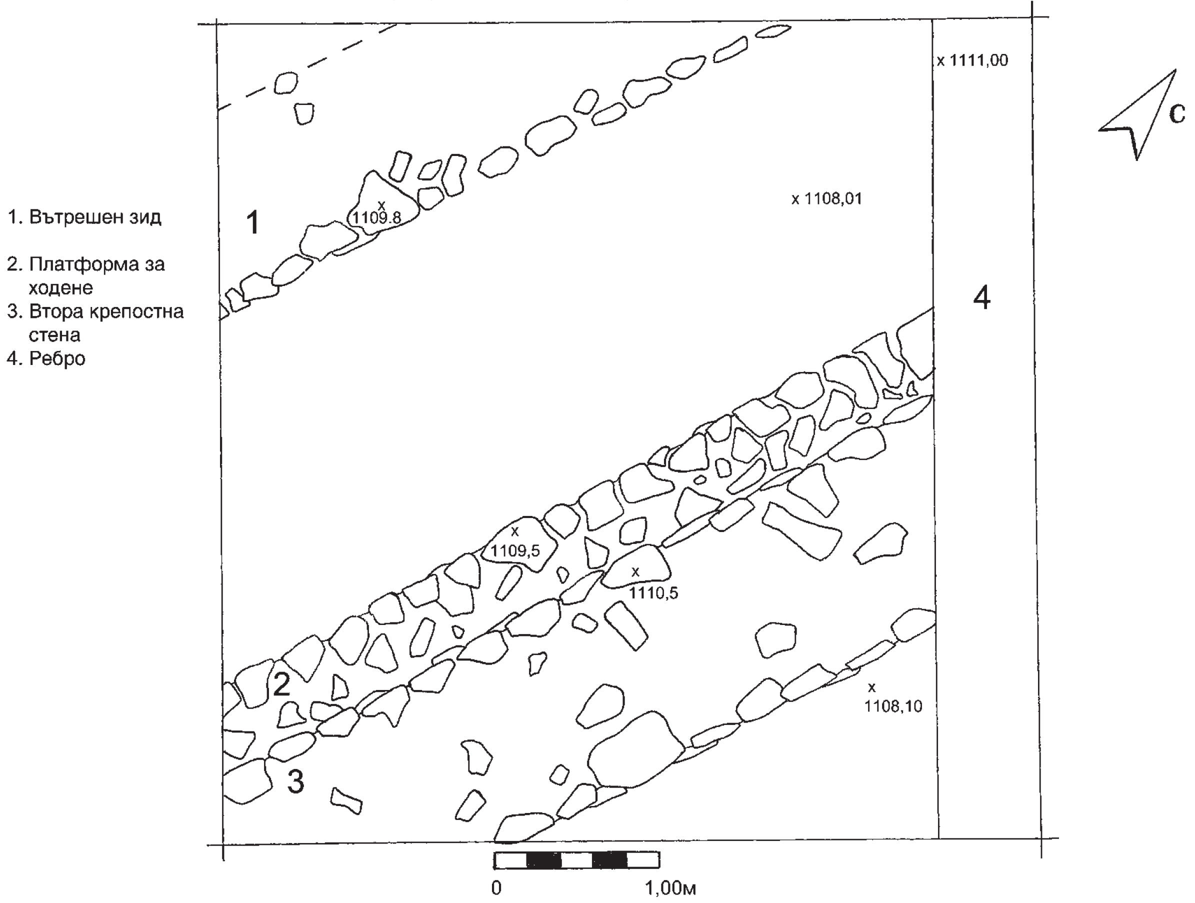
x 1111,00
С
1. Вътрешен зид
2. Платформа за ходене
3. Втора крепостна стена
4. Ребро
1
x 1109.8
x 1108,01
4
x 1109,5
x 1110,5
2
x 1108,10
3
0
1,00м

Обр. 37. Кв. О-8. Източен профил
Fig. 37. Square O-8. Eastern profile

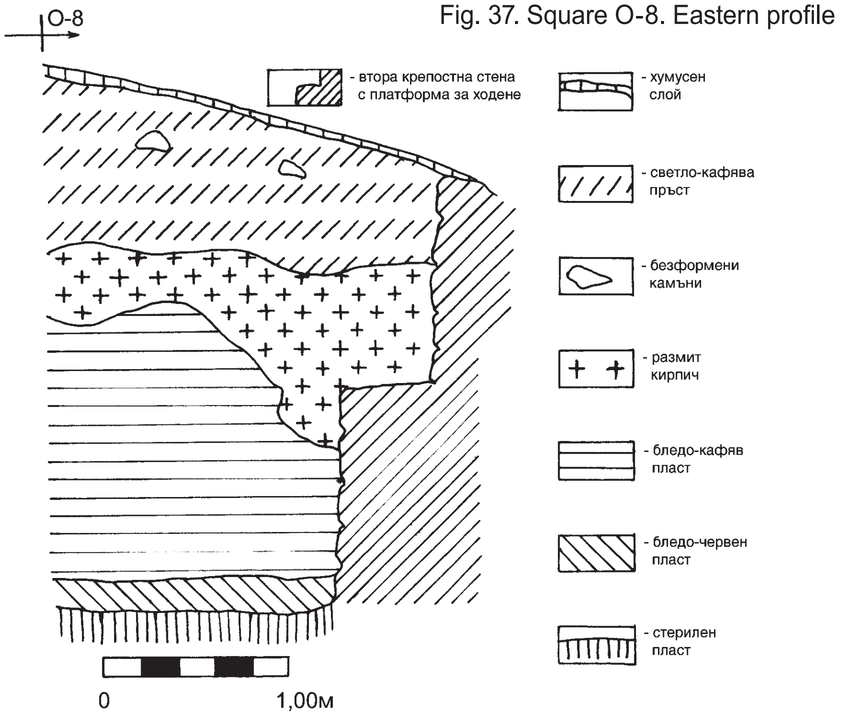
О-8
- втора крепостна стена с платформа за ходене
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- безформени камъни
- размит кирпич
- бледо-кафяв пласт
- бледо-червен пласт
- стерилен пласт
0
1,00м

Обр. 38. Кв. П7. Западен профил с разрез на вътрешен зид

Fig. 38. Square П7. Western profile with a cross-section of an inner wall

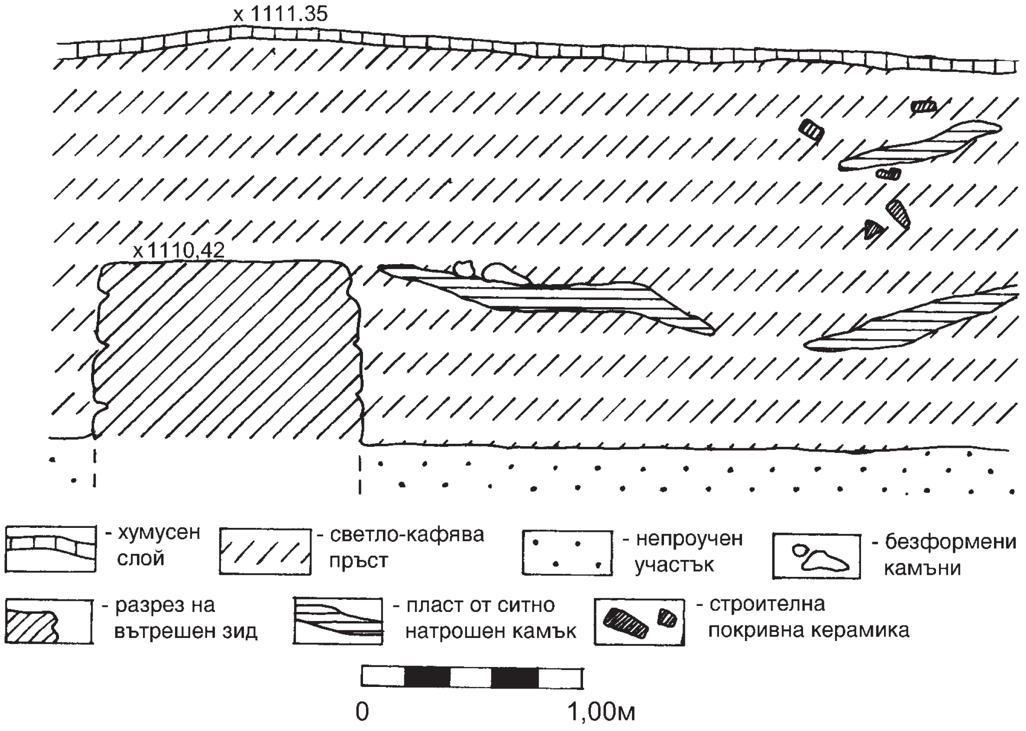
x 1111.35
x1110,42
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- непроучен участък
- безформени камъни
- разрез на вътрешен зид
- пласт от ситно натрошен камък
- строителна покривна керамика
0
1,00м

Обр. 39. Вътрешно лице на втора крепостна стена в кв. П7 и П8. Поглед от югозапад

Fig. 39. Inner face of the second fortification wall in Squares П7 and П8. A view from the southwest

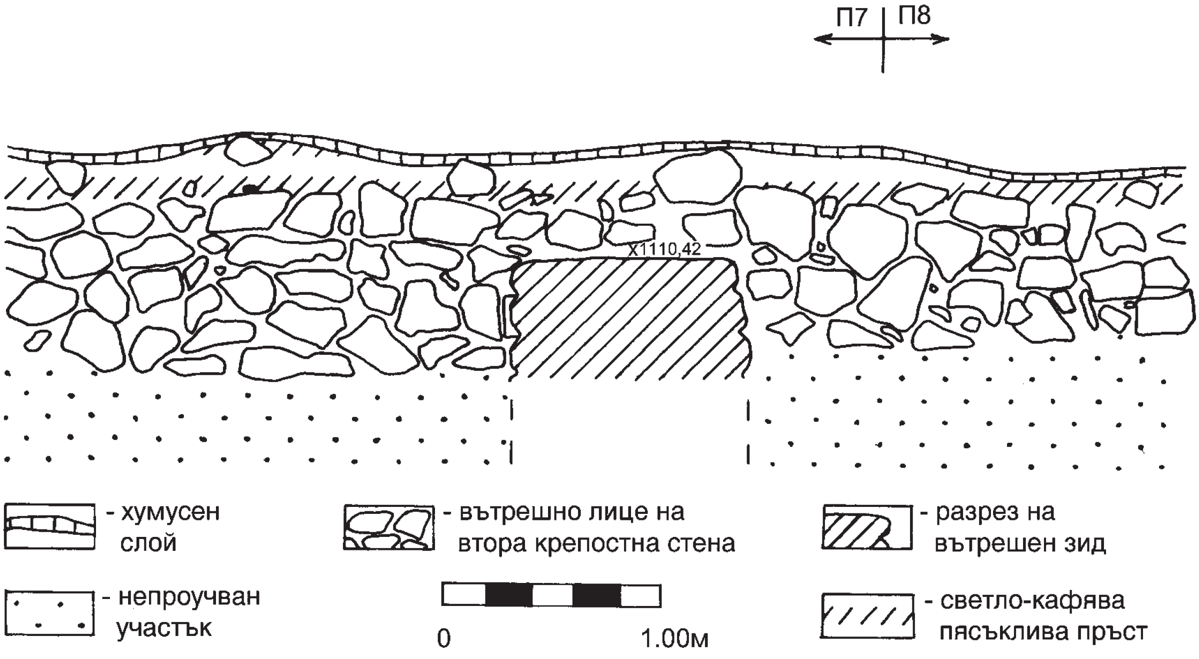
П7
П8
x1110,42
- хумусен слой
- вътрешно лице на втора крепостна стена
- разрез на вътрешен зид
- непроучван участък
0
1.00м
- светло-кафява пясъклива пръст

Обр. 40. Кв. О-8. Западен профил

Fig. 40. Square O-8. Western profile

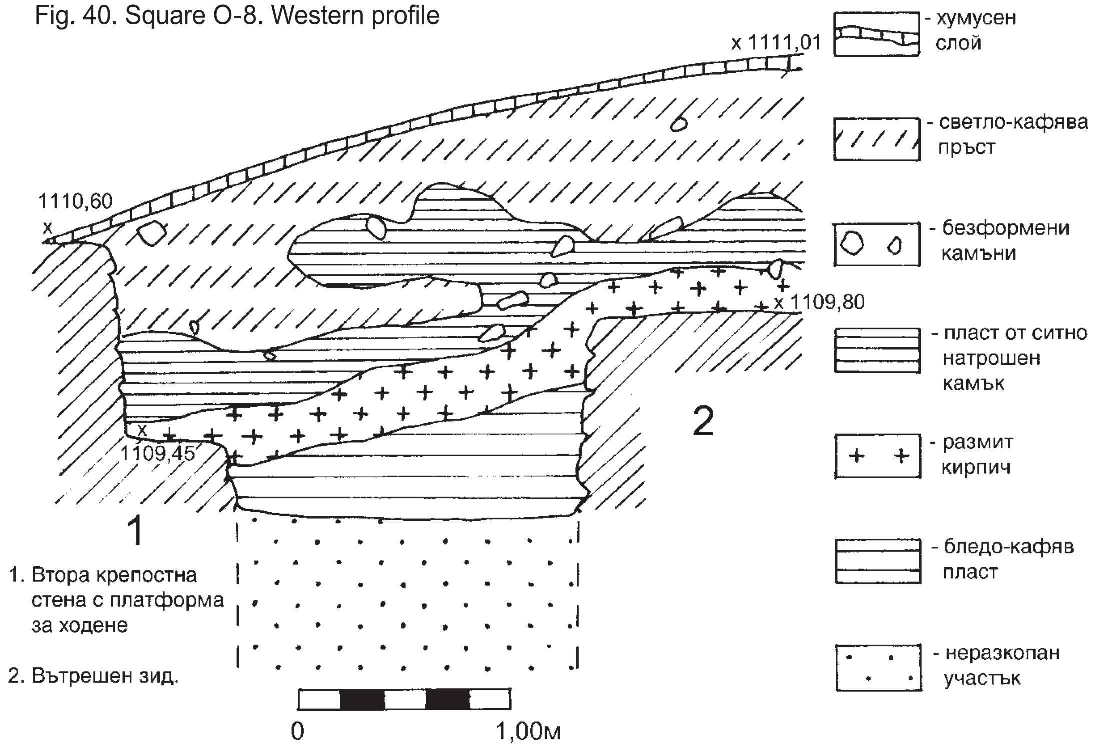
x 1111,01
1110,60
x
x 1109,80
x
1109,45
1
2
1. Втора крепостна стена с платформа за ходене
2. Вътрешен зид.
0
1,00м
- хумусен слой
- светло-кафява пръст
- безформени камъни
- пласт от ситно натрошен камък
- размит кирпич
- бледо-кафяв пласт
- неразкопан участък

Обр. 41. Кв. П9. Преустройство на входа. Западно външно лице на кулата

Fig. 41. Square П9. Reorganization of the entrance, Western outer face of the tower

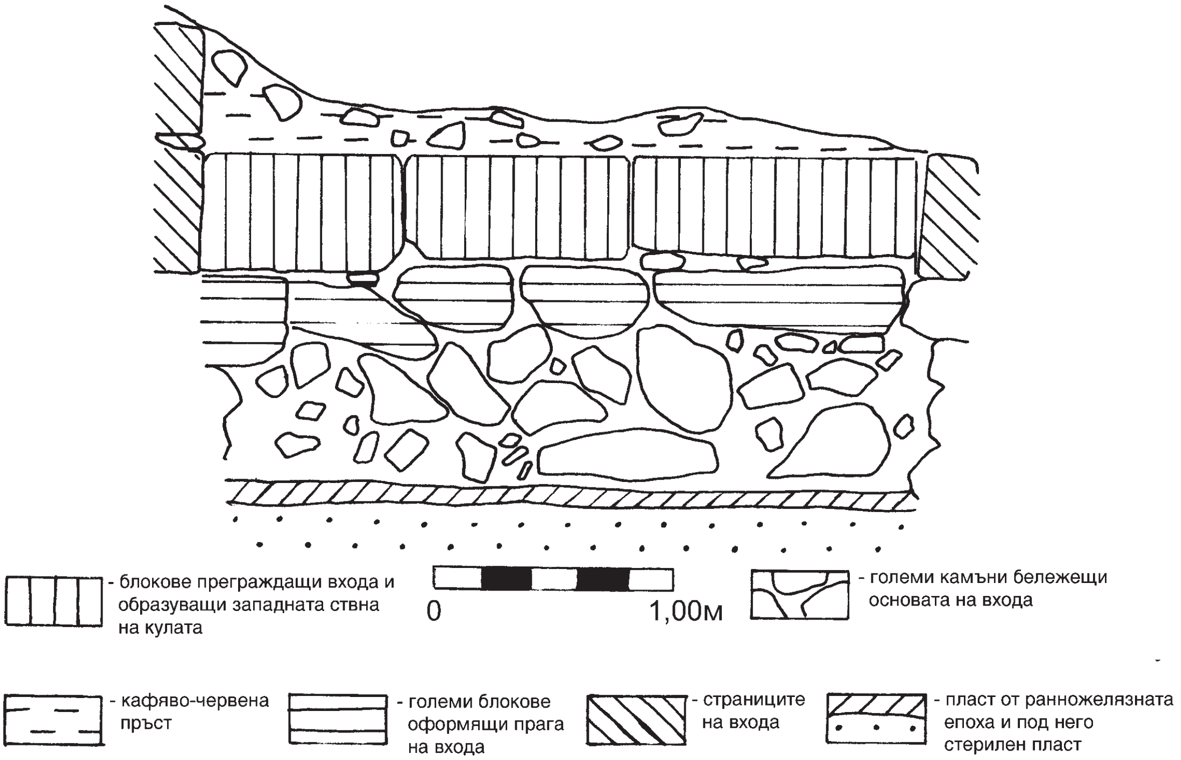
- блокове преграждащи входа и образуващи западната ствна на кулата
0
1,00м
- големи камъни бележещи основата на входа
- кафяво-червена пръст
- големи блокове оформящи прага на входа
- страниците на входа
- пласт от ранножелязната епоха и под него стерилен пласт

Обр. 42. Късноантична постройка №2 – кв. Л5, Л6, М5, М6

Fig. 42. Late Antiquity building no.2 – Squares Л5, Л6, М5 and М6

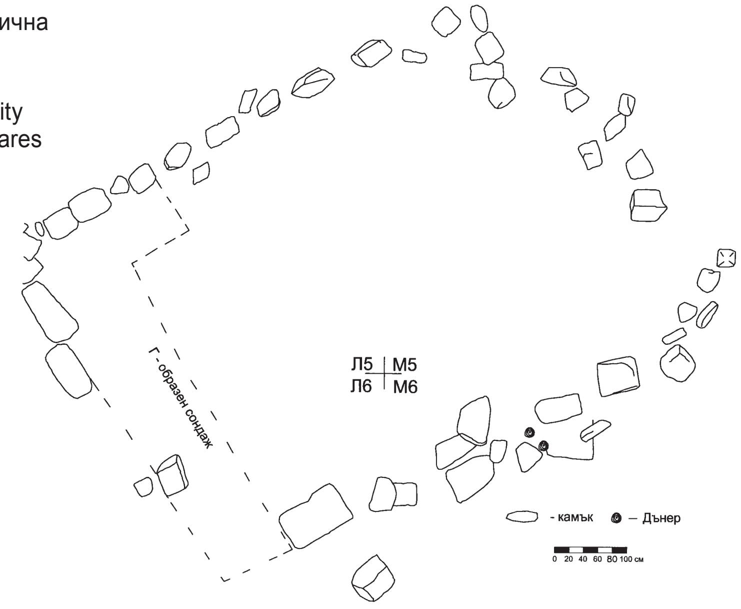
Л5
М5
Л6
М6
Г - образен сондаж
- камък
– Дънер
0 20 40 60 80 100 см

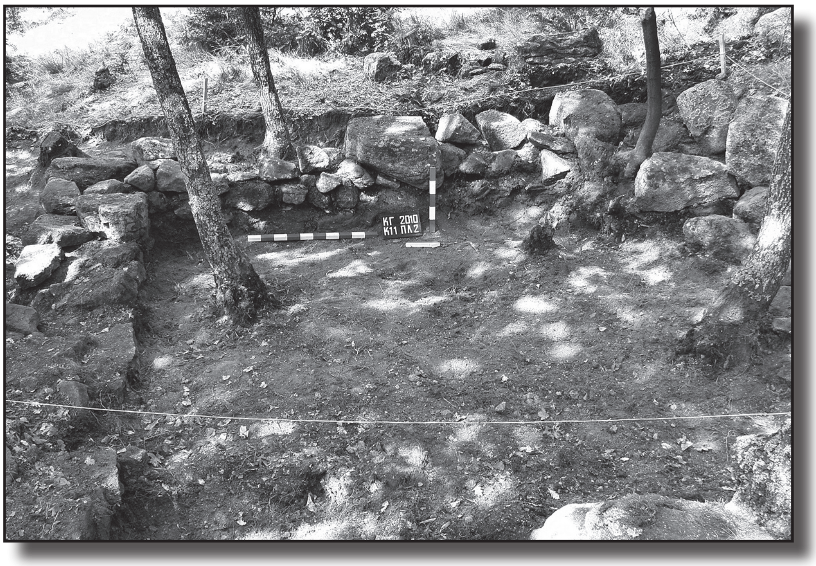
КГ 2010
К11 ПЛ 2

Обр. 43. Късноантична постройка № 3, кв. К 11

Fig. 43. Late Antiquity building no.3, Square K 11

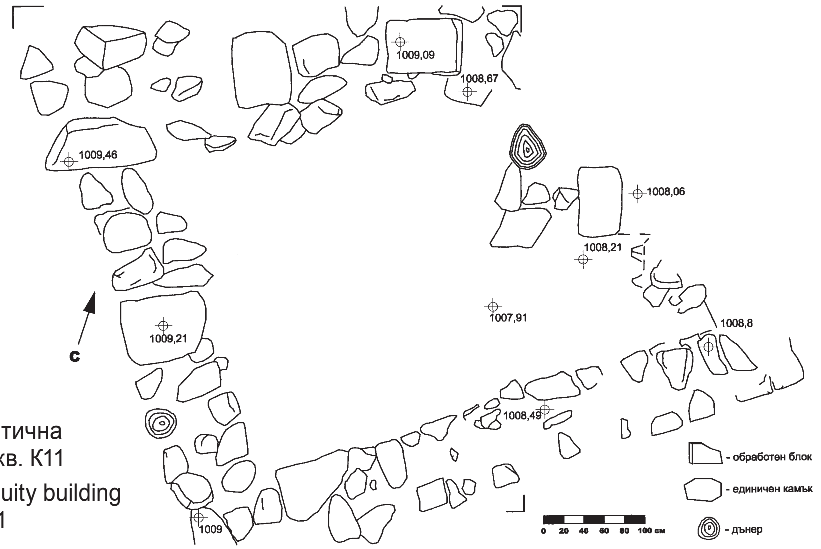
1009,09
1008,67
1009,46
1008,06
1008,21
1007,91
1009,21
1008,8
1008,49
1009
с
- обработен блок
- единичен камък
- дънер
0 20 40 60 80 100 см

Обр. 44. Късноантична постройка №3 – кв. К11

Fig. 44. Late Antiquity building no.3 – Square K 11

2.

Монументална сграда[1]

Иван Христов,
Даниела Стоянова

В центъра на проучвания комплекс се открояват останките на монументална сграда обозначена в документацията на разкопките като Постройка № 1 (виж Гл. III, 1). Преди започване на проучването през 2005 г. иманяри са направили изкоп в югоизточния ъгъл на сградата.

Монументалната сграда е проучвана през 2005 и 2010 година. През 2005 година е изследвана вътрешността ѝ и е разкрита фасадата ѝ. През 2010 година е разчистено пространството пред фасадата на сградата, североизточният външен ъгъл, документирани и описани са блоковете от деструкциите свързани с нея. Резултатите от 2005 година са публикувани в няколко предварителни съобщения (Христов 2006, 38 – 43, обр. 10 – 14; Христов 2008а, 22 – 26; Христов 2010, 44 – 46; Christov 2008, 216 – 217). Тук ще бъдат представени данните от проучванията през двата сезона с допълнения и корекции на вече публикуваната информация, както и опит за интерпретация.

1. Плана на сградата. Основи. Стратиграфия на натрупванията извън очертанията на сградата

Сградата е с правоъгълен план, с външни размери 8,30 x 12,50 м (103,75 кв. м) и вътрешни размери 6,50 x 10,70 м (Обр. 1). Дебелината на стените, изградени от гранитни

Monumental building[1]

Ivan Hristov,
Daniela Stoyanova

Remains of monumental building stand out in the centre of the site. In excavation records this structure is indicated as Building no.1 (See, Ch. III, 1). Treasure-hunters have dug a ditch in the southeast corner of the building sometime before the start of our research in 2005.

The monumental building was studied in 2005 and 2010. Its façade and interior were studied in 2005, while the area in front of the building and the northeastern outer corner were investigated in 2010. The stone blocks that are related to its destruction were also recorded and described in 2010. The results in 2005 were published in a series of preliminary reports (Христов 2006, 38–43, обр. 10 – 14; Христов 2008а, 22 – 26; Христов 2010, 44 – 46; Christov 2008, 216 – 217). Below we would like to present the results both from the campaigns in 2005 and 2010 as well as some additions and corrections to the information already published. An attempt to make further interpretation is also meant to be necessary here.

1. Layout of the building. Foundations. Stratigraphy of the fill outside the building

The building has rectangular plan with outer dimensions 8,30 x 12,50 m (103,75 sq.m) and inner dimensions 6,5 x 10,70 m (Fig. 1). The walls are built of granite blocks

---

[1] Благодарим на доц. д-р Тотко Стоянов, доц. д-р Костадин Рабаджиев и гл. ас. Ивайло Лозанов за проведените ползотворни дискусии по време на работата върху този текст.

[1] We would like to express here our gratitude to Assoc. Prof. Dr. Totko Stoyanov, Assoc. Prof. Dr. Kostadin Rabadzhiev and Assist. Prof. Ivaylo Lozanov for the fruitful discussions during the work on this text.

блокове е 0,90 – 0,98 м. Сградата е ориентирана по дългата си ос север-юг, с отклонение на изток. На южната стена е оформен вход, чрез който се осъществява влизането (Обр. 2.1; 2.2). Вътрешността на сградата не е разделена на отделни помещения, а в северния ѝ край е изградена „платформа” с две монументални стълбища. Стените на сградата са запазени на различна височина – южната, източната и западната до 4-я ред от зидарията, а северната е и най-високо запазена – до 1,96 м, но в този участък все още не е проучена отвън. В сградата и извън нея има множество нападали блокове от стените и (Обр. 2.3).

Основите са проучени пред южното лице на сградата и в североизточния ѝ ъгъл. Основите на южната стена представляват един ред грубо обработени блокове, положени върху скалната основа. Върху тях следва първият ред блокове от градежа на стената, като декорация е разположена само в горната половина на блоковете. Под нивото на декорацията е и босирането оставено от двете страни на подпраговите камъни (Обр. 3 – 4). Тези наблюдения показват, че от тук нагоре на практика следва суперструкцията на сградата, или вкопаването на основите е около 0,57 – 0,65 м. Наблюденията при североизточният ъгъл показват, че още първият ред от зидарията на стените ляга директно върху подравнената скална основа. От вътрешното лице на западната стена може да се установи, че на места скалата е стъпаловидно изрязвана, използвана за основа и включвана в структурата на зида. По този начин е преодолян и естественият наклон на терена в посока север-юг. Цокълът не е подчертан специално, поне в досега разкритите участъци.

Стратиграфията пред южната стена има следните характеристики: на 0,50 м под прага е открит горял пласт, в който се откриват фрагменти от керемиди, битова керамика, два железни върха за стрели и оловно ядро за прашка. Пластът е проследен до 3 м пред фасадата на сградата и заема цялата и ширина. Дебелината му варира

and are 0,90 – 0,98 m thick. The longer axis of the building has north-south orientation with slight deviation to the east. There is an entrance in the southern wall (Fig. 2.1; 2.2). The inner space of the building has not been separated into rooms, but there is a built “platform” with two monumental stairs in its northern end. The walls of the building have been preserved at a different height, the south, east and west wall – up to the fourth course of the masonry. The north wall is best preserved – up to 1,96 m. However the outer area has not yet been studied. There are many blocks fallen from the walls both within the building and outside it (Fig. 2.3).

The foundations were studied in front of the south façade and in the northeast corner of the building. The foundations of the south wall consist of one course of roughly hewn stone blocks bedded on the solid rock. The first course of the ashlar-masonry in superstructure lays on it and it is noteworthy that there are drafted margins just on the upper halves of the faces. The bossing made on both sides of the stones beneath the threshold is also lower than the ends of the margins (Fig. 3 – 4). These observations prove that this was the initial level of the superstructure of the building, i.e. the foundations have been dug to a depth of about 0,57 – 0,65 m. The observations in the northeast corner of the building revealed that here the first course of the masonry is directly laid on a levelled rock floor. It was possible to establish from the inner face of the west wall that in certain areas the rock floor has been cut in steps. Thus it was used as foundation merging simultaneously into the masonry. It was a way to overcome the natural slope of the terrain running from north to south. There is no articulated socle, at least in the areas revealed so far.

The stratigraphy in front of the south wall has the following characteristics: a burned layer was found in a depth of 0,50 m below the threshold. Within this layer there are fragments of roof-tiles and table-ware, two iron arrowheads and a lead sling-ball. The layer could be traced up to 3 m in front of the façade stretching along its entire width. The thickness

от 0,05 до 0,15 м. Върху него има дребни по размер, отчупени фрагменти от основните блокове изграждащи монументалната сграда. Материалите открити в горелия пласт са синхронни с функционирането на сградата.

2. Стени. Техника на градеж

Стените са изградени в двуредова, двулицева техника на градеж, с емплектон. Двата реда оформят външното и вътрешното лице на зидовете. Зидарията е псевдоизодомна от дялани блокове (квадри). Така стените представляват солидна зидария с пълнеж от по-дребни камъчета и ерозирала скална маса, с дебелина 0,16 см. **Външното лице** е изградено от по-големи блокове, които са редени надлъжно. Максималната ширина на фугите между блоковете е 4 мм.

Блоковете имат трапецовидни очертания в план, получени от прибирането на страничните повърхности към задната. По лицевите ръбове сцеплението между отделните блокове е плътно, в резултат от полирането на горната, долната и страничните повърхности. Задните повърхности са груби, оставени така както са отломени. Този начин на оформяне е характерен за монументалното крепостно строителство от класическата и елинистическата епоха, и в Тракия е използван при изграждането на крепостната стена на Пистирос (Kolarova 1996, 38), в укрепения обект в м. Смиловене, в землището на гр. Копривщица (Агре, Дичев 2010, обр. 2 – 3), във втория период от устройството на входа в югоизточния ъгъл на резиденцията (виж Гл. III, 1), във Филипопол (Kolarova, Bospatchieva 2005, 75, fig. 15 – 16, 17b) и югозападния квартал на гетската столица Хелис (Стоянов, Стоянова 2009, 45, Обр. 9).

Блоковете имат обработени с чук лица. Чрез шило (остро длето) с работна повърхност с ширина около 1 см, на разстояние от 4 до 10 см от ръбовете са прекарани успоредни жлебове, а след това получените ивици са разделени отново с шило на правоъгълни или квадратни полета с ширина близка до тази на ивиците. Не е задължително висо-

of the layer varies from 0,05 m to 0,15 m. Small fragments of broken ashlars were recorded in the upper fill of the layer. Considering the materials found in that context we may conclude that they are synchronous to the functioning of the building.

2. Walls. Building technique

The walls are built in two-faces technique with emplekton. Two rows respectively form the outer and inner faces. The masonry is pseudo-isodomic using stone-cut ashlars. The walls have solid masonry from face to face, with 0,16 cm thick intermediate fill of smaller stones and eroded rock mass. The outer face is built of larger stone blocks laid on their longitudinal side (stretchers). The maximal gap at the joints of the blocks is 4 mm.

The stone blocks have trapezoid horizontal shape obtained by narrowing the short sides towards the back. Each block is fitted tight to the adjacent one. Only a strip along the horizontal and vertical edges was polished smooth. The rest was left rough. This arrangement is characteristic for the monumental building of the Classical and Hellenistic times in Thrace as well. It is evidenced in the fortification wall of Pistiros (Kolarova 1996, 38), in the fortified site at Smilovene, near the town of Koprivshtitsa (Агре, Дичев 2010, обр. 2 – 3), in the rebuilding of the entrance in the southeast corner of our complex (See Ch. III, 1), in Philippopolis (Kolarova, Bospatchieva 2005, 75, fig. 15 – 16, 17b) and in the Southwestern quarter of Helis, the capital of the Getae (Стоянов, Стоянова 2009, 45, обр. 9).

The faces of the blocks were treated with a hammer. Parallel groves were cut at a distance of 4 to 10 cm using awl (sharp chisel) with cutting edge about 1 cm wide. In this way we have bands additionally divided into rectangular or square fields. Their width is close to that of the bands. The final effect of this treatment is a face with comb-picked margins. The height/width of the band is not necessarily identical on one and the same block or in one course. As

чината/ширината на ивицата да е еднаква в един блок, както и в един ред от зидарията. С разполагането на блоковете на по-голяма височина в структурата на зида намалява ширината на ивиците и съответно на полетата.

Този вид декорация на лицевите повърхности не е позната в монументалното строителство. Близки характеристики показва един паметник от късноелинистическата епоха – т. нар. Западен форт на Мира, в Ликия (McNicoll 2007, 173 – 175, fig. 42, pl. 78–81). Фортът се свърза или със системата за защита на Мира или се интерпретира като укрепена резиденция. Вероятно твърдостта и зърнеста структура на гранита, използван за изграждането на монументалната сграда от резиденцията в Кози грамади са предопредели избраната техника на обработка на лицевите повърхности.

Освен че са добре полирани, върху някои от страничните повърхности на блоковете ясно може да се види анатирозис с ширина 6,5–7 до 8–8,5 см[2]. Върху горната повърхност на блоковете има следи от монтажни отвори, както и легла за скоби – надлъжни и напречни. При блоковете с по-голяма дължина, макар и рядко, са оформяни по два монтажни отвора. Размерите на монтажните отвори варират. Дължината им рядко е 4–5 или 8–9 см, а най-често е между 6 и 7 см. Ширината се движи между 2–3 см, но има и редки случаи, когато е между 4 и 5 см. Дълбочината основно е 2–2,5 см, като по изключение достига 3–4 см. Монтажните отвори се разполагат на различно разстояние от лицевата и страничните повърхности. Изпълнението им е обичайно за тази техника на градеж. Документирани са във фортификацията на укрепения обект в м. Смиловене, землището на гр. Копривщица (Агре 2007, 73), Пистирос (Bouzek 1996, 44), светилището при с. Кръстевич (Маджаров, Танчева 2008, обр. 2; Маджаров, Танчева 2010, 201), гробницата от с. Гагово, Поповско (Русев, Стоянова 2010, 243), ранноелинистическата крепостна

---

[2] За анатирозиса (anathyrosis) в гръцката архитектурна практика вж. Lawrence 1996, 167.

---

the masonry courses get higher the widths of these bands, respectively of the fields, are getting smaller.

This kind of decoration on the ashlar-faces is exceptional in the monumental architecture. One monument from Late Hellenistic times shows similar features – the so-called Myra West Fort in Lykia (McNicoll 2007, 173–175, fig. 42, pl. 78–81). This fort is considered either as a part of the defence system of Myra or interpreted as a fortified residence. Grained tough structure of the granite used for the construction of the monumental building in Kozi Gramadi probably predetermined the choice of technique for the treatment of the stone-faces.

Strips of *anathyrosis* 6,5 – 7 to 8 – 8,5 cm wide are clearly visible on the short sides of some blocks.[2] On the upper side there are pry-holes and clamp beds – longitudinal and transverse. Greater blocks, though rarely, got two pry-holes. The size of the holes varied. Their length is predominantly between 6 and 7 cm, but some holes are eventually 4 – 5 or 8 – 9 cm long. The sinking into the stone is usually between 2 and 2,50 cm, but there are rare cases of 3 – 4 cm. The pry-holes were placed at various distances from the face and the sides of the blocks. They are typical for this building technique, and are recorded in many sites, for example, the fortification of the site at Smilovene (Агре 2007, 73), Pistiros (Bouzek 1996, 44), the sanctuary near the village of Krustevich (Маджаров, Танчева 2008, обр. 2; Маджаров, Танчева 2010, 201), the tomb at the village of Gagovo, near the town of Popovo (Русев, Стоянова 2010, 243) and the early Hellenistic fortress wall from the South-western quarter of Helis (Стоянов, Стоянова 2009, 45).

So far 18 blocks were recorded to have clamp-beds of the "swallow-tail" type. These стена от югозападния квартал на гетската столица Хелис (Стоянов, Стоянова 2009, 45).

---

[2] On the *anathyrosis* in Greek architecture, see Lawrence 1996, 167.

До момента са разкрити 18 блока с легла от скоби тип „лястовича опашка”. Тези скоби са осъществявали връзката между блоковете от външното и вътрешното лице на зида, т.е. осигурявали са здравината на зида в напречно направление. Върху всеки блок има само по едно легло за скоба. Очевидно легла не са оформяни на всеки блок и всеки ред от зидарията. Те са разположени несиметрично спрямо дължината на блоковете. Размерите на скобите са: максимална ширина – в края по близо до лицевата повърхност – от 4 до 8 см, минимална ширина – в края по близо до задната повърхност – от 2,5 до 5,5 см, дълбочина на вдълбаване в блока от 3 до 5 см. Според дължината на леглото могат да се обособят три групи: а). дължина на леглото от 8 см; b). дължина на леглото от 13 до 15 – 16 см и с). дължина на леглото от 20 до 24 – 26 см. Няма документирани останки от оловна заливка и железни скоби върху блоковете, както и разрушения на леглата с цел отстраняване на оловото и скобите. Това от една страна ни дава основание да се съмняваме, че изобщо са използвани скоби и съответно оловна заливка (Виж по-долу), а от друга не дава възможност да се коментира дължината на скобите, т. е. дали тя е колкото в блоковете от външното лице, толкова и в блоковете от вътрешното лице, или захващането е било несиметрично.

Върху два блока са документирани и легла за П-образни скоби, които са осъществявали връзката и стабилността на блоковете в надлъжно направление. Върху блоковете има само по едно легло за П-образна скоба. На разстояние 4 см леглото е разположено успоредно на лицето, като ширината при страничната повърхност е 3 см, а в другия край се разширява до 6 см. Дължината на леглото е 12 см, дълбочината на леглото е 1 см, на крачето 4 см (Виж Гл. III, 3).

Освен самите легла е документирана и извадена от блок желязна скоба с останки от оловна заливка (виж Гл. III, 3). Находката е регистрирана в пространството зад сграда-

clamps secured the joints between the blocks of the outer and inner faces, i.e. they re-inforced the transversal toughness of the wall. Obviously clamp-beds were not needed on all blocks and in each course. They were placed asymmetrically both to the longitudinal and transversal axis of the block. The clamp-beds have following dimensions: maximal width (in the end closer to the face of the block) – 4 to 8 cm; minimal width (in the end closer to the back of the block) – 2,5 to 5,5 cm; sinking into the block – 3 to 5 cm. Three groups may be differentiated according to the length of the clamp-bed: a) 8 cm; b) from 13 to 15-16 cm; c) from 20 to 24-26 cm. Traces of lead-fixing and iron clamps have not been recorded so far on the blocks, neither we have any positive data for their eventual removal from the clamp-beds. These facts give us reason to believe that no clamps, and thereby no lead-fastening, were used at all (See the text below). On the other hand it makes us unable to comment on the length of the clamps, i.e. whether they run symmetrically on the blocks of the outer and the inner faces of the wall.

Clamp-beds for П-shaped iron hook clamps were recorded on two blocks. These were used to make and secure the joint in longitudinal direction. There is only one clamp-bed on each block. It is placed parallel to the face and the width at the side surface is 3 cm, while it broadens to 6 cm in the other end. The clamp-bed is 12 cm long, sunk 1 cm into the surface and the hole for the iron hook is 4 cm.

An iron hook clamp with remains of lead-fixing taken out from a block was found (See Ch. III, 3). It was recorded in the area behind the building in Square 3-5 at a depth of 1,20 m (in the crumbling rock mass north from the drain). The dimensions of the clamp are as follows: length – 22,1 cm, width – 1,0 cm, thickness – 0,7 – 0,8 cm, hook 2,0 – 3,0 cm in length. The lead fastening is partly crumbled, so it is not certain whether it was meant to fix only

та в кв. 3-5 на дълбочина 1,20 м (в разронената скална маса на север от отводнителния канал). Размерите на скобата са: дължина 22,1 см, ширина 1,0 см, дебелина 0,7 – 0,8 см, височина на крачетата 2,0 – 3,0 см. Оловната заливка е покривала плътно крачетата, а вероятно и тялото на скобата. Откриването на тази скоба показва, че все пак на определени места в структурата на зида са били поставени железни скоби с оловна заливка. Скоби от този тип се използват обичайно в монументалното строителство в Тракия. Рядко обаче се публикуват данни за тяхната форма и размери. Идентични като форма скоби са използвани в гробницата в Четиньова могила, с. Старосел (Христов 2010, 99, обр. 58 – 59, 196 – 198), в гробницата от могила №1 в м. Маньов дол, с. Старосел (Кисьов 2001, 22), гробницата от Първенец, комплексът в могила Оструша, гр. Шипка.

Вътрешното лице е изградено от блокове с по-малки размери, също редени надлъжно, в по-ниски редове (Обр. 5 – 8). Лицата им са гладки, без кантове. По-често тези блокове имат правоъгълно сечение, но се срещат и такива с трапецовидно. Горната и долната им повърхност, както и страничните им повърхности са полирани. Порядко върху блоковете от вътрешното лице има монтажни отвори, които са със същите размери, както при блоковете изграждащи външното лице. По видимите горни повърхности на блоковете от вътрешното лице, които са in situ и извадените от градежа не са документирани легла за скоби тип лястовича опашка за напречна връзка.

На определени интервали в зидарията са поставяни напречно блокове, които преминават от лице до лице на стената. Един такъв блок е документиран изваден от четвъртия ред на източната стена. Блокът е с дължина 30 см, дебелина 90 см (равна на дебелина на стената) и височина 66 см. Той има външно и вътрешно лице. Външното лице е обработено с чук, докато вътрешното е гладко. По южната страница са оформени две отнемания с дълбочина 3 см, това към външното лице е широко 40 см, а това към вътрешното лице 25 см. Тези отнема-

the clamps` hooks or the entire nest. Anyway the find by itself proves that at certain points in the horizontal structure of the masonry iron hook clamps seated by molten lead were fixed. Clamps of this type were traditionally used in the monumental building in Thrace. However their exact shapes and dimensions are rarely reported. Clamps identical in shape were used in the tomb in Chetinyova Mogila near the village of Starosel, in the tomb in Tumulus no. 1 at Manyov Dol near the village of Starosel (Кисьов 2001, 22), in the tomb of Purvenets and the complex in Ostrusha tumulus, near the village of Shipka.

The **inner face** is built of smaller stone blocks placed on their longitudinal side. Thereby each course is lower than the corresponding one on the outer face (Fig. 5 – 8). The faces of the blocks are smooth, with no margins. The majority of them have rectangular horizontal shape but there are also some trapezoidal. Their upper, lower and side surfaces are polished. Pry-holes are rarely cut but they are of the same dimension as those in the blocks of the outer face of the wall. No clamp-bed of the "swallow-tail" type for securing the transverse joints is recorded on the visible upper surfaces of the blocks both on those that remained *in situ*, as well as on those scattered through the building and around.

Transverse blocks (heathers) were put at certain intervals. They run from face to face. One of them fallen down from the fourth course of the east wall was measured. It is 30 cm long, 90 cm thick (equally to the thickness of the wall) and 66 cm high. It has outer and inner faces. The outer face is roughened with a hammer while the inner was cut smooth. On the south side there are two recessed areas 3 cm deep – one 40 cm wide towards the outer face and second 25 cm wide – towards the inner face. This treatment allowed a tighter joint with the adjacent stretchers from the outer and inner faces of the wall.

ния са за сцепление на съседните блокове от външното и вътрешното лице на зида.

През 2010 г. са направени измервания на всички видими над повърхността блокове, които са нападали или извадени от зидовете на монументалната сграда. Общият брой на измерените блокове е 191. Въз основа на тези измервания е възможно да се възстанови височината на още няколко реда от външното лице на стените. Документирани са 21 блока с височина 64 – 66 см, като един от тези блокове, е коментираният по-горе, преминаващ напречно на зида, а друг е ъглов с отвесиращ водач (виж по-долу) и височина 65,5 см, 25 блока са с височина 59 – 60 см, като един от тях е ъглов с отвесиращ водач и височина 58,5 см, 16 блока са с височина 54 – 56 см, като един от тези блокове е ъглов, с отвесиращ водач, 13 блока са с височина 44 – 46 см, 11 блока са с височина 47 – 49 см, 5 блока са с височина 51 – 52 см, 5 блока са с височина 68 – 70 см, като един от тях е ъглов с отвесиращ водач и височина 70 см, 3 блока са с височина 41 – 42 см, като един от тях е ъглов с отвесиращ водач и височина 40 см, 2 блока са с височина 38 – 39 см и един L-образен блок е с височина 74 см в единия край и 56 см в другия. Формата е получена, чрез правоъгълно отнемане. Тези данни позволяват да се реконструира височина на каменната зидария на сградата в рамките на 3,50 – 4,00 м (Сравни по-долу, данните за рамката на вратата).

Анализираните блокове от вътрешното лице са по-малко на брой, и не винаги са със запазени цели размери. Освен това при оформянето на вътрешното лице има нарушаване във височината на редовете и не може да се приеме, че даден размер височина на блоковете, определя съществуването на самостоятелен ред. Въпреки това данните са достатъчно показателни за структурата на вътрешното лице. Документирани са: 4 блока с височина 20 – 22, 11 блока с височина 24 – 26 см, 6 блока с височина 27 – 29 см, 4 блока с височина 30 – 31 см, 13 блока с височина 32 – 34, 4 блока с височина 35 – 36, 5 блока с височина 37 – 38 см, 5 блока с височина 39 – 40 см, 3 блока с височина 44 см, 1 блок с височина 47 см, и по един блок с ви-

In 2010 all blocks fallen down and scattered through the area of the building were recorded and measured. Their total number is 191. Calculating the totals we are able to restore few more courses above the outer face of the walls. Twenty-one blocks have a height between of 64 – 66 cm. One of these is the heather discussed in the text above and another one is a 65,5 cm high corner block with vertical leader (see the text below). The height of twenty-five blocks is up to 59 – 60 cm and one of them is a 58,5 cm high corner block with vertical leader. Sixteen blocks are 54–56 high and one of these is a corner block with vertical leader. Thirteen blocks are 44 – 46 cm high, eleven are 47 – 49 cm, five are 51 – 52 cm high, other five blocks are 68 – 70 cm high and one is a 70 cm high corner block with vertical leader. Three blocks are 41 – 42 cm high and one of these is a 40 cm high corner block with vertical leader. Two blocks are 38 – 39 cm high. There is one L-shaped block. It is 74 cm high at one end and 56 cm at the other. The shape was cut off a whole ashlar. The total height of the building could be restored at 3,50 – 4,00 m (Compare the data about the gate in the text below).

The analyzed blocks from the inner face are fewer and were not always completely preserved. Besides there is inconsistency in the height of the courses and it is hardly acceptable that blocks of similar size define necessarily a separate course. Nevertheless, the whole data is indicative enough for the structure of the inner face. There are put in record: four blocks 20 – 22 cm high, eleven blocks 24 – 26 cm high, six blocks 27 – 29 cm high, four blocks 30 – 31 cm high, thirteen blocks 32 – 34 cm high, four blocks 35 – 36 cm high, five blocks 37 – 38 cm high, five blocks 39 – 40 cm high, three blocks 44 cm high, one block 47 cm high, one block 19 cm high and one block 16 cm high. It is noteworthy that there are two groups: first – blocks 20 – 30 cm сочина 19 см и височина 16 см. Прави впечатление наличието на групи в рамките от 20 до 30 см и от 30 до 40 см.

Освен запазените на място ъглови блокове с отвесиращ водач при югозападния, югоизточния и североизточния ъгъл на сградата, сред анализираните блокове са документирани още 5 ъглови блока, с различна височина. Специфичното оформление на тези блокове е изрязването на гладки ивици с ширина 5 – 7 см, от двете страни на ъгъла на блока, оформящ връзката между две стени. След тази ивица следват декоративната лента с полета, ограждаща грубо обработено поле на блока. Подобно прецизно оформление на ъгловите блокове е много характерно за крепостното строителство от времето на Филип II нататък[3]. Именно тази обработката на блоковете се нарича отвесиращ водач и вече има достатъчно данни за неговото прилагане и в Тракия. По този начин са обработени ъглите на портата от Северната стена на Небет тепе във Филипопол, югозападния ъгъл на кула № 2 от западната крепостна стена на Кабиле, такива блокове са документирани и от ранноелинистическата стена от югозападния квартал на гетската столица Хелис, както и в царската гробница с кариатиди от Източния и некропол (Стоянов, Стоянова 2009, 46 – 47).

Специално оформление имат и блоковете, изграждащи вътрешните ъгли. Ъгълът се изгражда от два блока със скосени под 45˚ (или близко то този ъгъл) странични стени, за да се получи плътно прилепване.

3. Инструментите на каменоделците и строителите

Данните от проучването на пространството пред фасадата на сградата, не дават основание да се мисли, че гранитните блокове са дообработвани на място, тъй като липсва пласт от трошляк. Едната причина би могла

in height and second – blocks 30 – 40 cm respectively.

Five more corner blocks with vertical leaders of different heights were recorded apart from those that were preserved *in situ* in the southwest, southeast and northeast corners of the building. Their specific design of cut, smoothed margins, 5 to 7 cm wide, on both sides of the corner of the block is intended to form the joint between two walls. These margins are followed by a band with decorative fields framing the roughened face. Such precise treatment of the corner blocks is characteristic for the fortifications from the times of Philip II and later.[3] Exactly this treatment of the stone blocks is called vertical leader and there are data already enough to confirm its application in Thrace as well. The corners of the gate in the North Wall of Nebet Tepe in Philippopolis were treated in the same way, as well as the southwest corner of Tower no. 2 from the west fortification wall of Kabyle. Similar blocks were recorded on the Early Hellenistic wall in the southwest quarter of Helis, as well as in the Royal tomb with Caryatides in its eastern necropolis (Стоянов, Стоянова 2009, 46 – 47).

The blocks laid into the inner corners have particular shaping. The corner is made by two blocks with sides slanting at 45˚ (or approximately) to obtain a firm joint.

3. The tools of the stone-cutters and masons

The study of the space in front of the façade of the building did not provide enough information to suggest that there was additional stone-working *in situ* because no layers

---

[3] Сравни например втората фаза на крепостните стени на Самос, изградени в самия край на 4 или началото на 3 в. пр. Хр., където е приложена тази техника (Kienast 1978, 73, Taf. 35, 1, 95–97).

[3] For example the same technique is displayed on the fortification wall of the second phase on Samos built in the very end of the 4th or in the early 3rd century BC (Kienast 1978, 73, Taf. 35, 1, 95-97).

да бъде, че блоковете са обработвани на мястото на добиването им, понеже разстоянията от разположените северно от обекта гранитни масиви, от които е ставало отцепването на блоковете, до строежа е минимално (виж Гл. IV, 3). Другата възможност е площадката за обработката им да е разположена в непосредствена близост до сградата, във все още непроучените сектори на изток, запад и север от нея. Освен от наблюденията върху самите кариери за технологията за добиване – чрез набиване на клинове и отцепване и чрез прокопаване на канали около блоковете, сигурни данни за използване на първата технологията има и върху самите камъни. Общо върху 7 блока са установени следите от клинове, най-вероятно изработени от желязо. Обичайно следите от два до три клина са върху задната повърхност на блоковете. По тях могат най-общо да се изчислят и размерите на клиновете използвани за разцепване на скалната маса, както и за разделяне на вече отцепените блокове. Ширината на работната повърхност е 7 – 9 см, с дебелина при върха около 1 см, която клиновидно се разширява, а клиновете са набивани в скалната маса до 8 – 10 см. Други инструменти, за които може да се съди по самите блокове са: чук за обработката на лицевата повърхност при блоковете от външното лице, както и шило, вероятно на места зъбчато длето, а за полирането е използван абразив (пясък или ерозирала скална маса и кожа (?)). Монтажните отвори подсказват и използването на лостове, с които става придърпването и плътното прилепване на блоковете.

На място, в пространството пред фасадата на сградата, е намерен и друг инструмент използван от строителите – оловен отвес (Кв. Ж8, III пласт (0,40 – 0,60 м) (Виж Гл. III, 3). Находки от този род се намират изключително рядко и са много ценни. От Тракия до този момент е познат един оловен отвес от царската гробница с кариатиди в гетската столица Хелис (Чичикова, Стоянова, под печат). Друг отвес, изработен от бронз, се съхранява в колекцията на Националния музей в Атина (Orlandos 1968, 69,

of stone chips were found. Perhaps one reason to believe that the cutting and finishing was done at the quarry is the fact that the granite rock massifs supplying the building material are situated at a close distance to the site (See, Ch. III, 3). Alternatively, a stone-working ground might be sought next to the building in the sectors east, west and north not being investigated yet. The observations on the site of the quarries made it clear that two quarring techniques were employed: by driving wedges into the rock and by channels cut down vertically around the blocks. Holes left from the wedges (more probable iron) were still visible on the blocks themselves. They were recorded on seven pieces. Usually traces of two to three wedges are to be seen on the back of the block. Accordingly we are allowed to calculate generally the dimensions of the wedges for quarring and for separation of the singe blocks. The working surface is about 7–9 cm wide and about 1 cm at the point from where it broadened. The wedges were inserted up to 8–10 cm into the rock. Other tools which left traces on the blocks are: hammers for processing of the faces of the outer wall, awls and probably toothed (claw) chisels in some areas. The polishing was done with abrasives (sand or eroded rock mass and leather (?)). Pry-holes suggest the use of crowbars for final positioning and fitting of the blocks.

Another tool used by the masons – a lead plumb-bob – was found in the area in front of the façade of the building (Sq. Ж8, III layer, at a depth of 0,40 – 0,60 m) (See Ch. IV, 3). Finds of this kind are quite rare and valuable. Only one plumb-bob is known from Thrace so far, found in the Royal tomb with Caryatides in Helis (Чичикова, Стоянова, in press). Another plumb-bob, this time of bronze, is kept in the collection of the National Museum in Athens (Orlandos 1968, 69, fig. 62). Our lead plumb-bob has a shape of truncated pyramid because a small piece has been broken off its fig. 62). Оловният отвес е с пресечено пирамидална форма, като при върха е отчупен. Размерите му са: запазена височина 6,3 см, основа 4,2 × 3,3 см, тегло 450 гр.

4. Входът

Отворът разположен в центъра на южната стена е широк 1,68 м. Той е ориентиран на югоизток (155º,5 min)[4]. В основата му е положен монолитен праг с размери: дължина 1,9 м (1,68 м видима дължина + 2 х 0,11 м дължина включена в структурата на зида), височина 0,33 м, дебелина 0,79 м (Обр. 9). Прагът се състои от основно стъпало с ширина 0,60 м и отстъп за гнездо на оста на еднокрила дървена врата с ширина 0,18 м) (Обр. 10.1, 10.2). В североизточния ъгъл на отстъпа има уширение за гнездото, запълнено с олово. Диаметърът на гнездото е 0,09 м, дълбочината му е 2 см. Блокът е много добре обработен. Под него следват други блокове, с босажи в двата края. В долния западен ъгъл на прага има действащ и до днес отводнителен канал. Той влиза във вътрешността на сградата малко над подложката на пода.

Отворът е стеснен от двете страни с правоъгълни каменни бази, профилирани отвън на фасадата и по страничните си стени, преминаващи по цялата дебелина на основното стъпало на прага (Обр. 11.1). Страните, които гледат към вътрешността на сградата са гладки. Профилът на базите включва базова фасция, кима реверса, астрагал и завършваща фасция (Обр. 12.1, 12.2). Разстоянието между двете странични стени на базите при базовите фасции е 0,95 м. Базите са с размери: височина 0,21 м, ширина 0,60 м,

point. It is 6,3 cm high and it basis is 4,2 x 3,3 cm, the weight is 450 gr.

4. The entrance

The entrance arranged centrally in the south wall is 1,68 m wide. It faces southeast (155º5′)[4]. A monolithic threshold stone is placed at its base. It is 1,9 m long (1,68 visible length plus 2 x 0,11 m incorporated in the structure of the walls), 0,33 m high and 0,79 m wide (Fig. 9) (it is composed of an upper basic step 0,60 m wide and a lower recess (0,18 m wide) inside, where the hollow nest for the pivot shaft of the single winged wooden door was cut) (Fig. 10.1, 10.2). In fact the lower recess in the northeast corner of the threshold is an oval widening intended to hold the shaft nest. Its diameter is 0,09 m and its depth is 2 cm. The stone block is neatly finished. There is a lead-socket inside the nest. Another blocks with *bossages* at both ends lies under it. There is a drain in the lower west corner of the threshold which is functioning even now. It enters the inner space of the building slightly above the floor.

The entrance is flanked by rectangular stone bases that were profiled outside on the façade and along the sides running through the entire width of the upper basic step of the threshold (Fig. 11.1). The sides that face the interior of the building are smooth. The moulding of the bases includes base fascia, *cyma reversa*, astragal and a final fascia (Fig. 12.1, 12.2). The distance between the two side walls of the bases at the basic fascia is 0,95 m. The bases дължина 0,36 – 0,39 м. Малка непрофилирана част от тях е застъпена от зидовете.[5]

---

[4] Входът към предгробната камера на гробницата в Четиньова могила е ориентиран с 11,59 градуса отклонение спрямо входа на монументалната сграда при Кози грамади (167º,4 min). Това незначително отклонение, доловимо от прецизни съвременни уреди за наблюдение, дава основания да приемем, че няма голяма хронологическа разлика между двете сгради. Този извод се подкрепя и от други сходства между двата паметника (Виж по-долу).

[4] The orientation of the entrance of the antechamber of the tomb in Chetinyova Mogila shows deviation of 11°59′ from that of the entrance of the monumental building on Kozi Gramadi site (167°4′). This negligible deviation, detected by precise modern measuring instruments, gives us reason to suggest that there is not large chronological difference between the two buildings. This conclusion is supplemented by other similarities in the two monuments as well (See the text below).

Освен базите, които са документирани на място, в пространството пред фасадата на сградата, сред нападалите блокове, са намерени два фрагмента от рамката на входа. Единият фрагмент е от щурца (Обр. 13.1; 13.2), а другият фрагмент е от страницата (Обр. 14.1; 14.2).

Фрагментът от щурц е изработен от гранит. Запазен е източният му ъгъл. Максимално запазената му дължина е 75,2 см, височината е изцяло запазена и е 43,2 см, дебелина на блока е 59,40 см. Върху лицевата повърхност на блока са оформени три фасции с различна височина. Най-долната фасция е с височина 7,8 см, втората фасция е с височина 9,4 см, третата фасция е с височина 8,8 см. Дължината на първата (долната) фасция по реконструкция е 117,6 см, на втората е 136,6 см, на третата фасция е 148,0 см, общата дължина на блока е 173,6 см. Надвесването на втората фасция спрямо първата е 1,0 см, на третата спрямо втората е 1,4 см. Над третата фасция следва кима реверса и висока завършваща фасция[6]. Долната и горната повърхност са гладко полирани. Върху горната повърхност има легло за напречна скоба, тип „лястовича опашка". Леглото е разположено на 24,4 см от страничната повърхност и на 33,0 см от лицето на щурца, дължината на леглото е 17,6 см, максималната ширина е 7,2 см, минималната ширина е 3,6 см, дълбочината е 4,2 см. Задната повърхност е грубо обработена. Страничните повърхности вероятно също са били полирани, но днес са силно обезличени, както и всички останали повърхности.

Фрагментът от страница също е изработен от гранит. Върху лицевата повърхност

---

[5] Това подсказва, последователността на изграждане на стените и входната рамка, които са с предварително установени параметри.

[6] Тази част от щурца е силно нарушена, което не позволява да се направят изводи дали е оформена само завършваща фасция или има и хипертирон, върху който са оформени неизрязани палмети (?).

are 0,21 m high, 0,60 m wide and 0,36 – 0,39 m long. A small, not profiled part of each basis is overlapped by the walls[5].

Beside the bases that were recorded *in situ* two fragments from the door-frame were found in the area in front of the façade of the building. One of the fragments is a lintel (Fig. 13.1; 13.2) and the second fragment is from the jamb (Fig. 14.1; 14.2).

The lintel is made of granite. The extant part belongs to the east corner. Its maximum extant length is 75,2 cm, the height is complete (43,2 cm) and the thickness of the block is 59,40 cm. Three fascias of various heights were carved on the front surface of the block. The lower one is 7,8 cm high, the second is 9,4 cm high, and the third is 8,8 cm. The restored length of the first fascia (the lowest one) is 117,6 cm, of the second fascia – 136,6, and of the third – 148,0 cm. The total restored length of the block is 173,6 cm. The second fascia protrudes above the first one by of 1,0 cm, and the third fascia by 1,4 cm above the second. A *cyma reversa* comes above the third fascia, followed by a high final fascia[6]. Both upper and lower surfaces were polished. There is a clamp-bed in the upper surface for a transversal clamp of the "swallow-tail" type. The clamp-bed is situated 24,4 cm away from the side surface and 33,0 cm away from the face of the lintel. It is 17,6 cm long with a maximal width of 7,2 cm and a minimal width of 4,2 cm. The back surface is worked out roughly. The sides have probably been polished too but, like all other surfaces, are now mutilated.

The jamb fragment is also of granite. Two fascias, a *cyma reversa* and a final fascia are extant on its front side. Now its maximum dimenса запазени две фасции, кима реверса и завършваща фасция. Максимално запазената ширина е 30,0 см, максимално запазената височина е 32,8 см, максимално запазената дебелина е 46,6 см. Първата фасция не е изцяло запазена и има ширина 6,0 см, втората фасция е изцяло запазена и има ширина 8,6 см. Издаването на втората фасция спрямо вътрешната е 0,8 см. Кима реверсата е с ширина 4,8 см, а завършващата фасция е с ширина 10,6 см. Лицевата и страничната повърхност са много добре обработени, полирани.

---

[5] This may be revealing of what was the sequence of building the walls and the entrance frame, which needed parameters fixed in advance.

[6] The lintel is mutilated here, which leaves us uncertain whether it ended with a final fascia or it had an additional *hyperthyron*, including uncut palmettes.

Реконструкция на рамката. Наличните размери на входа и детайлите от щурца и страницата, както и сравнителните данни от рамки на врати от гробници в района около Кози грамади (Стоянова 2005, 656 – 662), позволяват да се направи достатъчно достоверна реконструкция на рамката на монументалната сграда (Обр. 15). Върху двете бази са били поставени страници с декорация от две фасции, кима реверса и завършваща фасция. Височината на входния отвор в реконструкцията е 1,91 м въз основа на данните от двата входа с йонийски рамки от гробницата в Четиньова могила при Старосел (Обр. 16.1, 16.2). Ширината и при двете рамки долу е 0,95 м, а височината на изцяло запазените страници е 1,91 м. Съвпадането на ширината на двата входа с този на монументалната сграда ни дава основание да смятаме, че няма съществена разлика и във височината. Така се получава и пропорция ширина : височина на светлите размери на вратата 1:2. Приемаме че, височината на базите е включена в общата пропорция, и така самите страници трябва да са били високи 170,0 см. Ширината на страницата се определя от лицевата ширина на базата и е равна на 31,0 см, което позволява да се възстановят само две фасции, и така ширината на първата фасция, трябва да е равна на 7,0 см. Върху страниците е бил разположен щурцът. Има разминаване между профила на щурца и този на страницата, което се среща и при други паметници. Рамката е представена

sions are: width – 30,0 cm, height – 32,8 cm, thickness – 46,6 cm. The first fascia is partially preserved and is 6,0 cm wide, while the second fascia is complete and is 8,6 cm wide. The protrusion of the second fascia against the first is 0,8 cm. The *cyma reversa* is 4,8 cm wide and the final fascia is 10,6 cm wide. The front and side surfaces are neatly finished and polished.

Reconstruction of the gate frame. Reliable reconstruction of the door-frame (Fig. 15) may be drawn by the existing dimensions of the entrance and the details of the lintel and the jamb, as well as by comparison with other door-frames from tombs in the region of Kozi Gramadi (Стоянова 2005, 656–662). On the bases we have jambs decorated with two fascias, a *cyma reversa* and a final fascia. The height of the entrance could be restored at 1,91 m, calculated on the analogy of the two entrances with Ionian door-frames from the tomb in Chetinyova Mogila near the village of Starosel (Fig. 16.1, 16.2). The width of both frames at the base is 0,95 m and the height of their completely preserved jambs is 1,91 m. These two entrances having the same width as the one of the building from Kozi Gramadi make us to suggest that all three monuments could have had similar height. Thus we get 1:2 width-to-height ratio of the door clearance. Within this general proportion we have to count the height of the bases, so the jambs themselves should have been 1,70 m high. Their width is determined by the frontal width of each base and runs up to 31,0 cm, which makes it possible to restore only two fascias. Thus the width of the first fascia should have been 7,0 cm. There is a lintel over the jambs. Its horizontal profile is slightly displaced towards the vertical moulding of the jambs but it may be seen on other monuments too. The вена с лек наклон на страниците навътре, което е обичайно за изпълнението им[7].

Анализ и хронология на рамката. Именно в района по южните склонове на Панагюрска Средна гора и на юг от тях са документирани най-представителните примери на йонийски рамки за врати в Тракия, свидетелстващи за работата на архитекти от висока класа (Стоянова 2005, 656 – 662). Наличието на йонийска рамка в монументалната сграда от Кози грамади не е изненадващо на този фон, но показва особености, които обогатяват значително представата ни за развитието на йонийските рамки за врати, не само в Тракия. Прагът на рамката е без артикулация, гладък, какъвто е характерен за атическия тип йонийски рамки, чиито първи представители са йонийските рамки за врати и прозорци от Ерехтейона (Busing – Kolbe 1978, 128 – 129). Необичайно за йонийската рамка е наличието на бази върху прага. Подобни решения не са ни известни. Обяснението на това решение може да се търси в следните посоки. Базите са с профил, характерен за оформянето на външния и вътрешния дорийски тойхобат в монументални сгради[8]. Гранитът използван

door-frame has typical narrowing from the ground to the top.[7]

Analysis and chronology of the frame. Some of the most representative Ionian door-frames in Thrace bearing evidence for the work of qualified architects could be found on the southern slopes of Panagyurska Sredna Gora and further south (Стоянова 2005, 656–662). Thereby the Ionian door-frame in the monumental building at Kozi Gramadi falls generally into the line but there are some particularities that considerably enrich our notion about the development of this type outside Thrace as well. The threshold of the frame is not articulated. Instead it was left smooth like those of the Attic type of the Ionian door-frames. The earliest type-representatives so far are the frames for doors and windows from the Erechtheum (Busing – Kolbe 1878, 128 – 129). Unusual for the Ionian door-frame is the presence of bases on the threshold. No similar decisions are known to us. Several explanations may be sought for. The moulding of the bases is characteristic for the design of the interior and exterior Doric *toichobate* in monumental buildings.[8] The use of granite

---

[7] Въпреки многото запазени изцяло или с възможност за възстановяване рамки за врати от гробници в Тракия няма публикувани данни за градуса на наклона, с който са изпълнявани. На чертежа е даден условен наклон, който да придаде идеята. Ширината на страницата е равна на ширината на базата, а дебелината и съответно на дебелината на завършващата фасция на базата. За това няма съмнение и поради леглото очертано чрез отнемане с около 1 см по страничните повърхности на блоковете от южната стена, допиращи се до страниците.

[8] Профилът на тойхобат и антова база от фасция и базова кима реверса се появява за пръв път в Хефестейона на Атинската агора, чието строителство започва около средата на 5 в. пр. Хр. След тази сграда през втората половина на 5 век и през 4 век профилът продължава да се използва (Shoe 1936, 87, Pl. XXXVII, 2). Кима реверса-та на базите от входа на Кози грамади е с профил много близък до тези от Хефестейона. Няколко са сградите от средата на 4 век

[7] Though there are many tombs in Thrace having door-frames completely preserved or such that could be restored approximately we do not have published data concerning the degree of their inclination. On most graphical reconstructions the inclination is given at random just to emphasize the idea. The width of the jamb is matching the width of the base, while its thickness is equal to the final fascia of the base. It is beyond doubt and it is also confirmed by the carving-bed outlined by 1 cm on the side surfaces of the block in the south wall adhering to the jambs.

[8] The moulding of a *toichobate* and of an anta base having fascia and *cyma reversa* appeared for the first time in the temple of Hephaistos in the Athenian agora. Its construction started sometime in the mid 5th century BC. Its use persisted through the second half of the 5th century BC and the 4th century BC (Shoe 1936, 87, Pl. XXXVII, 2). The *cyma reversa* on the entrance bases at Kozi Gramadi has a profile close to that from the temple of Hephaistos. Several are the buildings from the

за изграждането на сградата би затруднил (оскъпил) много изпълнението на тойхобат с такъв профил и поради тази причина е подчертана само входната рамка. Друго допускане е невъзможността да бъдат изработени страници с нужната височина от този материал и поради тази причина базите се явяват решение, за намаляване на височината им. Трето обяснение би могло да се свърже със специално изискване на поръчителя, довело до това необичайно решение.

До този момент в района бяха познати йонийски рамки за врати със страници съдържащи три фасции, йонийска кима (гладка или изразяна) и завършваща фасция (Стоянова 2005, 656 – 662). Профил с лесбийската кима или кима реверса е преставен само върху хипертирона от щурца на куполната гробница в Жаба могила. Изненадващо, при фрагмента от страница от Кози грамади обичайната йонийска кима е заменена с кима реверса. Като се изключи появата на кима реверса върху страниците на портата с релефа на Херакъл от Тасос, която се датира в началото на V в. пр. Хр. (Grandjean, Salviat 2000, 129-132, fig. 86), най-ранните профили от този тип са върху страниците на врати и прозорци от Ерехтейона (419 – 409 г. пр. Хр.). Следващата сграда, в която този профил се появява върху страниците е Толосът в Епидавър и малко по-късно в края на 4 век в храма на Аполон

in the construction would have rendered difficult (or more expensive) the execution of a *toichobate* of that profile. Thus only the door-frame was accentuated in this way. Alternatively we may assume that the craftsmen were for some reason unable to carve solid jambs out of tough material and thus by inserting bases the original height was reduced. Also an explicit wish of the commissioner could have influenced a decision of unusual stylistic manner.

Ionian door-frames with jambs of three fascias, Ionian cyma (smooth or carved) and final fascia were the only known in the region so far (Стоянова 2005, 656–662). The Lesbian cyma or *cyma reversa* profile is represented only on the *hyperthyron* of the lintel in the beehive-tomb in Zhaba Mogila. Surprisingly, the conventional Ionian cyma had been replaced by *cyma reversa* in the jamb fragment from Kozi Gramadi. Apart from the appearance of *cyma reversa* on the jambs of the Heracles gate on Thasos, which dates from the beginning of the 5th century BC (Grandjean, Salviat 2000, 129 – 132, fig. 86), the earliest *cyma reversa* profiles on jambs of doors and windows of this type are in the Erechtheum (419 – 409 BC). The next building having that type of moulding is the Tholos at Epidaurus and a later example (at the end of the 4th century) is the temple of Apollo at Didyma.

и малко след това, които имат тойхобат със същия профил от базова фасция и кима реверса – храмът на Атина Елея в Тегея (външен тойхобат), с дата на строителство около 360 г. пр. Хр.; тойхобатът от храма на Аполон в Делфи (360 – 330 г. пр. Хр.), вътрешният тойхобат на Толоса в Епидавър (около 350 г. пр. Хр.) и тойхобатът на Филипейона в Олимпия (336 – 335 г. пр. Хр.) (Shoe 1936, 87–88, Pl. XXXVII, 8–11). Астрагалът се поставя изключително рядко над профил с кима реверса в тази позиция – познатите случай са от Партенона в Атина и вътрешния тойхобат на храма в Тегея, където такъв профил е поставен над торос - скоция профил (Shoe 1936, 87–88, Pl. XXXVII, 1, 7). Над астрагала следва завършваща фасция.

mid 4th century BC and slightly later with similar *toichobate* having the same profile of a base fascia and *cyma reversa*: the temple of Athena Alea at Tegea (an exterior *toichobate*) built sometime around 360 BC, the *toichobate* in the temple of Apollo in Delphi (360–330 BC), the interior *toichobate* of the Tholos at Epidaurus (about 350 BC) and the *toichobate* of the Philippeum at Olympia (336-335 BC) (Shoe 1936, 87-88, Pl. XXXVII, 8-11). The astragal is extremely rarely represented above *cyma reversa* profile. This situation is known from the Parthenon in Athena and from the interior *toichobate* of the temple at Tegea, where *cyma reversa* profile is placed above a *torus- scotia* profile (Shoe 1936, 87-88, Pl. XXXVII, 1, 7). There is a final fascia above the astragal.

в Дидима, като последният е много сходен с този в Епидавър. През елинистическата епоха и по-специално през втори век е познат от паметници в Дидима, Приене и Делос (Shoe 1936, 82 – 83, Pl. XXXV). Профилът с кима реверса от страницата на сградата от Кози грамади е много близък с този в Толоса в Епидавър, липсва само астрагалът (Shoe 1936, 82 – 83, Pl. XXXV, 3). От своя страна профилът в паметника от Епидавър е аналогичен с профила на базите от входната рамка в Кози грамади, както като пропорции, така и като изтегляне на кривите.

Профилите на базите, страницата и щурца намират паралели в сгради от Атина и Епидавър, и особено в Толоса, който може да бъде използван и за прецизиране на хронологията на строителство на монументалната сграда в Кози грамади. От надписите, свързани с разходите за строителството на Толоса в Епидавър се знае, че за изпълнението на вратата е платено в 354 – 353 година, на атински и пароски майстори (Seiler 1986, 81 – 82, Tab. 2). Около тази дата, по-вероятно малко след нея, следва да се постави и времето на изграждането на монументалната сграда. Още една сграда в района – куполната гробница в Жаба могила при Стрелча е под силното влияние на Толоса в Епидавър, отразено във формата на лесбийска кима върху входната рамка (Стоянова 2005, 658 – 659). В допълнение към това трябва да се отбележи, че профилът с кима реверса се среща многократно в архитектурните детайли от гробницата в Четиньова могила и гробницата в могила № 1 в м. Маньов дол, с. Старосел, гробницата в Недкова могила, с. Паничери (Христов 2008b, фиг. 47 – 48), което издава белезите на архитектурно ателие с много специфичен маниер на работа, оставило свои паметници в района от средата и втората половина на IV в. пр. Хр.

Such profiles are known from monuments in Didyma, Priene and Delos from Hellenistic times, and from the 2nd century in particular (Shoe 1936, 82 – 83, Pl. XXXV). The *cyma reversa* profile on the jamb from the building at Kozi Gramadi is almost identical to the one in the Tholos at Epidaurus. Only the astragal is missing (Shoe 1936, 82–83, Pl. XXXV, 3). On the other hand the moulding from Epidaurus is quite close to that of the bases of the door-frame in Kozi Gramadi both in proportions and in the drawing of curves.

The profiles of the bases, jamb and lintel find parallels in buildings in Athens and Epidaurus, and in the Tholos in particular. The latter may be of great help to establish an elaborate chronology of the monumental building at Kozi Gramadi. The building accounts at Epidaurus list payments for Athenian and Parian craftsmen who made the door of the Tholos in 354 – 353 BC (Seiler 1986, 81 – 82, Tab. 2). The monumental building at Kozi Gramadi should have been constructed sometime around that date or shortly after it. The beehive tomb in Zhaba Mogila – another building in the region – is also revealing for the strong influence of Epidaurus, reflected in the form of Lesbian cyma on the door-frame (Стоянова 2005, 658 – 659). In addition it should be noted that the *cyma reversa* profile is abundantly known among the architectural details in the tombs in Chetinyova Mogila near the village of Starosel and in Nedkova Mogila near the village of Panicheri (Христов 2008b, фиг. 47 – 48) – a fact pointing at the existence of an architectural atelier with highly specific working-manner that has left monuments in the region from the middle and the second half of the 4th century BC.

5. Под. Стратиграфия във вътрешността на сградата

Подът е оформен с 0,23 м по-ниско от горното ниво на прага на входа. Проучването на вътрешността на сградата е извършено през 2005 г. Самите разкопки са затруднени от безразборно нападалите блокове между стените и гъстата коренова система на десетки широколистни дървета. Стратиграфските наблюдения показват, че в дълбочина от повърхностния хумусен слой следва насип от ерозирала скална маса и пясъклива почва, безразборно нападали блокове и по-малки камъни. В най-ниската част на повечето профили се документират последователно дебел до 0,20 м горял пласт, под който следва светлокафява фина замазка и подова подложка, изградена от вертикално набити фрагменти от керемиди (Обр. 17). Така изграденото подово ниво заема по-голямата югоизточна половина на сградата. На северозапад от подложката от керемиди на северозапад започва старателно подравнена на нивото ѝ, скална повърхност. В Древна Тракия използването на керемиди за подложка е засвидетелствано при гробницата от кв. Филипово, гр. Пловдив (Ботушарова, Коларова 1961, 284), както и в Казанлъшката гробница, където освен керемиди има и дребни камъчета.

Тук е мястото да се спомене, че през 2005 г. при проучването на вътрешността на сградата е установено, че стените и са били измазани от вътрешна страна с червена на цвят фина глинена замазка. За съжаление гъстата коренова система и атмосферните условия не позволиха тя бъде запазена и нейното предназначение остава неясно. Възможно е замазката да е добавена в един по-късен етап от използването на сградата.

6. „Платформа“ със стълбища

На 8,20 м северно от входа е изградена стена, успоредна на южната, която оформя южното лице на „платформа“, свързана със северната стена на сградата. В двата края на платформата има стълбища. Първото (източно) стълбище е изградено от шест стъ-

5. Floor. Stratigraphy inside the building

The floor is 0,23 cm lower than the upper level of the threshold of the entrance. The study of the interior of the building was done in 2005. Blocks randomly scattered between the walls and the thick root system of tens of broad-lived trees grown over the building posed serious obstacles to the excavation. The stratigraphic observations showed that beneath the humus layer there is a fill of eroded rock mass, sandy soil and stone blocks fallen at random from the walls and some smaller stones as well. Burned layer (up to 0,20 m thick) is recorded in the lowest part of most of the sections made. There is a layer of fine lightbrown clay coating underneath and a floor paved with vertically inserted roof-tile fragments (Fig. 17). This floor covers the larger southeastern half of the building. To the northwest of the paved floor there is thoroughly levelled rock surface. In Thrace the use of roof-tile fragments as floor pavement may be observed in the tomb at Philipovo in Plovdiv (Ботушарова, Коларова 1961, 284), as well as in the Kazanluk Tomb where small stones were also added.

Here we should mention that during the study of the interior of the building in 2005 it was recorded that the inner surfaces of the walls have been plastered with fine clay coating in red colour. Unfortunately, the thick root system of the trees and the weather conditions did not allow its preservation. Thus its purpose remains obscure. It is possible that coating has been added on a later stage of the building`s occupation.

6. “Platform” with stairs

A wall parallel to the south one was built in the north from the entrance in a distance of 8,20 m. It forms the south face of a “platform”, linked to the north wall of the building. There are stairs at both ends of the “platform”. The stairs on the east is composed of six

пала (Обр. 18, Табл. 1). Най-горното стъпало отвежда до равна площадка, оформена от материковата скала, която е включена и в градежа на южния зид на платформата. Второто (западно) стълбище най-вероятно също е оформено от 6 стъпала, като една част от тях липсват (Обр. 19, 20, Табл. 1). “Платформата” е с дължина 4,26 м и ширина 1,90 м. Вътрешността на платформата е дълга 3,13 м и е широка е 1 м. Ширината на южния зид на платформата е 1,02 м. Равната част е на 1,30 м от подовото ниво. По източния зид на платформата и по вътрешното лице на западната стена на сградата на линията на второто стъпало са оформени отнемания, с дълбочина 1 см, които предполагат оформянето на каменни рамки за врати, състоящи се от страници и щурцове, които премостват ширината на стълбищата и дават възможност да се изгради плътна стена, достигаща до тавана/покрива на сградата. Това решение от своя страна предполага развиването на едно от двете стълбища, с каменни или дървени стъпала, така че да достигат до тавана на сградата, чието пространство е използвано.

Таблица 1.
Размери на стъпалата от двете стълбища в северната част на монументалната сграда

Номер на стъпалата	**Първо стълбище Височина/дължина/ширина на стъпалата (м)**	**Второ стълбище Височина/дължина/ширина (м)**
Първо стъпало	0,16 x 1,20 x 0,63 (два блока) м	0,17 x 1,20 x 0,63 м
Второ стъпало	0,14 x 1,04 x 0,30 м	0,18 x 0,97 x 0,68 м
Трето стъпало	0,32 x 1,04 x 0,30 м	0,20(?) x 0,94 x 0,55(?)
Четвърто стъпало	0,26 x 1,07 м	0,26 x 0,94 x 0,56 м
Пето стъпало	0,28 x 1,27 x 0,30 м (ъглово, завиващо на югозапад)	0,26 x … част от най-високата площадка
Шесто стъпало	0,22 x 1,27 x 0,81 м	---------

7. Покривна конструкция

Сградата е била покрита с плоски и покриващи керемиди (виж Гл. III, 8). Плоските керемиди са от коринтски тип, а покриващите са лаконски. Използвано е оскъд-

steps (Fig. 18) (Tabl. 1). The highest step leads to a levelled ground cut in the bedrock and merging into the masonry of the south wall of the platform. The west stair most probably had six steps too, but some of them are gone (Fig. 19, 20). The “platform” is 4,26 m long and 1,90 m wide and its inner area is 3,13 m long and 1 m wide. The width of the south wall is 1,02 m. The levelled ground is 1,30 m above the floor level. Groves 1 cm deep are visible in the east wall of the “platform” and in the inner face of the west wall at the level of the second step. They indicate the existence of stone door frames with jambs and lintels that bridge over the stairs and eventually would allow setting a solid wall up to the ceiling/roof of the building. Such a solution would allow one of the two stairs (through stone or wooden spiral staircase?) to be built up to the ceiling. Thus, the ceiling space of the building could have been used.

Table 1.
Dimensions of the steps composing the two stairs in the northern part of the monumental building.

Number of the step	**First stairs Height/length/width [m]**	**Second stairs Height/length/width [m]**
First	0.16 x 1.20 x 0.63 (two blocks)	0.17 x 1.20 x 0.63
Second	0.14 x 1.04 x 0.30	0.18 x 0.97 x 0.68
Third	0.32 x 1.04 x 0.30	0.20 (?) x 0.94 x 0.55 (?)
Fourth	0.26 x 1.07	0.26 x 0.94 x 0.56
Fifth	0.28 x 1.27 x 0.30 (a corner one that turns in the southwest)	0.26 x … part of the highest ground
Sixth	0.22 x 1.27 x 0.81	---

7. Roof

The building was covered with flat and cover roof-tiles (See Ch. III, 8). The pan roof-tiles are of Corinthian type while the cover ones are of Laconian type. A scanty amount но количество железни гвоздеи. Горелият пласт непосредствено над подовото ниво най-вероятно е свързан с дървената покривна конструкция.

През 2010 г. на 1,12 м североизточно от източната стена на сградата е разкрита повърхността на скалния релеф. Скалата е с наклон от север на юг с денивелация от 0,26 м на 1 м. Завършекът на скалния терен е специално отсечен на 0,77 м от северното лице на сградата.

При проучването на североизточния ъгъл на сградата се установи (Обр. 21.1; 21.2; 21.3; 21.4), че за отводняването на терена около нея е прокопан в скалата улей с трапецовидно сечение, с ширина долу при основата 0,20 м, горе 0,50 м, дълбочина 0,16 см, разположен на 0,43 м от северното и източното лице на сградата. Вероятно навсякъде, където има скална основа, улеят е изсечен. Пред фасадата подобен улей не е оформен. Вероятно мястото на улея не е случайно, и той маркира линията на стрехата на покрива от керемиди.

При проучването на улея е документирана тъмна ивица, с неговата ширина и голямо количество керамични фрагменти. Разкрит е фрагментиран керамичен съд, правен на ръка, от късножелязната епоха. Освен фрагменти от битова керамика са намерени и фрагменти от питоси и керемиди.

8. Находки

Находките, документирани по време на проучването, както във вътрешността на сградата, така и извън нея са малко, но важни за разкриването на историята и функциите ѝ. Върху подовото ниво на 0,40 м северозападно от гнездото с олово в прага е открита желязна двуостра брадва. Размерите на брадвата са: дължина 0,26 м, максимална ширина на работните повърхности 0,08 м, а отворът за дръжката е елипсовиден с дължина 0,03 м. До предмета е документирано горяло петно, вероятно от дръжката.

of iron nails was also used. The burned layer immediately above the floor is most probably result of the collapse of the wooden roof construction.

In 2010 the surface of the bedrock was reached, 1,12 m away in the northeast from the east wall of the building. The natural slope from north to south has an average of 0,26 m at every 1 m. The rock terrain was specially cut off at the end 0,77 m away from the north face of the building.

It was established during the investigation in of the northeast corner of the building (Fig. 21.1; 21.2; 21.3; 21.4) that a drain with trapezoid cross-section was dug into the ground around the building. The drain is 0,20 m wide at its base and 0,50 m at the opening. It is 0,16 m deep and is situated 0,43 m away from the north and east faces of the building. In areas where the bedrock is emerging on the ground we may reasonably assume that the drain was cut into the rock mass. No traces of the drain were recorded in front of the facade. Most probably the drain was situated on purpose, to mark the line of the protruding tiled roof.

The drain was visible on the surface like a dark strip. Within the fill there was large amount of ceramic fragments. A fragmented handmade ceramic vessel from the Late Iron Age was discovered. Apart from the table-ware fragments from pithoi and roof-tiles were also found.

8. Finds

There are only few finds recorded during the study both within the building and outside it. However these finds have considerable importance towards establishing its history and function. An iron double ax was discovered on the floor 0,40 m northwest of the threshold nest. The dimensions of the ax are: length – 0,26 cm, max. width of the cutting edges – 0,08 m. The haft-hole is elliptical in shape and 0,03 m long. A burned spot was recorded next to the ax, most probably from the wooden handle.

На дълбочина 0,50 м от най-горния запазен блок на североизточния ъгъл на сградата е открита бронзова монета на Филип II Македонски. Върху подовото ниво в североизточния ъгъл са намерени бронзова монета на Терес II и сребърна монета от малък номинал, сечена в района на Тракийски Херсонес (Виж Гл. II.1). Открити са и оловна тежест за прашка с инициали AN (на старогръцки) (Виж Гл. III.4), няколко фрагмента тракийска керамика, работена на колело със сив цвят (IV в. пр. Хр), дъно на амфора и отделни фрагменти от чернофирнисова керамика (Виж Гл. III, 6). В средата на постройката е открит in situ съд, работен на ръка.

Заключение

Сградата не е съществувала дълго време. Най-вероятно е загинала при пожар, свързан с нападение. След няколко века, през късноантичната епоха блокове от външното и вътрешното и лице са използвани за изграждането на основите на две жилища, разположени в непосредствена близост (Виж Гл. III.1).

При изграждането на сградата са използвани на практика всички модерни техники познати в гръцкото монументално строителство – блоков градеж, надлъжни и напречно разположени блокове, отвесиращи водачи за ъглите, подчертаване на лицевите повърхности, анатирозис, полиране, монтажни отвори, използването на железни скоби, със заливка от олово, строителна керамика. Появата на тази монументална сграда в района не е изненада, тъй като в последните години многократно се увеличиха данните за прилагането на гръцките строителни практики тук – в Пистирос и с. В. Левски, обектът в м. Смиловене в землището на гр. Копривщица, светилището в м. Секизарман при с. Кръстевич, фортификацията на Небет тепе, Филипопол, както и многобройните зидани гробове и гробници. Приложени за пръв път около средата – третата четвърт на V в. пр. Хр. в зиданите гробове от Дуванлий, обектът при с. Ветрен и с. В. Левски, гръцките строителни прак-

A bronze coin of the Macedonian king Philip II was discovered at a depth of 0,50 m from the upmost preserved block of the northeastern corner of the building. A bronze coin of Teres II and a silver coin of a lower denomination minted on the Thracian Chersonesos were discovered on the floor in the northeastern corner (See Ch. II, I). Several fragments from Thracian wheel-made grey pottery (4th century BC), an amphora bottom and isolated sherds from black-glazed ceramics (See Ch. III, 6), were also dis-covered together with a lead sling-ball with letters AN (See Ch. III, 4). A handmade vessel was found in situ in the middle of the building.

Conclusion

The building has not existed for a long time. Most probably it was destroyed by fire caused by an attack. Several centuries later, during the Late Antiquity blocks from its inner and outer faces were re-used for the construction of the foundations of two houses situated near-by (See Ch. III.1).

All contemporary techniques known in the Greek monumental architecture have been practically employed in the construction of this building: ashlar masonry, stretchers and headers, vertical leaders at the corners, working out of the faces, *anathyrosis*, polishing, pry-holes, application of iron clamps with lead-fastening and roof-tiles. The appearance of this monumental building in that particular area should not be surprising concerning the growing number of monuments from the last decade where application of Greek building methods may be observed: at Pistiros, at the site near the village of Vasil Levski, the site at Smilovene near the town of Koprivshtitsa, the sanctuary in the locality Sekizarman at the village of Krustevich, the fortification of Nebet Tepe in Philippopolis and many built tombs. Greek building methods evidenced for the first time in the middle and the third quarter of the 5th century BC in the built tombs at Duvanlii and the sites near the villages of Vetren and Vasil

тики продължават да се прилагат и през целия IV в. пр. Хр., засвидетелствани от изброените по-горе селищни обекти и гробници, следвайки историческото, икономическо и културно развитие на тази част от Одриското царство.

Реконструкцията на сградата на този етап показва архитектура без аналог с други паметници в Тракия. Фасадата напомня на храм с йонийска входна рамка. От архаичната до елинистическата епоха този тип рамка е характерна черта за представителни сгради, особенно такива със сакрален характер (Busing – Kolbe 1978, 82).

Първоначално монументалната сграда е назована с гръцкия термин *хестиаторион* (ἑστιατόριον) – т. е. зала за пиршества на владетеля (Христов 2006, 78 – 79; Christov 2008, 213 – 220). Откритата двойна брадва на пода, останала захвърлена там след разграбването на сградата, е била атрибут на владетел или негови приближени. Въпросителните около дефинирането на „двореца" в Севтополис (Рабаджиев 2002, 10 – 26), дават основание да се мисли за по-сложни и нееднозначни функции на монументалната сграда. За определянето им е важна и реконструкцията на т. нар. платформа със стълбища от двете ѝ страни. Битовите ѝ функции са изключени. Предложената реконструкция на „платформата", като затворена стена с два входа, изключват и възможността тази структура да се види като място свързано с религиозни дейности. По-вероятната интерпретация е помещението да е място за съхранение на скъпоструващи предмети, т.е. една от основните функции, които сградата е изпълнявала е била тази на съкровищница. В сферата на свръх интерпретацията можем да допуснем, че тук е съхранявана хазната на одриски владетел около средата на IV в. пр. Хр.

Levski, were also employed during the entire 4th century BC following the historical, economic and cultural development of the Odrysian Kingdom.

The restoration of the building, though at an interim stage, reveals architecture unparalleled by other monuments in Thrace. The facade resembles a temple with Ionian doorframe. From Archaic down to the Hellenistic period this specific frame-type is an exclusive feature of the representative buildings, especially those of sacral character (Busing – Kolbe 1978, 82).

Initially the monumental building was called *hestiatorion* (ἑστιατόϱιον), i.e. a hall for the ceremonial feasts of the ruler (Христов 2006, 78 – 79; Christov 2008, 213 – 220). The double ax found on the floor is considered to be a ruler`s attribute or pertaining to some of his relatives. The reasonable doubts concerning the purpose of the so called "palace" in Seuthopolis (Рабаджиев 2002, 10 – 26), make us to develop more complex hypotheses considering the functions of the monumental building at Kozi Gramadi. The reconstruction of the so-called platform with two stairs at the rear wall is of major importance for our understanding of its purpose. One should dismiss possibilities for its everyday use. Our restoration of the "platform" as a solid wall with two entrances would contradict implications for religious activity. It would seem more probable to relate this particular structure to the save-keeping of valuable items, i.e. that the whole building has functioned mainly as a treasury. We may further suggest that it was the treasury of some Odrysian ruler sometime around mid 4th century BC.

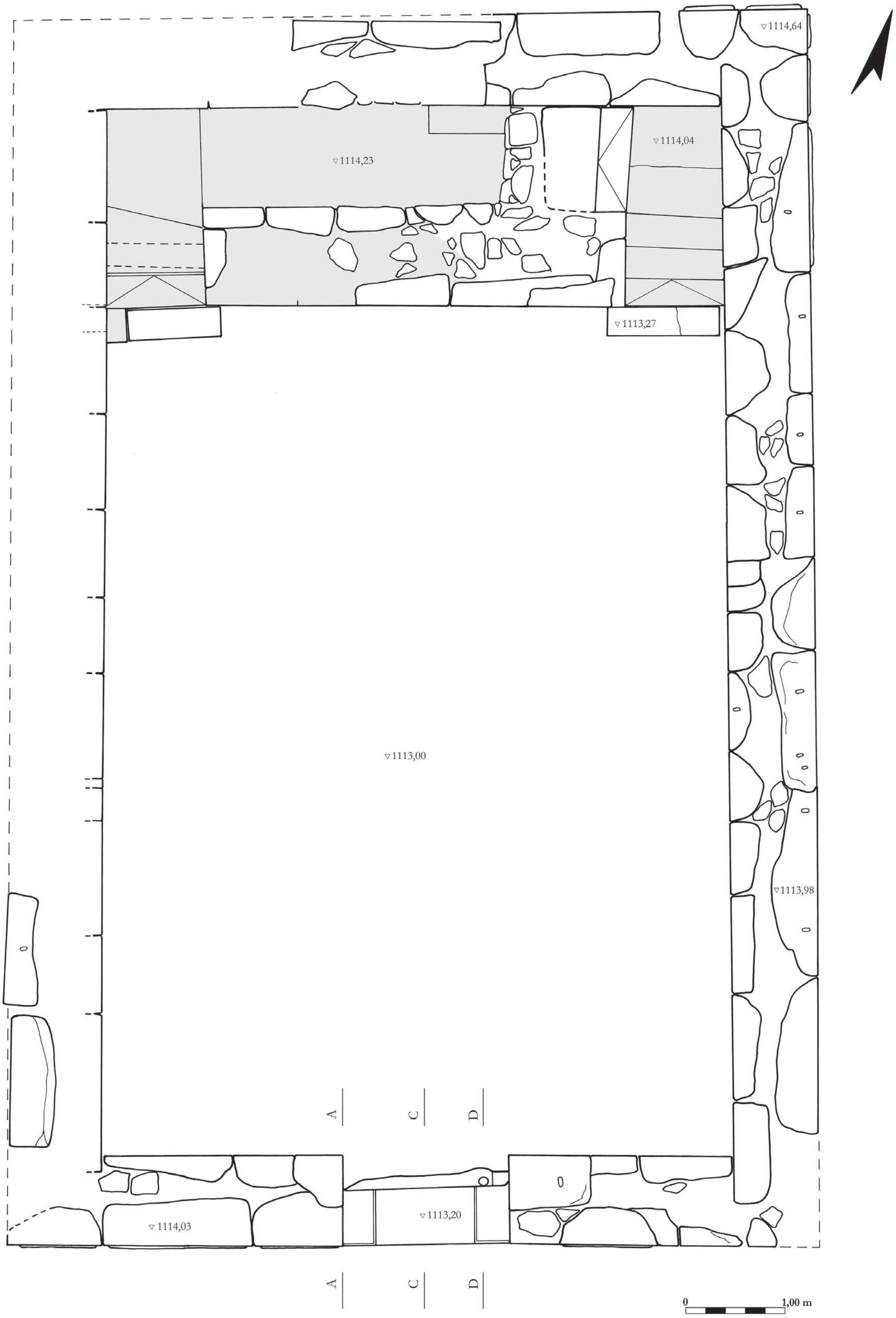
▽1114,64
▽1114,23
▽1114,04
▽1113,27
▽1113,00
▽1113,98
▽1114,03
▽1113,20
A
C
D
A
C
D
0
1,00 m

Обр. 1. План на сградата.
Fig. 1. Ground plan of the monumental building.

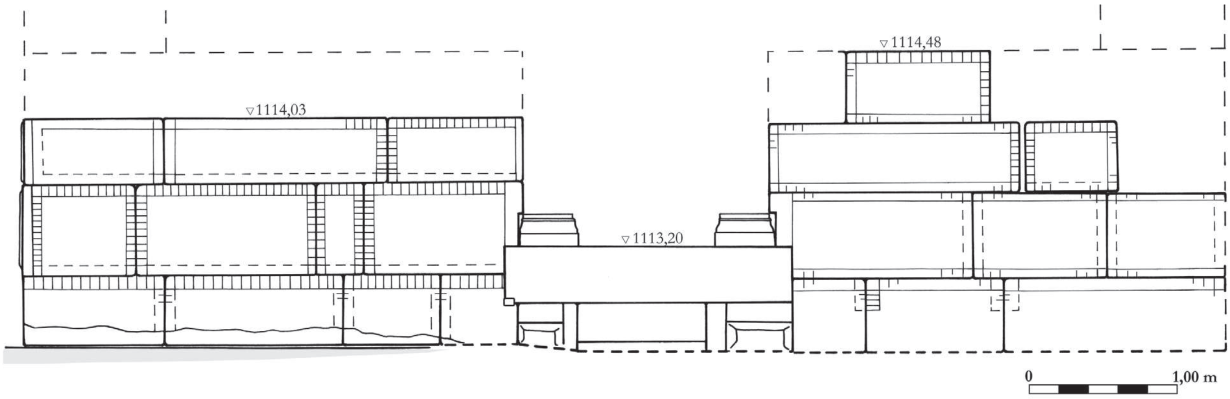
▽1114,03
▽1114,48
▽1113,20
0
1,00 m

Обр. 2.1. Фасада на сградата
Fig. 2.1. The building's façade.

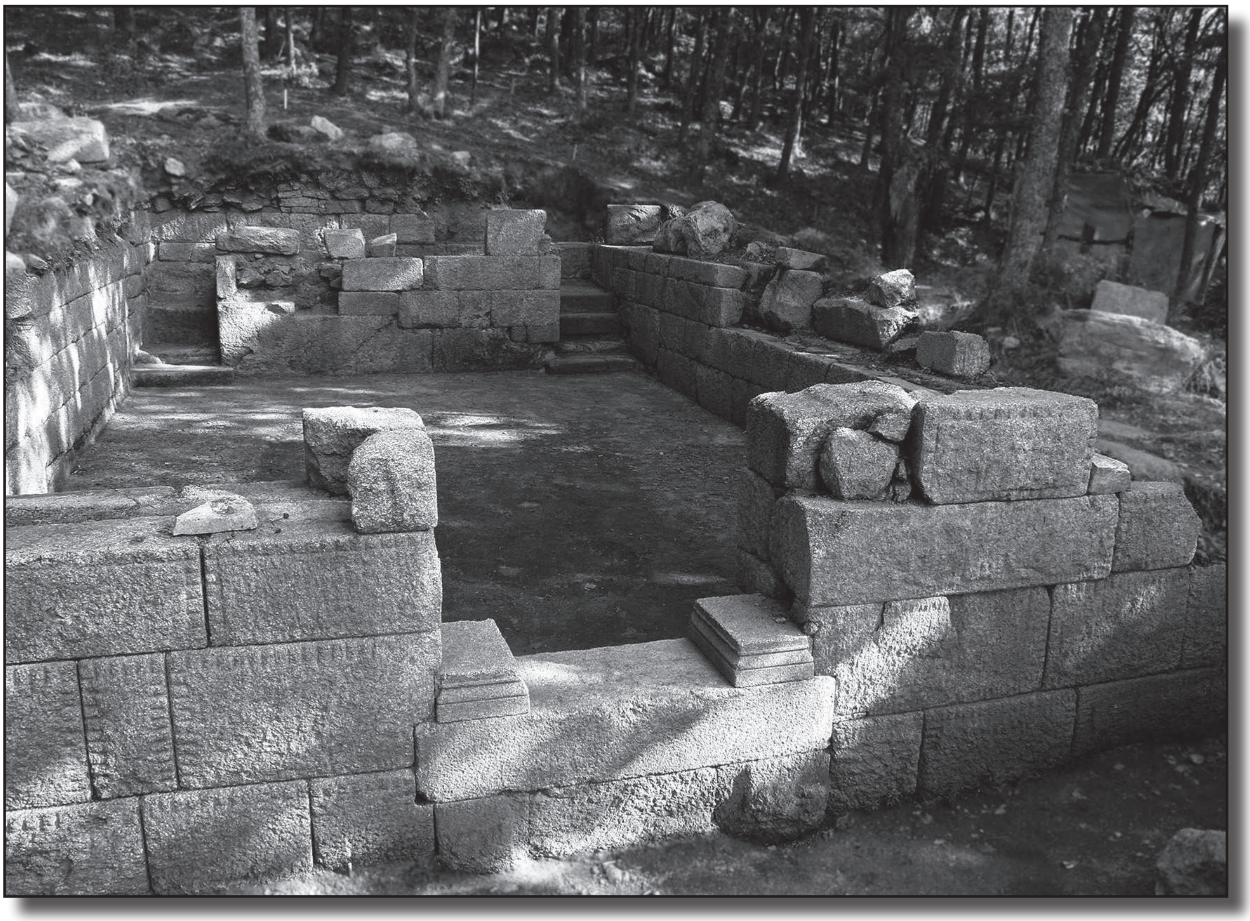

Обр. 2.2. Фасада на сградата
Fig. 2.2. The building's façade.

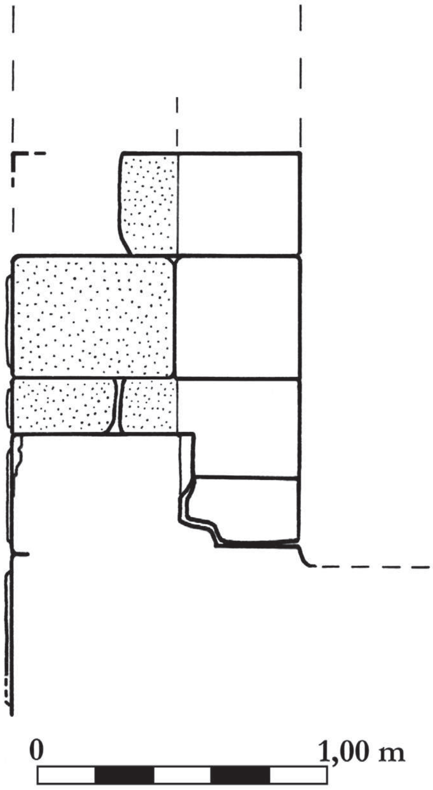

Обр. 2.3. Разрез А – А през южната стена на сградата.

Fig. 2.3. Cross-section A – A through the south wall of the building

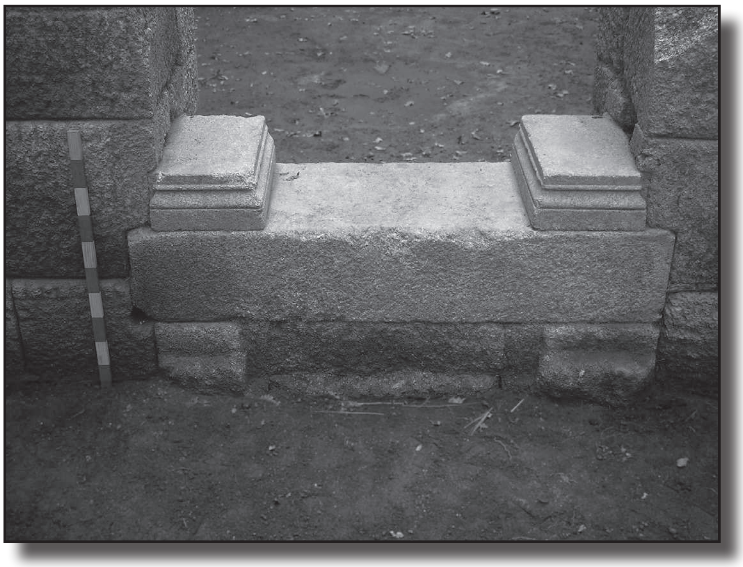

Обр. 3. Прагът на входа.

Fig. 3. The threshold.

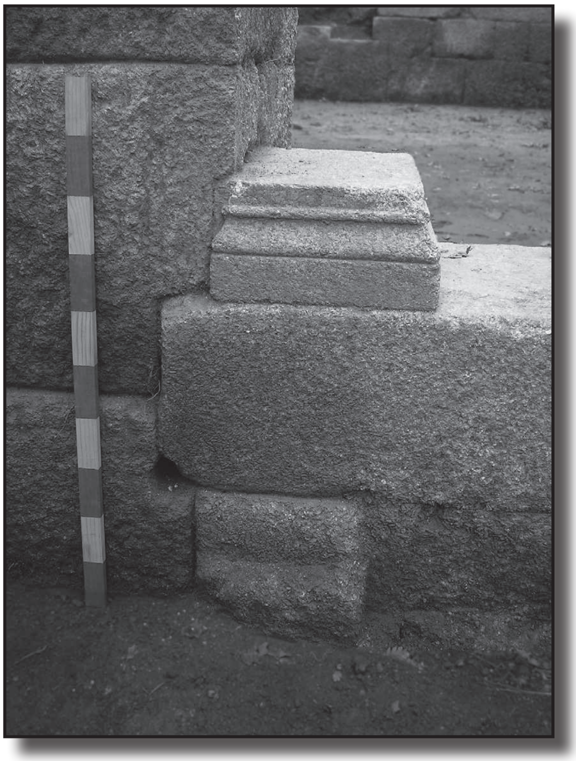

Обр. 4. Детайл от прага и западната база от входната рамка.

Fig. 4. A detail of the threshold and the western base of the door-frame.

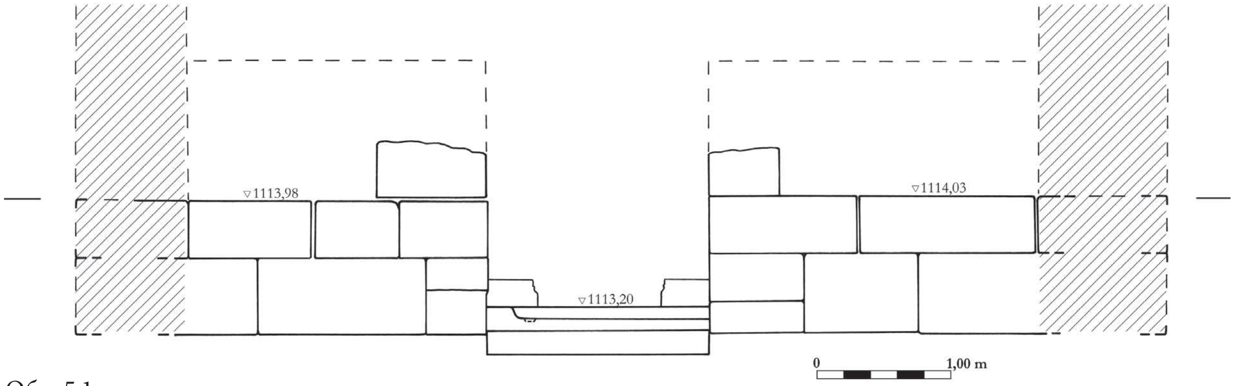
▽1113,98
▽1114,03
▽1113,20
0
1,00 m

Обр. 5.1.

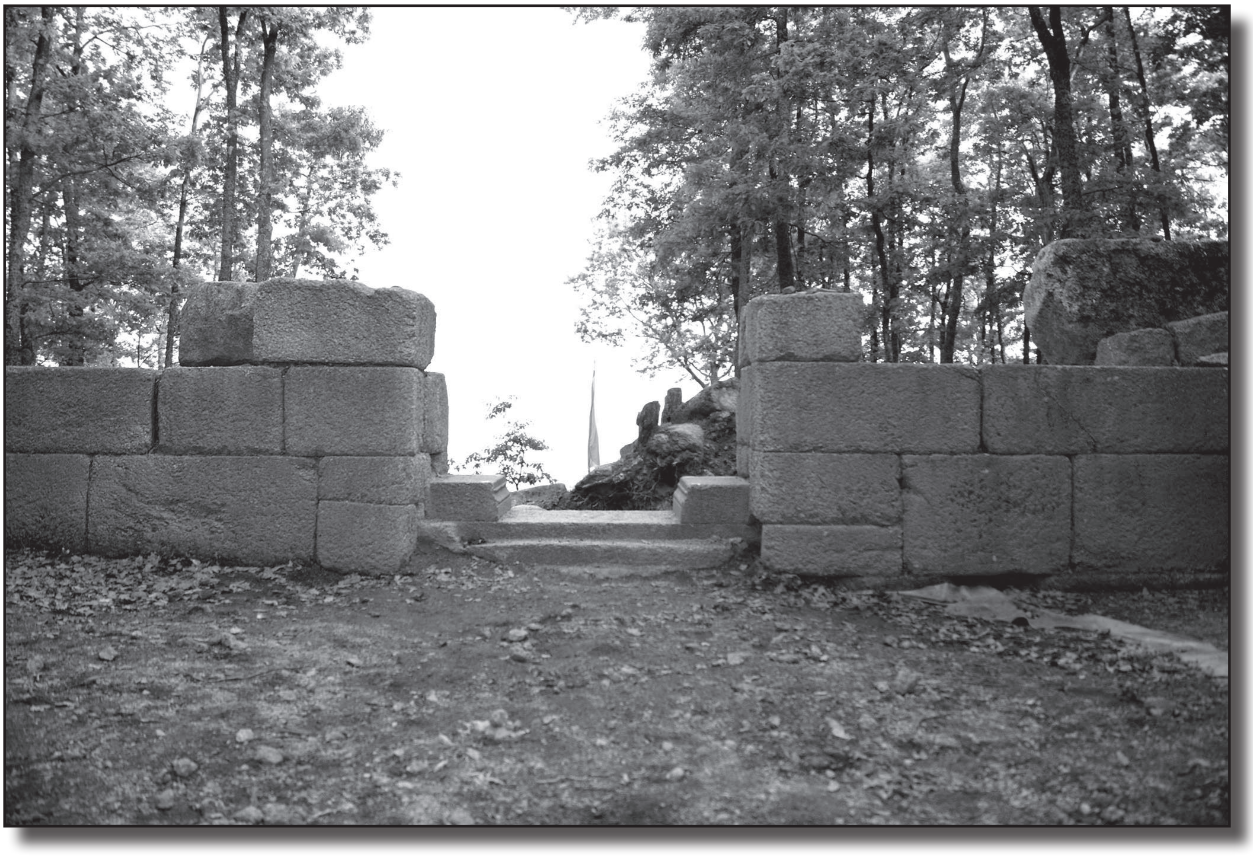

Обр. 5.2.

Обр. 5.1 и 5.2. Вътрешно лице на южната стена
Fig. 5.1 and 5.2. The inner face of the south wall

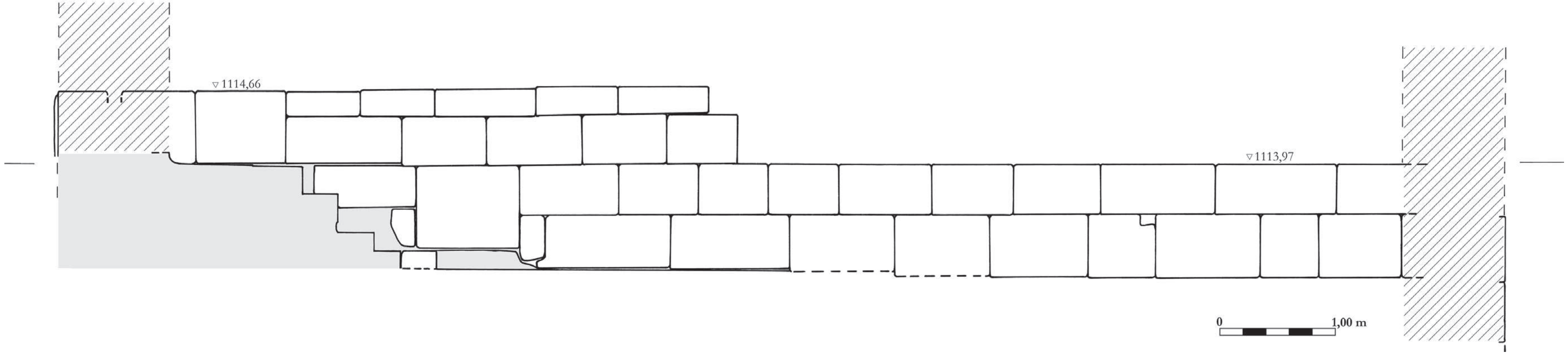
▽1114,66
▽1113,97
0
1,00 m

Обр. 6. Вътрешно лице на източната стена
Fig. 6. The inner face of the east wall

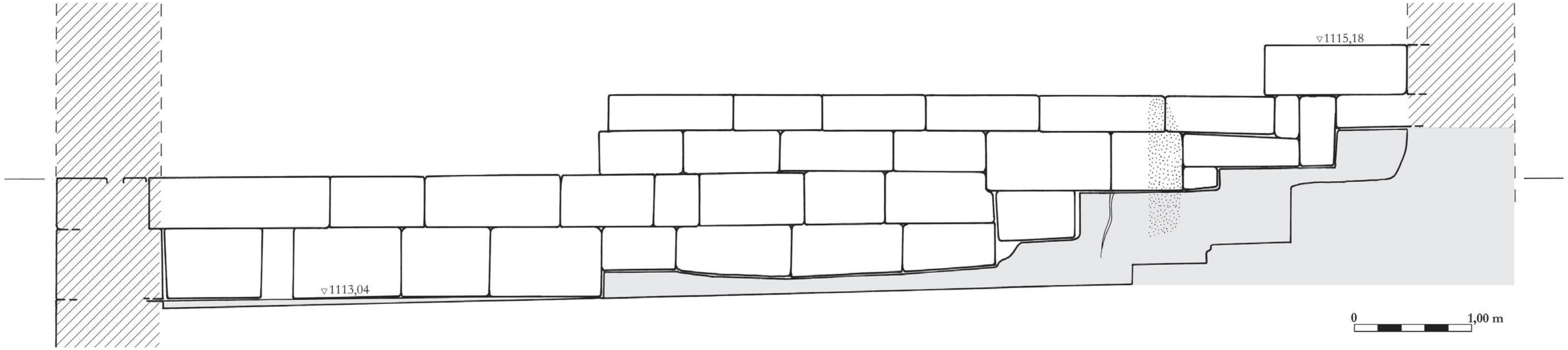
▽1115,18
▽1113,04
0
1,00 m

Обр. 7.1. Вътрешно лице на западната стена
Fig. 7.1. The inner face of the west wall

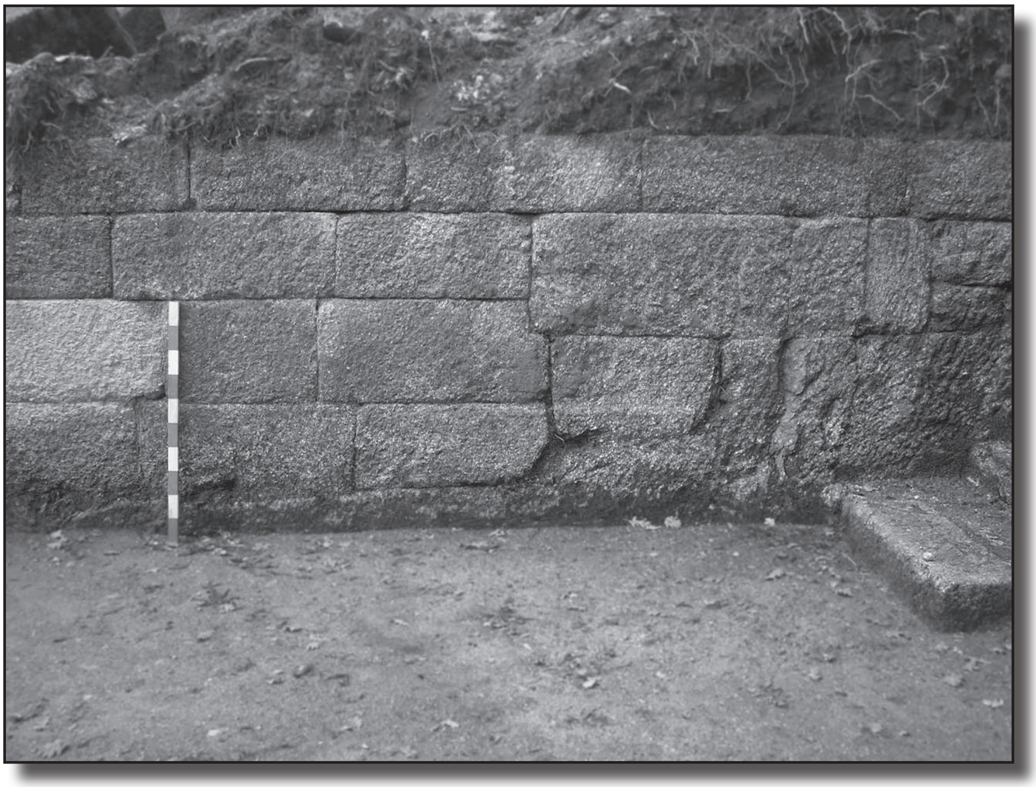

Обр. 7.2. Вътрешно лице на западната стена
Fig. 7.2. The inner face of the west wall.

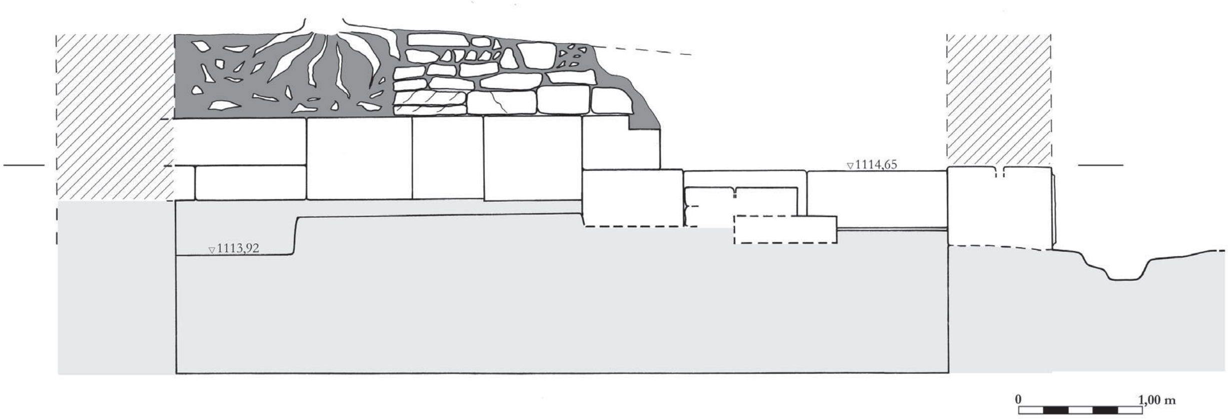

Обр. 8. Вътрешно лице на северната стена.
Fig. 8. The inner face of the north wall.

Обр. 9.

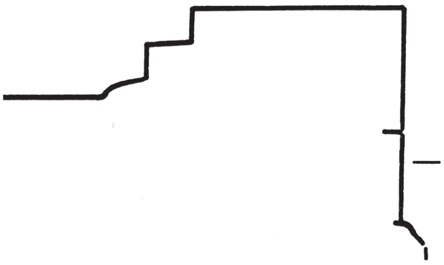

Обр. 10.1.

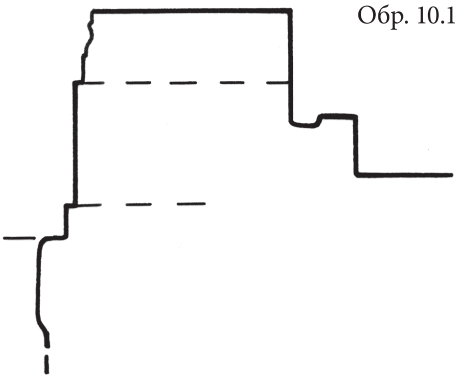

Обр. 9. Разрез C-C през прага, с маркиране на ходовото ниво отвън и подовото ниво вътре в сградата.

Fig. 9. Cross-section C-C through the threshold, with the ancient terrain outside and the floor inside the building.

Обр. 10.1. Разрез D-D през източната база на входната рамка и отвора за ос на врата.

Fig. 10.1. Cross-section D-D through the eastern base of the door-frame and the socket for the pivot shaft.

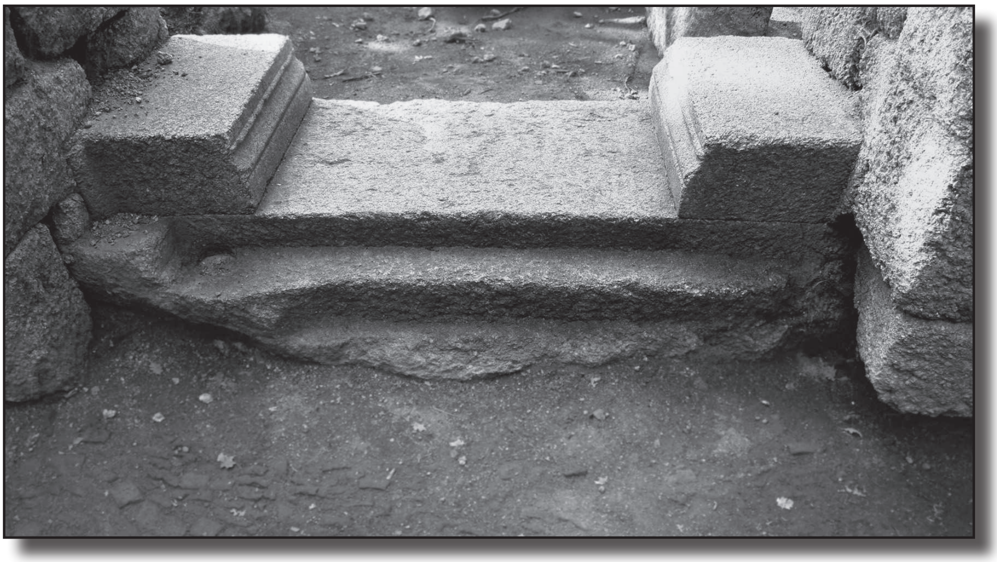

Обр. 10.2. Прагът. Поглед от вътрешността на сградата.
Fig. 10.2. The threshold. A view from the interior of the building.

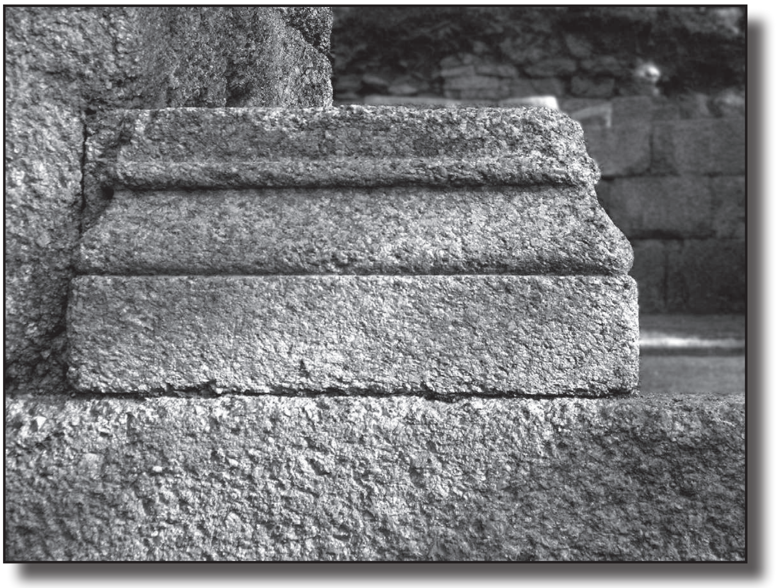

Обр. 11.1. Южното лице на западната база.
Fig. 11.1. The southern face of the western base.

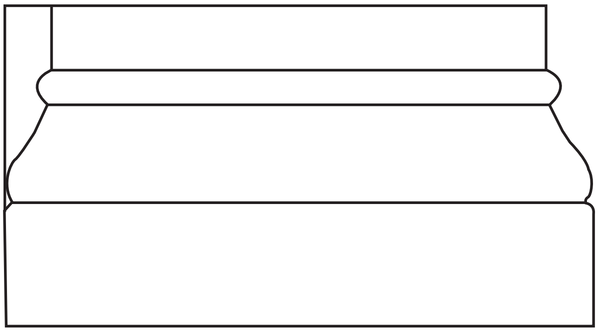

Обр. 12.1. Южно лице на западната база от входа.
Fig. 12.1. The southern face of the western base of the entrance

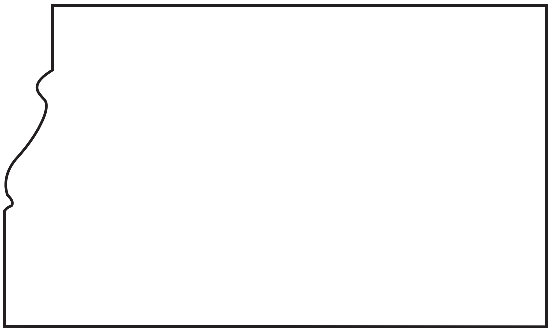

Обр. 12.2. Северно лице на западната база от входа.
Fig. 12.2. The northern face of the western base of the entrance

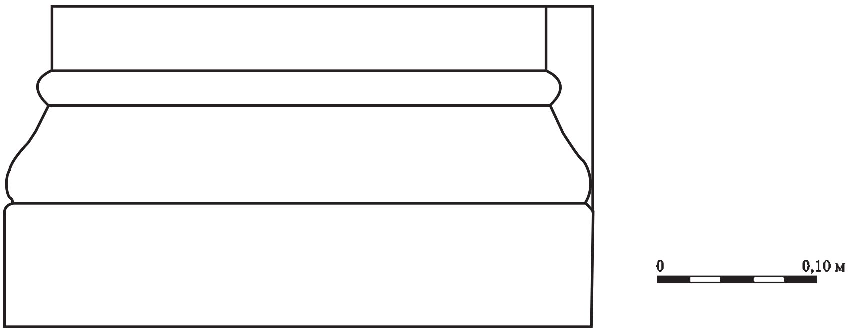

Обр. 12.3. Южно лице на източната база на входа.
Fig. 12.3. The southern face of the eastern base of the entrance.

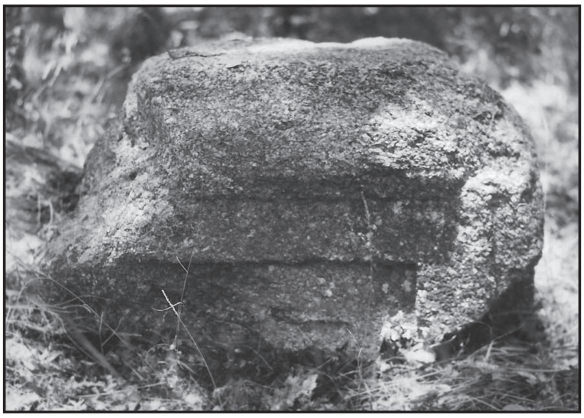

Обр. 13.1.

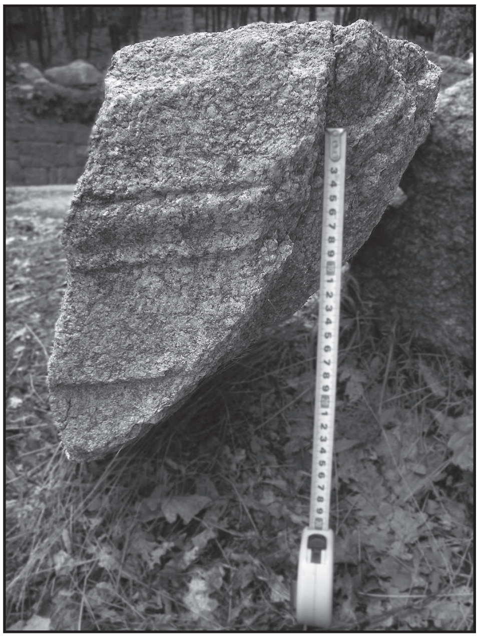

Обр. 14.1.

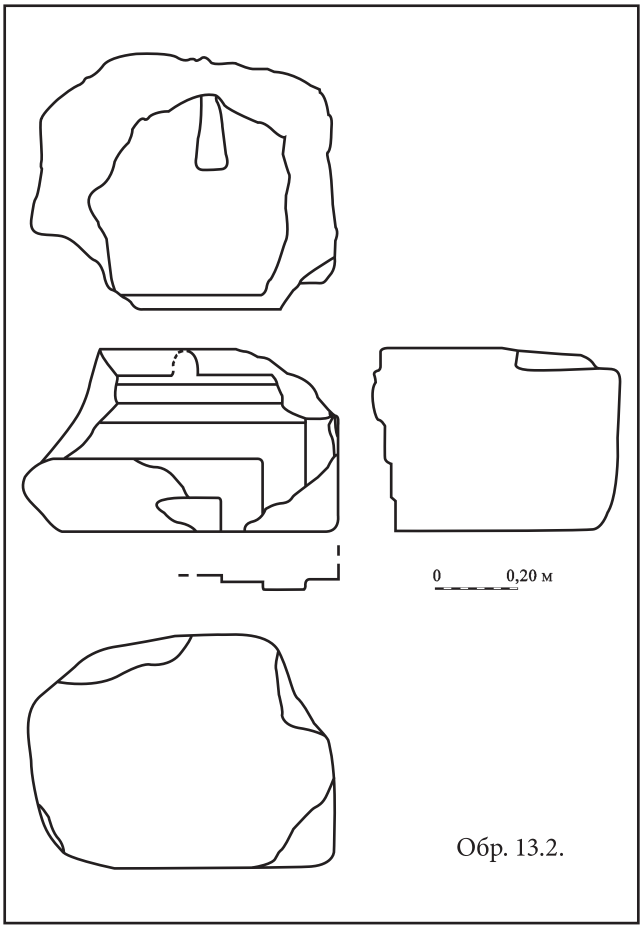

Обр. 13.2.

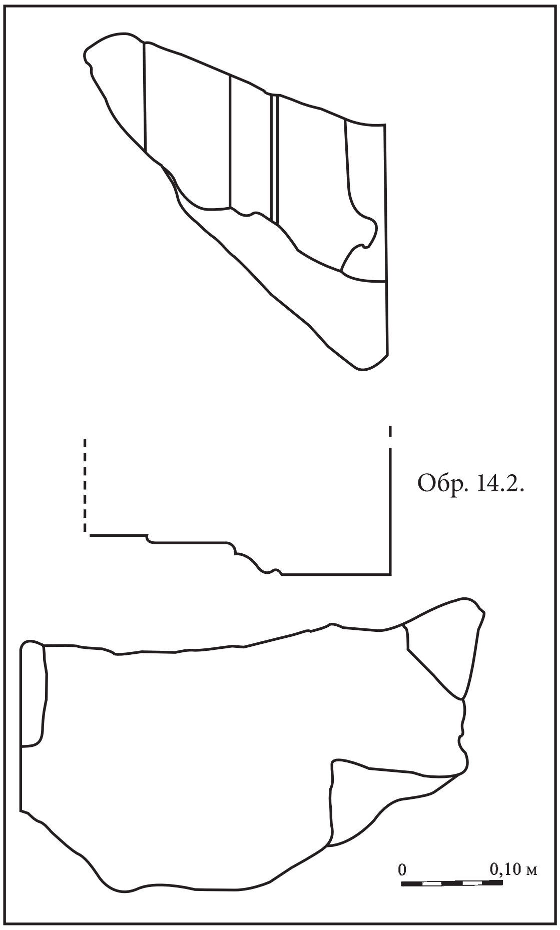

Обр. 14.2.

Обр. 13.1, 13.2. Фрагмент от линтела на входната рамка.

Fig. 13.1, 13.2. Fragment of the lintel of the door-frame.

Обр. 14.1, 14.2. Фрагмент от страница от входната рамка.

Fig. 14.1, 14.2. Fragment of a door jamb.

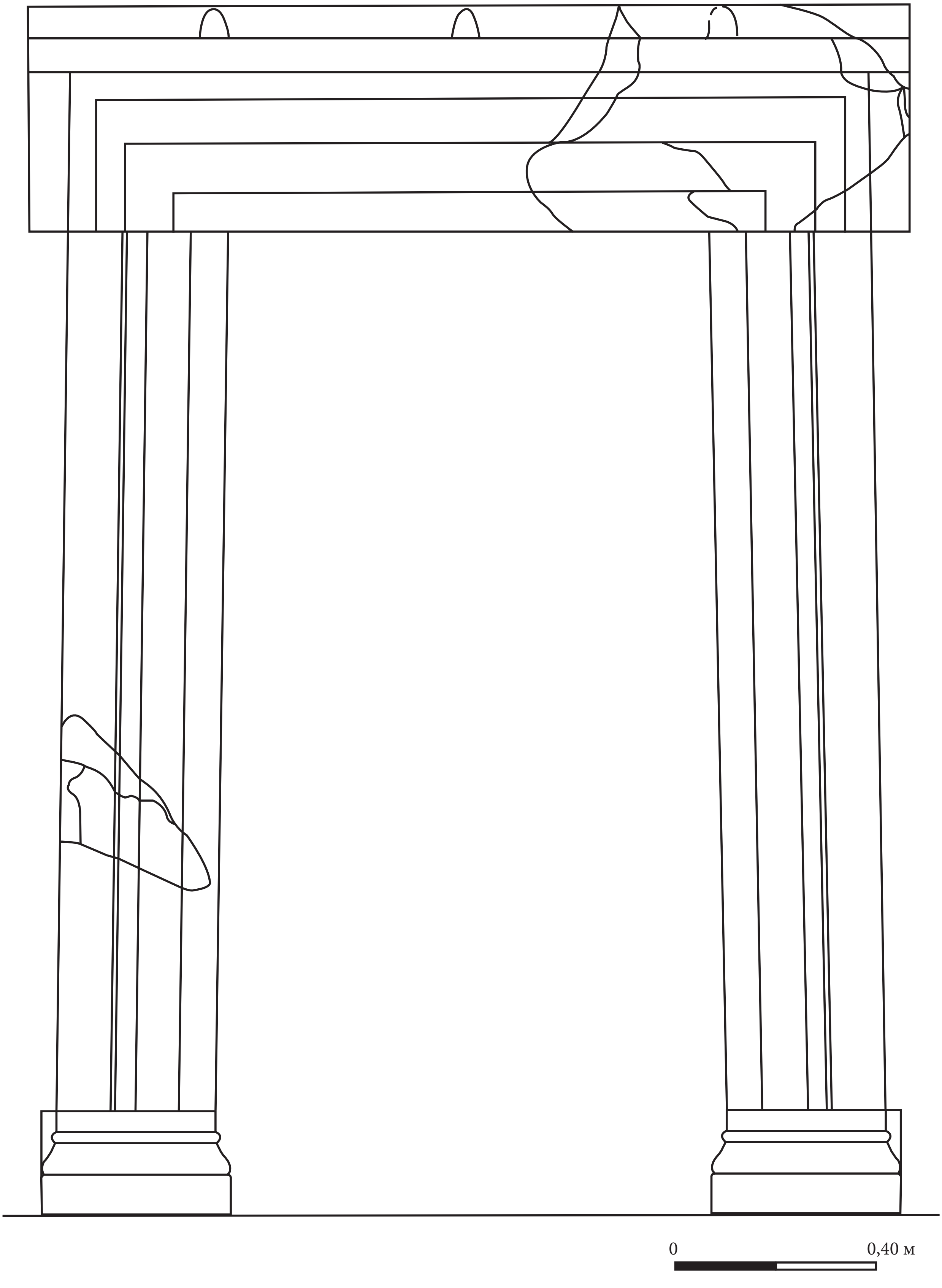

Обр. 15. Реконструкция на входната рамка
Fig. 15. Reconstruction of the door-frame.

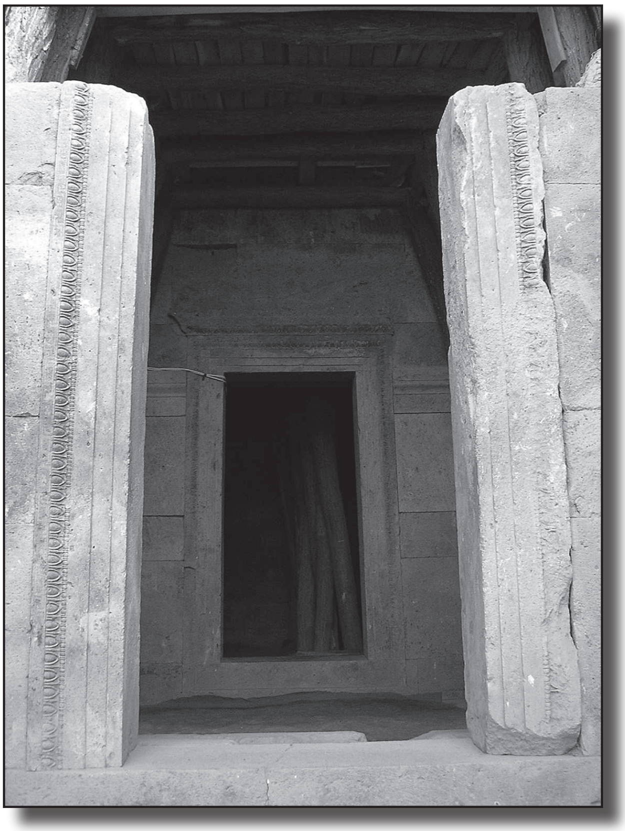

Обр. 16.1. Йонийските рамки за врати на гробницата в Четиньова могила, с. Старосел.
Fig. 16.1. The Ionian door-frames of the tomb in Chetinyova Tumulus near the village of Starosel.

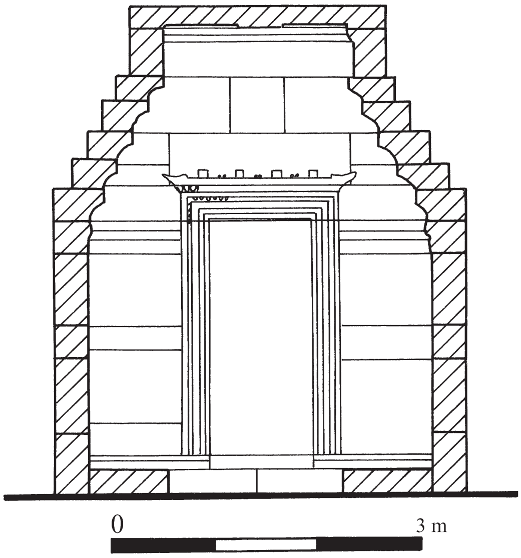

Обр. 16.2. Входната рамка към гробната камера на гробницата в Четиньова могила, с. Старосел (по Kitov 2003).
Fig. 16.2. The door-frame of the entrance to the burial chamber of the tomb in Chetinyova Tumulus near the village of Starosel (after Kitov 2003).

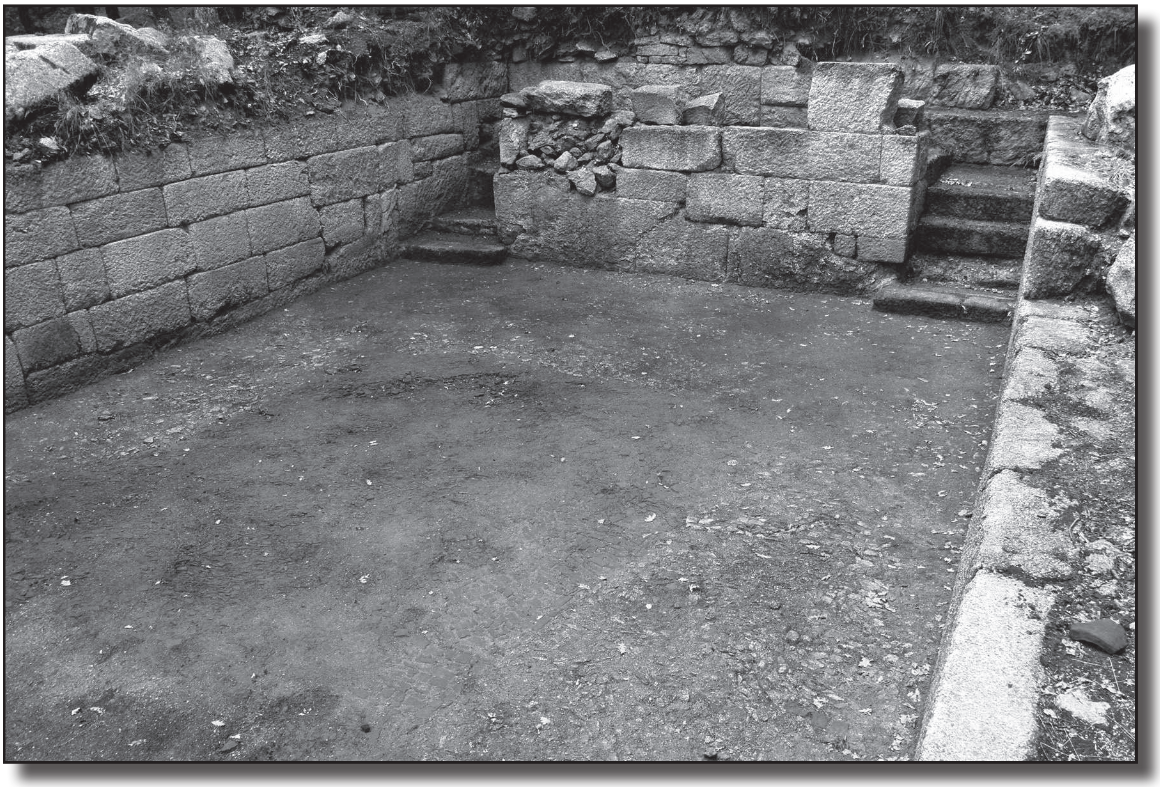

Обр. 17. Подът на сградата.
Fig. 17. The building's floor.

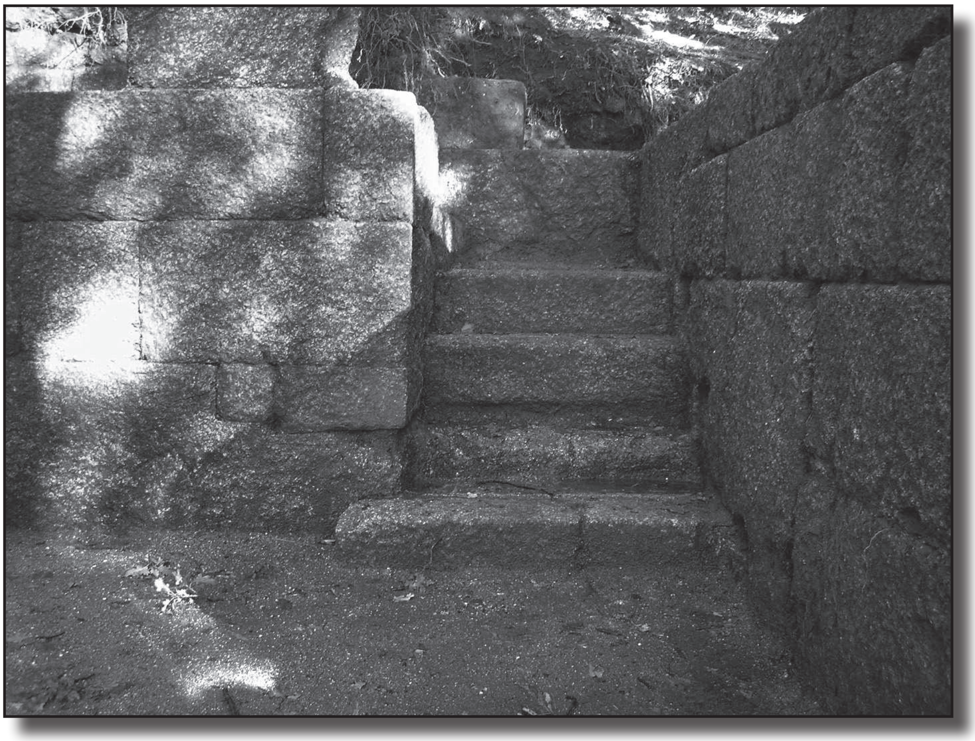

Обр. 18. Първото (източно) стълбище от „платформата" в северния край на сградата.
Fig. 18. The first (eastern) staircase of the "platform" in the northern end of the building.

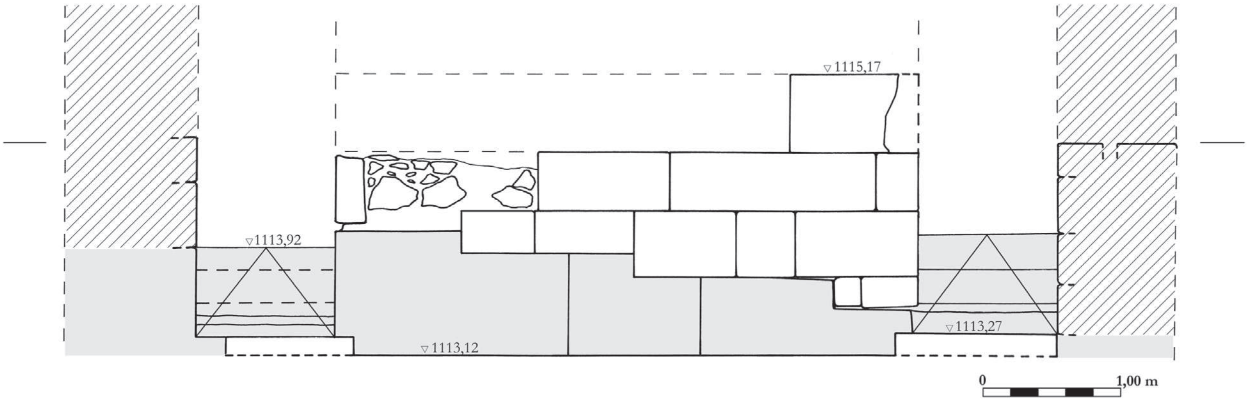
▽1115,17
▽1113,92
▽1113,12
▽1113,27
0
1,00 m

Южно лице / The southern face

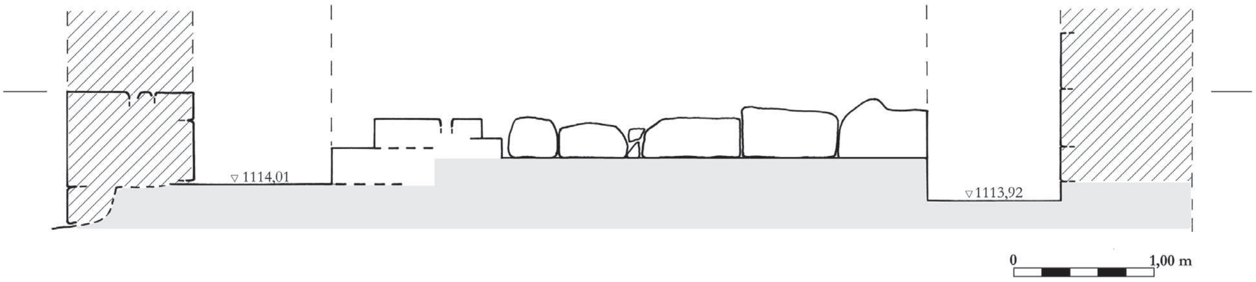
▽1114,01
▽1113,92
0
1,00 m

Северно лице / The northern face

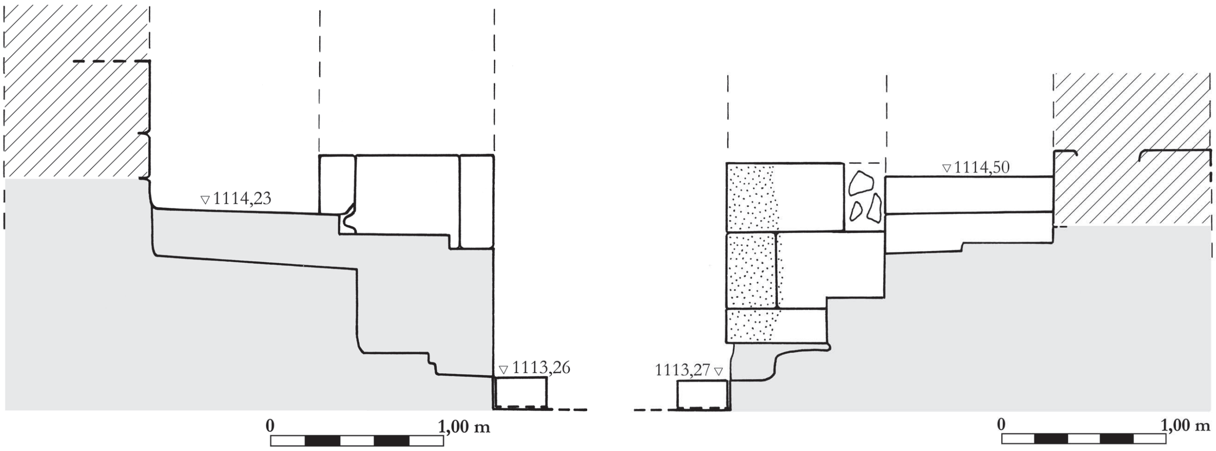
▽1114,23
▽1113,26
0
1,00 m
▽1114,50
1113,27▽
0
1,00 m

Западно лице / The western face

Източно лице / The eastern face

Обр. 19. „Платформата“ – южно, северно, западно и източно лице.
Fig. 19. “The platform”: southern, northern, western and eastern faces.

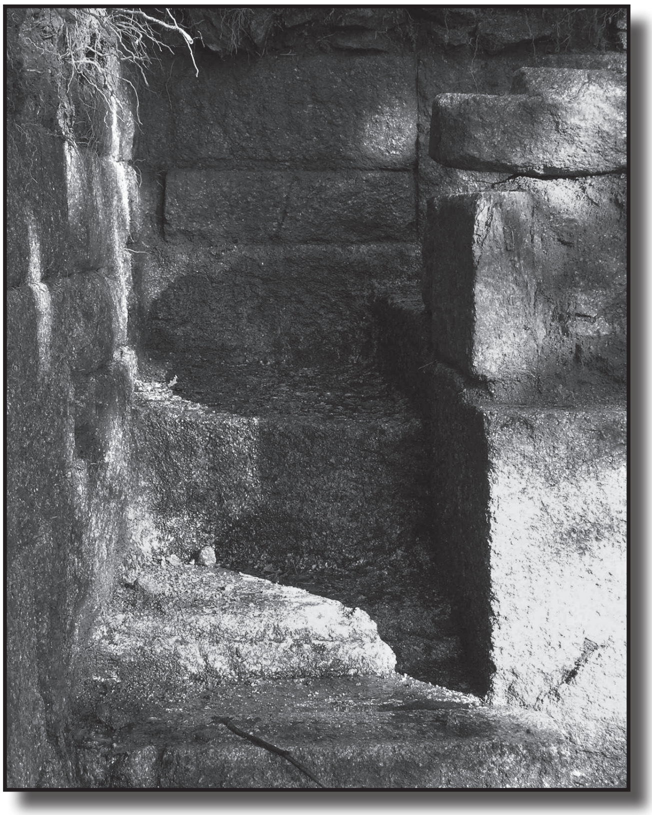

Обр. 20. Второто (западно) стълбище от платформата.

Fig. 20. The second (western) staircase of the platform.

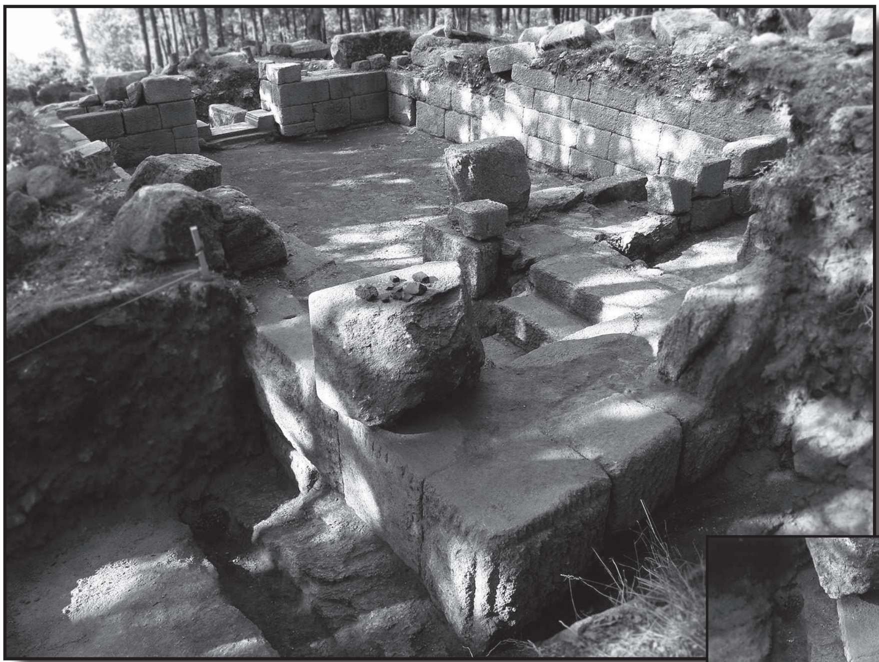

Обр. 21.1.

Обр. 21.2.

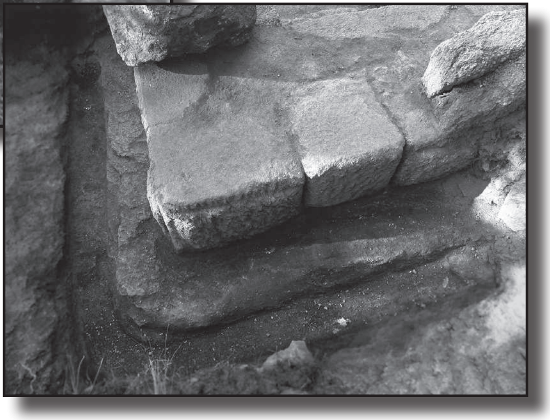

Обр. 21.1 и 21.2. Североизточният ъгъл на сградата с изсечен в скалата улей в кв. З5 и И5.

Fig. 21.1 and 21.2. The north-eastern corner of the building with a drain cut into the rock in Squares З5 and И5.

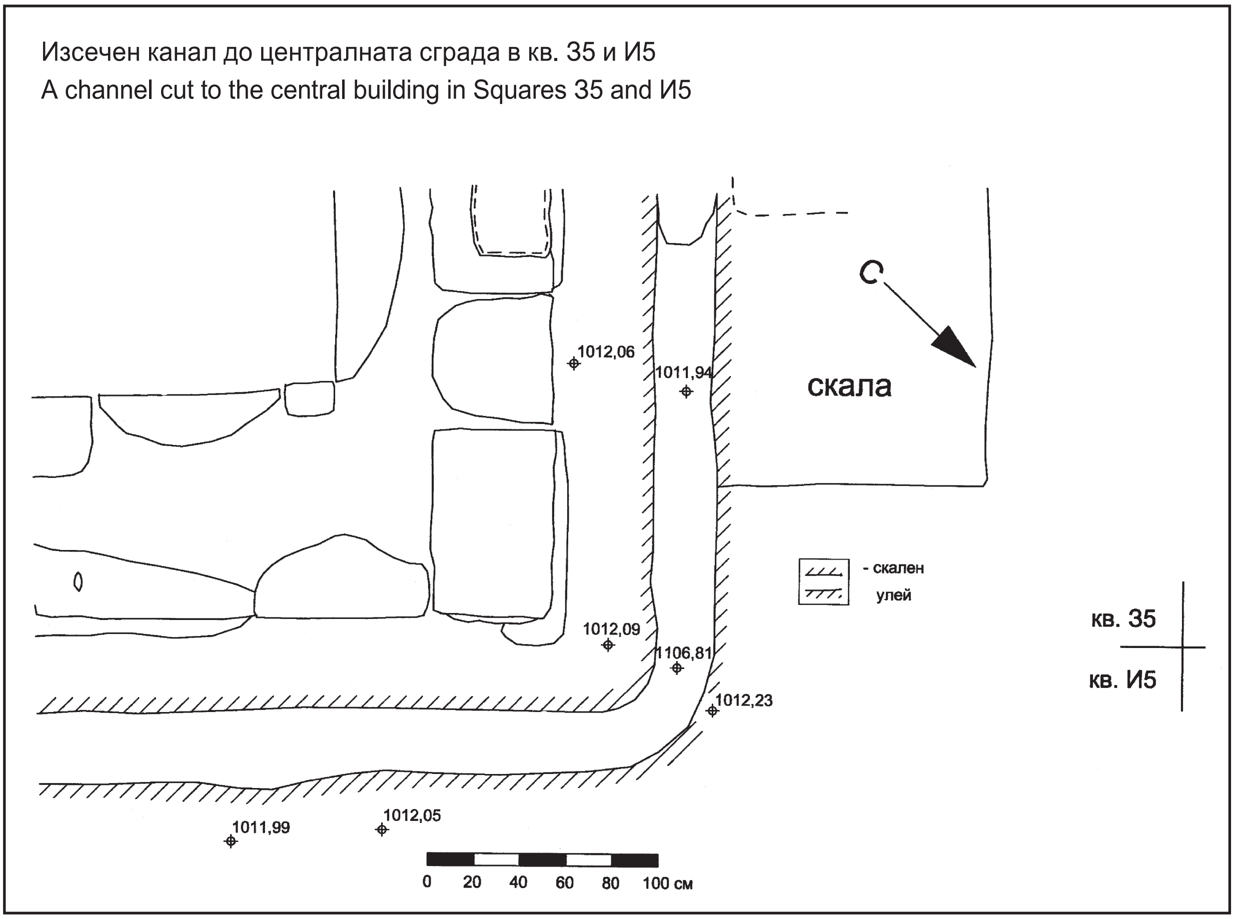
Изсечен канал до централната сграда в кв. 35 и И5
A channel cut to the central building in Squares 35 and И5
С
скала
1012,06
1011,94
1012,09
1106,81
1012,23
1011,99
1012,05
- скален улей
кв. 35
кв. И5
0 20 40 60 80 100 см

Обр. 21.3. План на североизточния ъгъл на сградата с улея.
Fig. 21.3. Ground plan of the north-eastern corner of the building with the drain.

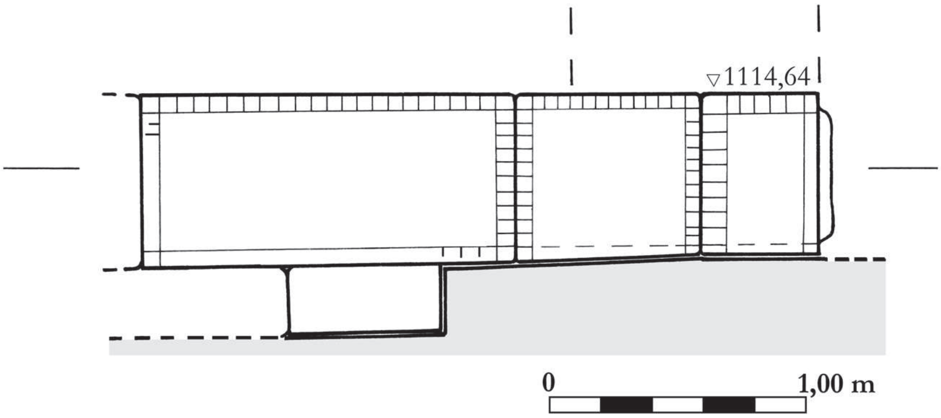
▽1114,64
0
1,00 m

Обр. 21.4. Североизточният ъгъл на сградата. Външното лице на източната стена.
Fig. 21.4. The north-eastern corner of the building. Outer face of the eastern wall.

3.

Метални находки

Иван Христов

В района на проучванията бяха открити множество железни върхове на стрели, железни клинове и каменоделски инструменти, с които са обработвани каменните блокове, предназначени за изграждането на крепостта и резиденцията. Последните са открити в близост до двете каменоломни, разположени в югоизточното подножие на връх Кози грамади.

Най-ценният метален предмет е открит на пода на монументална сграда в близост до входа. Представлява масивна желязна двуостра брадва (дължина 25 см) (Обр. 1).

Относно предназначението на този предмет могат да се изкажат няколко хипотези: В първите публикации на находката допуснах, че лабриса е използван, по-скоро за определен вид процесии, отколкото за традиционното ползване на сечивото за битови и военни нужди. (Регионален исторически музей Хасково, Каталог 2007, 41; Кисьов 2004; Христов 2010; Христов 2011 – под печат)

Другата възможна версия за използването на двуострата брадва произлиза от паралелите, които можем да направим с известни изображения върху македонски стенописи, мозайки както и стенописите върху Александровската гробница в Тракия, където двойната брадва се носи от участници в т. нар. царски лов. (Palagia 1998, 28; Стоянов 2008, 60; Китов 2009, 62, 78)

Може да се допусне, че открития предмет на пода на най-представителната сграда в резиденцията е използван ако не от самия владетел, то поне от някой от неговото обкръжение по време на лов. В този смисъл намирането на желязното оръжие в резиденцията никак не е случайно. Може само да гадаем какво е било ежедневието на

Metal finds

Ivan Hristov

Many iron arrow-heads, iron wedges and stone-cutting tools, with the help of which the stone blocks for the construction of both fortress and residence had been cut, were discovered in the process of investigation. The tools were found close to the two quarries situated at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak.

The most precious metal item was found close to the entrance, on the floor of the ruler's palace. It is a massive, 25 cm long, iron double-ax – labrys (Fig. 1).

Several hypotheses may be suggested about the purpose of this object. In my first publication I presumed that the labrys was used in certain kind of processions rather than as a traditional tool in the everyday life or as military weaponry (Регионален исторически музей Хасково, Каталог 2007, 41; Кисьов 2004; Христов 2010; Христов 2011 – *in press*).

The other possibility for the use of the double-edged ax comes from the parallels we can make with certain representations in Macedonian wall-paintings and mosaics, as well as in the murals in the tomb of Alexandrovo in Thrace, where the double ax is carried by participants in the so-called 'royal hunt' (Palagia 1998, 28; Стоянов 2008,60; Китов 2009, 62, 78).

It may be presumed that the object discovered on the floor of the most representative building had been used during hunting by somebody from the circle of the ruler, if not by the ruler himself. In this sense, the discovery of the iron weapon in the residence was not accidental at all. We may only guess what the everyday life of the aristocratic person in аристократичната персона на Кози грамади преди 2400 г., когато горите наоколо са били изключително подходящи за ловуване на различни животни.

При археологическите проучвания на владетелската резиденция през 2010 г. са открити предмети, които се датират основно за късножелязната епоха (IV в. пр. Хр.) и късноантичната епоха (IV – V в. сл. Хр.). Изключение прави фрагментирана желязна фибула от VIII – VII в. пр. Хр. открита в пространството между постройка № 4 и вътрешното лице на втора крепостна стена. Фибулата е лъкообразна с триъгълно основна на иглодържателя. Тя спада към тип Б 11, вариант У (по Gergova 1987, 36 – 37)

Най-много метални находки от късножелязната епоха са четириръби гвоздеи с кръгли глави и различна дължина, варираща от 5 до 18 см. Всички те са открити в ясно изразени пластове на разрушена покривна конструкция между двете крепостни стени и кулата в югоизточния ъгъл на укреплението. При разкопките също така са открити върхове на стрели, оловни ядра за прашка, железен пръстен-печат, желязна скоба за фиксиране на квадри с оловна заливка (Обр. 2) и оловен отвес (Обр. 4). Находките от късноантичната епоха са прешлени за вретено изработени от камък със сиво-зелен цвят, фрагмент от железен пръстен със запазено масивно кръгло щитче с малък диаметър, железни ножчета с триъгълно напречно сечение с един режещ ръб, фрагменти от каменни точила.

Сред важните метални находки в заключение ще спомена фрагмент от златна апликация (нагръдник ?) открита в сондаж в близост до крепостната стена резиденцията (Обр. 3). Апликацията е била изработена от тънък златен лист. По периферията на фрагмента се забелязват следи от геометрична украса.

Приема се, че в Тракия нагръдниците са атрибут присъщ на владетеля. Използват се масово като съществен елемент от украсата на богатите тракийци от края на VI в. пр. Хр. до към I в. сл. Хр.

За разлика от множеството откривани златни и сребърни нагръдници в надгробни могили, откритият, макар и малък, фрагмент

Kozi Gramadi site had been 2400 years ago, when the surrounding forests were extremely suitable for the hunt of various animals.

Objects that can be dated mainly in the Late Iron Age (4th century BC) and in the Late Antiquity (4th – 5th centuries AD) were found during the archaeological study of the ruler's residence in 2010. A fragmented iron fibula from the 8th – 7th centuries BC makes an exception. It was found in the area between building no. 4 and the inner face of the second fortification wall. The fibula is of the bow type, with a triangular base of the pin-holder. It is of the Б11 Type, variant У (after Gergova 1987, 36 – 37).

The four-edged nails with round heads and of various lengths (from 5 to 18 cm) are most abundant among the metal finds from the Late Iron Age. All these were found in clearly discernible layers of destroyed roof construction between the two fortification walls and the tower in the southeastern corner of the stronghold. Arrowheads, lead sling-bullets, an iron signet-ring, an iron cramp for fixing quadri with poured lead (Fig. 2) and a lead pyramidal plummet (Fig. 4) were also found during excavations. The finds from the Late Antiquity comprise spindle whorls made of grey-greenish stone, a fragment from an iron ring with preserved round bezel of small diameter, small iron knives with triangular cross-section and one cutting edge, and fragments of grindstones.

A fragment from a gold appliqué (a pectoral?) should be mentioned among the important metal finds (Fig. 3). It was found in a probe digging in an area close to the residence. It is made of thin gold folio. Geometric decoration is discernible on the periphery of the fragment.

It is accepted that the pectoral in Thrace had been an attribute characteristic for the ruler. They were generally used from the late 6th century BC to *c.* 1st century AD as an important element of the adornment of the rich Thracians.

In contrast to the many gold and silver pectorals found in tumuli, the fragment we found outside of any necropolis, although извън пределите на некропол доказва владелската принадлежност на постройките под връх Кози грамади.

small, proves that the buildings in the site below Kozi Gramadi Peak had been of ruler's possession.

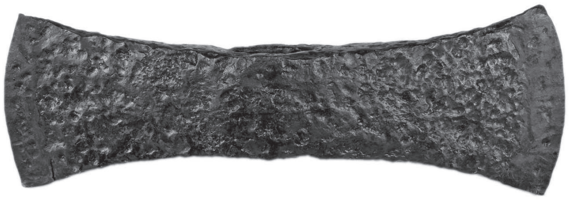

Обр. 1. Желязна двойна брадва

Fig. 1. Iron double-ax (labrys)

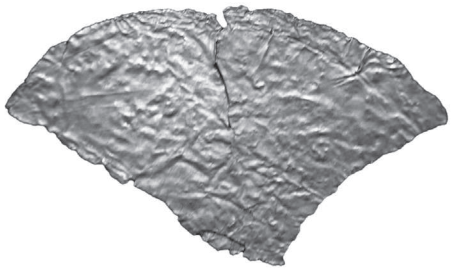

Обр. 3. Фрагмент от златна апликация

Fig. 3. Fragment from a gold appliqué

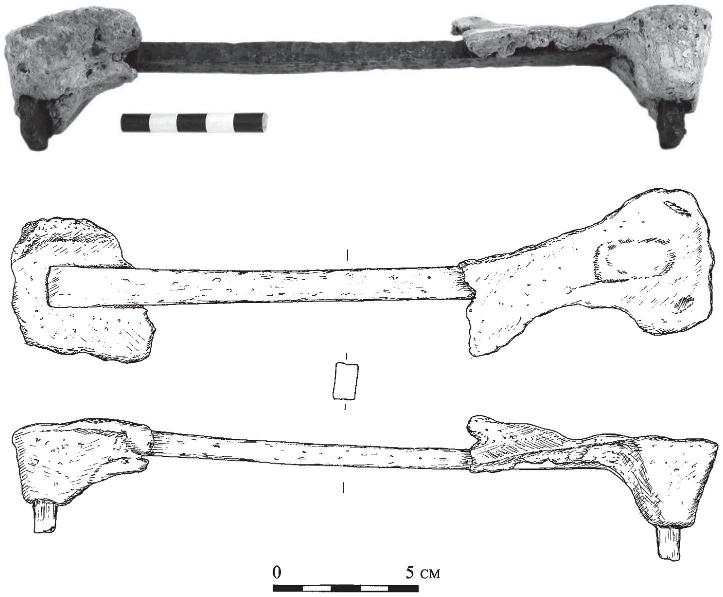

Обр. 2. Желязна скоба за свързване на блокове с оловни заливки

Fig. 2. Iron clamp for the fastening of blocks with poured lead.

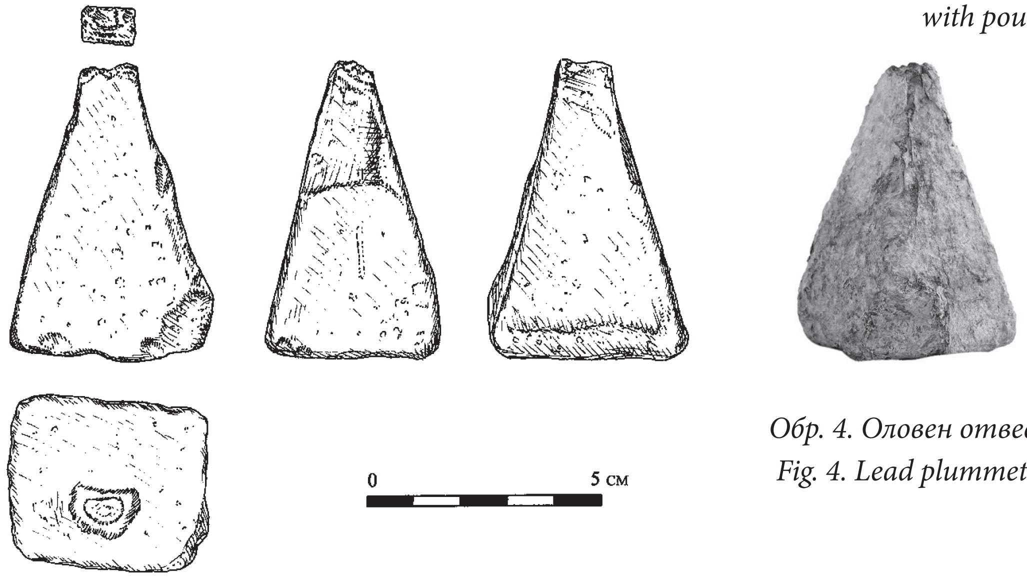

Обр. 4. Оловен отвес

Fig. 4. Lead plummet

4.

Оловни тежести за прашка от района на тракийска владетелска резиденция при връх „Този грамади“

Иван Христов, Методи Манов

Sling Bullets from the Area of a Thracian Rulers' Residence near the Peak of "Kozi Gramadi"

Ivan Hristov, Metodi Manov

При проучванията на тракийската резиденция в местността „Този грамади“ през археологическите сезони на 2005 и 2010 година бяха открити редица оловни тежести за прашка. Подобни предмети са откривани сравнително рядко при археологически проучвания и досега на тях не е обърнато особено внимание. Преди няколко години бе направен опит за едно по-обстойно представяне на тези особен вид предмети – част от античното въоръжение, откривани спорадично или понякога и съвкупно из земите на дн. България (Paunov, Dimitrov 2000, 44 – 57). Представените наблюдения и изводи се оказват в значителна степен полезни при по-детайлно проучване на този род антични находки. Надписаните оловни тежести винаги носят конкретна информация за определени лица и събития, чрез които при благоприятни обстоятелства могат да се направят неочаквани изводи и да се извлекат изключително важни данни за отдавна станали исторически събития.

Прашкарите са били част от леките въоръжени отряди, които са воювали в едни военни формирования заедно с така наречените „псилой“ („голи“, т.е. лековъоръжени), стрелците с лъкове и копиехвъргачите (Robinson 1941, 419). Принципно се смята, че техният общ брой в една армия, отправила се на поход, не е особено голям. Въпреки

A number of sling bullets were found during the excavation works carried out in the 2005 and 2010 archaeological seasons at the Thracian residence in *Kozi Gramadi* site. Because of the comparative rarity of such finds from archaeological investigations little attention has been paid so far to these items. Some years ago a more detailed presentation of this specific kind of objects was attempted – comprising sling bullets, discovered sporadically as stray or collective finds in the present-day Bulgarian lands as elements of the ancient weaponry (Paunov, Dimitrov 2000, 44 – 57). The observations and the results from these observations proved significantly useful for a more precise subsequent study of this kind of ancient finds. The inscribed sling bullets always bear concrete information of certain individuals and events, which might at favourable circumstances, bring to unexpected and surprising conclusions and further to obtaining extremely important data on historical events that occurred long time ago.

Slingers were part of the lightly armoured infantry units that fought in common military formations with the so called *psiloi* ("bare, stripped", i.e. lightly-armoured), archers and spear-throwers (Robinson 1941, 419). Principally, their total number within the troops on the march is considered not particularly great.

това някои от сведенията на древните автори показват, че понякога в процентно съотношение те са могли да достигат до 1/10 от цялата армия. Херодот казва, че тиранът на Сиракуза – Гелон, изпратил на помощ на елините по време на гръко-персийските войни общо 20 000 воини, от които 2000 били именно стрелци с прашка (Herodot., Hist. VII, 158; Paunov, Dimitrov 2000, 44). Смятало се е, че най-добрите прашкари в целия гръцки свят били тези от о-в Родос (Thuc. VI, 22, 25, 43; Paunov, Dimitrov 2000, 44).

Най-разпространеният вид надписи, запазени по тежестите за прашки, са имената на хора, както в именителен, така и в родителен падеж. Според К. Фос (Foss 1975, 25 – 30), когато върху тежест за прашка е изписано име в именителен падеж, то би могло да означава както името на производителя на тези тежести, така и името на някой изявен стрелец с прашка. А когато върху тежестите е изписано име в родителен падеж, то тогава трябва да се интерпретира или като името на човека (владетел или военачалник), който е заповядал атаката над дадено място или надписът показва от военната част на кой военачалник са произведени тежестите за прашка (Foss 1975, 28). При досегашните проучвания на надписани оловни тежести за прашка наблюденията и изводите на Фос в общи линии се потвърждават. Не липсват и изключения – понякога името, изписано в номинатив, може също да бъде име на военачалник (Foss 1975, 28).

В своя изчерпателен преглед на тежестите за прашка от Олинт, Робинсън идентифицира редица имена – като почти всички са изписани в родителен падеж. Най-откроявващи са имената на Филип (лицевата страна: ΦΙΛΙ, обратната страна: ΠΠΟϒ) и Хипоник (лицевата страна: ΙΠΠΟ, обратната страна: ΝΙΚΟϒ). И двете имена фигурират единствено в родителен падеж върху тежестите за прашки. Ето защо Робинсън без всякакви резерви е приписал тези оловни тежести на Филип II Македонски, който превзел града в 348 г. пр. Хр., както и на един от неговите високопоставени генерали – Хипоник (Robinson 1941, 426). Оловните тежести за прашка от

Nevertheless, some of the ancient sources indicate that they could sometimes reach up to 1/10 of the overall army. Herodotus says that Gelon – the tyrant of Syracuse – sent 20 000 soldiers, of them 2 000 slingers, to help the Helens during the Greek-Persian war campaigns (Herodot., Hist. VII, 158; Paunov, Dimitrov 2000, 44). The slingers from the island of Rhodes were considered unsurpassed in the whole Greek world of that time (Thuc. VI, 22, 25, 43; Paunov, Dimitrov 2000, 44).

The most widespread inscriptions on the sling-bullets are in fact personal names both in Nominative and Genitive case. According to C. Foss (Foss 1975, 25 – 30), when the name inscribed on the sling bullet is in Nominative case, it could indicate either the name of the bullet-manufacturer or the name of some distinguished slinger. If the name on the bullet is in Genitive case then it should be interpreted as the name of the man (ruler or commander) who had ordered the attack against certain place or as the name of the commander whose unit had produced the sling-bullets (Foss 1975, 28). On the whole, the current studies on the inscribed lead sling bullets confirm the observations of and the conclusions drawn by Foss. Naturally, exceptions also occur – sometimes the commander's name could be inscribed in Nominative case (Foss 1975, 28).

In his comprehensive survey on the sling bullets from Olynthus, Robinson identified a number of names – almost all of them in Genitive case. The most outstanding among them are Philip (ΦΙΛΙ on the obverse and ΠΠΟϒ on the reverse side) and Hipponicus (ΙΠΠΟ on the obverse and ΝΙΚΟϒ on the reverse). On the sling bullets both names occur in the Genitive case only. Considering this, Robinson unreservedly identified the names on these lead bullets as belonging to Philip II of Macedon who conquered the city in 348 BC and to Hipponicus, one of his high-ranking generals (Robinson 1941, 426). The sling bullets from Olynthus remained on the battle-

Олинт са останали в резултат на обсадата на Филип II на града (349 – 348 г. пр. Хр.), при която обсада изглежда военачалникът му Хипоник е имал твърде значителна роля (Robinson 1941, 426; Olson 2008).

Смята се, че в началото на някакъв военен конфликт тези видове надписи върху оловните тежести са служели като графично известяване за това, кой е обсаждащият конкретното укрепление или град (Olson 2008).

Ние няма да се спираме подробно на произхода, развитието и всякакви други неща, свързани с използването на прашката в древните войски – въпроси, които най-подробно са разгледани в отделна монография (Pritchett 1991, 43 – 53), а ще се съсредоточим конкретно върху оловните тежести (ядра, куршуми) за прашка, открити при разкопките на обект „Кози грамади“.

Оловните ядра са открити основно през 2005 г. при първата археологическа експедиция в югоизточното подножие на връх Кози грамади (Христов 2006, 52 – 53). Всички те имат характерната бадемовидна форма за този предмет от античното въоръжение. Техният брой е 46, като основно те са засечени на повърхността с металдетектор извън крепостните стени на укрепената резиденция. Прави впечатление, че ядрата са откривани в югоизточното подножие на обекта, на дълбочина до 0,30 м, с концентрация около естествения подход към входа на резиденцията. Едва четири ядра са открити във вътрешността на обекта.

През 2010 г. при възобновяването на проучванията са намерени още две ядра за прашка. Тук трябва да направим уточнението, че при целенасочено проучване на извънкрепостното пространство с металотърсач броят на оловните ядра ще нарасне внушително – факт, който недвусмислено ни кара да допуснем, че в района на Средногорския връх е проведено голямо сражение с участието на специфични военни контингенти – стрелци с прашки.

При почистването на няколко оловни тежести успяхме да установим, че по-голямата

ground when Philip II of Macedon (349 – 348 BC) laid the siege to the city; as it seems, Hipponicus played an extremely important part in the siege campaign (Robinson 1941, 426; Olson 2008)

It is also admitted that at the beginning of a war conflict the inscriptions on the lead sling bullets served to communicate graphically the name of the commander who was carrying out the siege of that particular fortification or city (Olson 2008).

We are not going to examine thoroughly the origin, the development and the related aspects in the employment of slings in the ancient military operations – questions that have been considered in details in a separate monograph (Pritchett 1991, 43 – 53 with literature); we should focus on the sling bullets unearthed during the archaeological diggings in *Kozi Gramadi*.

The sling bullets were found mainly in 2005 during the first archaeological expedition at the south-eastern foot of *Kozi Gramadi* (Христов 2006, 52 – 53). They all are almond-shaped as is typical for this article of the ancient equipment. They number 46 in all and were predominantly discovered with a metal detector on the ground surface outside the walls of the fortified residence. It is interesting to note, that the sling bullets were found at the south-eastern foot of the structure, ca. 0,30 m below surface, mostly amassed around the natural approach to the entrance of the residential building. Only 4 bullets were found inside.

In 2010, the investigations were restarted and 2 more sling bullets were discovered. We should here mention that the expected number of newly-found lead bullets will largely increase if the ground outside the fortress is purposefully examined with a metal detector. The large number of sling bullets discovered up to now unambiguously indicates that the area of the *Sredna Gora* mountain near the peak of Kozi Gramadi (Goats' cairns) had

част от тях носят надписи с релефни гръцки букви. За съжаление повече от половината ядра не са добре запазени поради това, че при изстрелването им с прашки са се поожулили и деформирали, попадайки в каменистия терен и заради допълнителните поражения, които са нанесени по повърхността от окислителните процеси при престоя им в почвата При по-внимателното разглеждане на надписите върху оловните тежести за прашка бяха разчетени първоначално две различни гръцки имена. И при двете имена веднага бе забелязана една и съща особеност – първата половина на името е разположено от едната страна на всяка тежест, а от другата страна продължава неговата втора половина. Така със сигурност успяхме да разчетем върху 17 екземпляра следните две различни имена, едно от които не е изписано изцяло:

Върху 6 екземпляра се чете съответно от едната и от другата страна на тежестите: ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟΥ – където името е в родителен падеж. Върху други 11 екземпляра установихме, че се разчитат по три букви от двете страни: ΑΝΑ ΞΑΝ, което ни наведе на мисълта, че това име е съкратено – вероятно от съображения за симетрично изписване от двете страни на оловните тежести – като най-вероятно то трябва да е звучало като ΑΝΑΞΑΝ[ΔΡΟΥ] – също в родителен падеж. От първоначалните ни наблюдения може да се направи изводът, че двете гореспоменати имена се срещат върху откритите оловни тежести в района на тракийската резиденция при връх Кози грамади в почти равностойно съотношение – около половината са с едното име, а другата половина – с другото име. Всички разчетени общо 17 надписани тежести представяме в каталога по-долу.

Както бе казано по-горе, вече е възприето да се смята, че когато върху оловна тежест за прашка от античността е изписано име в родителен падеж, то би трябвало да означава, че стрелците с прашки принадлежат към съответна военна част, която е командвана от определен военачалник и името върху тежестите е на военачалник, а понякога дори и на владетел (Foss 1975,

been the field of a huge battle with the participation of slingers' special military units.

Having cleaned the surface of several bullets, inscriptions in relief Greek letters emerged on the greater part of them. Regretfully, more than the half of the lead bullets were in poor state – either battered and misshapen by the impact with the stony terrain after the slings had been whirled or altacked by oxidation processes in the soil that had inflicted further injuries on their surface. The more meticulous examination of the inscription on the sling bullets, however, brought to deciphering of two different Greek names at first. Both names share one and the same specifity – the initial half of the name is placed on one side of the bullet while the reverse bears the second half of the name. Taking this pattern into consideration, we succeeded in identifying two separate names on 17 exemplars of the sling bullets; one of the names appeared in an incomplete form.

6 examples bear a name in Genitive – ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟΥ on the two sides of the bullets respectively. The names cast onto 11 other examples have three letters on one side and three letters on the back: ΑΝΑ ΞΑΝ, which we believe to be a shortened name – abbreviation obviously caused by considerations for symmetrical positioning of the name on the two sides of the bullets – most probably it read ΑΝΑΞΑΝ[ΔΡΟΥ] and again it was in Genitive case. Our initial analysis led us to the conclusion that the two above-mentioned names on the sling bullets found in the area of the Thracian residence near *Kozi Gramadi Peak* emerge in almost equal proportions – half of the bullets bear the one name, the other half are marked with the second name. The 17 inscribed sling bullets are catalogued below.

We have already mentioned the accepted opinion that if the name on the ancient sling bullet is in Genitive, it should indicate the commander's name of the respective military unit to which the slingers belonged – in

28; Paunov, Dimitrov 2000, 48). Известни са оловни тежести за прашка с изписано името на персийския сатрап Тисаферн (Foss 1975, 25 – 30), както и редица екземпляри с името на Филип II Македонски (Robinson 1941, 418 – 438). На науката са известни и няколко оловни тежести с името Александър, за които се смята, че принадлежат на войски на самия Александър Велики (Empereur 1981, 556, No. 2, fig. 30 и цит. там лит.). Известен е един екземпляр оловна тежест с името на прочутия тивански пълководец и държавник Епаминонд (ок. 371 – 362 г. пр. Хр.) (Empereur 1981, 559 – 560, No. 15, fig. 38). Напоследък са открити и няколко екземпляра оловни тежести за прашка с името Филетайрос (в родителен падеж), за които се смята, че принадлежат към войскови части на пергамския владетел с това име.

При прегледа на част от специализираната литература по проблематиката ние с най-голяма изненада установихме, че тези две имена, при това разположени и изписани точно по същия начин (Robinson 1941, 422, No. 2177, Pl. CXXX; Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202), се срещат сред публикуваните преди 70 години от Д. Робинсън оловни тежести от разкопките на Олинт на Халкидическия полуостров (Robinson 1941, 418 – 438, pl. 130 – 134). Д. Робинсън е направил категоричния извод, че имената Хипоник, Архедам, Архиас, Анаксандър и Клеобул, срещащи се изписани в генитив (при Архиас – в номинатив) върху голяма част от оловните тежести за прашка, са всъщност имена на военачалници на Филип II Македонски, които са участвали в обсадата и превземането на Олинт със своите войскови части в 349/348 година пр. Хр. (Robinson 1941, 418 – 438, pl. 130 – 134).

Сред идентифицираните надписани оловни тежести от Олинт фигурират и 14 екземпляра, носещи, според Д. Робинсън, изписано името на самия Филип II – в генитив, като буквите са по равно и симетрично разположени от двете страни на всяка тежест – ΦΙΛΙ ΠΠΟΥ, а една е надписана само от едната страна, при това ретроградно, като

other words, the name cast onto the bullet is that of a commander and sometimes even of a ruler (Foss 1975, 28; Paunov, Dimitrov 2000, 48). We know of bullets with the name of the Persian satrap Tissaphernes (Foss 1975, 25 – 30), as well as of a number of items with the name of Philip II of Macedon (Robinson 1941, 418 – 438). Familiar to the scholars are also several sling bullets that display the name of Alexander, generally considered to be the name of Alexander the Great (Empereur 1981, 556, No. 2, fig. 30 and literature). There is one example with the name of Epaminondas, the eminent Theban general and statesman (ca. 371 – 362 BC) (Empereur 1981, 559 – 560, No. 15, fig. 38). Recently, the name of Philetairus (in Genitive case) was identified on several newly-found sling bullets, which are believed to have belonged to the troops of the Pergamon ruler bearing the same name.

In the course of the examination and the study of the special literature we were greatly surprised to find out that the two names we have identified, were among those on the sling bullets excavated at Olynthus in the Chalkidiki Peninsula and published by D. Robinson 70 years ago (Robinson 1941, 418 – 438, pl. 130 – 134) – positioned and inscribed in the same way at that (Robinson 1941, 422, No. 2177, Pl. CXXX; Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202,). D. Robinson is explicit in his conclusion that the names Archedamus, Hipponicus, Archias, Anaxander and Cleoboulos inscribed on the greater part of the sling bullets in Genitive (with Archias – in Nominative) were actually names of military commanders of Philip II of Macedon, who had participated ahead of their troops in the siege and the take over of Olynthus in 349/348 BC (Robinson 1941, 418 – 438, pl. 130 – 134).

There are 14 sling bullets among the marked items from Olynthus, which, according to D. Robinson display the name of Philip II himself – in Genitive, with symmetrically situated evenly balanced letters on both sides of

от обратната страна е изобразен връх на копие (Robinson 1941, No. 2228 – 2241). Впрочем няколко точно такива тежести с името Филип в генитив произхождат от района на Хасково и сега се съхраняват в Хасковския регионален исторически музей (Каталог от изложба в НБУ, 2010, 35 – 36, кат. № 80 и 81). Такива оловни тежести с името на Филип II са известни и от частни колекции в чужбина (Hellmann 1982, No. 32 – 34). В частни колекции в чужбина се съхраняват и тежести с името на военачалника Хипоник (Empereur 1981, 560, No. 17, fig. 39; Hellmann 1982, No. 35).

И така, от почистените и разчетени екземпляри оловни тежести за прашка от обекта „Кози грамади“ категорично установихме, че две от имената съвпадат с имената на двама от военачалниците на Филип II, чийто военни контингенти, в това число и стрелци с прашки, са участвали при обсадата и превземането на Олинт. Това са Анаксандър (᾿Ανάξανδρος) (Robinson 1941, 422, No. 2177, Pl. CXXX) и Клеобул (Κλεόβουλος) (Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202 – 2216, Pl. CXXXI). Още Д. Робинсън е изказал мнението, че въпреки неспоменаването от античните автори точно на тези две лица при описанието на различните военни кампании на македонския владетел Филип II, все пак може да се смята, че това са били негови военачалници (Robinson 1941, 429). Впрочем от срещащите се имена върху оловните тежести за прашка от Олинт, единствено това на военачалника Хипоник е споменато от Демостен (Demosth., Phil. III, 58) като изпратен от самия Филип II с конкретна задача във връзка с размирици на о-в Евбея, начело на войскова част, съставена от хиляда човека (Robinson 1941, 426). А за надписаните оловни тежести с началните 3 или 4 букви от името Архедамос, открити при Олинт, Д. Робинсън смята, че е възможно да става въпрос за военачалника на Филип II, убит при свада от самия владетел, което изрично е споменато от Клавдий Елиан (Robinson 1941, 422). К. Фос смята, че по принцип имената върху такива оловни тежести са имената на самите командири на отрядите от стрелци с прашки

each bullet – ΦΙΛΙ ΠΠΟΥ; an exception is one bullet marked with a retrograde name on one side only – the other side showing the image of a spear-head (Robinson 1941, No. 2228 – 2241). Incidentally, some similar bullets bearing the name of Philip II in Genitive originate from the Haskovo area and are now kept in the Regional Museum of History in Haskovo (Catalogue of an exhibition in the NBU, 2010, 35 – 36, cat. ns. 80 and 81). Such sling bullets with the name of Philip II are familiar from some private collections (Hellmann 1982, No. 32 – 34). Bullets bearing the name of commander Hipponicus are also known in private collections (Empereur 1981, 560, No. 17, fig. 39; Hellmann 1982, No. 35).

So, the analysis of the cleared and deciphered examples of the sling bullets found in the *Kozi Gramadi* site indicates categorically that two names cast on them coincide with the names of two of Philip II's commanders, whose military units, including slingers, took part in the siege and capture of Olynthus. These are Anaxander (᾿Ανάξανδρος) (Robinson 1941, 422, No. 2177, Pl. CXXX) and Cleoboulos (Κλεόβουλος) (Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202 – 2216, Pl. CXXXI). In D. Robinson's opinion, although the ancient authors did not mention Anaxander and Cleoboulos in their accounts of the many war campaigns launched by the Macedonian ruler Philip II, those two men could still be considered his commanders (Robinson 1941, 429). Actually, the only name among those cast onto the Olynthus sling bullets that Demosthenes mentions is that of Hipponicus (Demosth., Phil. III, 58) sent by Philip II himself to the island of Euboea at the head of a military unit of a thousand soldiers on a mission caused by the instability and turbulence there (Robinson 1941, 426). As to the initial 3 or 4 letters of the name Archedamus cast onto the sling bullets found in Olynthus, D. Robinson thinks that the name may have possibly belonged to a general of Philip II's, killed in a quarrel by the ruler himself, an event explicи затова повечето от тях не са били споменати от античните автори (Foss 1975, 28).

Трябва да отбележим изрично, че Д. Робинсън е представил в своя каталог името Анаксандър като изписано по следния начин – върху едната част: ΑΝΑ, а върху другата – ΞΑΝΔΡΟ (Robinson 1941, 422, No. 2177). От представената на неговото табло (Robinson 1941, Pl. CXXX, No. 2177 – Fig. 5 тук) много добра илюстрация обаче се вижда, че върху обратната страна на оловната тежест са изписани само три големи букви ΞΑΝ и на практика липсва място за повече букви с такава големина. Така че можем да сме категорични, че разглежданите тук от нас оловни тежести за прашка с името Анаксандър са абсолютно идентични по форма, размер, тегло и начин на изписване с всъщност единствената идентифицирана такава тежест от Олинт. Съществува малка вероятност върху обратната страна на тези тежести втората част от името Анаксандър да е изписано на два реда като ΞΑΝ | ΔΡΟΥ, но това не е сигурно поради недобрата запазеност и на разглежданите тук от нас оловни тежести за прашка с това име. Освен това Д. Робинсън е представил името Клеобул като изписано от двете страни на тежестите по следния начин: ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟ (Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202 – 2216, Pl. CXXXI) – без краен юпсилон. При прегледа от нас и при представянето на тежестите с името Клеобул тук в каталога, ние смятаме, че поне върху няколко от тях, върху втората им страна, се вижда изписан и краен юпсилон (Υ), така че името е изписано изцяло във формата си за родителен падеж – ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΥ, която отдавна е наложена вече за тази епоха – от около началото на IV век пр. Хр. и е нормално да се среща след средата на IV в. пр. Хр. за имената по второ склонение, завършващи на -ος (виж например илюстрациите на кат. № 16 и 56 тук). Увереност за това ни дава и начинът на изписване на имената на македонския владетел Филип II и на неговия известен военачалник Хипоник върху споменатите вече оловни тежести от Олинт.

itly mentioned by Claudius Aelianus (Robinson 1941, 422). C. Foss thinks that the names on such sling bullets principally belong to the commanders of the slingers' units which might explain why most of those names did not occur in the ancient authors' works (Foss 1975, 28).

We should note here that D. Robinson catalogued the name Anaxander as cast on the bullets in the following way – ΑΝΑ on the one side and ΞΑΝΔΡΟ on the other (Robinson 1941, 422, No. 2177). A very qualitative illustration from the table in his work (Robinson 1941, Pl. CXXX, No. 2177 – Fig. 5 here), however, shows that the reverse side of the sling bullet is marked solely by the three large letters ΞΑΝ; practically, there is no space enough for more letters of the same size. Because of this circumstance we are fairly convinced that the sling bullets with the name of Anaxander analyzed in the present work are absolutely identical by shape, size, weight and style of lettering the only identified so far example of comparable sling bullets from Olynthus. There is a little probability, that on the reverse side of these sling bullets the second part of the name Anaxander had been written in two lines as ΞΑΝ | ΔΡΟΥ, but it is not certain – because of the poor preservation of the sling bullets with that name here discussed. As to the name of Cleoboulos displayed on both sides of the bullets, D. Robinson reads it in this way: ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟ (Robinson 1941, 427 – 428, No. 2202 – 2216, Pl. CXXXI) – i.e. with missing Y (upsilon) at the end. The close examination of the sling bullets with the name Cleoboulos documented in the catalogue below indicates that at least on several of the items, i.e. on their reverse side, a final upsilon (Υ) is clearly seen, so in our opinion, the name is represented in its full Genitive form – ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΥ – a form, which was used for a long time – since about the beginning of the 4th century BC – for the second declension of names ending in –ος (for example, see illustrations Fig. 6 b and

При тази изключително интересна констатация – да се открият оловни тежести за прашка, надписани с имената на военачалници, свързани с два доста отдалечени района на водене на военни действия в древността – все пак трябва да бъдат направени по-предпазливи изводи. Тъй като се знае, че Олинт е бил превзет през 348 година, но обсадата му е продължила няколко месеца и за толкова дълга обсада очевидно са били взети специални мерки от страна на Филип II неговата войска да има необходимия брой оръжейни запаси. От страна на обсадените в Олинт също е имало стрелба с прашки. Намерените оловни тежести, носещи съкратено изписано името на жителите на Олинт са достатъчно красноречиви (Robinson 1941, 430 – 431). Освен това Д. Робинсън и неговият екип са открили по време на разкопките и един глинен калъп – запазена е само едната му половина, в една от сградите в самия град (Robinson 1941, 420, fig. 23), което показва, че жителите на Олинт са отливали оловни тежести за прашки и по време на самата обсада.

Най-вероятно и всяка войскова част, отправила се на поход, е носела със себе си в обоза калъпи и олово в достатъчно количество, за да може да се произведат толкова тежести, колкото са необходими, докато даден противник бъде победен или поне тактическата мисия на стрелците с прашки бъде изпълнена успешно.

Но дали споменатите двама военачалници, чиито имена фигурират върху разглежданите тук от нас тежести, са участвали лично и при воденето на военните действия в Тракия в района на тракийската владетелска резиденция в подножието на връх Кози грамади – днес от дистанцията на времето все пак трудно можем да сме категорични. Ако върху тежестите за прашки са изписани имената всъщност на предводителите само на отрядите с прашкари, това е напълно допустимо и почти сигурно. Но ако имената са на по-висши военачалници, може да се предположи, че тези оловни тежести са били произведени в по-голямо количество при обсадата на Олинт, като след това са

10 b in our catalogue). Our suggestion is supported by the manner in which the names of the Macedonian ruler Philip II and his eminent general Hipponicus were represented on the sling bullets from Olynthus.

This extremely interesting finale – to find out sling bullets marked with the names of war commanders who had operated in two rather distant areas of ancient war campaigns – needs a more careful and well-thought out approach concerning the conclusion making. As is historically attested, Olynthus was captured in 348 after a siege of several months – obviously, Philip II had taken adequate steps to provide his troops with the indispensable war equipment and resource compulsory for such a long siege. No doubt the besieged in Olynthus also used slings, a fact attested eloquently by the discovered sling bullets bearing the abbreviated appellation of the habitants of Olynthus (Robinson 1941, 430 – 431). Besides, during the archaeological excavations D. Robinson and his team uncovered in a building inside the city a clay mould, just one half of which had survived (Robinson 1941, 420, fig. 23), a circumstance indicating that the citizens of Olynthus cast sling bullets *in situ* while under siege.

Most probably, each military unit on the march was equipped with moulds and lead in sufficient amounts to ensure the indispensable quantity of sling bullets till the enemy was defeated or at least the slingers' tactical mission was successfully completed.

The remoteness of the events prevents us from the explicit answer to the question whether or not the two above-mentioned commanders whose names are on the sling bullets under discussion had personally participated in the military operations in Thrace and in the actions here in the area of the Thracian rulers' residence at the foot of *Kozi Gramadi*. And yet, if the names cast onto the sling bullets were actually the names of the persons in charge of slinger units – then we may admit and be fairly sure they had participated in person. In case these names belonged to commanders of

били използвани и при други военни действия и в други райони, като на дадена войскова част, вероятно и не твърде голяма, е предоставено известно количество от тези надписани тежести, като в случая те са били употребени при обсадата и превземането на резиденцията в югоизточното подножие на Кози грамади. Дали същите военачалници, действали при обсадата на Олинт на Халкидическия полуостров са участвали лично и при военните действия в района на Кози грамади, трудно може да се каже. При всички случаи едно е сигурно – военната част, обстрелвала обекта в подножието на връх Кози грамади, е била македонска военна част, изпратена там лично от македонския владетел Филип II при един от походите му в Тракия или срещу войскова част на Аматок или срещу военен контингент на Терес II, със сигурност след обсадата на Олинт, в годините между 347 – 342/1 г. пр. Хр.

Доколкото ни е известно за първи път се установява наличие на еднакво надписани оловни тежести, използвани при военни действия в две доста отдалечени едно от друго места, при това едното е в Гърция, а другото в земите на древна Тракия. Освен това направата и използването на тежестите при Олинт в Гърция са абсолютно точно датирани – в 349/348 г. пр. Хр., което позволява да се прецизира и използването им в земите на Тракия. Както бе казано по-горе, това може да се е случило в годините между 347 и 342/1 г. пр. Хр.

Освен това смятаме, че при почистването на откритите досега оловни тежести от Кози грамади може да се разчетат още и други имена. Разнообразие от имена може да се появи и ако се открият още надписани оловни тежести за прашка при бъдещите разкопки на одриската резиденция и нейната непосредствена околност в подножието на върха Кози грамади.

Като имаме предвид, че мощността и военните успехи на армията на Филип II са добре известни и отдавна доказани, то е нормално редица негови военачалници да

higher rank, we could suggest then that the sling bullets had been cast in larger amount at the siege of Olynthus and were afterwards used for operations in other places – evidently a certain war unit – probably not too big – was supplied with some quantity of these inscribed bullets – in our case they were used in the siege and take-over of the residence at the south-eastern foot of *Kozi Gramadi*. Whether the same war commanders operating at the siege of Olynthus in Chalkidiki participated personally in the military events in the region of *Kozi Gramadi* is difficult to say. In any case, we are sure that the military unit shooting at the residence in *Kozi Gramadi* was a Macedonian unit sent there personally by the Macedonian ruler Philip II during one of his campaigns in Thrace – either against some unit of Amatocus or against a military contingent of Teres II – definitely after the siege of Olynthus – between 347 – 342/1 BC.

As far as we know, this is the first time when sling bullets inscribed in the same way emerged in two areas of war campaigns rather remote from each other – one in Greece and the other in the territories of Thrace. Besides, the time when the sling bullets from Olynthus in Greece were produced and employed is established with absolute precision – 349/348 BC, a circumstance which allows the time when they were used in the Thracian lands to be specified with greater accuracy. As was already suggested, it might have occurred in the years between 347 and 342/1 BC.

We also think that after all unearthed sling bullets from *Kozi Gramadi* site have been cleaned other readable names will possibly emerge on the surface. A variety of names is also probable if more inscribed sling bullets are found in the course of future excavations on the site of the Odrysian residence and the immediate surroundings at the foot of *Kozi Gramadi*.

Having in mind that the power and the military victories of Philip II's army are well-са оцелявали в тежки битки и да са участвали в много военни походи в продължение на години. Дори има предположения, че някои от станалите известни генерали по време на походите на Александър Велики, като Архиас например (Empereur 1981, 557, No.6, fig. 33), всъщност са започнали своята военна кариера на служба още при Филип II. Заради всичко казано досега по отношение на характера и ролята на надписаните оловни тежести за прашка, все пак смятаме, че не е изключено споменатите двама военачалници да са участвали лично както в самото нападение над тракийската резиденция в Кози грамади, така и в други сражения на територията на древна Тракия по време на походите на македонския владетел Филип II срещу тракийските владетели Аматок, Терес II и Керсеблепт, и при превземането на Дронгилон, Мастейра, Кабиле и Филипополис. Тези походи са били най-интензивни и съкрушителни за тракийските владетели Терес II и Керсеблепт в годините 342 – 341 г. пр. Хр.

По-конкретни и по-значителни изводи във връзка с трасирането на походите на македонския владетел Филип II в Тракия могат да бъдат направени след разчитането на повече екземпляри, открити и на други места в днешна България, които се съхраняват във фондовете на някои регионални музеи и които биха могли категорично да се датират по времето на Филип II. Това ще е една бъдеща задача на авторите на настоящата статия.

Тук представяме каталог на оловните тежести за прашка, които са с разчетени имена (Обр. 1 – Обр. 17):

known and established beyond doubt, it is natural to admit that some of his war commanders had survived in the heavy battles and in the course of many years participated in a number of war campaigns. There are even suggestions that some of the generals who gained fame in the campaigns of Alexander the Great – like Archias for instance (Empereur 1981, 557, No.6, fig. 33) – had actually begun their military career in service of his father Philip II. Judging by all that was said concerning the nature and the function of the inscribed sling bullets, we do not eliminate the option the two mentioned war commanders to have participated personally both in that very assault against the Thracian residence on *Kozi Gramadi* and in other military actions in the territory of ancient Thrace during Philip II of Macedon's campaigns against the Thracian rulers Amatocus, Teres II and Kersebleptes and in the capture of Drongilon, Masteira, Kabyle and Philippopolis. These military campaigns were most intensive and smashing to the Thracian rulers Teres II and Kersebleptes in the years 342 – 341 BC.

More precise and significant conclusions concerning the route of Philip II of Macedon's war operations in Thrace will be possible after the analysis of more inscribed sling bullets discovered in different places in Bulgaria and categorically attributed to the reign of Philip II. As certain number of sling bullets are kept in the collections of some regional museums,their examination and study is a perspective target of the authors of this article.

Below is the catalogue of the sling bullets with identified names (Fig. 1 – Fig. 17).

КАТАЛОГ

1. тегло 25,05 гр; дължина 2,3 см; широчина 1,2 см (Обр. 1 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥΛΟΥ

2. тегло 26,40 гр; дължина 2,4 см; широчина 1,3 см (Обр. 2 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥΛΟΥ

3. тегло 29,38 гр; дължина 2,5 см; широчина 1,4 см (Обр. 3 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥΛ[ΟΥ]

4. тегло 21,95 гр; дължина 2,2 см; широчина 1,3 см (Обр. 4 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥΛ[ΟΥ]

5. тегло 28,34 гр; дължина 2,6 см; широчина 1,2 см (Обр. 5 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥΛΟΥ

6. тегло 29,22 гр; дължина 2,6 см; широчина 1,4 см (Обр. 6 а, б).
Л: ΚΛΕΟ
О: ΒΟΥ[ΛΟΥ]

7. тегло 27,16 гр; дължина 2,1 см; широчина 1,4 см (Обр. 7 а, б).
Л: ΑΝΑ
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

8. тегло 23,15 гр; дължина 2,3 см; широчина 1,4 см (Обр. 8 а, б).
Л: ΑΝΑ
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

CATALOGUE

1. Weight 25,05 g; length 2,3 cm; width of 1,2 cm (Fig. 1 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥΛΟΥ

2. Weight 26,40 g; length 2,4 cm; width 1,3 cm (Fig. 2 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥΛΟΥ

3. Weight 29,38 g; length 2,5 cm; width 1,4 cm (Fig. 3 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥΛ[ΟΥ]

4. Weight of 21,95 g; length 2,2 cm; width 1,3 cm (Fig. 4 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥΛ[ΟΥ]

5. Weight 28,34 g; length 2,6 cm; width 1,2 cm (Fig. 5 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥΛΟΥ

6. Weight 29,22 g; length 2,6 cm; width 1,4 cm (Fig. 6 a, b).
Obv.: ΚΛΕΟ
Rev.: ΒΟΥ[ΛΟΥ]

7. Weight 27,16 g; length 2,1 cm; width 1,4 cm (Fig. 7 a, b).
Obv.: ΑΝΑ
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

8. Weight 23,15 g; length 2,3 cm; width 1,4 cm (Fig. 8 a, b).
Obv.: ΑΝΑ
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

9. тегло 24,07 гр; дължина 2,2 см; широчина 1,4 см (Обр. 9 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

10. тегло 24,07 гр; дължина 2,5 см; широчина 1,4 см (Обр. 10 а, б).
Л: ANA
О: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

11.тегло 24,81 гр; дължина 2,2 см; широчина 1,3 см (Обр. 11 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

12. тегло 26,85 гр; дължина 2,6 см; широчина 1,3 см (Обр. 12 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

13. тегло 24,81 гр.;дължина 2,2 см; широчина 1,3 см (Обр. 13 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

14. тегло 30,17 гр; дължина 2,7 см; широчина 1,4 см (Обр. 14 а, б).
Л: ANA
О: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

15. тегло 29,29 гр; дължина 2,4 см; широчина 1,4 см (Обр. 15 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

16. тегло 28,43 гр; дължина 2,4 см; широчина 1,3 см (Обр. 16 а, б).
Л: ANA
О: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

17. тегло 30,32 гр; дължина 2,3 см; широчина 1,5 см (Обр. 17 а, б).
Л: ANA
О: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

9. Weight 24,07 g; length 2,2 cm; width 1,4 cm (Fig. 9 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

10. Weight 24,07 g; length 2,5 cm; width 1,4 cm (Fig. 10 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

11. Weight 24,81 g; length 2,2 cm; width 1,3 cm (Fig. 11 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

12. Weight 26,85 g; length 2,6 cm; width 1,3 cm (Fig. 12 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

13. Weight 24,81 g; length 2,2 cm, width 1,3 cm (Fig. 13 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

14. Weight 30,17 g; length 2,7 cm; width 1,4 cm (Fig. 14 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

15. Weight, 29,29 g; length 2,4 cm; width 1,4 cm (Fig. 15 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

16. Weight 28,43 g; length 2,4 cm, width 1,3 cm (Fig. 16 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: [Ξ]ΑΝ [ΔΡΟΥ]

17. Weight 30,32 g; length 2,3 cm; width 1,5 cm (Fig. 17 a, b).
Obv.: ANA
Rev.: ΞΑΝ [ΔΡΟΥ]

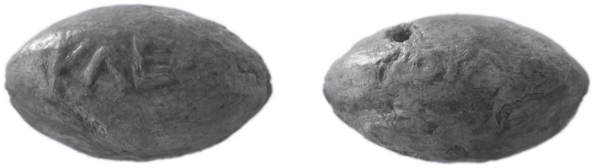

1

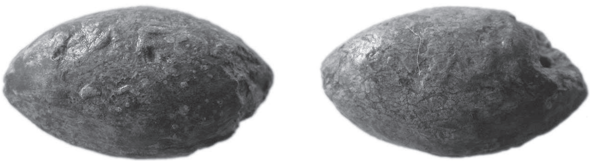

2

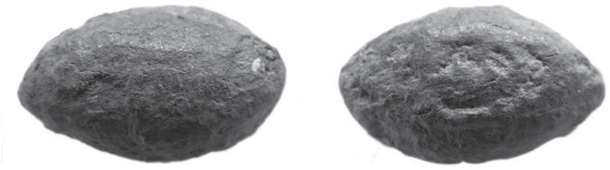

3

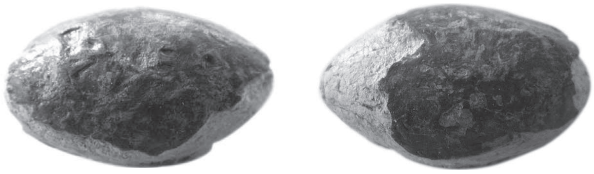

4

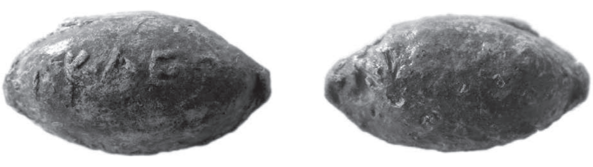

5

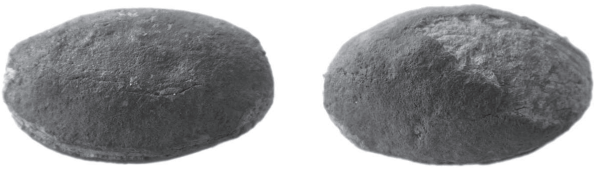

6

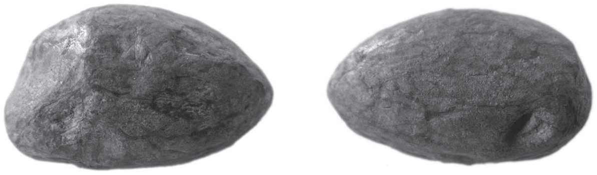

7

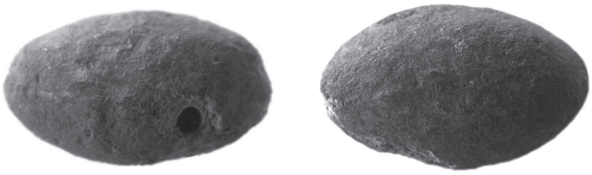

8

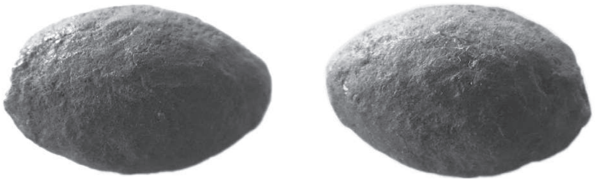

9

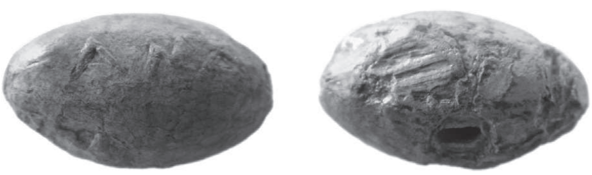

10

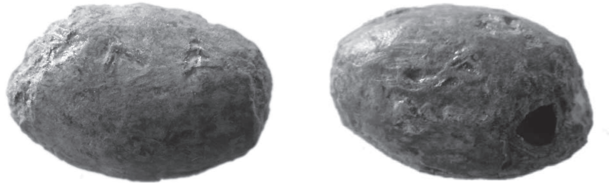

11

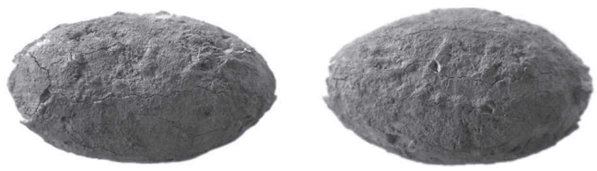

12

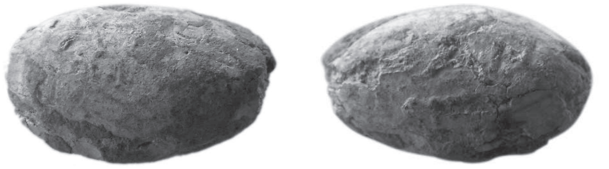

13

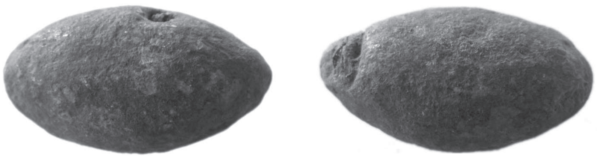

14

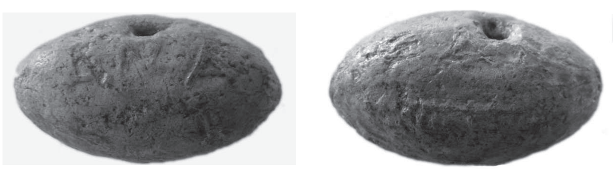

15

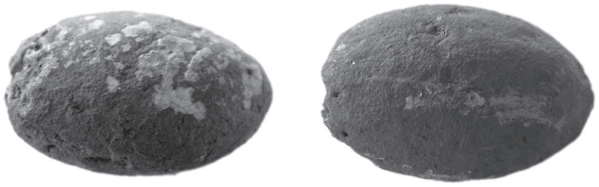

16

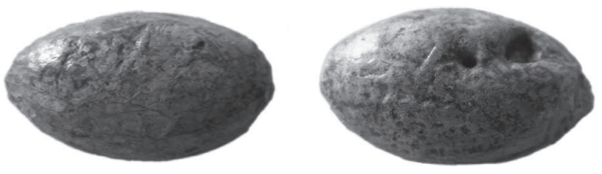

17

5.

Битова керамика на ръка от резиденция в подножието на връх Кози грамади

Венета Ханджийска-Янкулова

Най-масовият материал от проучванията на обекта в подножието на връх Кози грамади – керамиката, се характеризира с висока степен на фрагментираност. Прави впечатление наличието на по-голямо количество фрагменти от съдове на ръка в сравнение с тези на колело, включително импортите (тара и чернофирнисова керамика). Въпреки това не може да се твърди със сигурност, че съдовете на ръка са повече – големите им размери, предполагат по-голям брой фрагменти при счупване.

В настоящия анализ са включени примери от проучванията през 2010 г.[1], като повечето са от контексти датирани в късната желязна епоха, разкрити в пространството около входа на укрепената площ (Виж Гл. III, 1). Единични са съдовете открити в близост до монументалната сграда, като от този участък произхождат вече публикувани материали (Христов 2005, 57 – 67)[2]. Отделно са разгледани фрагменти, отличаващи се със своята украса, според която се отнасят към ранната желязна епоха. Те се

---

[1] Благодаря на ръководителя на проучванията д-р Ив. Христов за възможността да обработя и да публикувам материалите.

[2] В публикацията на проучванията от 2005 г. местната керамика е представена само графично, без описание и анализ (Христов 2005, 57-67). Поради това, доколкото е възможно, коментар за примерите на съдове правени на ръка ще бъде включен в настоящия текст.

Handmade local ceramics from the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak

Veneta Handzhiyska-Yankulova

The most abundant material from the investigation of the site at the foot of Kozi Gramadi Peak – the ceramics – is highly fragmented. It is striking that the majority of the sherds belong to handmade vessels rather than to ceramics thrown on a potter's wheel. This also applies to the imported ones – tare and black-glazed ceramics. Yet, it is not reasonable to claim that the handmade vessels were more, as their large size presuppose a greater number of sherds when broken.

Ceramic examples from the investigations carried out in 2010[1] are included in the study here presented. Most of them were discovered from an area around the entrance of the fortified site and came from contexts dated in the Late Iron Age (See Ch. III, 1). Single vessels were found close to monumental building. Materials already published also came form this area (Христов 2005, 57 – 67).[2] Fragments that can be distinguished by their decoration, откриват в долните пластове, смесени с по-късни материали в долните пластове, както и в депозити от преди изграждането на укрепителната система.

---

[1] I would like to express my gratitude to Dr. Ivan Hristov, who led the investigation team and made it possible for me the possibility work on and publish these materials.

[2] The local ceramics in the published studies concerning the investigations carried out in 2005 was presented graphically only, without description and analysis (Христов 2005, 57-67). Thus, a commentary on examples of these handmade vessels will be included in the here presented text as much as possible.

Състоянието на керамиката дава ограничени възможности за възстановяване на по-цели форми. На този етап са налице четири почти цели съда, няколко позволяват да се направи само графична възстановка, а от повечето има отделни фрагменти. Въпреки високата степен на фрагментираност, повечето примери се отличават с остри ръбове, което свидетелства за откриването им в близост до мястото на счупване.

Технологични характеристики[3]

За керамиката правена на ръка е използвана предимно глина с ниска концентрация на слюда. Като опоснител към тестото е добавен кварцов пясък. Последният е в голямо количество единствено при гърнетата, докато при съдовете от групите на трапезните и хранилищата е по-малко. Първичното формуване е изцяло на ръка, като при някои има данни за използването на въртяща се поставка (кат. №9, 13). Особен случай представлява разлатата купа с профилирано устие (кат. №5). Издаденият ѝ навън ръб е оформен, чрез допълнително долепяне на глинена лента, като повърхността предварително е била огрубена за по-добро сцепление.

Повечето от съдовете се отличават с излъскана, но матова външна повърхност, а вътрешната е добре загладена. Оцветяването на повърхностите им е неравномерно, основно в нюанси на кафявото (кафяв, бежов, червено-кафяв, сиво-кафяв). Преобладават примерите с нееднакъв цвят на лома вследствие на изпичането – тъмно ядро (кафяво или черно) и по-светли ръбове (бежови, червено-кафяви, светлокафяви). Не

which refer them to the Early Iron Age, will be considered separately. These were found mixed with materials from later epochs in the low strata, as well as in deposits predating the fortification system.

The condition of the ceramics gives limited possibilities for a fuller restoration of the shapes. For now, we have four almost whole vessels and several, the shape of which allows graphical restoration. However, there are only single fragments from the majority. Despite the highly fragmented state of the ceramics as a whole, most of the examples show sharp edges at the brakes. This is an evidence that they were found close to the place they had been broken.

Technological characteristics[3]

Clays with low concentrations of mica were predominantly used in the make of ceramics by hand. Quartz sand was added as a temper to the paste. The former is in large quantities in the pots only, while the quantity of sand is smaller in the tableware and storage vessels. The initial shaping was done entirely by hand, but there are some signs that lead to the suggestion that a rotating stand had been used (Cat. nos. 9, 13). The case of the flat bowl with a profiled rim (Cat. no. 5) is peculiar. The projecting outwards rim was shaped by pasting of an additional clay band, at that, the surface had firstly been roughed for a better sticking together.

Most of the vessels are distinguished by burnished but mat surface, while the IS is smoothed well. The coloring of their surfaces is not even, generally in hews of brown (brown, beige, red-brown, grey-brown). The examples that show uneven color at the brake due to the baking conditions: dark core (brown or black) and lighter edges (beige, red-brown, light brown). Those showing even dark color at the brake are not few, and only one vessel shows light color at the brake.

---

[3] Анализът на технологичните характеристики се отнася до цялата керамика правена на ръка, открита при проучванията през 2010 г., а не само до представените в каталога примери.

[3] The analysis of the technological characteristics refers to all handmade ceramics discovered during the investigations carried out in 2010 and not only to the examples given in the Catalogue.

са малко и тези с равномерен тъмен лом, а само един съд се отличава със светъл.

Характеристиките на глинената суровина, от която са изработени съдовете на ръка, предполагат използването на един източник (или няколко близки), който се отличава с ниска концентрация на слюда (Виж Гл. III, 7). Същият показател е засвидетелстван и при керамиката от ранната желязна епоха и късната античност от същия обект. Добавянето на различно количество пясък към глиненото тесто, в зависимост от функцията на съдовете, издава по-напреднала степен на развитие на традиционното грънчарство. Подобна диференциация е характерна най-вече за елинистическата епоха, но първите ѝ прояви са още от около средата на IV в пр. Хр. (Ханджийска 2007, 6). Освен това, предимно ръчното формуване и използването на въртяща се поставка само в единични случаи (кат. №9, 13), маркира точно прехода между двата варианта на технологията, който се извършва по същото време (Ханджийска 2007, 21). Неравномерното, предимно по-тъмно оцветяване на лома и повърхностите на съдовете свидетелства за откритото им печене, без използването на специални съоръжения за целта.

Форми

Примерите от групата на **трапезната керамика** са малко (Обр. 1). Тя е представена почти изцяло от паници (кат. №1, 2) и купи (кат. №3, 4). ***Паниците*** са с форма, която се среща през цялата втора половина на I хил. пр. Хр. и наследява традиция още от ранната желязна епоха. Малкият фрагмент от съда с кат. №1 не дава сигурни индикации за наличието на релефни елементи, каквито има при втората паница (кат. №2). Фрагменти от същата форма са открити и при проучването на монументалната сграда (Христов 2006, 63, Обр. 26).

Вариантът на разлатите паници с дъговидни дръжки и плоски кръгли пъпки се появява най-рано около средата на IV в. пр. Хр. и е разпространен през ранната елинистическа епоха (Ханджийска 2007, 15). Съдът (кат. №2) има аналогии сред ма-

The characteristics of the clay raw material of which the handmade vessels were produced lead to the suggestion that one and the same deposit (or several close) of low in mica clay was used (See Ch. III, 7)). This same indicator is evidenced both in the ceramics from the Early Iron Age and those from the Late Antiquity in this site. The adding of different quantities of sand to the clay paste depending on the vessel's function comes from the higher level of development of the traditional craft of the potter. Similar differentiation is characteristic mostly for the Hellenistic epoch, but its first manifestations are as early as in the 4th century BC (Ханджийска 2007, 6). More, the predominant shaping by hand and the use of a rotating stand in single cases only (Cat. nos. 9, 13), both precisely mark the transition between the two variants of technology which happened at that time too (Ханджийска 2007, 21). The uneven, mostly dark color of both the ceramic body at brakes and of the surfaces of the vessels, is an evidence that they were fired in the open, without the use of any special construction.

Shapes

The examples from the group of the **tableware** are few (Fig. 1). It is represented mostly by dishes (Cat. nos. 1, 2) and bowls (Cat. nos. 3, 4). The ***dishes*** are of a shape that is found throughout the second half of the first millennium BC, and inherits a tradition as early as from the Early Iron Age. The small sherd of the vessel Cat. no. 1 do not show reliable indication for the existence of elements in relief, like the ones on the second dish (Cat. no. 2). Sherds of vessels of the same shape were also found in the investigation of monumental building (Христов 2006, 63, Fig. 26).

The variant of flat dishes with arc-like handles and flat round buds appeared towards the mid 4th century BC earliest, and hade been distributed in Early Hellenistic times (Ханджийска 2007, 15). Vessel Cat. no. 2 has analogies among the materials from the sanctuary

териалите от светилището при с. Малко Търново[4] – в депозити от втората половина на IV в. пр. Хр. и Пловдив – сред материалите от жилище от първата половина на III в. пр. Хр. (Ханджийска 2009, 81, Обр. I.3)

Сред керамичния репертоар на ръка се откроява присъствието единствено на ***дълбоките купи*** (кат. №3, 4). Те също са представени с два варианта – с дъговидни дръжки и с хоризонтален пояс от насечки. Типът се появява през късната желязна епоха и е характерен най-вече за V и IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 15). Разглежданите съдове отново имат аналогии сред материалите от ямните светилища при с. Малко Търново и в м. Двора, като те се откриват в депозити най-късно до около средата на IV в. пр. Хр. Подобни са познати и в Североизточна Тракия (Мирчев 1962, табл. XI 4(6); XXI 1(21); Василчин 2000, 95, № 226), където се срещат заедно с местна сива керамики на колело, а датировката им не е прецизирана и също е най-общо в рамките на V–IV в. пр. Хр.

Прави впечатление, че по принцип широко използваните в домакинството средно дълбоки купи не се откриват сред разпознаваемите примери от обекта в подножието на връх Кози грамади. Към такива биха могли да принадлежат част от фрагментите намерени в контекста на монументалната сграда при проучванията през 2005 г. (Христов 2006, 63, Обр. 26). Ако това е така, техните характеристики (форма и украса), ги поставят в рамките най-общо на V и IV в. пр. Хр.[5]

Към трапезната керамика може да се причисли и ***разлатата купа*** с профили-

near the village of Malko Trunovo[4], in deposits from the second half of the 4th century BC, and among the materials from a dwelling from the first half of the 3rd century BC in Plovdiv (Ханджийска 2009, 81, Ill. I.3).

Only the presence of the ***deep bowls*** stands out among the ceramic repertoire (Cat. nos. 3, 4). They are also represented in two variants: with arc-like handles and with a horizontal band of cuts. The type appeared during the Late Iron Age and was characteristic most of all for the 5th and 4th centuries BC (Ханджийска 2007, 15). The vessels considered again find their analogies among the materials from the pit-sanctuaries near the village of Malko Trunovo and the locality of Dvora. They are found in deposits that date from the mid 4th century latest. Similar are also known from Northeast Thrace (Мирчев 1962, Plates XI 4(6), XXI 1(21); Василчин 2000, 95, no. 226), where they appear together with local, thrown on a potter's wheel, grey ceramics. Their dating is also not precise but falls most generally in the frames of the 5th – 4th centuries BC.

It is interesting that no sample of the principally widely used in the household bowls of medium depth was found among the distinguishable examples from the site at the foot of Kozi Gramadi Peak. Part of the sherds found in the context of monumental building during the investigations in 2005 might belong to bowls of medium depth (Христов 2006, 63, Ill. 26). If so, their characteristics (shape and decoration) will place them most generally in the 5th – 4th centuries BC.[5]

The ***flat bowl*** with profiled rim (Cat. no. 5) may also be attached to the group of the рано устие (кат. №5), която е нехарактерна форма за традиционното грънчарство. В случая вероятно става въпрос за имитация на съд на колело – лекане с отстъп за капак. Аналогичен е и случаят с малката ***трапезна амфорка*** (кат. №7), чийто профил от друга страна е близък до този на каните правени на ръка през класическата епоха. И двата съда нямат познати аналогии сред репертоара от форми на ръка.

---

[4] Материалите от ямните светилища при с. Малко Търново, в местността Двора при Раднево и в местността Селището при Полски Градец не са публикувани. Керамиката на ръка от тези обекти е включена в дисертацията на автора на настоящата статия. Изказвам благодарност на ръководителите на проучванията доц. д-р М. Тонкова и гл. ас. д-р К. Ников.

[5] За хронологията на купите виж Ханджийска 2007, 15.

[4] The materials from the pit-sanctuaries near the village of Malko Turnovo, in the locality of Dvora near Radnevo and in the locality of Selishteto near Polski Gradets, has not yet been published. The handmade ceramics from these sites is included in the dissertation work of the author of this paper. I would like to express by gratitude to the leading scholars in the investigations: Dr. M. Tonkova and Dr. K. Nikov.

[5] For the bowl's chronology, see Ханджийска 2007, 15.

Групата на **кухненската керамика** (Обр. 2) като цяло е по-добре представена. Освен включените в каталога примери, които дават една представителна извадка на по-запазените съдове, фрагменти от гърнета се откриват във всички контексти на обекта. Към тази група принадлежат и единствените два цели съда (кат. № 8, 10).

Към категорията на ***малките гърнета*** се причислява съдът с кат. № 8. Въпреки наличието на вертикална дръжка, големите му размери и разположената непосредствено под устието релефна лента, изключват възможността той да е служел като чаша. Съдът има точни аналогии сред материалите от светилищата при с. Малко Търново и в местността Старото селище при Раднево (Савантинов 1997, Обр. 10 а), като примерите са от контексти, които се датират в първата половина на IV в. пр. Хр. Вероятно от същото време са аналогични съдове от некрополите при Кюлевча (Дремсизова-Нелчинова 1966, Обр. 8.) и Браничево (Дремсизова-Нелчинова 1962, Обр. 8. 2).

Средните гърнета са представени от един графично възстановен пример (кат. №9). Съдът е с издължена цилиндрична форма и издути стени – характеристики, които го датират в ранната елинистическа епоха. Паралели откриваме сред материалите от Севтополис (Чичикова 1984, 20 – 23), Кабиле (Ханджийска 2006, 112, 117–118) и Филипопол (Ханджийска 2009, 76, Обр. II).

Не може да се каже кога точно се появява формата, но липсата ѝ сред многобройните материали от депозитите в ямните светилища при с. Малко Търново, м. Двора и м. Старото селище, които датират до

tableware. This shape is not a characteristic one for the traditional pottery-making. In this case, there is some question whether it is an imitation of a vessel thrown on a potter's wheel – lekanis with a provision for a lid. The case of the small ***table amphora*** (Cat. no. 7) is identical. Its profile is close to that of the handmade jugs during the Classical epoch. There are no known analogies among the repertoire of the shapes made by hand for both vessels.

As a whole, the group of the **cooking ware** is represented well (Fig. 2). Apart from the examples included in the Catalogue, which give a representative excerpt of the more preserves vessels, pot sherds were found in all contexts of the site. The only two wholly preserved vessels also belong to this group (Cat. nos. 8, 10).

Vessel Cat. no. 8 belongs to the category of the ***small pots***. In spite of the vertical handle, its size and the band in relief situated right next to the rim discount the possibility that it had served as a cup. The vessel has exact analogies among the materials from the sanctuaries neat the village of Malko Turnovo and in the locality of Staroto Selishte near Radnevo (Савантинов 1997, Fig. 10a). These are from contexts dated in the first half of the 4th century BC. The analogical vessels from the necropoleis near Kyulevcha (Дремсизова-Нелчинова 1966, Fig. 8) and Branichevo (Дремсизова-Нелчинова 1962, Fig. 8.2) came probably from the same date.

The ***medium sized pots*** are represented by one graphically restored example (Cat. no.9). The vessel has elongated, cylindrical shape and bulging walls – characteristics that date it in the Early Hellenistic Age. We find parallels among the materials from Seuthopolis (Чичикова 1984, 20 – 23), Kabyle (Ханджийска 2006, 112, 117 – 118) and Philippopolis (Ханджийска 2009, 76, Fig. II).

The precise date for the appearance of this shape cannot be fixed, but its absence among the numerous materials from the deposits in the pit-sanctuaries near the village of Malko Trunovo, in the locality of Dvora and in the

средата на IV в. пр. Хр., я поставя след тази дата. Многобройните аналогии категорично я определят като характерна за ранната елинистическа епоха, вероятно поне до края III в. пр. Хр.

Към ***големите гърнета*** могат да се причислят повече примери, които принадлежат към два типа – с конусовидна форма и прави стени (кат. №11, 12) и с конусовидна форма и заоблени стени (кат. №10). И двата се срещат във варианта им с хоризонтална релефна лента и отново са характерни найобщо за класическата епоха, като произхода на първия се търси още в ранната желязна епоха (Ханджийска 2007, 17). Най-късните примери на гърнета с конусовидна форма са от депозити от средата на IV в. пр. Хр. от ямните светилища в м. Селището при Полски Градец и при с. Малко Търново. Аналогични на гърнетата със заоблени стени се срещат в Североизточна Тракия, също така в контексти от V – първата половина на IV в. пр. Хр. (Мирчев 1962, XXVII 5(36); Дремсизова-Нелчинова 1967, 67, табл. I; Василчин 2005, XV № 372).

Хранилищата (Обр. 3) са засвидетелствани само с един графично възстановим съд (кат. №13) и част от устието на друг (кат. №14), като и двата принадлежат на една форма – цилиндрични с издути в средата на тялото и заоблени стени. От подобните им по форма гърнета ги отличава заравненото и удебелено устие, предназначено за поставяне на капак, както и липсата на релефна лента и по-равномерно излъсканата им повърхност. Последната характеристика, както и затворената форма на съдовете ги определят като хранилища за течности. Типът има аналогии сред материалите от Кабиле, датирани в средата на III в. пр. Хр. (Ханджийска 2006, 114, 120). Формата е засвидетелствана и по-рано – още от началото на V в. пр. Хр., но във варианта ѝ с разположени в средата на тялото дръжки, се среща след средата на IV в. пр. Хр.

Към групата на **керамиката със специално предназначение,** от разпознаваемия материал от проучванията през 2010 г.,

locality of Staroto Selishte, which are dated up to the mid 4th century BC, places it beyond this date. The numerous analogies define it categorically as characteristic for the Early Hellenistic times, probably at least to the late 3rd century BC.

More examples may fall into the group of the ***large pots***. They belong to two types: of conical shape and straight walls (Cat. nos. 11, 12) and of conical shape and rounded walls (Cat. no. 10). Both types are found in their variant with a horizontal band in relief, and again are characteristic most generally for the Classical Epoch, but the origin of the first one should be sought on an earlier date, sometime in the Early Iron Age (Ханджийска 2007, 17). The latest examples of pots of conical shape came from deposits from the mid 4th century BC from the pit-sanctuaries in the locality of Selishteto near Polski Gradets and near the village of Malko Trunovo. Analogies of the pots with rounded walls are to be found in Northeast Thrace, as well as in contexts from the 5th century BC – first half of the 4th century BC (Мирчев 1962, XXVII; Дремсизова-Нелчинова 1967, 67, Plate I; Василчин 2005, XV no. 372).

Storage vessels (Fig. 3) are represented by one only graphically restorable vessel (Cat. no. 13) and by a fragment of the mouth of another (Cat. no. 14). They both belong to one and the same shape: cylindrical with a bulging in the middle body and rounded walls. They differ from the similar in shape pots by the plane and thickened rim, thus prepared to receive a lid, as well as by the lack of a band in relief and by the more regularly burnished surface. The later feature, as well as the closed shape of the vessels, defines them as containers for liquids. The type has analogies among the materials from Kabyle, dated in the mid 3rd century BC (Ханджийска 2006, 114, 120). The shape is also evidenced in an earlier date – as early as in the early 5th century BC, however, it is to be found in its variant with handles situated in the middle of the body after the mid 4th century BC.

принадлежат само два съда и то от различни категории (Обр. 3) – един капак и един миниатюрен съд.

Капакът е дълбок, с конусовидна форма, като липсват запазени дръжки (кат. №15). Диаметърът му (25 см) предполага използването му за покриване на големи гърнета, средно дълбоки купи и хранилища за течности – съдове, които се използват и за съхраняване на продукти. Въпреки че долната хронологическа граница на съществуването на типа остава неясна, по отношение на горната, можем да кажем, че е около средата на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 19).

Миниатюрното съдче е имитация на средно дълбоките купи, във варианта им с хоризонтален пояс от насечки (кат. №6). Както беше отбелязано, откроява се липсата на тази, иначе популярна през класическата епоха форма, сред материалите от обекта при Кози грамади.

Керамиката на ръка от обекта при Кози грамади не се отличава с богата **украса** и разнообразни **релефни елементи**. При поголямата част от примерите последните са по-скоро с функционално предназначение – за по-лесно захващане и привързване – дъговидни дръжки при купите и паниците, пъпки и хоризонтални релефни ленти при гърнетата. Като украса може да се определи само хоризонталния пояс от насечки при купата с кат. № 3. Като цяло оформянето на релефните елементи ги определя като характерни най-общо за периода VI–IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 23).

Хронология и интерпретация

Сред керамичния репертоар на ръка от обекта в подножието на връх Кози грамади са представени повечето категории, характерни за тази технологична група през късната желязна епоха – гърнета с различни размери, хранилища, купи, паници. Всички тези съдове имат роля при приготвянето на храна, както и при нейното съхраняване. Тяхното наличие би могло да се използва като косвена индикация за съществуването на специални съоръжения за целта (огни-

Only two vessels from the identifiable material from the investigations in 2010, at that of different categories, represent the group of **ceramics of special use** (Fig. 3): a lid and a miniature vessel.

The ***lid*** is deep, conical in shape with no handles preserved (Cat. no. 15). Its diameter (25 cm) suggests that it had been used to cover large pots, bowls of medium depth or containers for liquids – vessels that had also been used to store provisions. Although the lower chronological limit of the existence of this type remains obscure, we may say that the upper limit is on a date around the mid 4th century BC (Ханджийска 2007, 19).

The ***miniature vessel*** is an imitation of the bowls of medium depth in their variant with a horizontal band of cuts (Cat, no. 16). As already noted, the lack of this otherwise popular in Classical times shape among the materials from the Kozi Gramadi site stands out.

The handmade ceramics from the site of Kozi Gramadi is not distinguishable by its rich **decoration** and miscellaneous **elements in relief**. The latter are sooner of functional purpose – for an easier grip and tying: arclike handles with the bowls and dished, buds and horizontal bands in relief with the pots. Only the horizontal band with cuts on the bowl Cat. no.3 may be considered as a decoration. As a whole, the forming of the elements in relief defines them as characteristic most generally for the period 6th – 4th centuries BC (Ханджийска 2007, 23).

Chronology and interpretation

Most categories that are characteristic for this technological group during the Late Iron Age – pots of various sizes, storage vessels, bowls, and dishes – are represented among the handmade ceramic repertoire from the site at the foot of Kozi Gramadi Peak. All these vessels had their function in the preparation and storage of food. Their presence may be an indirect indication for the existence of special constructions – hearths – that have not been

ща), каквито все още не са открити на територията на обекта. От друга страна, прави впечатление липсата на по-малките съдове от групата на трапезната керамика – дълбоките паници и чашите, които са служили за пиене. Вероятно за тази цел е използвана керамиката на колело (Виж Гл. III, 6).

Като цяло може да се каже, че броят на съдовете правени на ръка от досега проучените участъци, е сравнително малък и предполага използването им в един относително кратък хронологически отрязък. Формалните характеристики на съдовете и техните аналогии ги поставят най-общо в периода V – IV в. пр. Хр. Датировката на някои от тях обаче може да бъде ограничена в рамките на първата половина (кат. №8) и дори около и след средата на IV в. пр. Хр. (кат. №2, 13). За сега само един пример носи типичните характеристики на формите разпространени през ранната елинистическа епоха (кат. №9).

На този етап на проучвания не може да се каже кога точно става трансформацията от гърнета с конусовидна към такива с цилиндрична форма. Това до голяма степен се дължи на малкото депозити (или неразпознаването им), които да се датират около средата на IV в. пр. Хр., както и на това, че процесът не е бил повсеместен и едновременен навсякъде. Все пак, съдийки по останалите материали, открити в същия контекст (кат. №2, 4, 13), повечето от които се датират най-рано в средата на IV в. пр. Хр., в случая може би имаме свидетелство за един от най-ранните примери на цилиндрични гърнета с издути стени (кат. № 9). Самия депозит (К/79) като цяло би могъл да се постави в рамките на третата четвърт на IV в. пр. Хр., като се има предвид, че това е най-късната възможна дата за купата с кат. №4.

Като косвен хронологически индикатор за датирането на керамиката на ръка от обекта при Кози грамади преди края на IV в. пр. Хр., може да се разглежда липсата на висящи релефни ленти и езичести дръжки.

found yet on the territory of the site. On the other hand, striking is the lack of the smaller vessels from the group of the tableware: the deep bowls and the drinking cups. The thrown on a potter's wheel ceramics was probably used for this purpose (See Ch. III, 6).

As a whole, it may be said that the number of the handmade vessels from the areas studied so far is relatively small and presumes their use for one relatively short chronological period. The formal characteristics of the vessels and their analogies place them most generally in the period between the 5th and 4th centuries BC. However, the dating of some of them may be limited in the frames of the first half (Cat. no. 8) and even around or close after mid 4th century BC (Cat nos. 2, 13). Only one example so far bears the typical features of the shapes distributed in the Early Hellenistic Age (Cat. no. 9).

It is difficult to precisely define at this stage of the investigations the date of the transformation from conical in shape pots to cylindrical in shape ones. This is due to a greater extent both to the few deposits discovered so far (or their lack of identification) that date from about mid 4th century BC, and to the fact that the process had not been all along the line and synchronous. However, we may have in this case an earliest witness of a cylindrical pot with bulging walls (№9), judging by the rest of materials found in the same context (Cat. nos. 2, 4, 13), most of which date from mid 4th century BC at earliest. Deposit K/79 itself may be placed as a whole in the frames of the third quarter of the 4th century BC.

The lack of hanging bands in relief and of tongue-like handles may be considered as an indirect chronological indicator for the dating of the handmade ceramics from the site of Kozi Gramadi before the end of the 4th century BC.

Керамика от ранната желязна епоха.

Сред керамиката на ръка, особено в подълбоките пластове, се откриват и фрагменти от съдове, които могат да се отнесат към ранната желязна епоха (Обр. 4). Те са с малки размери и не дават ясна представа за формите. Разпознават се съдове от трапезната керамика – чаши (кат. № 20), паници (кат. № 16), купи ? (кат. № 22, 23, 24), съдове с фуниевидно устие (кат. № 17) и от кухненската керамика (кат. № 18, 21), както и питоси (кат. № 25). Прави впечатление, че различните функционални групи са с почти еднакви технологични характеристики, които са идентични на тези на по-късната керамика на ръка. За формуването е използвано глинено тесто с малко слюда и с малко или средно количество предимно дребен кварцов пясък. Ломът е тъмен или неравномерно оцветен (тъмно ядро и по-светли ръбове). Повърхностите с в нюанси на кафявото и по-рядко в сиво, като са загладени или излъскани.

Наличният материал дава повече информация за украсата. Преобладава врязаната. Тя е представена основно от успоредни линии, които оформят пояси от висящи триъгълници (кат. № 22, 23, 24), както и от къси коси врязвания по ръба на устието (кат. № 16, 18). По-слабо е застъпена отпечатаната украса. На лице е един пример за S-овиден мотив, оформен със сравнително голям печат (кат. № 17). Запазен е и малък фрагмент с отпечатан шнур (кат. № 19). Два са и примерите за релефна украса, като в единия случай тя е съчетана с врязаната (кат. № 21, 23). От особен интерес е откриването на фрагмент от стена на питос с щампована украса – печат с правоъгълна форма, запълнен с геометрични мотиви (кат. № 25).

Особеностите на украсата поставят керамиката във втората фаза на РЖЕ, като част от примерите имат аналогии сред материалите от Малкото кале при Равадиново (Домарадски и др. 1992) и в местността Градището при с. Главан (Ников 1995). Възможност за датиране в малко по-тесен хронологически диапазон дава фрагментът от питос, който може да се отнесе след средата

Ceramics from the Early Iron Age

Sherds of vessels that may be referred to the Early Iron Age were found among the handmade ceramics, especially in the deeper strata (Fig. 4). These are smaller in size and do not give clear idea about the shapes. Vessels that belong to the tableware group are identifiable – cups (Cat. no. 20), dishes (Cat. no. 16), bowls ? (Cat. nos. 22, 23, 24) and vessels with a funnel-like mouth – as well as such belonging to the group of the cooking ware (Cat. nos. 18, 21) and pithoi (Cat. no. 25). It is striking that the various functional groups show almost identical technological characteristics that are identical with those of the later handmade ceramics. Clay paste with small amount of mica and small or medium quantity of predominantly fine-grained quartz sand had been used for their shaping. The brakes are dark or of uneven coloring (dark core and light surfaces). The surfaces show hews of brown and rarely of grey. They are either smoothed or burnished.

The material available gives more information about the decoration. The incised one predominates. It is represented mainly by parallel lines that form bands of hanging triangles (Cat. nos. 22, 23, 24), as well as of short cuts along the rim (Cat. nos. 16, 18). The stumped decoration is rarer. There is one example of an S-like motif, formed with a relatively large stamp (Cat. no. 17). A small fragment of a stamped rope (Cat. no. 19) has also preserved. Two are also the examples of decoration in relief, and in one of the cases it is combined with an incised decoration (Cat. nos. 21, 23). The discovered fragment of the wall of a pithos with a stamped decoration is of particular interest. It shows a rectangular stamp filled with geometric motifs (Cat. no. 25).

The particularities of the decoration place these ceramics in the second phase of the Early Iron Age and part of them finds their analogies among the materials from Malkoto Kale near Ravadinovo (Домарадски и др. 1992) and in the locality of Gradishteto near the village of Glavan (Ников 1995). The pithos sherd makes it possible to give a date in

на VIII–VI в. пр. Хр. (Ников 2000, 38). Тази датировка се подчертава и от откриването на фибула от същия период (Христов 2006, 57). На този етап на проучвания не е ясно с какви структури трябва да се свържат тези най-ранни материали.

Проучванията на керамичния комплекс от резиденцията в подножието на връх Кози грамади дава интересни резултати, макар и на базата на ограничен в количествено отношение материал. Налице е рядка възможност за датиране в сравнително тесни хронологически граници, а именно в третата четвърт на IV в. пр. Хр. Разкриването на целия комплекс от постройки и обработката на съпътстващите ги материали биха дали възможност за изясняване на някои от въпросите отнасящи се до осъществените около средата на IV в. пр. Хр. промени в традиционното керамично производство.

КАТАЛОГ

1. Фрагмент от **паница** ПР, с конусовидна форма и леко заоблени стени. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък с лош подбор. Лом – тъмно кафяво ядро и червено-кафяви ръбове. Внп/Втп – кафява, добре загладена. Ду – 22 см; Кв. C_8, К/30.

2. Фрагмент от **паница** ПР, с полусферична форма. Под ръба на устието – по две дъговидни дръжки и плоски кръгли пъпки – графична възстановка. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Двуделен лом – черна вътрешна и червено-кафява външна половина. Внп/Втп – кафява, неравномерно излъскана. Ду – 23 см; Кв. $П_9$, К/79.

3. Фрагмент от **дълбока купа** ПР, с конусовидна форма. Под устието – хоризонтален пояс от врязани насечки. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество кварцов пясък с лош подбор. Двуделен лом – черна вътрешна и червено-кафява външна половина. Внп/Втп – червено-кафява, излъскана. Ду – 18 см; Кв. P_9, К/75.

4. Фрагменти от устието и дъното на **дълбока купа** ПР – графична възстановка. Под ръба на устието – поне две дъговидни дръжки. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко

a shorter time period, as it may be referred to the mid 8th – 6th centuries BC (Ников 2000, 38). This dating is also confirmed by e fibula of the same period (Христов 2006, 57). It is not clear at this stage of investigation to what structures were related these early materials.

The study of the ceramic complex from the Residence at the foot of Kozi Gramadi Peak gives interesting results no matter of the fact that the material was limited in quantity. A rare opportunity to date the site in a relatively narrow chronological limits, namely in the third quarter of the 4th century BC, is presented. The exposure of the whole complex of buildings and the treatment of the accompanying materials would give opportunity to find the answers to some of the questions related to the changes in the traditional ceramic production about the middle of the 4th century BC.

CATALOGUE

1. Fragment from a HM **dish**, conical in shape with slightly rounded walls. Paste with a higher concentration of mica and a medium amount of poor sorted quartz sand. Brake – dark brown core and red-brown edges. OS/IS – brown, well-smoothed; DR – 22 cm; Sq. C_8, K/30.

2. Fragment from a HM **dish**, hemispheric in shape. Below rim – two arc-like handles and two flat, round buds – graphically restored. Paste with a low concentration of mica and a medium amount of quartz sand. Two-partite brake – black inner half and red-brown outer half. OS/IS – brown, unevenly burnished; DR – 23 cm; Sq. $П_9$, K/79.

3. Fragment from a HM **deep bowl**, conical in shape. Below rim – a horizontal band of cuts. Paste with medium concentration of mica and small amount of poor sorted quartz sand. Two-partite brake – black inner half and red-brown outer half. OS/IS – red-brown, burnished; DR– 18 cm; Sq. P_9, K/79.

4. Fragments from the rim and bottom of a HM **deep bowl** – graphical restoration. Below rim –at least two arc-like handles. Paste with a low concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – black core and ochre edges. OS/IS – dark beige,

количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – черно ядро и охрови ръбове. Внп/Втп – тъмно бежова, излъскана. Ду – 30 см, В – 27 см, Дд – 9 см; Кв. $П_9$, К/79.

5. Фрагмент от **разлата купа** ПР, с профилирано устие. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество кварцов пясък с лош подбор. Лом – тъмно кафяв. Внп/Втп – бежова, добре загладена и вероятно излъскана. Ду – 36 см; Кв. $С_9$.

6. **Миниатюрно съдче** ПР, имитация на купа. Под ръба на устието – хоризонтален пояс от врязани насечки. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Равномерен черен лом. Внп/Втп – сиво-кафяви, загладени. Ду – 4,5 см, В – 4 см, Дд – 2,7 см; Кв. $З_5$, К/56, 68, 61.

7. Фрагменти от **кана/амфора (?)** ПР. Запазена е едната дръжка, като срещу нея, под ръба на устието, личи горната основа на втората. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – кафяво ядро и керемидено червени ръбове. Внп/Втп – в нюанси на кафявото, загладени с рядка глина. Следи от вторично горене. Ду – 8 см, В – 15,5 см, Дд – 6 см; Кв. $З_5$, К/56, 68, 61.

8. **Малко гърне** ПР, с цилиндрична форма и издути стени, с една вертикална дръжка – реставрирано. Под ръба на устието – хоризонтална релефна лента с ямички и три овални пъпки. Поради реставрацията няма данни за тестото и лома. Внп/Втп – на сиви и розово-сиви петна, загладени и неравномерно излъскани. Ду – 14,5 см, В – 18,2 см, Дд – 10 см; Кв. $П_8$.

9. Фрагменти от **средно гърне** ПР, с цилиндрична форма и издути стени. Под устието – хоризонтална релефна лента с насечки и две/четири овални пъпки – графична възстановка. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество, предимно дребен кварцов пясък. Равномерен черен лом. Внп – кафяви и червено-кафяви петна, добре загладена, излъскана. Втп – черно-кафява, загладена. Ду – 16 см, В – 23,5 см, Дд – 8,5 см; Кв. $П_9$, К/79.

10. **Голямо гърне** ПР, с конусовидна форма и заоблени стени – реставрирано. Под ръба на устието – хоризонтална релефна лента с ямички и четири овални пъпки също с ямички. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Предимно равномерен кафяв лом. Внп/Втп – кафява с по-тъмни петна, загладена и излъскана. Ду – 26–29 см, В – 29,5 см, Дд – 12 см; Кв. $П_8$.

burnished; DR – 30 cm; DB – 9 cm; h. – 27 cm; Sq. $П_9$, K/79.

5. Fragment from a HM **flat bowl** with profiled rim. Paste with medium concentration of mica and small amount of poor sorted quartz sand. OS/IS – beige, well-smoothed and burnished probably. DR – 36 cm; Sq. C_9.

6. HM **miniature vessel**, imitation of a bowl. Below rim – a horizontal band of cuts. Paste with medium concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – evenly black. OS/IS – grey-brown, smoothed. DR – 4,5 cm; DB – 2,7 cm; h. – 4 cm; Sq. $З_5$, K/56, 68, 61.

7. Fragment from HM **jug/amphora** (?). One of the handles is preserved; the upper base of the second handle is discernible on the opposite side of the mouth. Paste with low concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – brown core and brick-red edges. OS/IS – hews of brown, smoothed with liquid clay. Traces of a secondary firing. DR – 8 cm; DB – 6 cm; h. – 15,5 cm; Sq. $З_5$, K/56, 68, 61.

8. HM **small pot**, cylindrical in shape, bulging walls, one vertical handle – restored. Below rim – a horizontal band in relief with pits and three oval buds. No data about paste and brake due to restoration. OS/IS – grey and grey-pinkish spots, smoothed and unevenly burnished. DR – 14,5 cm; DB – 10 cm; h. 10 cm; Sq. $П_8$.

9. Fragments from a HM **medium sized pot**, cylindrical in shape, with bulging walls. Below rim – a horizontal band in relief with cuts and two/four oval buds – graphically restored. Paste with medium concentration of mica and medium amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – evenly black. OS – brown and red-brown spots, smoothed well and burnished; IS-black-brown, smoothed. DR – 16 cm, DB – 8,5 cm; h. – 23,5 cm; Sq. $П_8$, K/70.

10. HM **large pot**, conical in shape, rounded walls – restored. Below rim – a horizontal band in relief with pits and four oval buds also with pits. Paste with low concentration of mica and large amount of quartz sand. Brake – predominantly with even brown color. OS/IS – brown with darker spots, smoothed and burnished. Diam. dim – 26 – 29 cm; DB – 12 cm; h. 29,5 cm; Sq. $П_8$.

11. Fragments from a HM **large pot**, conical in shape and rounded walls. Below rim – a horizontal band in relief adorned with cuts and two/four oval buds. Paste with low concentra-

11. Фрагменти от **голямо гърне** ПР, с конусовидна форма и заоблени стени. Под ръба на устието – хоризонтална релефна лента с насечки и две/четири овални пъпки. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Равномерен черен лом. Внп/Втп – кафява, загладена с рядка глина и излъскана. Ду – 32 см; Кв. Р$_9$, К/72.

12. Фрагменти от **голямо гърне/купа (?)** ПР, с конусовидна форма и заоблени стени. Под ръба на устието – хоризонтална релефна лента с насечки и две/четири овални пъпки. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – черно ядро и кафяви ръбове. Внп/Втп – тъмно бежова, неравномерно загладена. Кв. З$_8$, К/21.

13. Фрагменти от **хранилище** ПР, с цилиндрична форма и издути стени. В най-широката част на тялото две/четири издължени овални дръжки. Графична възстановка. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък с лош подбор. Лом – кафяво ядро и светло кафяви ръбове. Внп – тъмно и светло кафяви петна, загладена и излъскана. Втп – светло кафява, равномерно загладена с рядка глина. Ду – 18 см, В – 28,5 см, Дд – 10,5 см; Кв. П$_9$, К/79.

14. Фрагмент от устието на **хранилище** ПР, вероятно аналогично по форма на №13. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – охров, много ронлив. Внп/Втп – сиво-бежова, загладена и излъскана. Ду – 26 см; Кв. Р$_9$, К/78.

15. Фрагмент от **капак** ПР, с конусовидна форма. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – черно ядро, с тесни бежови ръбове. Внп/Втп – бежова, загладена. Ду – 25 см; Кв. Р$_8$, К/38.

16. Фрагмент от **паница** с конусовидна форма и заоблени стени. По външния ръб на устието неравномерно разположени врязани насечки. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – тъмнокафяво ядро, охров външ. ръб и червено-кафяв вътрешен. Внп – сиво-кафява, измита; Втп – червено-кафява, неравномерно излъскана. Кв. О$_9$, К/93.

17. Фрагмент от **съд с фуниевидно устие**. Под ръба на устието хоризонтален пояс от отпечатани есове. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Равномерен тъмно кафяв лом. Внп/Втп – сиво-черна, излъскана. Кв. С$_8$.

tion of mica and large amount of quartz sand. Brake – evenly black. OS/IS – brown. Smoothed with liquid clay and burnished. DR – 32 cm; Sq. P$_9$, K/72.

12. Fragments from a HM **large pot/bowl** (?), conical in shape, with rounded walls. Below rim – a horizontal band in relief adorned with cuts and two/four oval buds. Paste with low concentration of mica and large amount of quartz sand. Brake – black core and brown edges. OS/IS – dark beige, unevenly smoothed. Sq. Sq. З$_8$, K/21.

13. Fragment from a HM **storage vessel**, cylindrical in shape and bulging walls. Two/four elongated oval handles. Graphical reconstruction. Paste with low concentration of mica and medium amount of badly chosen quartz sand. Brake – brown core and light brown edges. OS – dark and light brown spots, smoothed and burnished; IS – light brown, evenly smoothed with liquid clay. DR – 18 cm; DB – 10,5 cm; h. – 28,5 cm; Sq. П$_9$, K/78.

14. Fragment from the mouth of a HM **storage vessel**, probably analogical in shape to no.13. Paste with low concentration of mica and medium amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – ochre, highly crumbling. OS/IS – grey-biege, smoothed and burnished. DR – 26 cm; Sq. P$_9$, K/78.

15. Fragment from a HM **lid**, conical in shape. Paste with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Brake – black core, narrow beige edges. OS/IS – beige, smoothed. DR – 25 cm; Sq. P$_8$, K/38.

16. Fragment from a HM **dish**, conical in shape and with rounded walls. The outer rim of the mouth is adorned with irregular cuts. Paste with medium concentration of mica and medium amount of quartz sand. Brake – dark brown core, ochre outer edge and red-brown inner edge. OS – grey-brown, washed; IS – red-brown, unevenly burnished. Sq. O$_9$, K/93.

17. Fragment from a HM **vessel with a funnel-like mouth**. Below rim – a horizontal band with stamped S-like ornaments. Paste with low concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained quartz sand. Brake – evenly brown. OS/IS – grey-black, burnished. Sq. C$_8$.

18. Fragment from the mouth of a pot. The rim of the mouth is adorned with cuts. Paste with a low concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained sand. Brake – dark

18. Фрагмент от устието на **гърне**. По ръба на устието врязани насечки. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – тъмно кафяво ядро и кафяви ръбове. Внп/Втп – тъмно бежови, загладени. Кв. С$_8$.

19. Фрагмент от устието на **купа (?)**. По ръба на устието врязана линия от отпечатан шнур. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Равномерен оранжево-кафяв лом. Внп/Втп – оранжево-кафяви, загладени. Кв. О$_9$, К/93.

20. Фрагмент от устие с вертикална дръжка от **чаша/кантарос**. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Равномерен черен лом. Внп/Втп – сиво-кафяви, излъскани. Ду–16 см; Кв. Р$_9$, К/84.

21. Фрагмент от **гърне**. Украса от хоризонтална и висяща релефна лента с ямички. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Равномерен черен лом. Внп/Втп – сиво-кафяви, загладени. Кв. Р$_8$, К/41.

22. Фрагмент от стена с украса от висящи триъгълници, оформени от врязани линии. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Равномерен кафяв лом. Внп/Втп – сиво-кафяви, загладени, Внп – излъскана. Кв. П$_9$, К/85.

23. Фрагмент от стена с украса от висящ триъгълник, оформен от врязани линии и хоризонтална релефна лента с насечки. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество кварцов пясък. Лом – кафяво ядро, оранжев външен ръб и черен вътрешен. Внп – оранжево-кафява, загладена; Втп – черна, загладена. Кв. О$_8$.

24. Фрагмент от стена с украса от висящи триъгълници, оформени от врязани линии. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – светло кафява външна и черна вътрешна половина. Внп – светло кафява, излъскана; Втп – черна, загладена. Кв. П$_9$, К/85.

25. Фрагмент от стена на **питос**. Запазен е ъгъл от правоъгълен печат с геометрична украса. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Равномерен червено-кафяв лом. Внп/Втп – червено-кафяви, загладени с рядка глина. Кв. С$_8$.

brown core and brown edges. OS/IS – dark beige, smoothed. Sq. C$_8$.

19. Fragment from the mouth of a bowl (?). An incised line of a stamped rope along the rim of the mouth. Paste with medium concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained sand. Brake – evenly orange-brown. OS/IS – orange-brown, smoothed. Sq. O$_9$, K/93.

20. Fragment from the mouth with a vertical handle from a HM **cup/kantharos**. Paste with medium concentration of mica and large amount of quartz sand. Brake – evenly black. OS/IS – grey-brown, burnished. DR – 16 cm; Sq. P$_9$, K/84.

21. Fragment from a HM **pot**. Decoration of a horizontal and hanging band in relief with pits. Paste with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Brake – evenly black. OS/IS – grey-brown, smoothed. Sq. P$_8$, K/41.

22. Fragment from a wall with decoration of hanging triangles formed by incised lines. Paste with a low concentration of mica and small amount of predominantly fine-grained sand. Brake – evenly brown. OS/IS – grey-brown, smoothed, OS – burnished, Sq. П$_9$, K/85.

23. Fragment from a wall decorated with a hanging triangle of incised lines and with a horizontal band in relief with cuts. Paste with low concentration of mica and small amount of quartz sand. Brake – brown core, orange outer edge and black inner edge. OS – orange-brown, smoothed; IS – black, smoothed. Sq. O$_8$.

24. Fragment from a wall decorated with a hanging triangle of incised lines. Paste with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Brake – light brown outer and black inner halves. OS – light brown, burnished; inner – black smoothed. Sq. П$_9$, K/85.

25. Fragment from the wall of a HM **pithos**. A preserved corner from a rectangular stamp with geometric decoration. Paste with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Brake – evenly red-brown. OS/IS – red-brown, smoother with liquid clay. Sq. O$_8$.

Съкращения:

ПР (правено на ръка)	HM (hand made)
Внп (външна повърхност)	OS (ouber surface)
Втп (вътрешна повърхност)	IS (inner surface)
Ду (диаметър на устието)	DR (diametar rim)
Дд (диаметър дъно)	DB (diametar bottom)

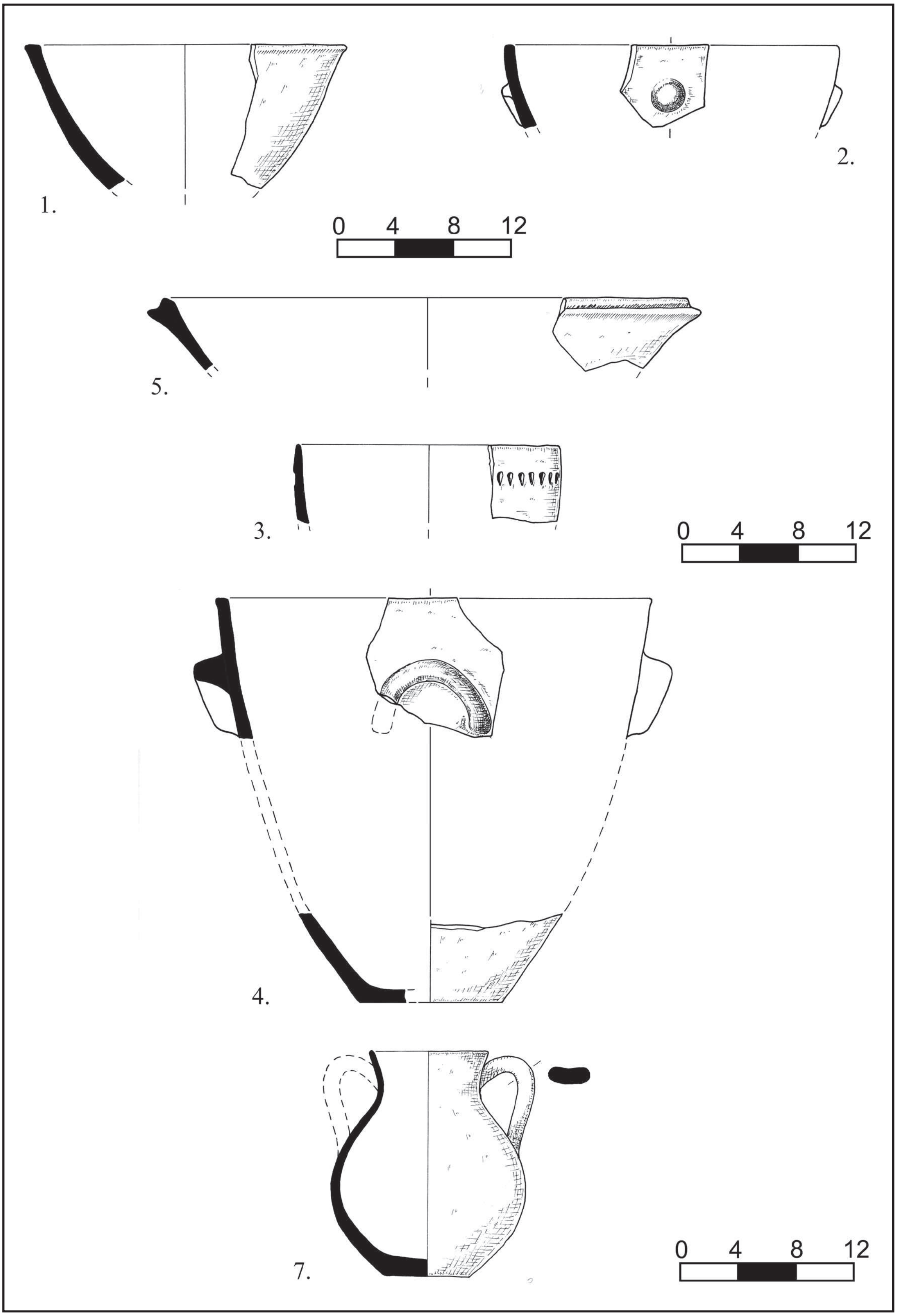
1.
2.
0 4 8 12
5.
3.
0 4 8 12
4.
7.
0 4 8 12

Обр. 1. Трапезна керамика
Fig. 1. Ceramic tableware

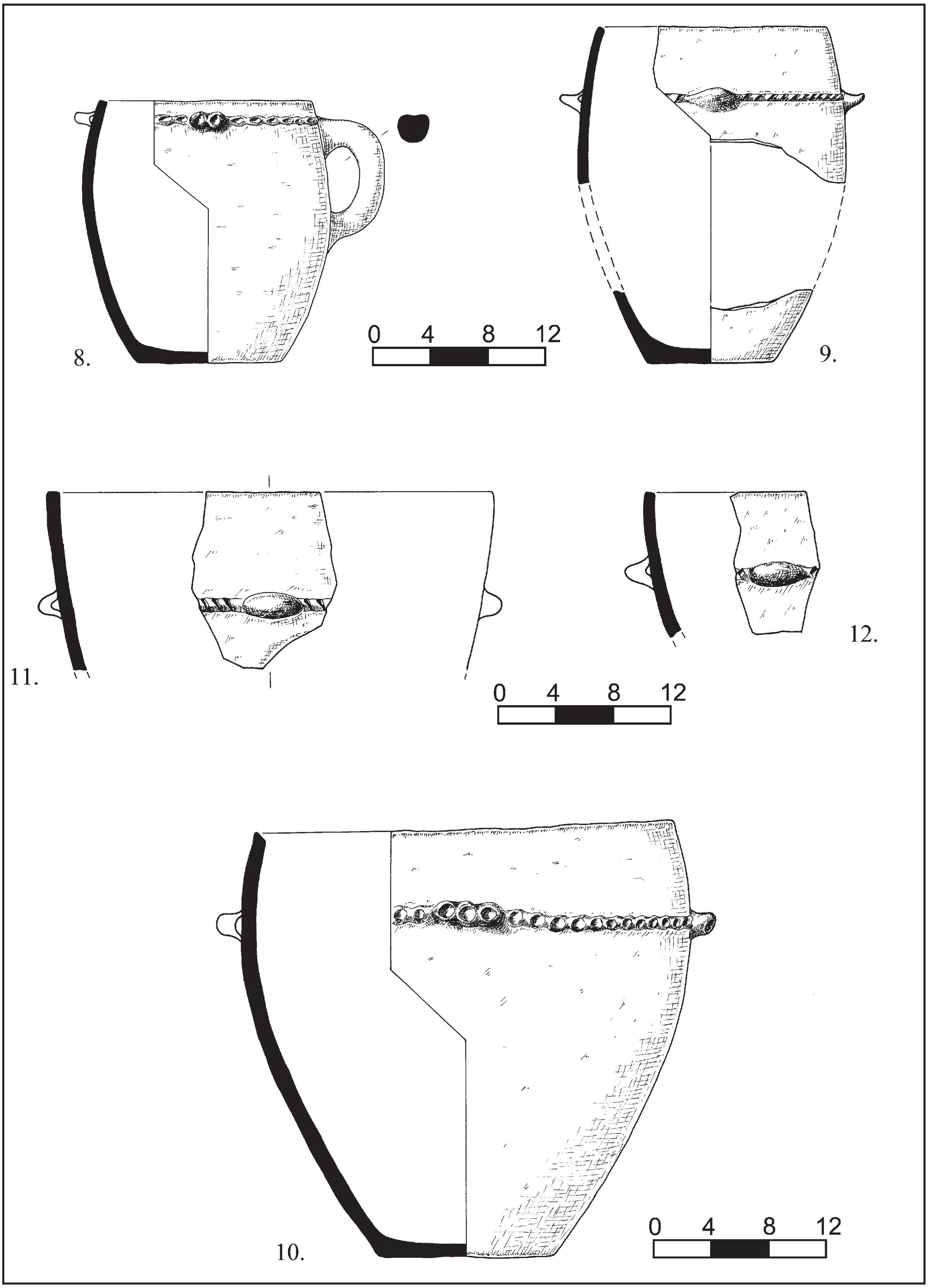
8.
0 4 8 12
9.
11.
12.
0 4 8 12
10.
0 4 8 12

Обр. 2. Кухненска керамика
Fig. 2. Ceramic kitchenware

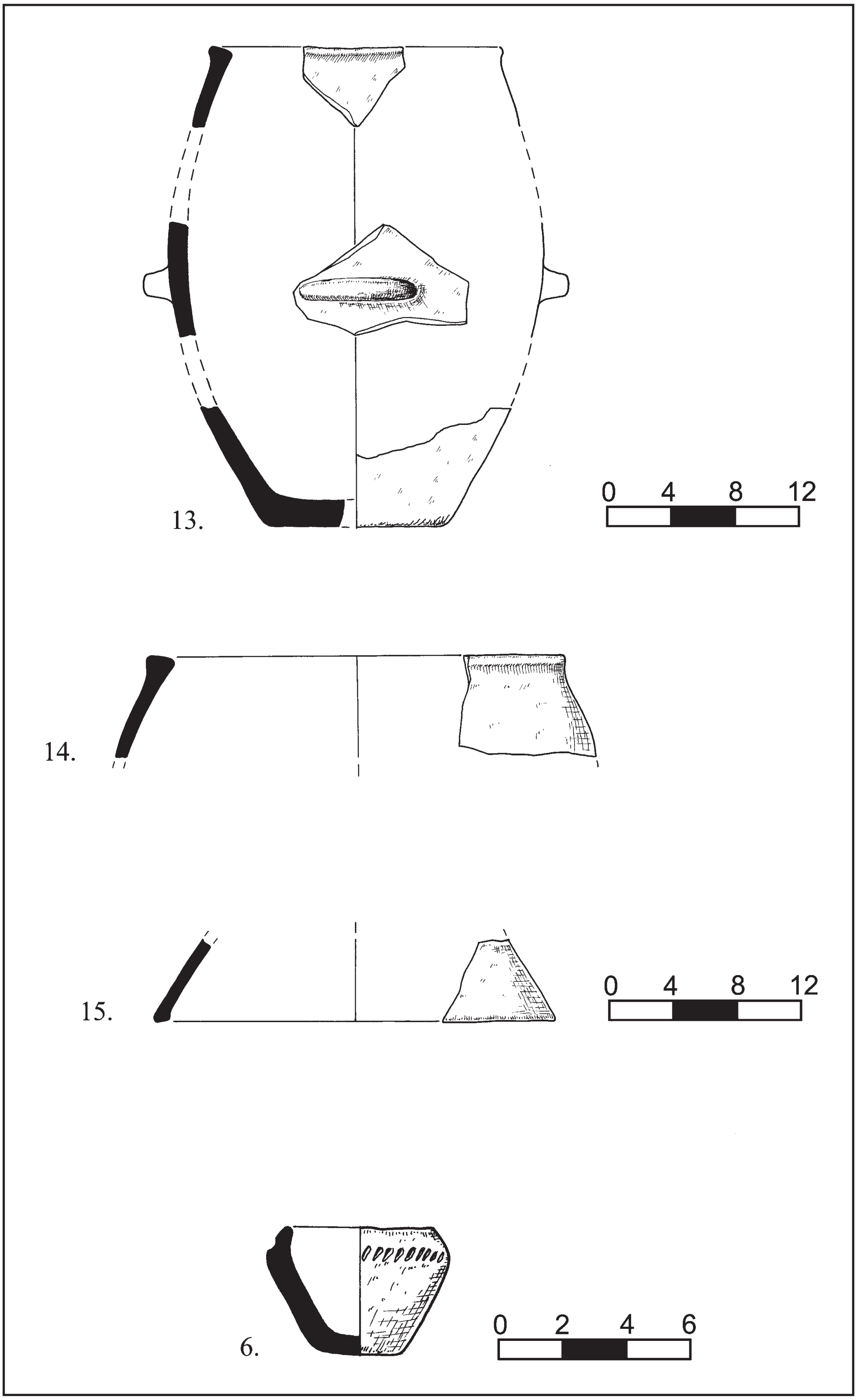
13.
0 4 8 12
14.
15.
0 4 8 12
6.
0 2 4 6

Обр. 3. Хранилища и керамика със специално предназначение
Fig. 3. Containers and ceramics of special purposes

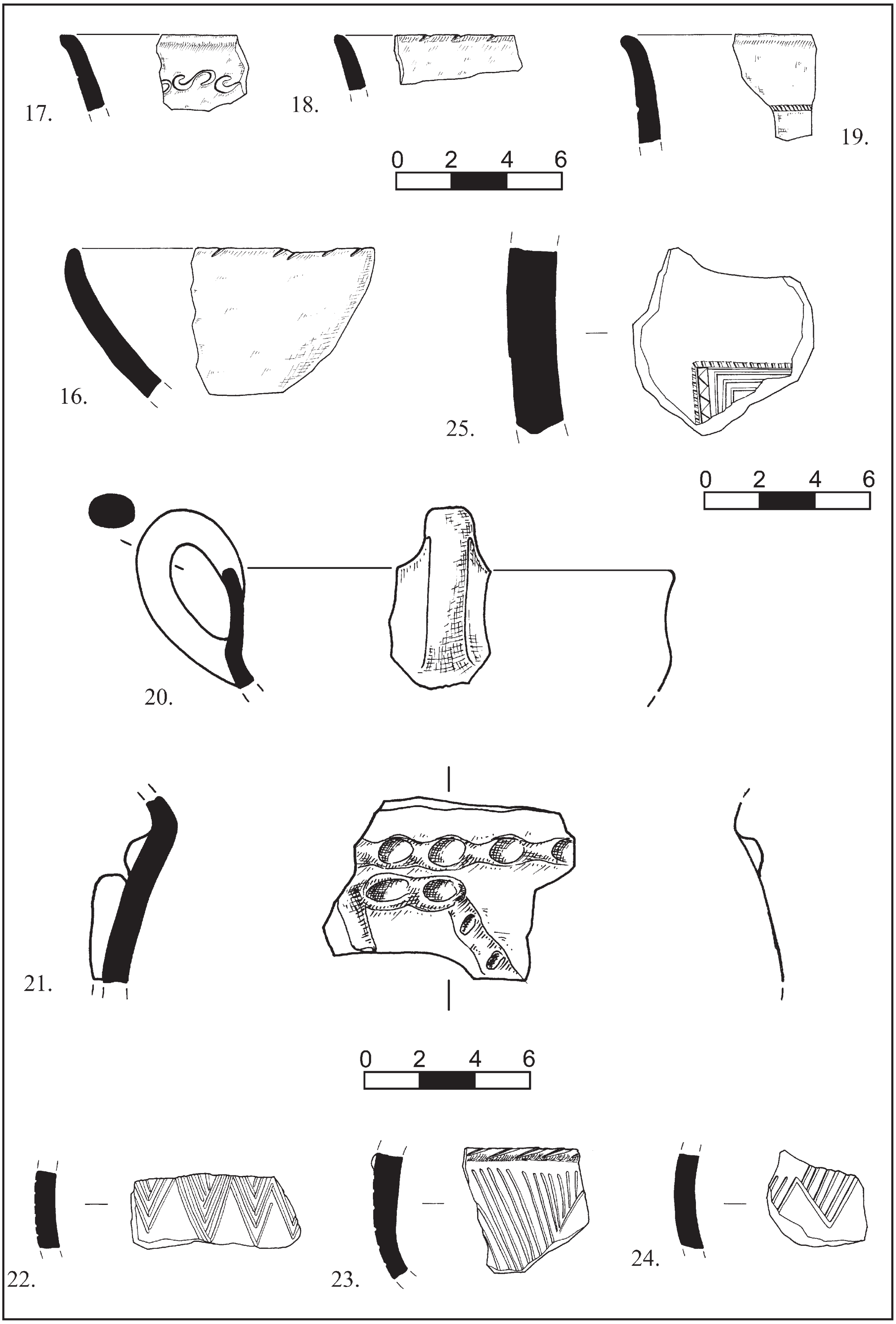
17.
18.
19.
0 2 4 6
16.
25.
0 2 4 6
20.
21.
0 2 4 6
22.
23.
24.

Обр. 4. Керамика от ранната желязна епоха
Fig. 4. Ceramics from the Early Iron Age

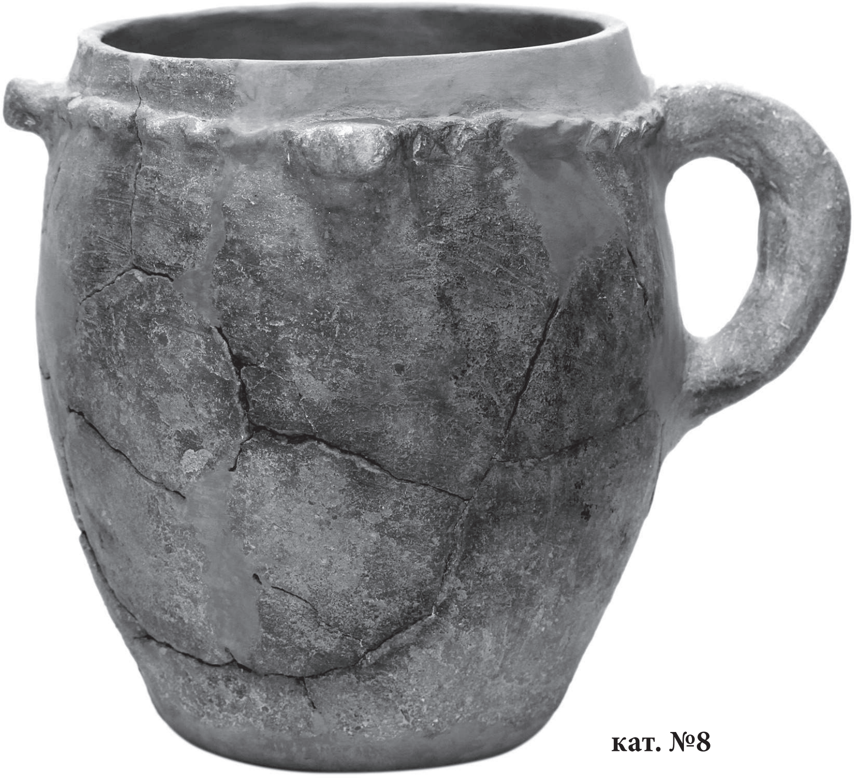

кат. №8

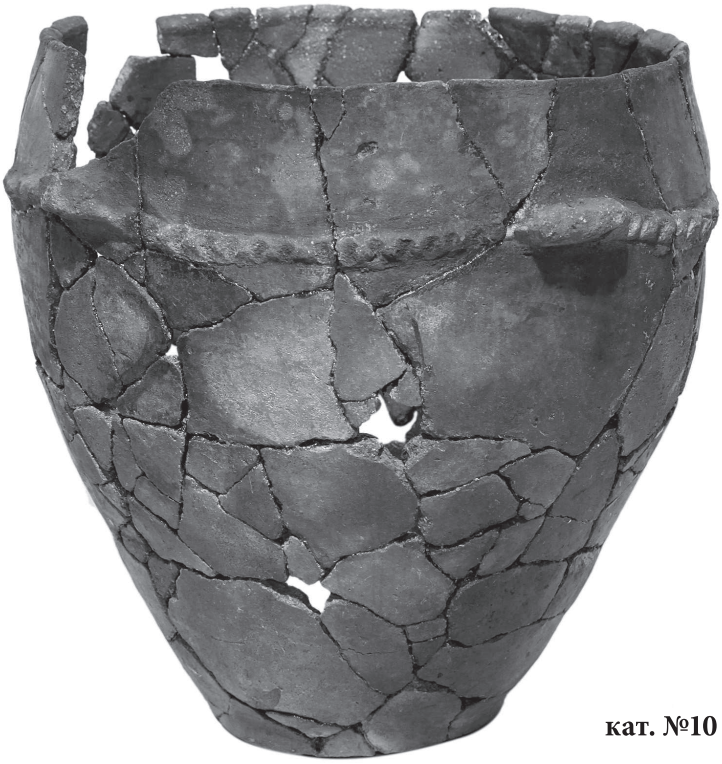

кат. №10

6.

Керамика работена на колело

Чавдар Цочев

Керамичният материал от обекта в м. „Кози грамади“ е открит в силно фрагментирано състояние и съдържа малко диагностични фрагменти. Поради тези причини настоящото представяне на керамиката правена на колело е ограничено до илюстриран каталог и кратък коментар.

Наборът от керамични съдове е типичен за епохата и региона: трапезни съдове, хранилища и транспортни амфори, от които количествено преобладават първите, а малкият брой фрагменти от последните намира логично обяснение в планинското разположение на обекта. Готварски съдове отсъстват в настоящия каталог, било то поради ограничеността на извадката, или защото за целта са предпочитани гърнета изработени на ръка.

Преобладаващата група от трапезна керамика е съставена от местни съдове с посредствено качество, между които тези, изпечени в редуцирана атмосфера, преобладават. Вносните фрагменти, покрити с черен фирнис, включват части от четири кантароса, блюдо и кратер (вероятно червенофигурен). Всички те са открити в горелия пласт над подовото ниво в монументалната сграда, което показва, че са били част от инвентара преди опожаряването ѝ. Фрагментите от кантароси №№ 4 и 5 имат профилирани устия – форма, която на Атинската агора се среща предимно в депозити, затворени преди края на 4 век пр. Хр. (Rotroff 1997, 85).

Сред разглежданата керамика има фрагменти от четири или пет транспортни амфори, между които една от о. Тасос

Wheelmade Pottery

Chavdar Tzochev

The ceramic material from the site in the locality of Kozi Gramadi was found in highly fragmented state and comprises only few diagnostic fragments. Thus, the presentation of the wheelmade pottery here is limited to an illustrated catalogue with a brief commentary.

The set of ceramic vessels is typical for the given period and region: tableware, storage vessels and transport amphorae. The quantity of the former is predominant, and the small number fragments from the latter finds its logical explanation in the mountainous location of the site. The lack of cooking wares in the present catalogue is either due to the small size of the sample studied, or to preference of handmade pots for this purpose.

The main group of tableware is composed of local vessels of mediocre quality, and the ones fired in a reduced atmosphere are predominant. The sherds of imported black-glazed vessels include fragments of four kantharoi, a Plate and a krater (probably a red-figure one). All these were found in the burned layer above the floor-level in the monumental building, which shows that they had been part of its equipment before the fire. The fragments of kantharoi nos. 4 and 5 show molded rims – a shape, which is found in the Athenian agora predominantly in deposits sealed before the end of the 4th century BC (Rotroff 1997, 85).

There are sherds from four or five transport amphorae among the fragments of the ceramics here considered. One of them came from the is-

(№ 30) и една от Хераклея Понтика (№ 32). Крачето от тасоската амфора има форма, която може да се датира най-късно в 20-те години на 4 век, но профилът е по-характерен за първата половина на века.[1]

На обекта е съществувал поне един питос (№ 33 – 34), както и няколко по-малки хранилища, изработени на грънчарско колело, части от чиито устия и дъна не са запазени.

Указание за хронологията на обекта, макар и предварително и подлежащо на бъдещи промени, е заключението, че сред керамиката правена на колело няма фрагменти, които категорично да излизат от границите на 4-ти век пр. Хр. Тези, които подлежат на датиране, се отнасят по-скоро към времето преди последната четвърт на века.

КАТАЛОГ

Чернофирнисова керамика

1. (К/21, кв. 3 – 8, пласт 5, 2010; сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Три фрагмента от чернофирнисово блюдо. Фирнисът е плътен, черен с метален блясък отвън, и сивкав, матов на дъното; финозърнеста оранжева сърцевина. Дъното украсено със щампа: палмети и пояс от точки в три реда.

2. (сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Долна част от чернофирнисова чаша. Външната и вътрешната повърхности покрити с плътен черен фирнис с метален блясък; финозърнеста оранжева сърцевина. Дъното украсено с пояс от резки.

3. (сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Три фрагмента от чернофирнисова чаша: части от тялото с долна част от дръжка. Плътен черен фирнис, метален блясък отвън, по-матов отвътре; финозърнеста оранжева сърцевина.

4. (сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Фрагмент от устие на червенофирнисов кантарос; диам. ок. 9 см, запазен ок. 30%. Външната и вътрешната повърхности покрити с плътен черен фирнис с метален блясък; финозърнеста оранжева сърцевина с много фина слюда.

---

[1] Cf. Монахов 2003, 272-275, табл. 42/3, 43/4, 44/2-3, 45/1; Монахов 1999, 285, табл. 117/13, 286, табл. 118/6, 288, табл. 119/12, 289, табл. 120/8.

land of Thasos (no. 30), and another one – from Heraclea Pontica (no. 32). The toe of the Thasian amphora has a shape that can be dated no later than in the 20s of the 4th century BC, but the profile is more characteristic for the first half of the century[1].

At least one pithos had existed on the site (nos. 33 – 34), as well as some smaller storage vessels thrown on a potter's wheel. However, parts of their rims and bottoms had not survived.

No fragments among the wheelmade ceramics can be dated beyond the limits of the 4th century BC. This is an indication for the chronology of the site, although preliminary and liable to eventual changes.

CATALOGUE

Black-glazed wares

1. (K/21, Sq. 3 – 8, layer 5, 2010; building, burned layer above the floor-level, 2005). Three sherds from a black-glazed Plate. The slip is thick, black with a metallic shine on the outer surface and grayish on the bottom; fine-grained orange core. The bottom is decorated with a stamped ornament – palmettos and rouletting in three rows.

2. (building, burned layer above the floor-level, 2005). A lower part of a black-glazed drinking cup. Both surfaces – outer and inner – are covered with thick black glaze with a metallic shine; fine-grained orange core. The bottom is decorated with rouletting.

3. (building, burned layer above the floor-level, 2005). Three fragments from a black-glazed drinking cup: sherds from the body with a lower end of a handle. Outer surface – thick black slip, metallic shine, inner surface – more matted; fine-grained orange core.

4. (building, burned layer above the floor-level, 2005). A rim fragment from a black-glazed kantharos; diameter – *c.* 9 cm, about 30% preserved. Both outer and inner surfaces are covered with thick black glaze with metallic shine; fine-grained orange core with very fine mica.

---

[1] Монахов 2003, 272-275, Figs. 42/3, 43/4, 44/2-3, 45/1; Монахов 1999, 285 Fig. 117/13, 286 Fig. 118/6, 288 Fig. 119/12, 289 Fig. 120/8.

5. (сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Фрагмент от горна част на червенофирнисов кантарос; диам. ок. 8 см, запазен ок. 40%. Външната и вътрешната повърхности покрити с плътен черен фирнис с метален блясък; финозърнеста оранжева сърцевина.

6. (сграда, горял пласт над подово ниво, 2005). Фрагмент от столче на кратер; диам. ок. 9 см, запазен ок. 25%. Плътен черен фирнис отвън (сега олющен); вътрешната повърхност не е покрита. Финозърнеста оранжева сърцевина с фина, неравномерно сортирана слюда.

Сива керамика

7. (без данни за местонамиране). Фрагмент от амфора: устие, шия, пещи и една дръжка; диам. на устието ок. 16 см, запазен ок. 20%. Твърда, груба, неравна повърхност, сива на цвят, обилно покрита със сребриста слюда. Светло сива сърцевина и вътрешна повърхност. Фина структура, голямо количество жълтеникави варовикови включения.

8. (к/48, кв. Т8, пласт 1 – 2. 18 – 21.07.2010) Столче от каничка или лекит. Твърда, измита повърхност, сива на цвят, обилно покрита с едра слюда. Фини шупли в сърцевина.

9. (к/41, кв. Р8, пласт 7. 17.07.2010). Фрагмент от паница; диам. на устието ок. 18 см, запазен под 10%. Твърда, груба, грапава грапава повърхност, неравномено изпечена от сива до бежова. Доста включения видими на повърхността, неравномерно разпределени и с различни размери: слюда, полупрозрачни до бели кварцови частици; едри, тъмнокафяви, обли частици. Едрозърнеста, шуплеста сърцевина.

10. (к/83, кв. П7, пласт 6 – 8, дълб. 1,00 – 1,60 м. 30.09.2010). Фрагмент от паница; диам. на устието ок. 30 см, запазен под 10%. Мека, измита повърхност, сива на цвят, с доста, неравномерно разпределена, фина слюда. Полупрозрачни до бели кварцови частици в сърцевината.

11. (к/55, кв. З5, пласт 5. 20.07.2010). Фрагмент от паница; диам. на устието ок. 14 см, под 10% запазен. Твърда, гладка повърхност, неравномерно изпечена от сива до бежова, с фина слюда. Червеникава сърцевина с обилни, фини, жълтеникави варовикови включения; по-рядко – бели, блестящи частици.

12. (к/21, кв. Б8, пласт 5). Фрагмент от устие на паница; диам. на устието запазен под 10%. Мека, сравнително гладка, сива повърхност, с

5. (building, burned layer above the floor-level, 2005). A fragment from the upper part of a black glazed kantharos; diameter – *c.* 8 cm, about 40% preserved. Both outer and inner surfaces are covered with thick black glaze with metallic shine; fine-grained orange core.

6. (building, burned layer above the floor-level, 2005). A fragment from the foot of a krater; diameter – *c.* 9 cm, about 25% preserved. Thick black glaze on the outer surface (now worn out); the inner surface is not glazed. Fine-grained orange core with fine, irregularly sorted mica.

Grey wares

7. (no provenance data). Fragment from an amphora: a mouth, neck, shoulders and one handle; diameter of the rim – *c.* 16 cm, about 20% preserved. Hard, rough, uneven surface, grey in color, richly covered with silvery mica. Light grey core and inner surface. Fine structure, large amount of yellowish limestone inclusions.

8. (K/48, Sq. T_8, layer 1 – 2. 18 – 21.07.2010). A foot from a jug or from a lekythos. Hard, washed surface, grey in color, richly covered with large mica particles. Fine pores in the core.

9. (K/41, Sq. P_8, layer 7. 17.07.2010). A fragment from a bowl; diameter of the rim – *c.* 18 cm, less than 10 % preserved. Hard, rough, gritty surface, unevenly fired – grey to beige. Many inclusions visible on the surface, unevenly distributed and of various sizes: mica, opaque to white quartz particles; large dark brown particles. Large-grained, porous core.

10. (K/83, sq. $П_7$, layer 6 – 8, depth – 1,00 – 1,60 m, 30.09.2010). A fragment from a bowl; diameter of the rim – *c.* 30 cm, less than 10% preserved. Soft, washed surface, grey in color, with quite a few unevenly distributed fine mica flakes. Opaque to white quartz particles in the core.

11. (K/55, sq. $З_5$, layer 5, 20.07.2010). A fragment from a bowl; diameter of the rim – *c.* 14 cm, less than 10% preserved. Hard, smooth surface, unevenly fired – grey to beige; with fine mica. Reddish core, plenty of fine, yellowish limestone inclusions; more rarely – white, shiny particles.

12. (K/21, sq. $Б_8$, layer 5). A fragment from the rim of a bowl (less than 10% preserved). Soft, relatively smooth, grey surface; scarce, very fine mica

рядка, много фина слюда. Финозърнеста сърцевина, с редки бели кварцови включения.

13. (к/10, кв. Т8, пласт 1. 10.07.2010). Фрагмент от паница с голям диаметър; устието запазено под 10%. Мека, гладка, бежова повърхност. Фина структура, шуплеста. Много фина слюда, видима на повърхността; редки едри бели включения.

14. (к/48, кв. Т8, пласт 1 – 2. 18 – 21.07.2010). Фрагмент от паница с голям диаметър; устието запазено под 10%. Мека, гладка, сиво-черна повърхност, с много фина слюда. Кафява сърцевина с редуцирана ивица в центъра и едри шупли. Профилът е сходен с № 13, но фрагментът не е от същия съд.

15. (к/81, к/84, кв. Р9, пласт 8 – 10, дълб 1,40 – 2,00 м.). Три фрагмента (открити на различна дълбочина) от устие на дълбок съд. Диам. на устието ок. 20 см, запазен общо ок. 50%. Мека, гладка повърхност, сива на цвят, с фина слюда. По-светла сърцевина.

16. (к/19, кв. З8, пласт 4. 2010). Фрагмент от устие на тънкостенен съд. Диам. ок. 5 см, запазен ок. 25%. Гладка, сива повърхност, отвън и отвътре покрита с блестящ слип, наситен със сребриста слюда. Фина структура; малки, жълтеникави варовикови включения.

17. (к/79, кв. П9, пласт 9 – 10; яма, дълб. 1,60 – 2,00 м. 28.09.2010). Фрагмент от столче и долна част от тялото на дълбока паница. Диам. на столчето ок. 15 см. Мека, сравнително гладка, сива повърхност; вътрешната е измита, с доста, едра, сребриста слюда. Сърцевина с фина структура, малки шупли и редки, едри, полупрозрачни до бели кварцови включения.

18. (к/89, кв. П9, пласт 10. 07.10.2010). Три фрагмента от столче и тяло на дълбока паница. Диаметър на столчето ок. 4,8 см. Мека, груба, сива повърхност, с мако количество едра слюда (по-изразена по вътрешната повърхност). Доста варовикови частици, средно големи и жълтеникави на цвят.

19. (к/57, кв. С8, пласт 6, 20.07.2010). Фрагмент от столче (масивно) и долна част от тяло на трапезен съд. Диам. на столчето ок. 5 см. Мека, гладка (излъскана), но неравна повърхност, сива на цвят, по-тъмна отвън. Фина слюда, видима предимно на вътрешната повърхност.

20. (к/79, кв. П9, пласт 9 – 10, дълб. 1,60 – 2,00 м. 28.09.2010). Фрагмент от столче (масивно) и долна част от тяло на трапезен съд с отворена форма. Диаметър на столчето ок.

particles. Fine-grained core with rare white quartz inclusions.

13. (K/10, sq. T_8, layer 1, 10.07.2010). A fragment from a bowl of large diameter; less than 10 % of rim is preserved. Soft, smooth, beige surface. Fine structure, porous. Very fine mica particles, visible on the surface; scarce large white inclusions.

14. (K/48, sq. T_8, layer 1 – 2, 18 – 21.07.2010). A fragment from a bowl with large diameter; less than 10% of the rim is preserved. Soft, smooth, grey-black surface with very fine mica particles. Brown core with a reduced band in the middle and large pores. The profile is similar to that of no.13 but the sherds are not from the same vessel.

15. (K/81, Sq. P_9, layer 8 – 10, depth 1,40 – 2,0 m). Three fragments (found at different depths) from the mouth of a deep vessel. Diameter rim – *c.* 20 cm, about 50% preserved. Soft, smooth surface, grey in color, with fine mica particles. The core is lighter in color.

16. (K/19, sq. $З_8$, layer 4, 2010). A rim fragment from a thin-walled vessel. Diameter – *c.* 5 cm, about 25% preserved. Smooth, grey surface, both sides covered with a shiny slip, containing a lot of silvery mica. Fine structure; small yellowish limestone inclusions.

17. (K/79, sq. $П_9$, layer 9 – 10; pit, depth – 1,60 – 2,00 m, 28.09.2010). A fragment from the foot and lower part from the body of a deep bowl. Diameter of the foot – *c.* 15 cm. Soft, relatively smooth, grey surface; the inner surface is washed and shows quite large flakes of silvery mica. The core is fine-grained, with small pores and scarce large opaque to white quartz inclusions.

18. (K/89, sq. $П_9$, layer 10; 07.10.2010). Three fragments from the foot and the body of a deep bowl. Diam. foot – *c.* 4,8 cm. Soft, rough, grey surface with small amount of large mica flakes (better visible on the inner surface). A lot of limestone particles – of medium size and yellowish in color.

19. (K/57, sq. C_8, layer 6, 20.07.2010). A fragment from the foot (massive) and the lower part of a tableware vessel. Diam. foot – *c.* 5 cm. Soft, smooth (burnished), but uneven grey surface; the outer surface is darker. Fine mica particles, better visible on the inner surface.

20. (K/79, sq. $П_9$, layer 9 – 10; depth – 1,60 – 2,00 m, 28.09.2010). A fragment from the foot (massive) and the lower part of a tableware vessel of an open shape. Diam. foot – *c.* 5,5 cm. Hard, severely washed, grey surface. Inclusions:

5,5 см. Твърда, силно измита повърхност, сива на цвят. Включения: обилно едра слюда и едри, безцветни кварцови частици.

21. (к/21, кв. Б8, пласт 5). Фрагмент от столче и долна част от тялото на трапезен съд с отворена форма. Диам. на столчето 2,9 см. Средно твърда, сравнително гладка, сива повърхност, покрита обилно със слюда. Доста безцветни кварцови частици, видими предимно по вътрешната повърхност. Финозърнеста сърцевина.

22. (к/29, кв. С8, пласт 1, дълб. 0,2 м. 14.07.2010). Фрагмент от столче на трапезен съд. Диам. ок. 3,8 см. Тъмносива грапава повърхност, обилно покрита със слюда. По-светла сърцевина; фини бели включения.

23. (к/1, кв. Д11, пласт 1, дълб. 0,2 м. 06.07.2010). Три фрагмента от мортарий (?); диам. на устието ок. 30 см, запазен общо под 10%. Мека, гладка, тъмно сива повърхност с рядка слюда. Сърцевина с едри шупли и обилни, много фини варовикови включения.

Червена керамика

24. (к/87, кв. О8, пласт 9, дълб. 1,6 – 1,8 м. 03.10.2010). Фрагмент от устие и тяло (без столче) на паница. Диам. на устието ок. 13 см, запазен ок. 10%. Твърда, грапава повърхност, червена до черна на цвят (неравномерно изпечена или вторично горяла), с рядка, фина слюда. Шуплеста сърцевина с жълтеникави варовикови включения.

25. (к/7, кв. Л6, сондаж 1). Фрагмент от столче на дебелостенен съд. Диам. на столчето ок. 12 см. Твърда, сравнително гладка, червена повърхност, с доста слюда – фина и неравномерно разпределена. Шуплеста сърцевина с едри бели кварцови включения.

26. (к/7, кв. 16, сондаж 1, пласт 1 – 2). Фрагмент от столче на трапезен съд; диам. ок. 4 см. Мека, гладка повърхност, червена на цвят, с фина слюда. Полупрозрачни до бели кварцови включения.

27. (к/7, кв. 16, сондаж 1, пласт 1 – 2). Фрагмент от столче на трапезен съд; диам. ок. 6,5 см. Твърда, грапава, оранжева фабрика. Включения: доста слюда; едри, безцветни кварцови частици; фини жълтеникави варовикови включения.

28. (к/79, кв. П9, пласт 9 – 10, в яма; дълб. 1,60 – 2,00 м. 28.09.2010). Множество фрагменти от голям кратеровиден съд. Диам. на устието ок. 30 см, запазен под 10%. Твърда, гладка, равномерно оранжева фабрика. Доста слюда

dense packing of large mica flakes and large colorless quartz particles.

21. (K/21, sq. Б_8, layer 5). A fragment from the foot (massive) and the lower part of a tableware vessel of an open shape. Diam. foot – *c.* 2,9 cm. Medium hard, relatively smooth, grey surface, densely covered with mica. Quite many colorless quartz bits, visible predominantly on the inner surface. Fine-grained core.

22. (K/29, sq. C_8, layer 1, depth – 0,2 m, 14.07.2010). A fragment from the foot of a tableware vessel. Diam. foot – *c.* 3,8 cm. Dark grey, rough surface densely covered with mica. Lighter core; fine white inclusions.

23. (K/1, sq. Д_{11}, layer 1, depth – 0,2 m, 06.07.2010). Three fragments of a mortar (?); diam. rim – *c.* 30 cm, less that 10% preserved. Soft, smooth, dark grey surface with scarce mica. Core with large pores and densely packing of fine limestone bits.

Red wares

24. (K/87, sq. O_8, layer 9, depth – 1,6 – 1,8 m, 03.10.2010). A fragment from the rim and the body (without a foot) of a bowl. Diam. rim – *c.* 13 cm, about 10% preserved. Hard, rough red to black surface (unevenly fired or secondarily burned) with scarce fine mica. Porous core with yellowish limestone inclusions.

25. (K/7, sq. Л_6. Probing 1). A fragment from the foot of a thick-walled vessel. Diam. foot – *c.* 12 cm. Hard, relatively smooth red surface with quite large amount of mica – fine and irregularly distributed. Porous core with large white quartz inclusions.

26. (K/7, sq. Л_6. Probing 1, layer 1 – 2). A fragment from the foot of a tableware vessel; diam. – *c.* 4 cm. Soft, smooth red surface with fine mica. Opaque to white quartz inclusions.

27. (K/7, sq. Л_6. Probing 1, layer 1 – 2). A fragment from the foot of a tableware vessel; diam. – *c.* 6,5 cm. Hard, smooth, orange fabric. Inclusions: a lot of mica, large colorless quartz particles, fine yellowish limestone inclusions.

28. (K/79, sq. П_9, layer 9 – 10; pit, depth – 1,60 – 2,00 m, 28.09.2010). Many fragments from a large krater-like vessel. Diam. rim – *c.* 30 cm, less that 10% preserved. Hard, smooth, evenly

видима на повърхността; фини жълтеникави варовикови частици.

29. (к/86, кв. О9, пласт 2 – 3, дълб. 0,2 – 0,6 м. 02.10.2010). Множество фрагменти от амфора; профилът е възстановим без устието и най-долната част на тялото. Мека, гладка, светлооранжева, равномерно изпечена повърхност; отвън и отвътре покрита с тъмнооранжев слип (отвън по цялата височина на запазения профил, отвътре – до средата на шията. Финозърнеста сърцевина. Включения: сравнително висока концентрация на фина слюда; редки фини жълтеникави частици и парченца шамот.

Транспортни амфори

30. (к/35, кв. Р9, пласт 3. 17.07.2010). Краче от транспортна амфора. Твърда, гладка, оранжево-бежова повърхност. Много слюда видима на повърхността. В сърцевина: слюда, шамот и едри кварцови частици.

31. (9; кв. Б12, пл. 7, от профил. 04.07. 2010). Фрагмент от устие на транспортна амфора; запазен под 10% от диаметъра. Измита бежова повърхност. Рядка слюда, фини бели включения; доста шупли.

32. (к/3, кв. В12, пласт 1 – 2. 4 – 5.07.2010). Фрагмент от устие от транспортна амфора – запазена е много малка част, която не позволява да се определят диаметърът на устието и наклонът на профила. Твърда, груба, грапава, шуплеста, тъмнооранжева фабрика, с много и разнообразни включения: обилни безцветни до бели кварцови частици, пироксен.

Хранилища

33. (к/79, кв. П9, пласт 9 – 10; яма, дълб. 1,60 – 2,00 м. 28.09.2010). Стена от питос с релефна украса – хоризонтална лента с диагонални насечки. Твърда, много груба повърхност: сиво-кафява отвън, червеникава отвътре. Редуцирана сърцевина. Обилни включения: разнородни едри скални частици, доста слюда.

34. (к/79, кв. П9, пласт 9 – 10; яма, дълб. 1,60 – 2,00 м. 28.09.2010). Дъно на питос. Твърда, груба, тъмнооранжева фабрика, равномерно изпечена. Много включения: обилно слюда, висока концентрация на полупрозрачни до бели кварцови частици, достигащи размери над 3 – 4 мм; други скални частици. Не е изключено този фрагмент и № 33 да са от един питос, въпреки че фабриката не е идентична.

orange fabric. Quite a lot of mica is seen on the surface; fine yellowish limestone inclusions.

29. (K/86, sq. O$_9$, layer 2 – 3, depth – 0,2 – 10,6 m, 02.10.2010). Many fragments from an amphora. The profile is restorable with the exception of the mouth and the lowest part of the body. Soft, smooth light orange, evenly fired surface. Both inner and outer surfaces are covered with dark orange slip (the entire outer surface, and up to the middle of the neck on the inside). Fine-grained core. Inclusions: relatively high concentration of fine mica, scarce fine yellowish particles and small pieces of grog.

Transport amphorae

30. (K/35, Sq. P$_9$, layer 3, 17.07.2010). Toe from a transport amphora. Hard, smooth, orange-beige surface. Dense packing of mica flakes seen on the surface. In the core: mica, grog and large quartz particles.

31. (K/9, Sq. Б$_{12}$, layer 7, from profile, 04.07.2010). A rim fragment of a transport amphora; less than 10% of the diameter has preserved. Washed beige surface. Scarce mica, fine white inclusions, many pores.

32. (K/3, Sq. B$_{12}$, layer 1 – 2, from profile, 04 – 05.07.2010). A rim fragment of a transport amphora – only a very small part has survived. It does not allow the measurement of the diameter of the rim and the sloping angle of the profile. Hard, rough, gritty, porous, dark orange fabric with many and miscellaneous inclusions: dense packing of colorless to white quartz particles, pyroxene.

Storage vessels

33. (K/79, sq. П$_9$, layer 9 – 10; pit, depth – 1,60 – 2,00 m, 28.09.2010). A piece of a pithos wall with decoration in relief – a horizontal band with diagonal notches. Hard, very rough surface – grey-brown outside and reddish inside. Reduced core. Many inclusions: various large rocky bits, quite a lot of mica.

34. (K/79, sq. П$_9$, layer 9 – 10; pit, depth – 1,60 – 2,00 m, 28.09.2010). The bottom of a pithos. Hard, rough, evenly baked, dark orange fabric. Many inclusions: dense packing of mica, high concentration of opaque to white quartz particles reaching sizes over 3 – 4 mm; other rocky bits. It is possible that this fragment and that no. 33 had belonged to the same pithos, despite the slight difference in fabric.

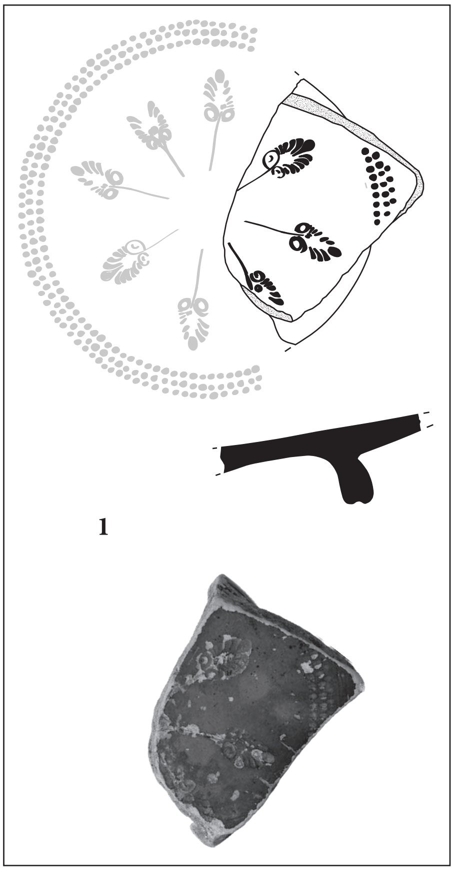
1

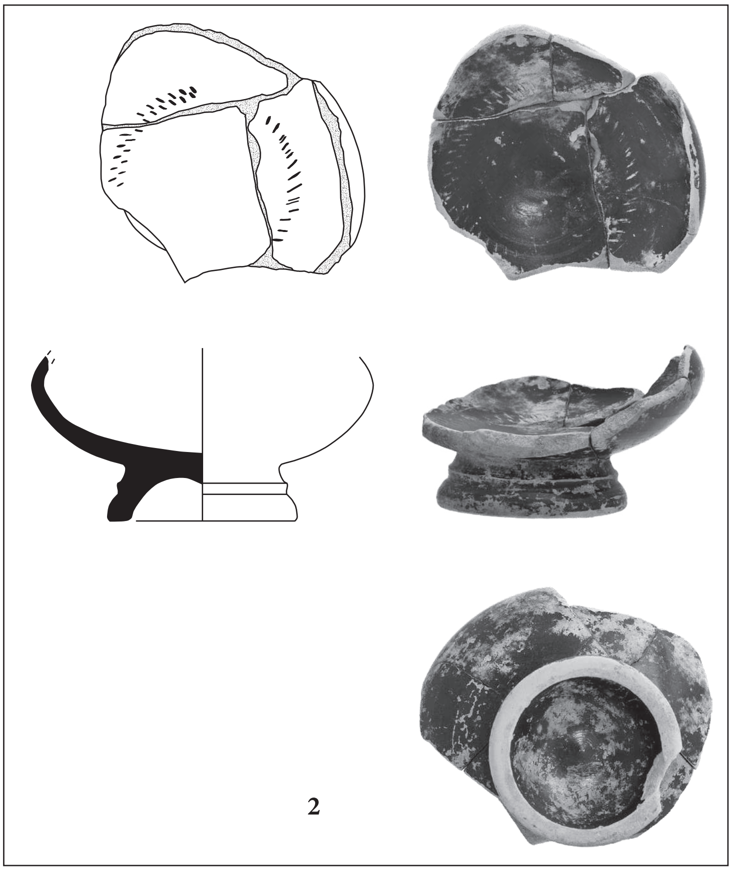
2

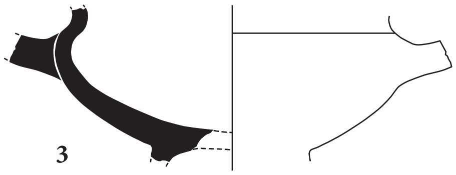
3

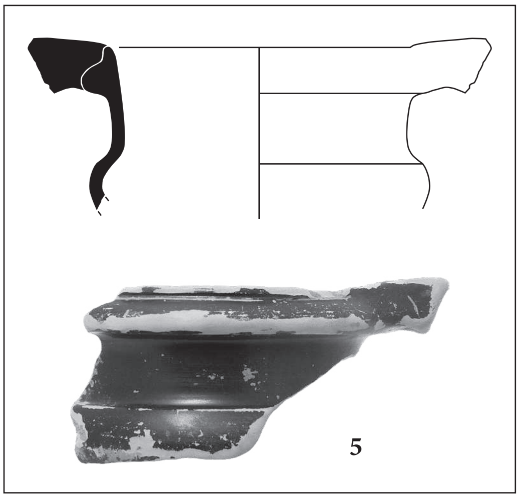
5

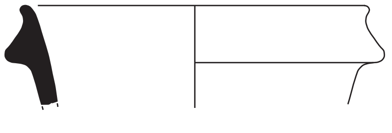
4

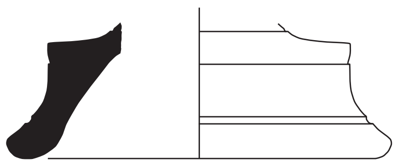
6

Чернофирнисова керамика / Black-glazed wares (M 1 : 2)

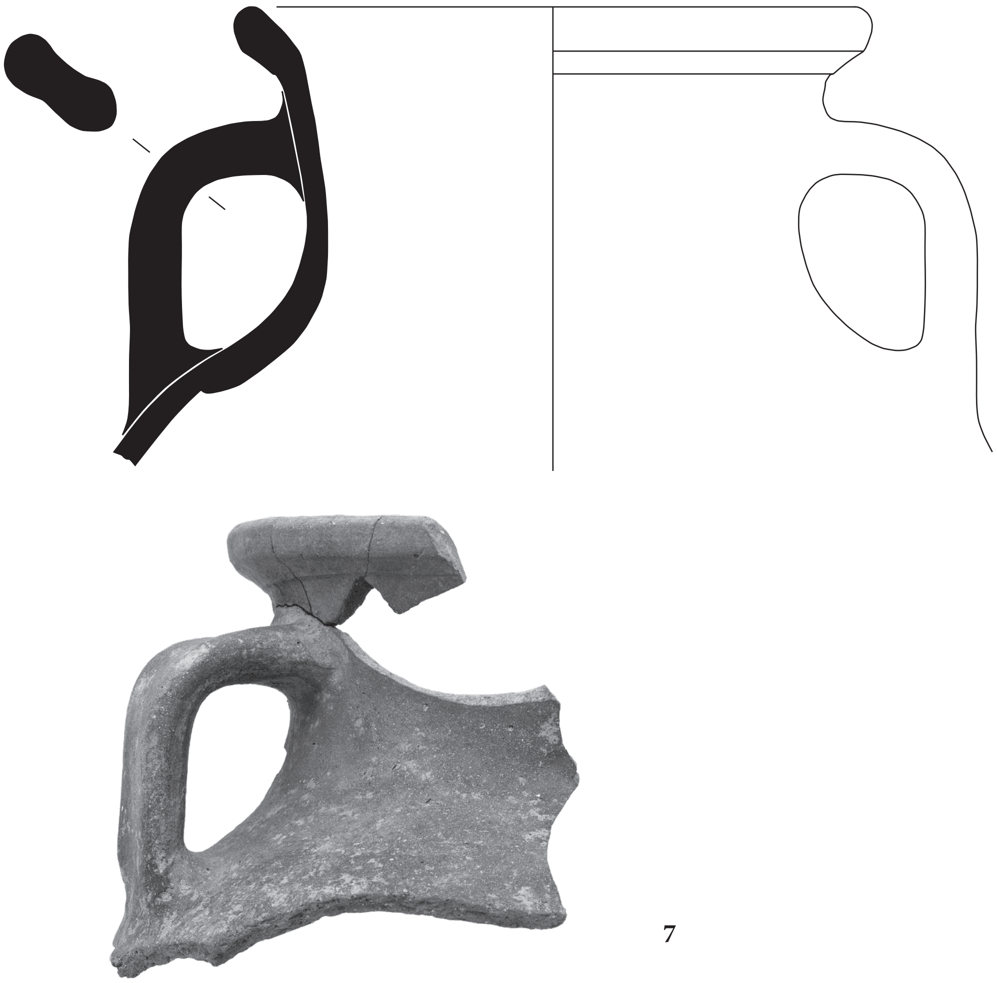

7

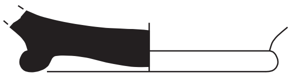

8

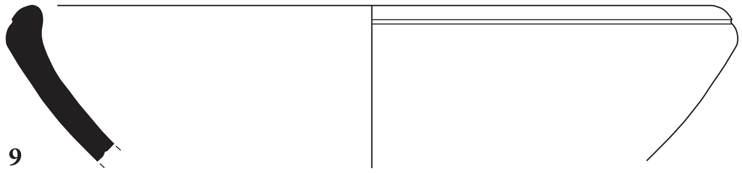

9

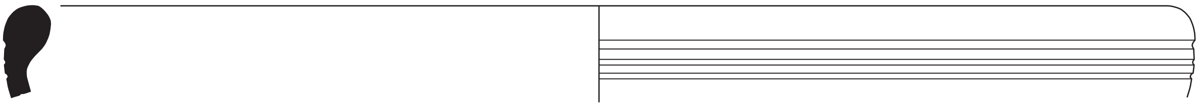

10

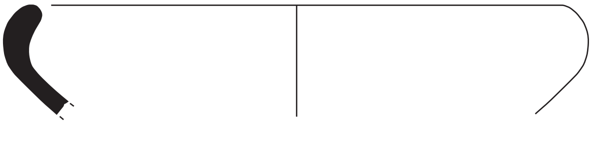

11

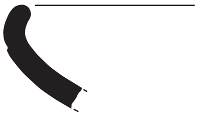

12

Сива керамика / Grey wares (M 1 : 2)

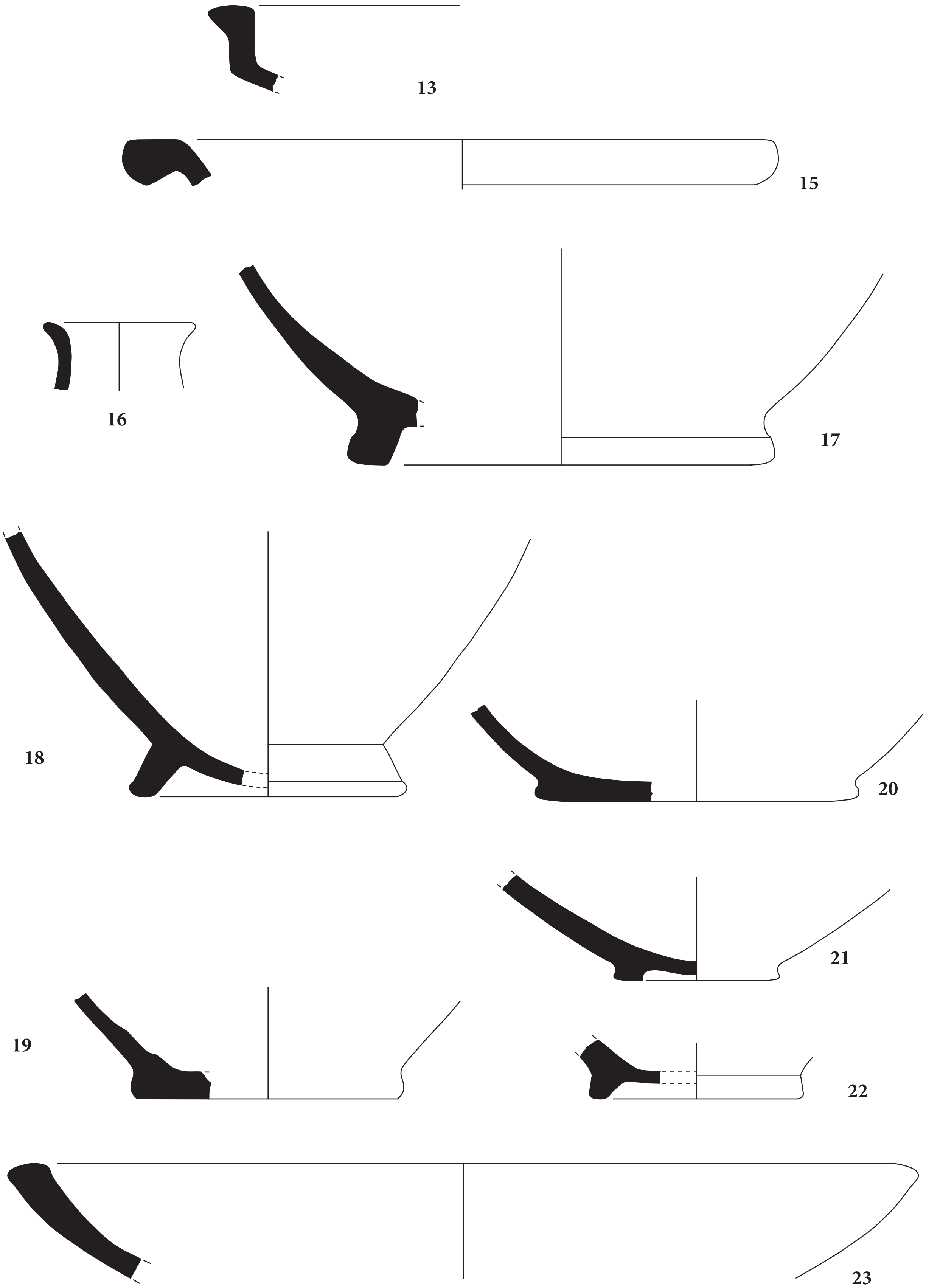
13
15
16
17
18
20
21
19
22
23

Сива керамика / Grey wares (M 1 : 2)

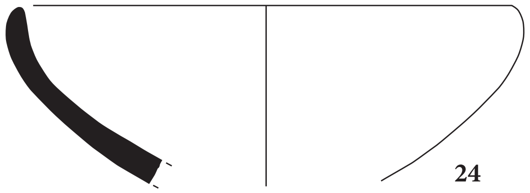

24

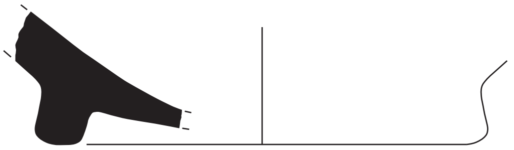

25

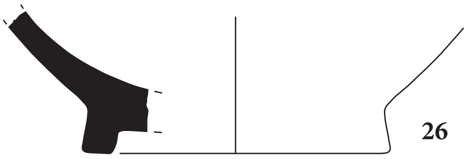

26

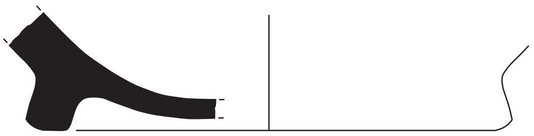

27

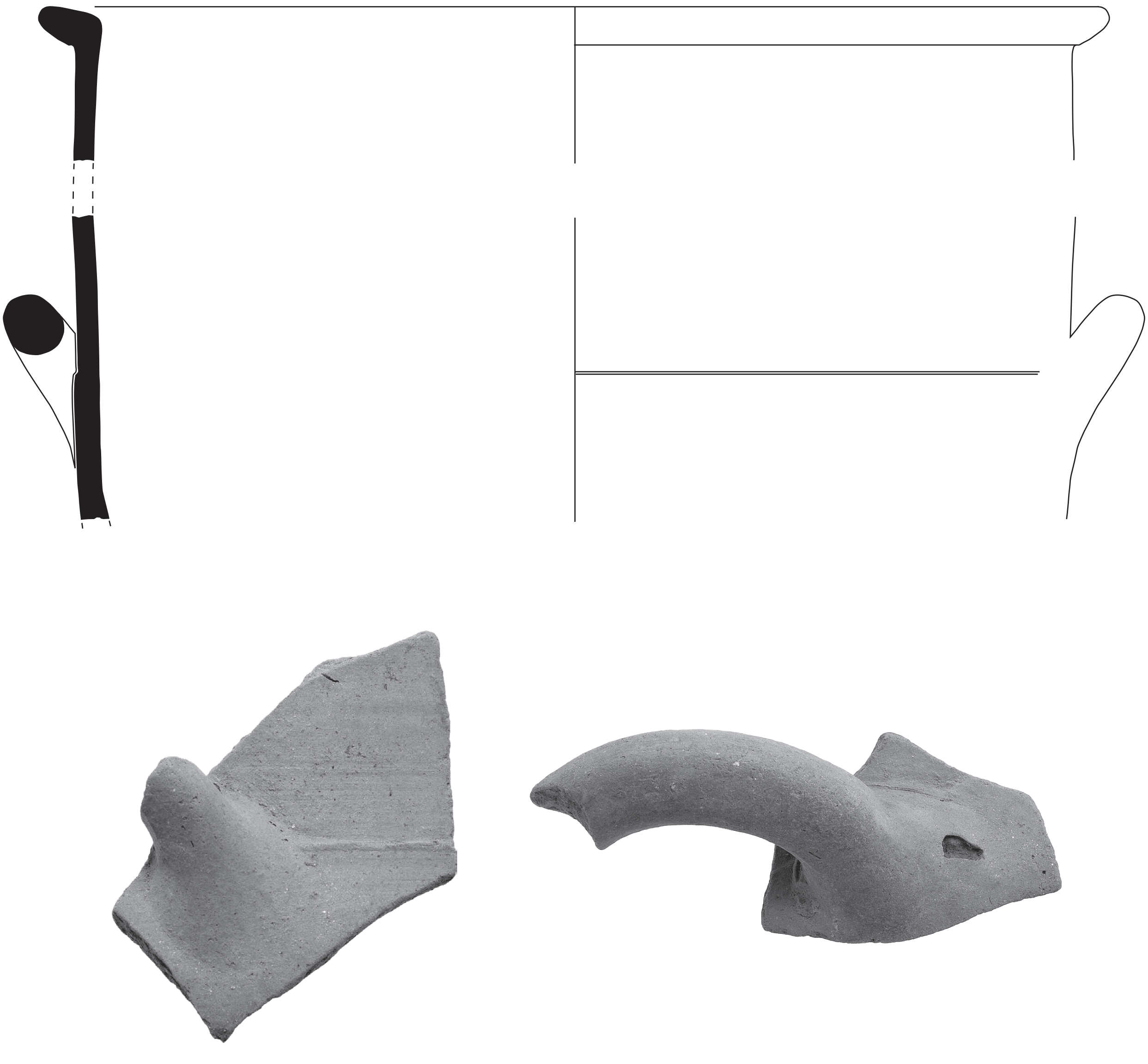

28

Червена керамика / Red wares (M 1 : 2)

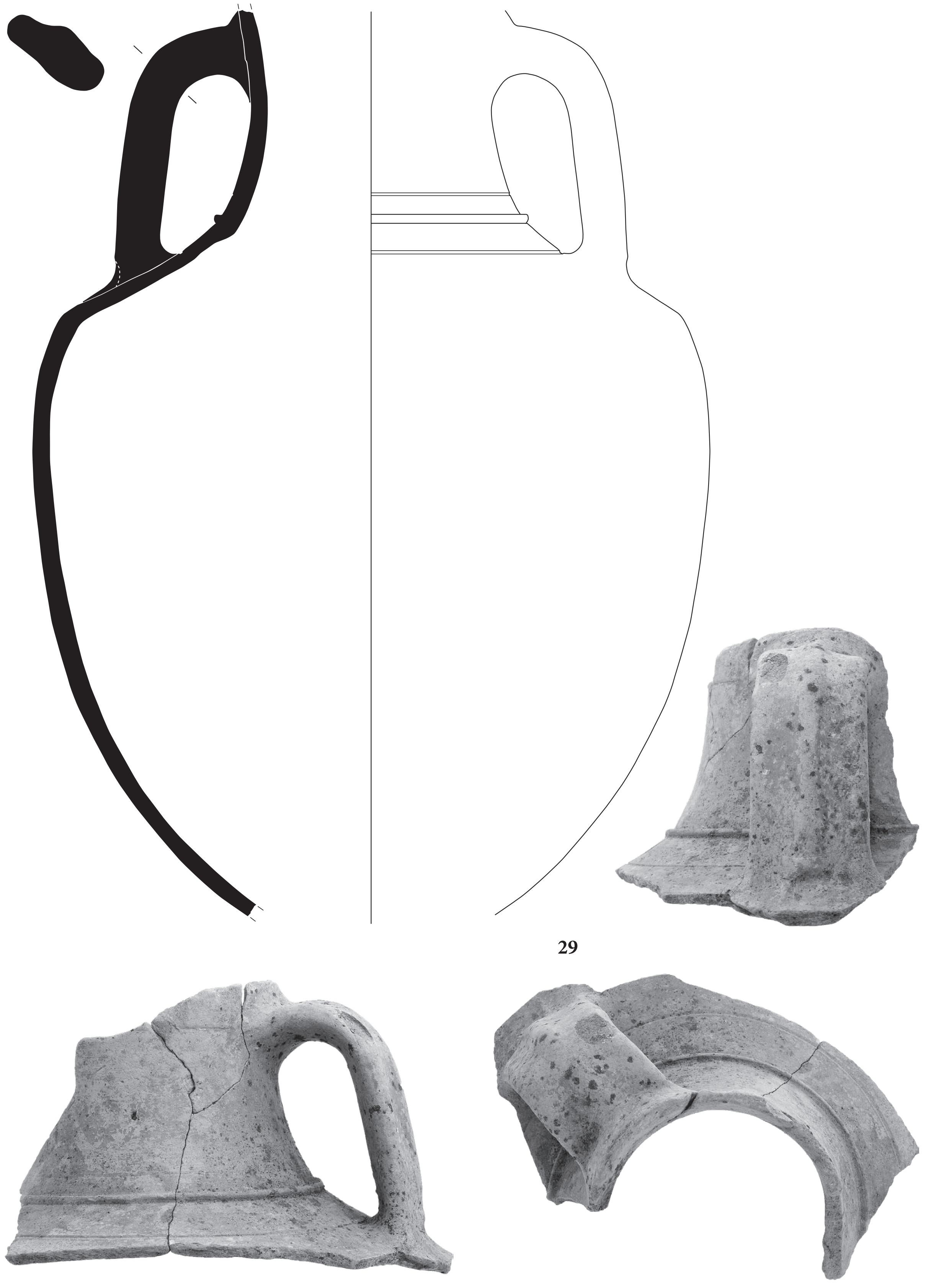

29

Червена керамика / Red wares (M 1 : 2)

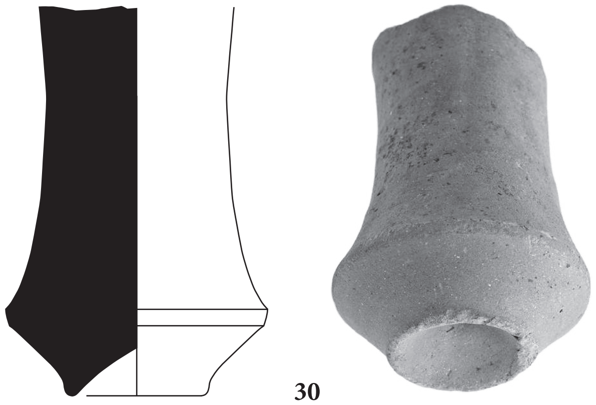

30

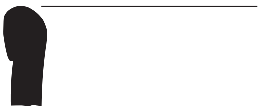

31

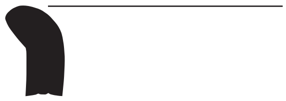

32

Транспортни амфори / Transport amphorae (M 1 : 2)

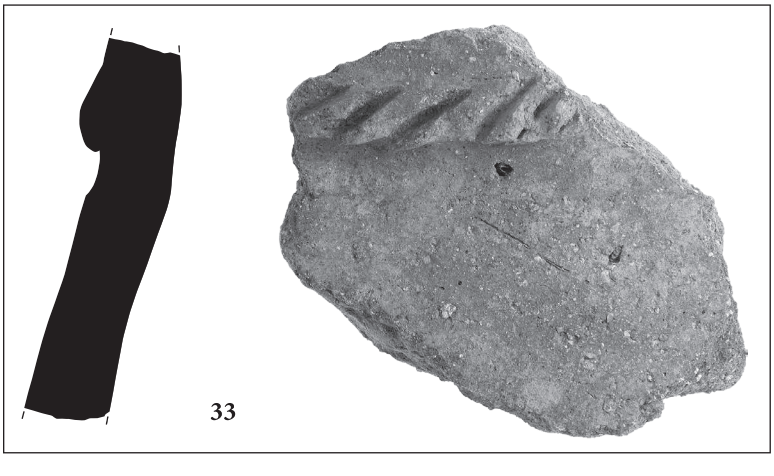

33

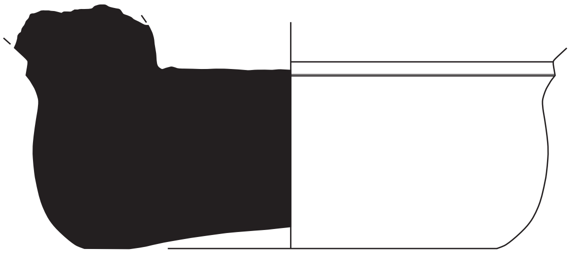

34

Хранилища / Storage vessels (M 1 : 2)

7.

Питоси

Стилиян Иванов

Сред изделията от керамика от Кози грамади значително място заемат откритите фрагменти от питоси. Те са служели за съхранение на различни видове продукти, като зърнени храни, вино и др. (Чичикова 1984, 54). Зад крепостните стени бяха открити устия, стени и дъна от големите съдове, които по надолу в текста ще ни помогнат да разберем каква е била тяхната форма, начин на направа и глината, от която са изработени.

Типология

При проучванията през 2005 и 2010 г. на обекта под връх Кози грамади не бе документиран цял екземпляр от питос, а само фрагменти. Формата на питосите откривана в градските центрове на Древна Тракия е яйцевидна. Техните размери достигат до височина 1,50 м, диаметър в най-широката част 1,05 м, а на устиетата варира от 0,38 до 0,55 см (Хаджиангелов 2002, 164; Чичикова 1984, 54). При питосите от Кози грмди знаем със сигурност само диаметъра на устията, а той започва от 0,40 см и достига 0,49 см. Тези различия в диаметъра предполагат разнообразието в големината и формата на съдовете. Но като размери на устията те не се различават от откритите питоси в Севтополис и Копривлен (Хаджиангелов 2002, 164; Чичикова 1984, 54). От там можем да предположим, че и формата на съдовете за съхранение от Кози грамади е достигала същите височина и диаметър, като на откритите досега цели питоси в Тракия.

Питосите от укрепената резиденция имат дъно представляващо плътно конично столче с диаметър 14,0 см и височина 5,2 см

Pithoi

Stiliyan Ivanov

The fragments of pithoi are most abundant among the ceramic sherds found in Kozi Gramadi. They served as containers for keeping various products like cereals, wine, etc. (Чичикова 1984, 54). Rims, bottoms and body fragments of large vessels were found beyond the fortification walls. The text that follows will help us to establish their shape, method of production and the clay they are made of.

Typology

During the investigations in 2005 and 2010 across the site situated below Kozi Gramadi Peak were recorded sherds of pithoi only and not even one whole pithos. The shape of the pithoi discovered in Ancient Thrace is that of an egg. Their height is up to 1,50 m; the diameter of their widest part reaches 1,05 m, while the diameter of the mouth varies from 0,38 m to 0,55 m (Хаджиангелов 2002, 164; Чичикова 1984, 54). As for the pithoi from Kozi Gramadi, we know only for sure that the diameter of the mouth varies from 0,40 m up to 0,49 m. These differences in the diameter of the mouth suggest diversities of the vessels both in size and shape. However, the dimensions of the mouths do not differ from those of the pithoi discovered in Seuthopolis and Koprivlen (Хаджиангелов 2002, 164; Чичикова 1984, 54). Thus, we may suggest that the storage vessels of Kozi Gramadi had dimensions similar to those of the whole pithoi discovered so far in Thrace.

The bottoms of the pithoi from the fortified residence are shaped as a solid 0,14 m in diameter and 0,52 m long conical foot (Fig. 2.

(Обр. 2. III). Това дъно намира паралели с откритите дъна в Севтополис (Чичикова 1984, 56, Обр. 29б). Дебелината на стените варира от 1,8 до 3,2 см. В горната си половина под устието питосът е бил украсен с хоризонтална релефна лента насечена с коси врязвания. Ръбът около устието е удебелен навън и разнообразно профилиран (Обр. 1. I – VI., Обр. 2. I – II). Размерите на това удебеляване са с ширина от 7,6 до 8,7 см и височина от 2,2 до 4,0 см. Сечението на устията не се отличава значително от тези открити в градските центрове от този период в Древан Тракия (Хаджиангелов 2002, 393 – 394, фиг. 151 – 155; Чичикова 1984, 54 – 81, Обр. 30 – 31). При никой от фрагментите не е документирана друга украса или печати.

Технология

Изработката на питосите от Този грамади се е извършвала на ръка и се е довършвала на бавно колело. От документираното конично дъно на питос ясно личи, че плътното столче и част от стените до височина 13 – 15 см са изградени от един къс глина (Обр. 2. III). След направата на дъното съдът е бил изграден по лентово-спираловидна техника. Тя се характеризира с налепването на плоски ленти от глина с различна ширина – от 8,0 см до 11,0 см и притискането им към вече изградената основа. Всеки етап от изграждането на стените е предхождан от изчакване, за да може предходно залепена лента да се втвърди почти до восъчна твърдост. Така вероятността да натежат следващите ленти и съдът да се разруши при направата му е по-малка. При всяко натрупване на нова глина е бил употребяван плосък инструмент за заглаждане, за да може старата и новата лента да станат еднородни. В горната половина на съда, за украса е залепена релефна лента насечена с коси врязвания. След като е бил издигнат на височина, устието на съда е удебелявано навън. Това е ставало по следния начин – върху външната повърхност при най-високата част на съда е прилепвана лента от глина, която е оформена разнообразно. За

III). This bottom finds its parallels among those found in Seuthopolis (Чичикова 1984, 56, Fig. 29b). The thickness of the walls varies from 0,18 m to 0,32 m. The upper part of the pithos, below the rim, was decorated with a horizontal band with oblique incisions. The rim of the mouth is thickened, projecting outwards and of various profile (Fig. 1. I – IV, Fig. 2. I – II). This thickening is 0,76 m to 0,87 m wide and 0,22 m to 0,40 m high. The cross-sections of the mouths do not differ significantly from those found in the town centers of Ancient Thrace in the period in question (Хаджиангелов 2002, 393 – 394, figs. 151 – 155; Чичикова 1984, 54 – 81, Ills. 30 – 31). No other decoration or stamps were recorded on any fragment.

Technology

The pithoi from Kozi Gramadi were handmade and finished on a slow potter's wheel. The recorded conical bottom of a pithos clearly shows that the solid foot and part of the walls of the vessel, up to a height of 0,13 m – 0,15 m, were made of one and the same lump of clay. The rest of the vessel's body was built up by means of coiling clay bands – coiling technique. The latter is characterized by pasting on flat bands of clay of various widths – 0,80 m to 1,10 m – by clinging them to the already shaped base. Each stage of the building up of the vessel's walls was preceded by a waiting period to allow the drying of the previous band to almost wax hardness, thus, diminishing the possibility of vessel's collapse in the process of manufacturing by the weight of the next bands. A flat smoothing tool was used in the piling of fresh amounts of clay to make the old and the new band homogenous. A relief band with oblique incisions was pasted on the surface of the upper part of the vessel. The rim of the mouth was made thicker and projecting outwards when the needed height was achieved. This was done by a band of clay pasted on the outer surface of the highest part of the vessel and shaped to achieve various profiles. This is evidenced by the mouth fragments recorded това свидетелстват документираните фрагменти от устия, които точно в тази удебелена част са се отлепили вертикално от самия съд (Обр. 1. III., Обр. 2. II)

Последният етап от изработката на тези големи съдове е заглаждането им с помощта на бавно въртене върху грънчарско колело. При едно недобро заглаждане остава въздух в глината и на това място по време на сушене или изпичане, питосът би се спукал, а може би и разрушил. Изпичането на тези големи съдове се извършвало в окислителна среда при температура 950 – 970°C. Цветът на глината след изпичане не е равномерен и е придобил някои нюанси – от оранжево – червен до червено – кафяв.

Глина

За направата на питосите и керемидите от обекта при Този грамади е използвана една и съща глина. За това свидетелства структурата на керамичните изделия. Като се вземе под внимание пресечения терен и дългия път от равнината до укрепения храм, по-вероятно е питосите да са били изработени на място, в близката околност, вместо да са транспортирани.

В лома на фрагментите се забелязват частици от кварцит с розов оттенък, които като големина варират от 0,05 до 1,3 см, както и много ситни частици слюда. Следи от органика се откриват, но като цяло древният майстор е избягвал да я прибавя в глината, за да не увеличи нейната водопропускливост след изпичането. При внимателно разтрошаване на 1 см^3 от фрагмент на питос, като съотношение в състава на структурата може да се посочат – 65 % глина, 25% кварцитни частици, 6 % слюда и 4 % органика. Тази незначителна разлика в състава на керемидите и питосите показва, че те са изработвани от един и същи материал.

Заключение

От казаното до тук можем да направим няколко основни извода относно документираните фрагменти от питоси:

that show such thickened parts vertically detached from the up most part of the vessel itself (Fig. 1. III, Fig. 2. II).

The surfaces of these large vessels were made smooth on a slow potter's wheel during the last stage of their manufacturing. Should the surface had not been smoothed well, air would remains in the clay and the pithos would crack in that spot, if not collapse, during drying or baking. The latter process for these large vessels was done in oxidizing atmosphere at temperatures about 950 – 970°C. The color of the clay after baking was not even and acquired hews from orange-red to red-brown.

Clay

One and the same clay was used for the make of the pithoi and roof-tiles in the site at Kozi Gramadi. This is evidenced by the structure of the ceramic products. Having in mind the broken terrain and the long way from the valley to the fortified hill, it is reasonably to suggest that the pithoi were made locally, in the close vicinity, rather than transported.

Quartzite particles of pinkish hew that vary in dimensions from 0,05 cm to 1,3 cm are discernible in the breaks, together with many tiny mica particles. Traces from organics are also found but, as a whole, the ancient craftsman kept away from adding organic matter to the clay to diminish its water-permeability after baking. If one cubic centimeter of a pithos sherd is carefully broken the contents of the ceramic body may be calculated as follows: 65% clay, 25% quartzite particles, 6% mica and 4% organic matter. The insignificant differences in the composition of roof-tiles and pithoi suggest that they were made of one and the same material.

Conclusion

Some general conclusions may be drawn from the written above concerning the pithoi sherds recorded:

Големите съдове от Кози грамади намират добри паралели с откритите досега в Тракия.

Продължителната и трудна майсторска изработка на питосите се е осъществявала тук на място в района на резиденцията.

За изработката на питосите и строителната покривната керамика е използвана глина от едно и също находище.

Откриването на фрагменти от големите съдове за съхранение доказва, че живота в укрепения обект е бил по-продължителен. Тези съдове са служели най-вече на населението присъстващо целогодишно зад крепостните стени. Документираните през 2005 и 2010 г. фрагменти от питоси заемат важно място в изследването на населението живяло под връх Кози грамади.

The large vessels from Kozi Gramadi find good parallels among those found so far in Thrace.

The time-consuming and hard mastery work in the pithoi production was done locally in the region of the residence.

One and the same clay source was used for the make of both roof-tiles and pithoi.

The discovery of fragments of large storage vessels proves that the life in the fortified site had been prolonged. These vessels served mostly to inhabitants who lived behind the fortress walls all year long. The pithoi sherds recorded in 2005 and 2010 have their important place in the study of the people that had lived below Kozi Gramadi Peak.

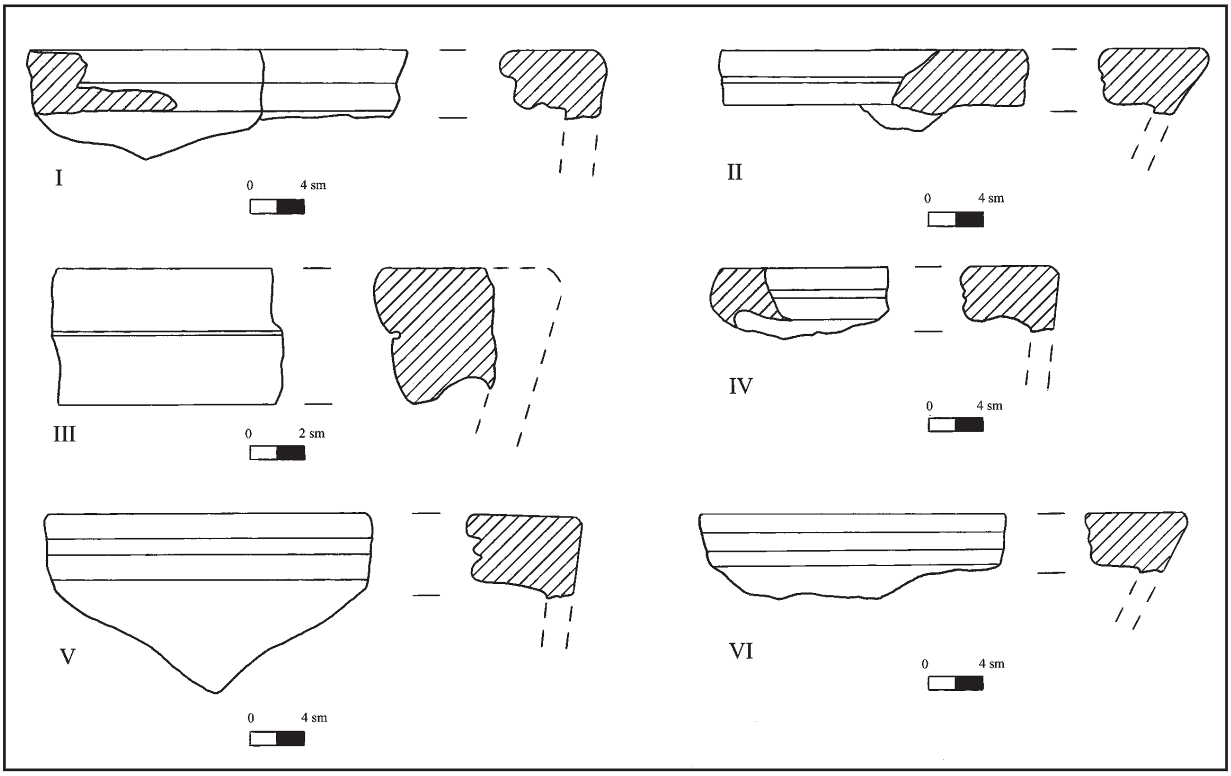
I
0
4 sm
II
0
4 sm
III
0
2 sm
IV
0
4 sm
V
0
4 sm
VI
0
4 sm

Обр. 1. I–VI – Устия на питоси
Fig. 1. I–IV – Mouths of pithoi

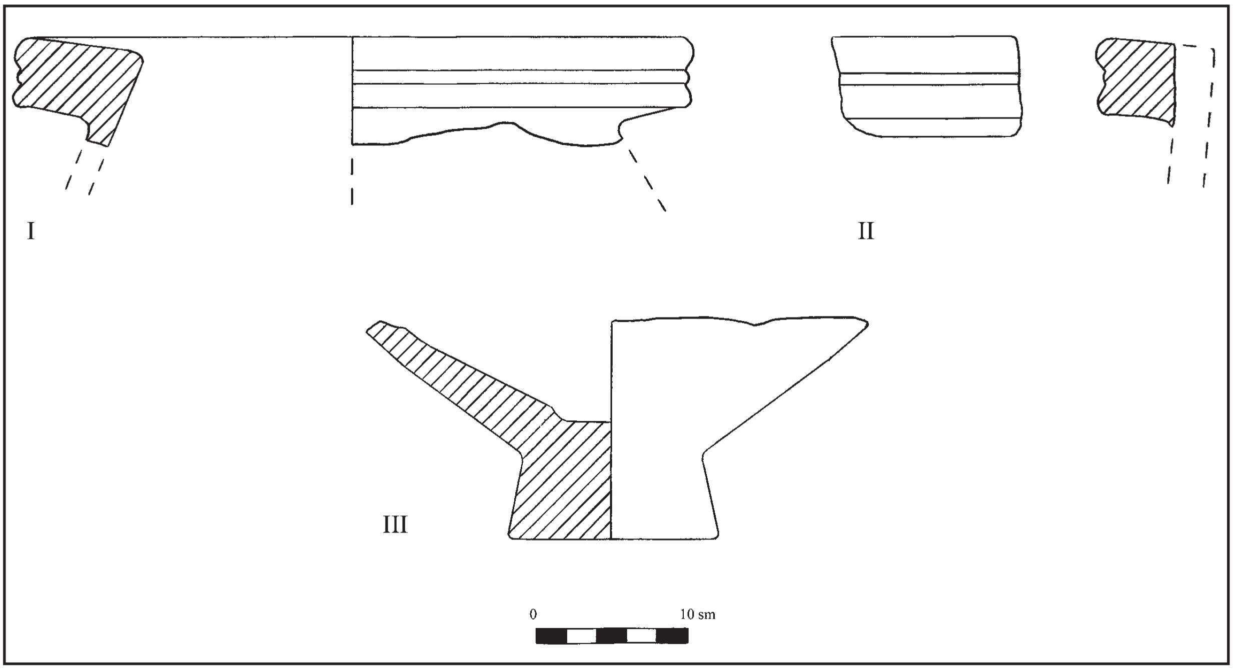
I
II
III
0
10 sm

Обр. 2. I–II – Устия на питоси; III – Дъно на питос
Fig. 2. I-II – Mouths of pithoi; III – Bottom of a pithos

8.

Строителна керамика

Стилиян Иванов

През 2005 и 2010 г. в резултат на проведените археологически проучвания на резиденцията в югоизточното подножие на връх Кози грамади е документирано голямо количество покривна строителна керамика. Тя е засвидетелствана при проучването на всички участъци от резиденцията. Това доказва, че всички сгради и съоръжения са били с покривна конструкция от керемиди.

Типология

Керемидите са представени от два основни класа – коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди. Досега не са документирани фронтални (челни) плоски и фронтални покриващи керемиди. В следващите редове ще разгледаме особеностите на плоските и покриващите керемиди.

Коринтски плоски керемиди

Плоските керемиди са с правоъгълна форма, като плоската им част е леко извита. Липсата на цели екземпляри прави невъзможно представянето на дължината на плоските керемиди. В квадрат П–9 на дълбочина 2,00 – 2,20 м (XI пласт) се откри горната фрагментирана част от плоска коринтски керемида, която дава представа за ширината (Обр. 1). Тя е 50,5 см. Същата ширина имат и плоските коринтски керемиди от Пистирос (Musil 1996, 48) и с. Васил Левски (Кисьов 2004, 54), а дължината на керемидите е 60 – 65 см. В тези граници трябва да е била и ширината на плоските коринтски керемидите от обекта. Дебелината им варира от 0,9 до 3,1 см. Двете дълги страни на плоската част завършват с надлъжни ръбове с височина от 3,6 до 6,5 см. Ширината на надлъжните ръ-

Roof-tiles

Stiliyan Ivanov

Large amounts of roof-tiles were recorded during the archaeological investigations carried out in 2005 and 2010 in the residence at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak. It is evidenced in the study of all areas of the residence. This proves that all buildings and constructions had been covered with roof-tiles.

Typology

The roof-tiles are represented by two fundamental classes: pan Corinthian and cover Laconian roof-tiles. Eaves tiles and antefixes has not been found yet. In the text that follows we will try to consider the specifics of both pan and cover roof-tiles.

Pan Corinthian roof-tiles

The pan roof-tiles are rectangular in shape but the flat part is slightly curved. The lack of whole exemplars makes impossible the determination of the length of the pan roof-tiles. The upper fragmented part of a pan Corinthian roof-tile was found in square П-9 at a depth of 2,00 – 2,20 m (11th layer). It gives an idea about the width (Fig. 1) – 50,5 cm. The pan Corinthian roof-tiles from Pistiros (Musil 1996, 48) and from the village of Vasil Levski (Кисьов 2004, 54) show the same widths. The lengths of these roof-tiles are 60 – 65 cm. The lengths of the pan Corinthian roof-tiles from Kozi Gramadi should have been in the same range. The two long sides of the flat part end with a ridge the height of which is in the range between 3,6 and 6,5 cm. The widths of the longitudinal ribs also vary from exemplar

бове също варира при различните екземпляри – от 2,0 до 3,5 см. В горния напречен край на керемидата е оформен релефен ръб, върху който се закрепва керемидата от следващия ред. В долния напречен край керемидата се удебелява и завършва с прав челен ръб, който стъпва върху релефния ръб на долния ред керемиди. Дебелината на правия ръб е различна – от 3,6 до 4,2 см. Също така в долната част, непосредствено под надлъжните ръбове, върху долната повърхност на керемидата са оформени две ъглови скосявания, за да може да се осъществи още по-плътното прилепване на керемидите (Обр. 2. I – III).

По отношение на разстоянието между горния край на керемидата и релефния ръб могат да се обособят два основни варианта:

1. Вариант. Първият вариант включва всички плоски керемиди, при които релефният ръб се намира на разстояние от горния край от 2,5 до 5 см (Обр. 3 I – II). Самият релефен ръб е широк от 1,0 до 2,0 см и е висок от 0,8 – 1,0 см. Това е най-представения вариант, който се открива в резиденцията. Тези керемиди са широко разпространени в Древна Тракия и намират паралели в Кабиле (Попов 2002, 189), Сборяново (Стоянова под печат) и Пистирос (Musil 1996, 47–62).

2. Вариант. Вторият вариант включва само два фрагмента от горната дясна част на керемида документирани при проучването на квадрат Л–5, намиращ се на североизток от монументалната сграда (Обр. 4). При тези керемиди релефния ръб се намира непосредствено върху горния край, който е с ширина 0,7 см и височина 0,3 см. Този вариант коринтски плоски керемиди се среща и в античния обект край с. Васил Левски, община Карлово (Кисьов 2004, 54 – 55, табл. 1 – 3).

Лаконски покриващи керемиди

Покриващите керемиди от обекта се състоят от предна част с дъговидно сечение, средна част с трапецовидно сечение и задна завършваща част, отново с дъговидно сечение (Обр. 5). Няма запазена цяла керемида. При проучванията през 2010 г. в квадрат Р–8 на дълбочина 0,60 – 1,20 м (IV–VI пласт), не-

to exemplar: from 2,0 cm to 3,5 cm. There is a rib in relief in the upper transverse end of the roof-tile on which the roof-tile of the next row is fixed. The roof-tile is becoming thicker towards its lower end and terminates into a straight frontal edge that is fixed on the rib in relief on the roof-tile from the lower row. The thickness of this straight frontal edge also varies – from 3,6 cm to 4,2 cm. Two slanted areas are shaped on the lower side of the roof-tile, along the longer sides. These were done to achieve a better clinging of the roof-tiles (Fig. 2. I–III).

As for the distance between the upper end of the roof-tile and the rib in relief, two main variants may be differentiated:

Variant 1. The first variant includes all pan roof-tiles that show a rib in relief set in a distance from the upper end in the range between 2,5 cm and 5 cm (Fig. 3). The width of the rib in relief varies in the range between 1,0 cm and 2,0 cm, wile the height is within the range of 0,8 cm and 1,0 cm. This is the best represented variant in the residence. These roof-tiles were widely distributed across Ancient Thrace and find parallels in Kabyle (Попов 2002, 189), Sboryanovo (Стоянова, in press) and Pistiros (Musil 1996, 47 – 62).

Variant 2. The second variant includes only two fragments from the right upper side of a roof-tile recorded during the study of square Л-5, situated in the northeast from the monumental building no. 1 (Fig. 4). The rib in relief here is situated immediately on the upper end and is 0,7 cm wide and 0,3 cm high. This variant of the pan Corinthian roof-tiles is also to be found in the Antiquity site near the village of Vasil Levski, Karlovo Municipality (Кисьов 2004, 54 – 55, Pl. 1 – 3).

Laconian cover roof-tiles

The cover roof-tiles from the site consist of a frontal part with an arc-like cross-section, of a middle part of trapezium-like cross-section and of a rear, ending part again with an arc-like cross-section (Fig. 5). Not even one whole roof-tile has been found so far. Fragments of a cover roof-tiles were found

посредствено до кулата намираща се в югоизточния ъгъл на укрепената резиденция, са разкрити фрагменти от покриваща керемида, които след реставрация позволиха възстановяването на нейната дължина до 0,55 м (Обр. 6). След сравнения със завършващи части от покриващи керемиди, открити в други сектори на резиденцията, се установи, че дължината им е била не повече от 0,70 м. Предната част на покриващата керемида е с височина 10,8 – 12,0 см и ширина 18,1 – 19,0 см. Дебелина тук е 2,8 – 3,5 см. Прехода между началото и средата се характеризира с постепенно намаляване на височината и ширината на керемидата, което спира на разстояние 18 – 20 см. Оттук започва и плавното оформяне на четиристранната повърхност, която е изработена добре върху горната и долна повърхност на керемидата. Приблизително по средата от дължината на покриващата керемида ширината и е 12,1 – 13,2 см, а височината 8,2 – 10,0 см. Дебелината на стените варира от 0,6 до 1,5 см. В задната част на керемидата височината намалява до 7,0 см и има скосявания по двата и ръба, които спомагат плътното прилепване върху надлъжните ръбове на плоските керемиди (Обр. 7).

Лаконските покриващи керемиди от обекта при Кози грамади намират добри паралели с тези от Пистирос, тип II (Musil 1996, 48 – 51) и обекта при с. Васил Левски (Кисьов 2004, 54, табл. LIII. 1). В първия случай керемидите са с дължина 0,80 м, а във втория 0,70 – 0,75 м. Особеност на покриващите керемиди от обекта при Кози грамади е трапецовидното сечение в средната част на керемидата, което не е документирано или отбелязано при тези от Пистирос и с. Васил Левски. Също така при тях липсва скосяването по страничните ръбове в задния край. С тези си особености лаконските покриващи керемиди от обекта при Кози грамади обогатяват вариантите на типа, документирани до този момент в Южна Тракия.

Технология

Плоските и покриващите керемиди от Кози грамади са произвеждани в дървени

during the study of square P-8 at a depth of 0,60 m – 1,20 m (4th – 6th layers), just next to the tower in the southeastern corner of the fortified residence. The conservation treatment restored its length up to 0,55 m (Fig. 6). It was established after the comparison of the rear, ending parts of cover roof-tiles found in other sectors of the residence that their length had been up to 0,70 m. The front part of the cover roof-tile is 10,8 – 12,0 cm high and 18,1 – 19,0 cm wide. The thickness here is in the range between 2,8 cm and 3,5 cm. The transition from the front to the rear parts of the roof-tile is characterized by the tapering in both height and width that ends in a distance of 0,18 – 0,20 m. The smooth forming of the four-walled shape, the surface of which is worked out well on both sides of the roof-tile, starts from this point. Its width is 12,1 – 13,2 cm in the mid length, while the height is 8,2 – 10,0 cm. The thickness of the walls varies from 0,6 cm to 1,5 cm. The height is reduced to 7,0 cm at the rear, ending part of the roof-tile and its two edges are slanted, which contributes to their closer clinging to the longitudinal edges of the pan roof-tiles (Fig. 7).

The Laconian covering roof-tiles from the site of Kozi Gramadi have their good parallels among those found in Pistiros, Type II (Musil 1996, 48 – 51) and in the site near the village of Vasil Levski (Кисьов 2004, 54, Pl. LIII. 1). In the first case the roof-tiles are 0,80 m long and in the second case they are 0,70 – 0,75 m long. One peculiarity of the cover roof-tiles from the site of Kozi Gramadi is the trapezium-like cross-section of the middle part of the roof-tile, which have not been recorded neither among the roof-tiles from Pistiros, nor from the village of Vasil Levski. The tiles from the latter sites also lack slanting of the side edges of the rear, ending part. Considering these two peculiarities, the Laconian cover roof-tiles from the site of Kozi Gramadi enrich the variations of the type recorded so far in South Thrace.

Technology

Both pan and cover roof-tiles from the site of Kozi Gramadi were made in wooden калъпи (Кисьов 2004, 54 – 55). Оформянето на керемидите се е осъществявало с притискане и натрупване на глината в предварително издълбаните в дървото калъпи. При плоските керемиди, ъгловите скосявания, намиращите се под надлъжните ръбове, са били оформяни на този етап от изработването. Сушенето на керемидите е ставало контролирано и много бавно, за да не се деформират. Тяхната горна повърхност е обработвана с влажен плат или мокра ръка, за да се образува своеобразен ангобен полив, а след придобиване на восъчна твърдост е нанасяна висококачествена ангоба, която ги предпазвала от дъжд и сняг. Тази ангоба е произведена от много финно прецедена глина, която е подобрявала хидрофобността на керемидите. Долната повърхност не е била третирана с ангоба, а само грубо заглаждана с плосък инструмент (вероятно дървена летва). При някой фрагменти не са запазени следи от ангобното покритие. От проучванията до този момент не са открити фрагменти от керемиди с украса или печати.

Термичната обработка на керемидите се е извършвала в окислителна среда, като температурата на изпичане е достигала 960 – 970°С. Върху долната повърхност на плоските керемиди при изпичането са се образували нежелани ефекти – шупли. Те се получават когато остане въздух при натиска на глината в калъпите.

Най-голямото количество покривна керамика е с оранжево-червен до розов цвят – 95 %. Останалите 5 % са с охраво-кафяви нюанси достигащи до сиво-черно. Последните са променили червения си цвят при вторично обгаряне и опушване (вероятно свързани с пожар).

Глина

За направата на керемидите и големите съдове (питоси) от обекта при Този грамади е използвана една и съща глина. Нейният състав може да се характеризира с голямо количество силикатни примеси, органика и груба структура. По всяка вероятност опоснителите не са добавяни умишлено, а са били в самата глина, тъй като съотно-

molds (Кисьов 2004, 54 – 55). The shaping of the roof-tiles was done by pressing and piling of clay into the pre-cut in the wood molds. In the case of the pan roof-tiles, the slanting of the corners below the longitudinal side edges was done on this stage of their making. The drying of the roof-tiles was controlled and very slow to diminish their distortion. Their upper surface was repeatedly treated with wet piece of textile or hand to achieve something like engobe slip. The high-quality engobe slip was applied when the clay-body reached a wax-like hardness. It protected them from both rain and snow. This engobe was made of a very finely strained clay and bettered the hydrophobic qualities of the roof-tiles. The back surface of the roof-tiles was not covered with engobe slip but was only crudely smoothed with a flat tool (a wooden lath). Some fragments do not show traces of an engobe slip. Neither of the roof-tile fragments studied so far shows any decoration or stamps.

The thermal treatment of the roof-tiles was done in an oxidizing atmosphere and the fiving temperature reached 960 – 970°C. Some unwanted effects – pores – had formed on the back surface of the pan roof-tiles during fiving. These form when air is captured in the clay body when pressing it into the mold.

Most of the roof-tiles are orange-red to pinkish: 95%. The rest of them are of ochre-brown hews reaching grey-blackish colors. The latter had changed their reddish color during a secondary subjection to higher temperatures and smocking (connected probably with a fire).

Clay

One and the same clay was used for the production of both the roof-tiles and the large vessels (pithoi) from the site of Kozi Gramadi. Its composition may be characterized by the large quantity of silicates, organic matter and crude structure. Most probably, the tempers were not intentionally added but were a natural admixtures in the clay as the ratios are the

шението на състава при големите съдове и покривната керамика е еднакъв. Липсата на кариера за глина в близост до резиденцията предполага дългото търсене на подходящия материал, който да не дава проблеми при направата им.

В лома на керемидите се забелязват частици от кварцит с розов оттенък, които като големина варират от 0,05 до 1,5 см, както и частици слюда. Следи от органични примеси се откриват по долната повърхност на керемидите, които са изгорели при изпичането. Като цяло при изработката на керемиди древните майстори са избягвали да примесват глината с органика, за да не намаляват нейната хидрофобност. Съотношението в състава на керемидите на 1 см^3 е: 60% – глина, 35% кварцитни частици, 3% слюда и 2% органика. Наличието на кварцитни частици, които имат същите характеристики, като скалите в района, свидетелства за изработването на място на керемидите.

Не е изключено да са привлечени майстори от други центрове на производство за изработването на покривната керамика и питосите на място. Керемидите през тази епоха са ценна стока, която при транспортиране от производствените центрове до билото на Средна гора (1110 м надморска височина) със сигурност би пострадала сериозно. Както за блоковете от крепостните съоръжения са разработени кариери в близост до обекта, така и керемидите са били произвеждани в близката околност.

Интерпретация

В покривното строителство на древногръцкия свят през периода VII–III в. пр. Хр. са познати три системи: от коринтски плоски и покриващи керемиди, от лаконски плоски и покриващи керемиди и смесена покривна система от коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди. Проучванията в последните десетилетия на територията на древна Тракия показват, че са познати и трите покривни системи.

В селището при с. Копривлен е регистрирана употребата само на лаконски кере-

same both in the roof-tiles and in the large vessels. The lack of clay deposits in the close vicinity of the residence suggests a long seeking for suitable raw material that would not create problems in the process of manufacturing.

Quartzite particles of pinkish hew that vary in dimensions from 0,05 cm to 1,3 cm are discernible in the breaks, together with many tiny mica particles. Traces from organics that had burned during fiving are also found on the back surface of the roof-tiles. As a whole, the ancient craftsmen had avoided the adding of organic material to the clay body for making roof-tiles as it might have lead to the reduction of the hydrophobic qualities. The composition of one cubic centimeter of a roof-tile material is: 60% clay, 35% quartzite particles, 3% mica and 2% organics. The presence of quartzite particles in the clay body of the roof-tiles that have the same characteristics as the rocks in the region evidences to the local production of the roof-tiles.

It is quite possible that craftsmen from other centers had been appointed to make the roof-tiles and the pithoi. The roof-tiles of that epoch were trade goods of value, and their transportation from the centers of manufacture to the ridge of Sredna Gora Mt. (1110 m above the sea level) would undoubtedly led to great losses. The roof-tiles should have been made somewhere in vicinity of the site just like the stone blocks for the fortification construction were cut in close quarries.

Interpretation

Three roofing systems were known in the Ancient Greek world in the period between the 7th and the 3rd centuries BC: by means of pan and cover Corinthian roof-tiles, by means of pan and cover Laconian roof-tiles, and a mixed one by means of pan Corinthian and covet Laconian roof-tiles. The studies across the territory of ancient Thrace during the recent ten years showed that all three roofing systems had been known.

миди. Там покривната керамика е отнесена към архаичната епоха (Попов 2002, 186 – 190).

Системата от коринтски плоски и покриващи керемиди е широко застъпена в гръцките колонии по западния бряг на Черно море (Zimmermann 1986, 233; Ognenova-Marinova 1980, 110 – 111, fig. 1 – 3; Стоянова 2008, 217 – 223, табл. 1 – 21; Миков, Стоянова 2010, 232 – 240) и по-рядко във вътрешността на Тракия, където е позната от Пистирос (Musil 1996, 51 – 52) и Мезек (Theodossiev, Stoyanova, in print).

Смесената система, с каквато са били покрити сградите и съоръженията в обекта при Кози грамади, е позната също така в Пистирос (Musil, J., 1996, 47 – 62), Севтополис (Димитров 1984, 15 – 16; Чичикова 1991, 65), Кабиле (Попов 2002, 189), с. Васил Левски (Кисъов 2004, 54 – 55) и Сборяново (Стоянова, под печат).

По данни от откритите монети в резиденцията знаем, че тя е съществувала през IV в. пр. Хр. Най-вероятно керемидите са били изработени през първата половина на IVв. пр. Хр. Тази дата най-добре ще бъде изяснена при едни по-продължителни проучвания на царската резиденция.

Керемидите от Кози грамади представляват най-многобройната част от всички останали артефакти открити през 2005 и 2010 г. Те заслужават специално внимание, тъй като ни показват, че обекта е имал един наистина представителен облик, с монументални каменни сгради и крепостни съоръжения и покриви от керемиди. Наличието на покривна керамика навсякъде във вътрешността на резиденцията доказва, че през IV в. пр. Хр. всички сгради са имали мощна покривна конструкция, върху която са били подредени плоски и покриващи керемиди изработени в смесена система. Те били майсторски изработени в района на резиденцията, най-вероятно от хора, които са се занимавали само с тази дейност. Настоящите и бъдещите проучвания под връх Кози грамади разширяват значително познанията за производството и употребата на покривната керамика в древна Тракия.

The use of only Laconian roof-tiles is recorded in the site near the village of Koprivlen (Попов 2002, 186 – 190).

The system including flat and covering Corinthian roof-tiles was broadly used in the Greek colonies along the western coast of the Black Sea (Zimmermann 1986, 233; Ognenova-Marinova 1980, 110 – 111, Fig. 1 – 3; Стоянова 2008, 217 – 223, Pl. 1 – 21; Миков, Стоянова 2010, 232 – 240) and is relatively rare in inner Thrace, where it is known from Pistiros (Musil 1996, 51 – 52) and Mezek (Theodossiev, Stoyanova 2010, in press).

The mixed system, which had been applied for the roofing of the buildings in the site of Kozi Gramadi, is also known from Pistiros (Musil 1996, 47 – 62), Seuthopolis (Димитров 1984, 15 – 16; Чичикова 1991, 65), Kabyle (Попов 2002, 189), the village of Vasil Levski (Кисьов 2004, 54 – 55) and Sboryanovo (Стоянова, in press).

The roof-tiles were most probably made sometime in the first half of the 4th century BC, as the data given by the coins found in the residence indicates to its existence during the 4th century BC. The date of the production of the roof-tiles will be best clarified by a more detailed study of the royal residence.

The roof-tiles from the site of Kozi Gramadi compose the majority of the finds from 2005 and 2010. They worth special attention as they evidence to the representative vision of the site: monumental stone buildings and fortification constructions with tiled roofs. The presence of roof-tiles everywhere behind the fortification walls proves that all the buildings in the 4th century BC had had a strong roofing construction overlaid with pan and cover roof-tiles in a mixed system. These were masterly produced in the region of the residence, most probably by men that were engaged solely with this activity. The present and future investigations of the lands below Kozi Gramadi Peak broaden and will broaden our knowledge about the production an usage of the roof-tiles in ancient Thrace.

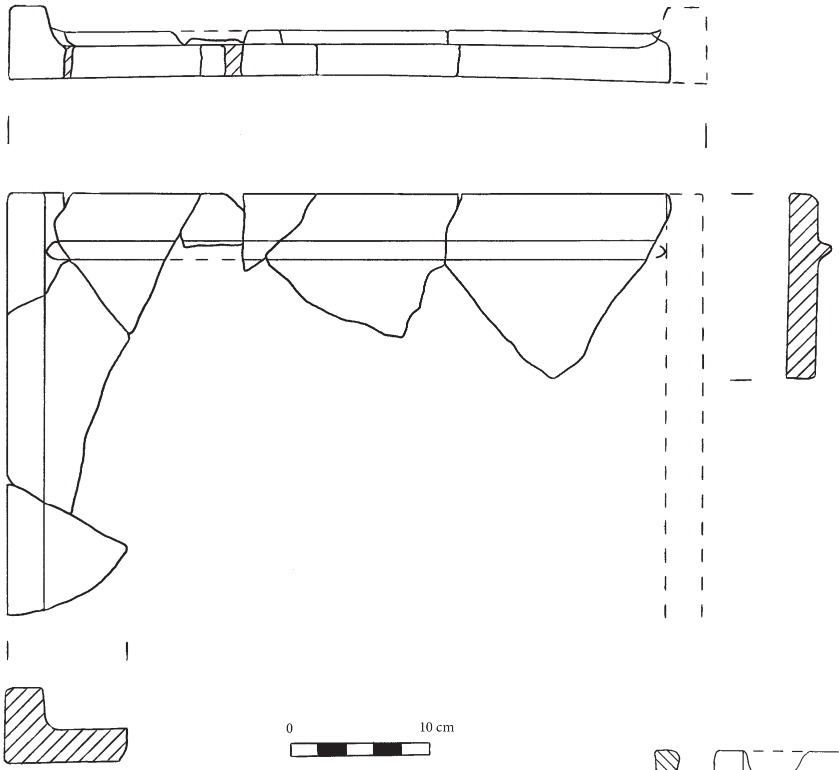

Обр. 1. Фрагменти от горната част на коринтска плоска керемида, кв. П9

Fig. 1. Fragments from the upper part of a Corinthian flat roof-tile, Square П9

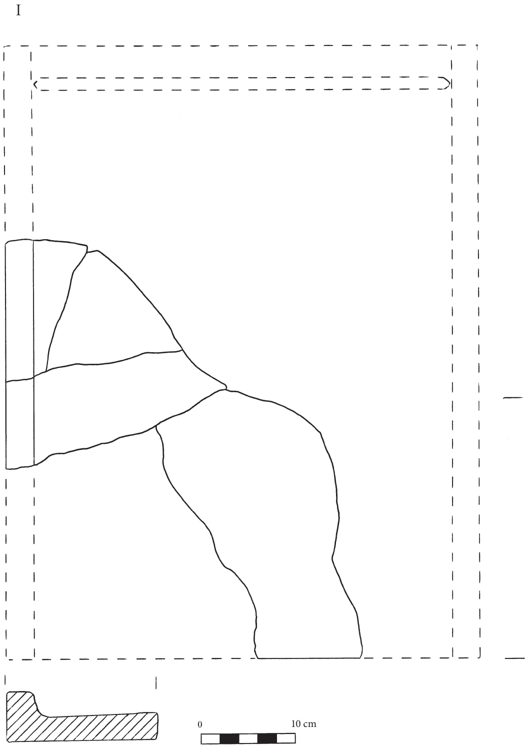

Обр. 2. I – Фрагменти от коринтска плоска керемида

Fig. 2. I – Fragments from a Corinthian flat roof-tile

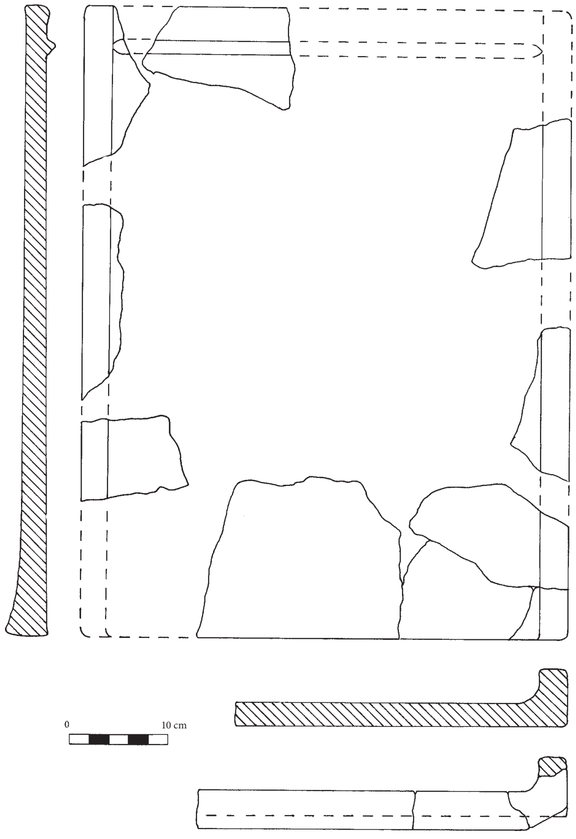

Обр. 2. II – Фрагменти от коринтска плоска керемида

Fig. 2. II – Fragments from a Corinthian flat roof-tile

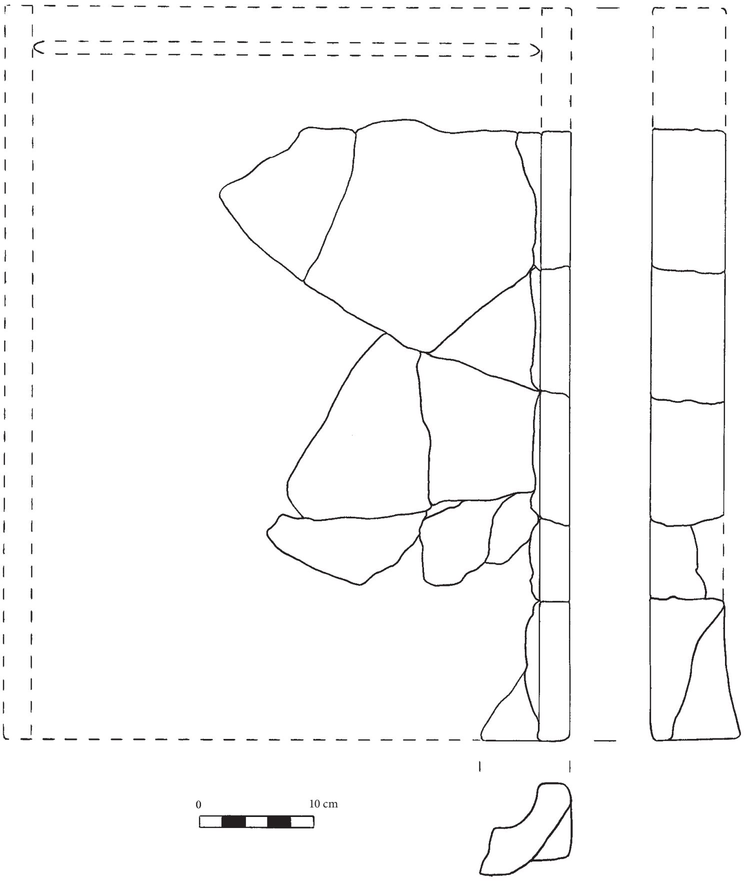

Обр. 2. III – Фрагменти от коринтска плоска керемида
Fig. 2. III – Fragments from a Corinthian flat roof-tile

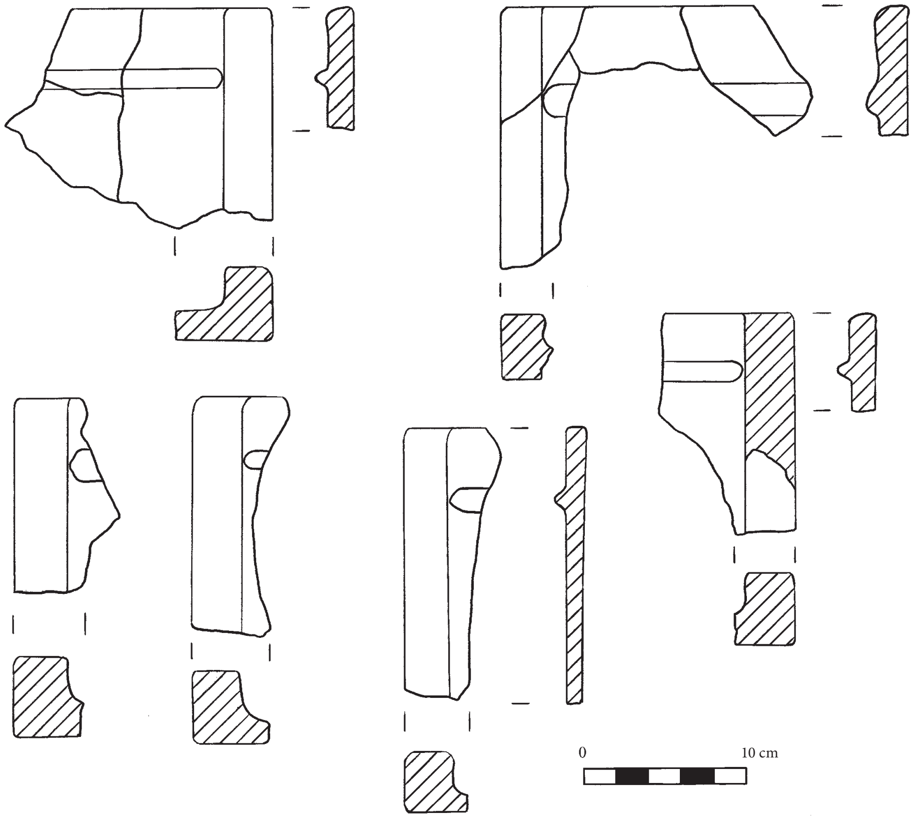

Обр. 3. I – Коринтски плоски керемиди от вариант 1
Fig. 3. I – Corinthian flat roof-tiles of Variant 1

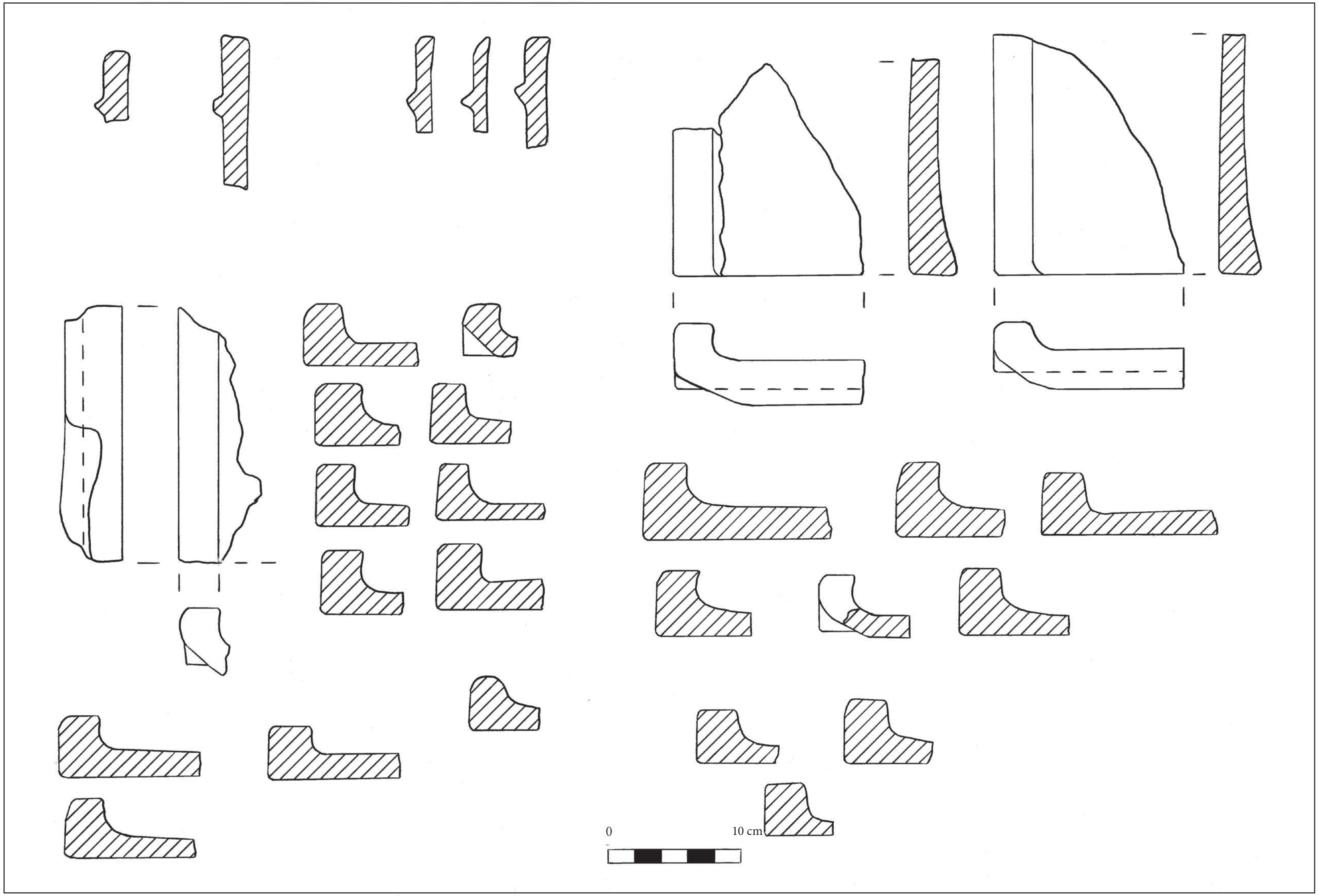

Обр. 3. II – Коринтски плоски керемиди от вариант 1
Fig. 3. II – Corinthian flat roof-tiles of Variant 1

Обр. 4. Коринтска плоска керемида от вариант 2 документирана в квадрат Л5
Fig. 4. Corinthian flat roof-tiles of Variant 2 recorded in Square Л5

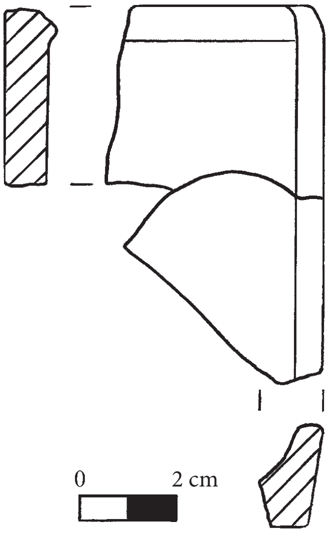

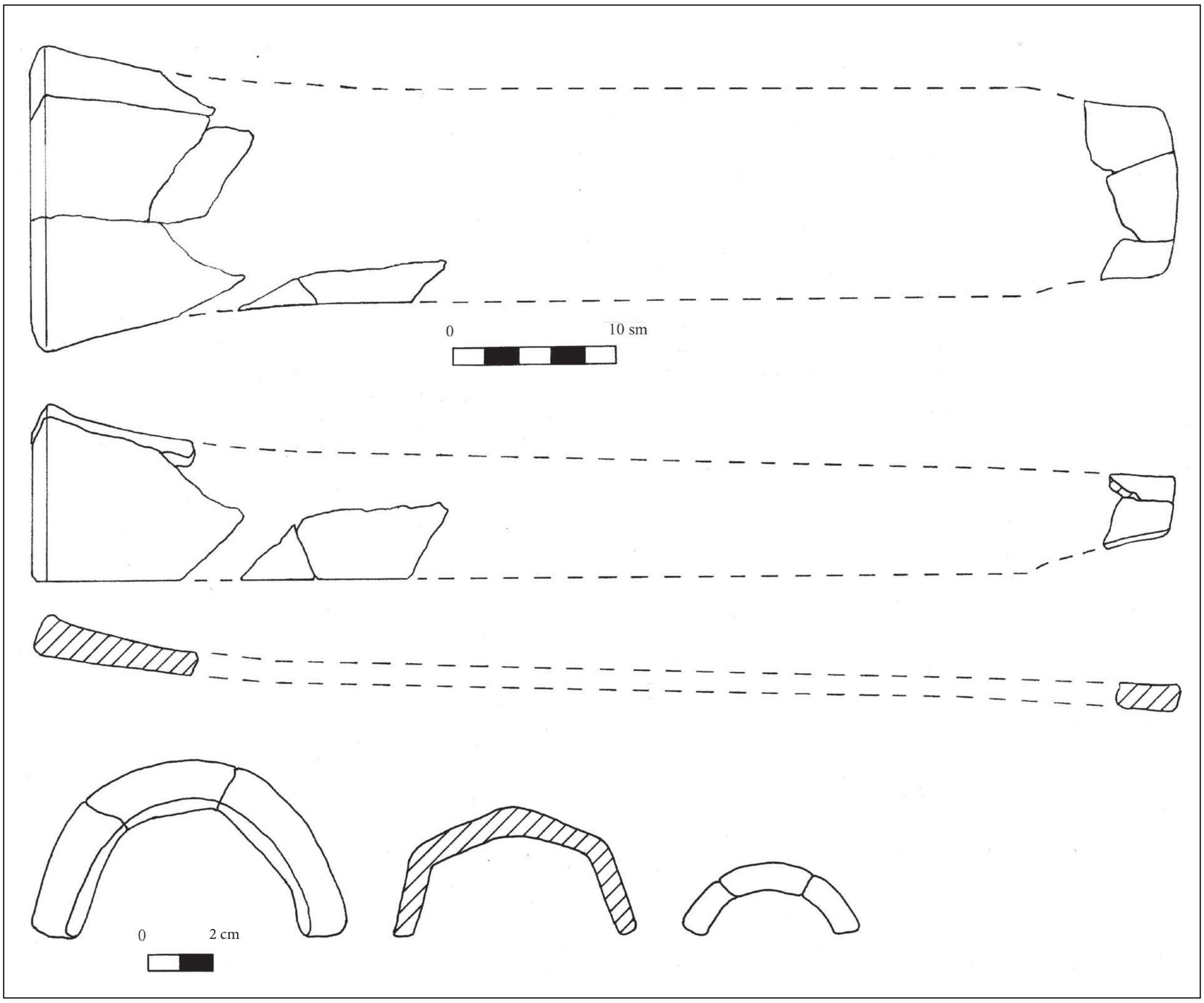

Обр. 5. Лаконска покриваща керемида
Fig. 5. Laconian covering roof-tile

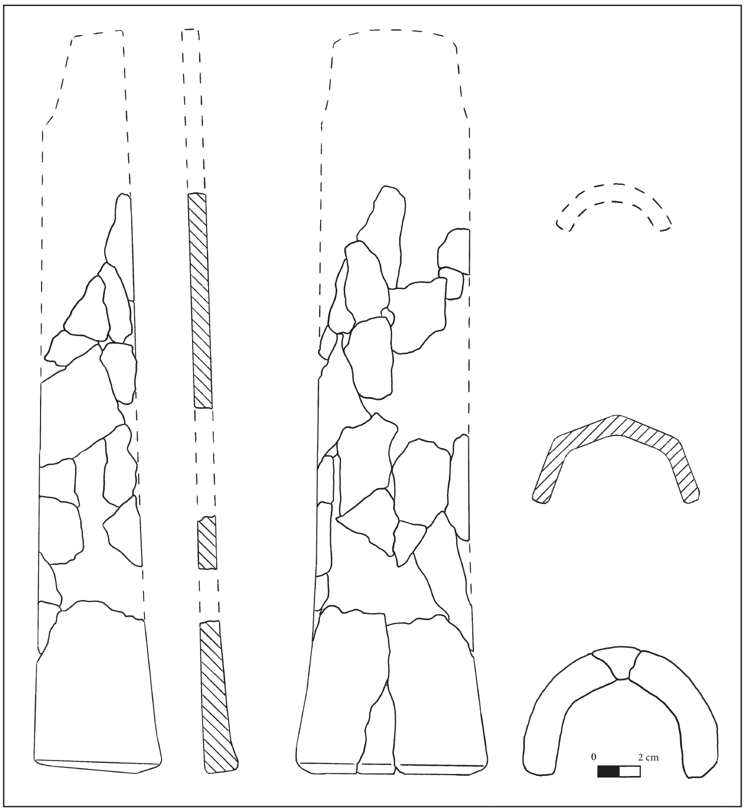

Обр. 6. Лаконска покриваща керемида, квадрат P8
Fig. 6. Laconian covering roof-tile, Square P8

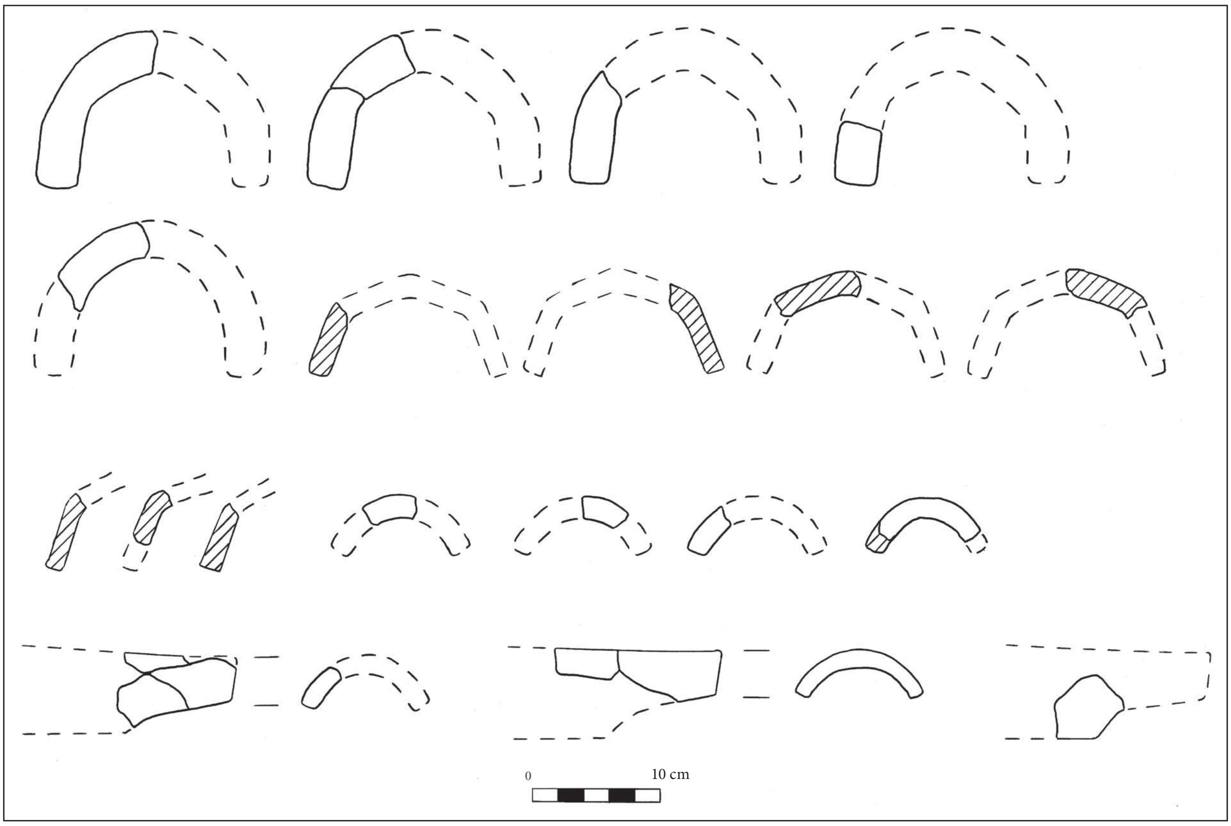

Обр. 7. Фрагменти от лаконски покриващи керемиди
Fig. 7. Fragments from Laconian covering roof-tile

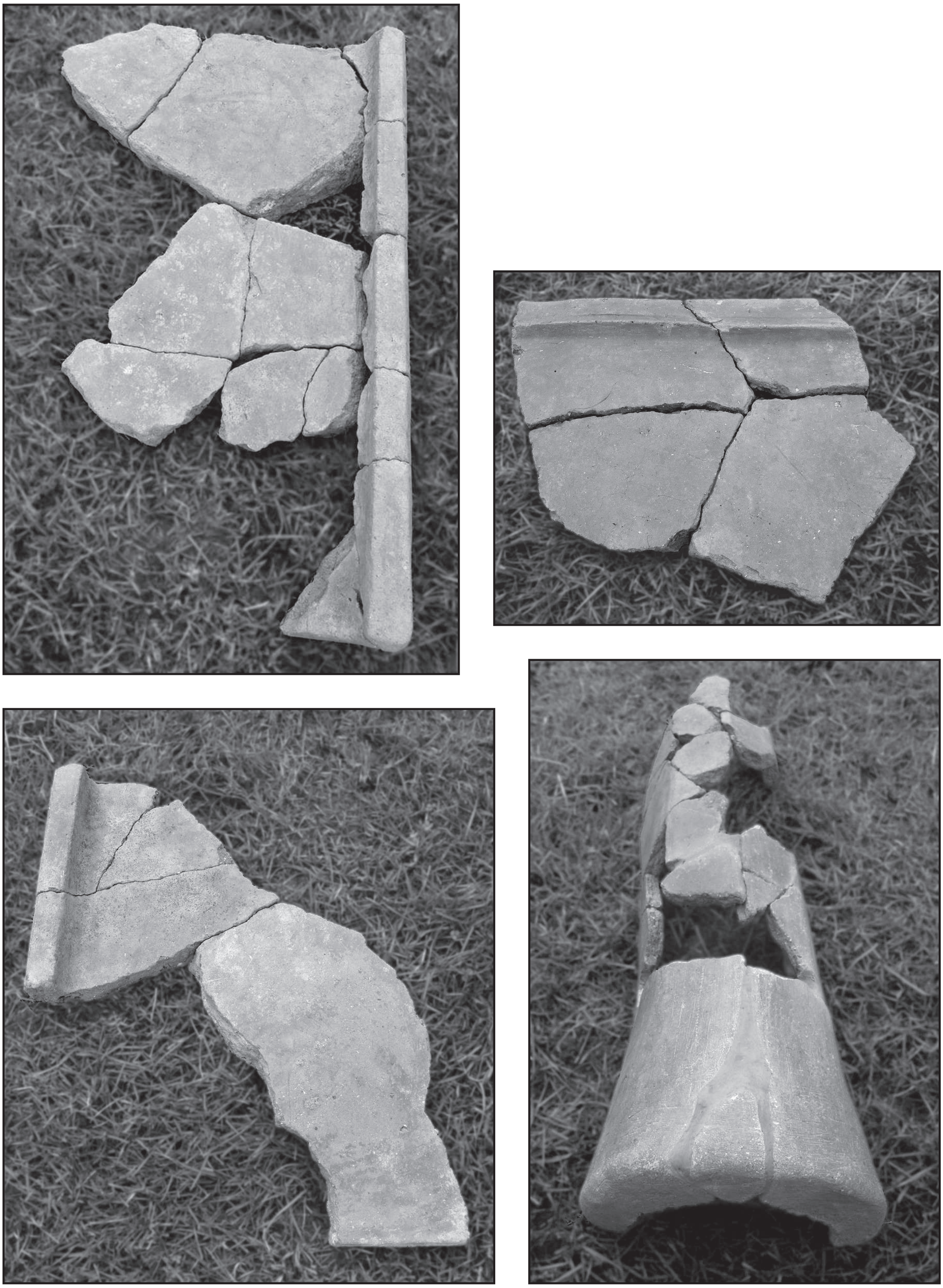

Фрагменти от покривна керамика
Fragments from roof-tile

9.

Интерпретация на разкритите археологически структури

Иван Христов

Досегашните определения за обекта в югоизточното подножие на Кози грамади, използвани в предварителни публикации и протоколи от междуведомствени комисии на Министерство на културата, са тюрзис, укрепена владетелска резиденция, укрепена храмове територия.

Ако трябва да използваме адекватни за античната епоха термини, то те са няколко[1]:

1. *Тейхос*, което е най-ясната елинска представа за крепост, укрепено място, укрепена резиденция на владетел.

2. *Тюрзис*. Известен е от Анабазис на Ксенофонт в частта, където се разказва за парадинаста по времето на цар Амадок – Севт II. Ксенофонт споменава, че Севт (II) резидира добре охраняван в *тюрзис*. Използван е терминът *тюрзис* (Xen. *Anab.* VII 2, 21), за разлика от друго място в *Анабазиса* (Xen. *Anab.* VII 5, 8), където крепостите са наречени *тейхос*. Приблизително по средата между тракийската крайморска крепост Бизанте и елинския полис Перинт, Севт (II) има по-малка крепост-резиденция, т.е. *тюрзис*. Вероятно нейното предназначение е било да охранява подстъпите към Хиерон орос на югозапад. За разлика от единичната

Interpretation of the revealed archaeological structures

Ivan Hristov

The site at the southeast foot of Kozi Gramadi Peak had been defined in preliminary publications and in protocols of inter-institutional commissions of the Ministry of Culture as a *tyrsis*, a fortified ruler's residence, a fortified temple territory.

Should we use the adequate for the ancient epoch terms, several of these will be appropriate:

1. Teihos – expresses the most clear Hellenic notion of a fortress, a fortified place, fortified residence of a ruler.

2. Tyrsis – known from *Anabasis* by Xenophon, in the part that tells about Seuthes II – the para-dynast from the time of the reign of king Amatokos. Xenophon mentions that Seuthes (II) resided well guarded in a *tyrsis*. Xenophon used here the term *tyrsis* (**Xen.** *Anab.* VII 2, 21) in contrast to the term *teihos*, used in another part of *Anabasis* to denote the fortresses. Obviously, Seuthes (II) had a smaller fortress-residence, i.e. tyrsis, somewhere in the mid way between the Thracian fortress of Bizante on the seacoast and the Hellenic polis of Perinth. Its purpose was probably to guard the avenues of approach towards Hieron Oros in the southwest. However, Seuthes recieved Xenophon together with his generals (*stratêgói*) and officers (*lohazi*) in a fortified village that had several gates, in contrast to the single tower. Depending on the various translations, it seems probable that these gates

---

[1] Предложената терминология е под влияние на прочетеното в труда на Калин Порожанов (Порожанов 2011). Благодаря на автора за споделените идеи и препоръки.

кула обаче Севт посреща Ксенофонт заедно с неговите стратези и лохази в укрепено село, което притежава няколко порти. В зависимост от различните преводи вероятно около тези порти има и кули. Едва ли селото е избрано случайно. То по всяка вероятност е традиционно удобно място за посрещане на делегации (Xen. *Anab.* VII 3, 15 – 17)

Терминът *тюрзис* традиционно се превежда като кула. В Анабазис са описани и резиденциите на други владетели. Първата резиденция е на Астиаг и е разположена в равнината под Пергамон в Малоазийска Мизия. (Xen. *Anab.* VIII, 12 – 15) Местният владетел резидира по подобие на Севт в добре охранявана кула с бойници и дебела „осем кирпича“ (превод Милко Мирчев – Ксенофонт 1984, 198).

В кула живеел и царя на мосинеките. Тя била дървена, построена на височина и, което е важно, местното население имало задължението общо да я пазят и поддържат с хранителни и други припаси. (Xen. *Anab.* IV, 26)

3. *Хорион.* В Ксенофонтовия *Анабазис* (Xen. *Anab.* VII 2, 25) за Севтовите крайбрежни крепости се използва и терминът *хорион*, който означава място и често носи и смисъла на укрепено място. Това се отнася за случая (Xen. *Anab.* VII 2, 36), при който Севт (II) обещава на своите наемници и укрепеното място при морето. Вероятно става дума за Бизанте, Ганос, Неон тейхос или друго укрепено място по крайбрежието. *Хорион* е използван като термин от Ксенофонт (Xen. *Anab.* VII 2, 38) именно със значение крепост и за Бизанте като най-хубавата крепост над/при/на морето. Значението на *хорион* като крепост тук напълно се покрива с *тейхос*, казано за Бизанте, Ганос и Неон тейхос (Xen. *Anab.* VII 5, 8).

4. *Базилейон.* За първи път е споменат от Херодот по повод на Дорискос. В укрепеното селище персийският цар Дарий оставил по време на своя поход гарнизон. (Hdt. VII, 59, 1) Според К. Порожанов термина базилейон, който използва старогръцки историк със значение на царска крепост, може

went with towers as well. It is hard to believe that the village had been chosen at random. Most probably it had been a traditionally convenient place to receive delegations (**Xen.** *Anab.* VII 3, 15 – 17).

The term *tyrsis* is traditionally translated as tower. Residences of other rulers are also described in *Anabasis*. The first residence described is that of Astiagus. It was situated in the plane below Pergamum in the Anatolian Moesia (**Xen.** *Anab.* VII 3, 12 – 15). The local ruler resided like Seuthes in a well-guarded tower with loop-holes, which was “eight clay bricks thick” (**Xen.** *Anab.* Book 8 – Internet).

The king of the Mosineki also lived in a tower. It had been made of wood and was built on an elevation. What is more important, the local population was obliged to guard it and to supply it with provisions (**Xen.** *Anab.* IV, 26).

3. Horion – this is a term also used in *Anabasis* by Xenophon for the coastal fortresses of Seuthes (II). Literary it means a place, but in contexts also comprises and often bears the meaning of a fortified place. This refers to the episode in which Seuthes (II) promises his mercenaries the fortified place at the seacoast, too. This might have been Bizante, Ganos, Neon *Teihos* or some other fortified place along the seacoast. *Horion* was used by Xenophon (**Xen.** *Anab.* VII 2, 38) as a term denoting namely fortress. He used it to say that Bizante was the best fortress above/at/on the seacoast. Here the meaning of *horion* as fortress fully corresponds to *teihos* used for Bizante, Ganos and Neon *Teihos* (**Xen.** *Anab.* VII 5, 8).

4. Basileion – the term was firstly used by Herodotus on the occasion of Doriscos. During his campaign the king of Persia Darius left his garrison in the fortified settlement (**Hdt.** VII, 59, 1). According to K. Porozhanov, the term *basileion*, used by the ancient Greek historian with the meaning of royal fortress, may be defined as a fortified royal residence (Порожанов 2011, *in press*).

It is perfectly clear that various terms had existed in ancient times to denote the ruler’s да се определи и като укрепена царска резиденция. (Порожанов 2011, под печат)

Както се вижда през античността съществуват различни термини за владетелска резиденция засягащи периферията на одриското царство. Приемам, че на този етап обекта в югоизточното подножие на Кози грамади трябва да се определи като укрепена царска резиденция. Прилагането на гръцки термин би могло да се случи, едва когато археологическите проучвания напреднат и късмета на проучвателите проработи при откриването на епиграфски паметници, които биха могли да хвърлят допълнителна светлина върху предназначението на безспорно представителния обект.

Какво представлява една одриска владетелска резиденция ни съобщава Атеней (Athen. 12, 531e), който предава, че Теопомп разказва в първата книга на своята *История на Филип* как н*а третия ден Филип II пристигнал в Онокарсис****, място*** *в Тракия с голяма* ***гора****... То било и едно от* ***местата, предпочитани*** *от Котис, който от всички тракийски царе се отдавал най-много на удоволствия и разкош. Той обхождал страната си и, гдето виждал* ***места*** *сенчести с дървета и богати с води, построявал* ***зали за пиршества****. И като посещавал всяко едно от тия* ***места****, колкото пъти му се удавало,* ***принасял жертви на боговете и общувал със сановниците си и се чувствал блажен и щастлив****, докато най-сетне* ***дързвал да богохулства и да оскърбява Атина****.* (преводът е от ИСИГТМ. 1949, 368).

След този превод ще припомним анализа на К. Порожанов, който приемам за абсолютно подходящ за изясняване на поставения въпрос относно характера на проучвания обект.

Според Порожанов термина *място,* в Тракия, през IV в. пр. Хр., се използва по-скоро със значението си ***крепост***, а не просто като някакво си място, както може да се възприеме по времето на Атеней (II – III в. сл. Хр.)

Второто е, че гръцката дума за *гора*, означава още *дъбрава, свещено място*, ***светилище***.

residence in the periphery of the Odrysian Kingdom. I accept for now that the site at the southeast foot of Kozi Gramadi Peak should be described as a fortified royal residence. The application of the relevant Greek term may become possible only when the archaeological investigations make progress and the luck of the investigators starts working with the discovery of some epigraphic monuments, which might possibly throw additional light on the purpose of this indisputably representative site.

Athenaeus throws some light on what an Odrysian royal residence was (**Athen.** 12, 531e). He retells the story told by Theopompus in the first book of his *Historiae Philippicae*: "… on the third day Philip II arrived in Onokarsis, a **place** in Thrace with a large **forest** … This was also one of the **places preferred** by Kotys, who was first among the Thracian kings that indulged in pleasures and luxury. He made rounds across his country, and whenever he saw **places** in shadow, with woods and rich in water, he built **halls for feasts**. On visiting each of these **places**, as many times as he could, **he offered sacrifices to gods and communed with his dignitaries and felt blessed and happy**, whereas in the end he was bold enough to blaspheme and to insult Athena" (translated by S. Tsaneva from Bulgarian: ИСИГТМ. 1949, 368).

After this quotation, we would like to return to the analysis by K. Porozhanov as we consider it fully acceptable and applicable in the elucidation of the question raised about the character of the site studied.

According to Porozhanov, during the 4th century BC, the term **place** was used in Thrace in its meaning of fortress rather than simply for any place, as may be perceived for the time of Athenaeus (2nd – 3rd centuries AD).

The second interesting moment is that the Greek word for **forest** also means **grove**, **sacred place and sanctuary**.

The third one concerns the expression **halls for feasts** (*hestiatorioni*) which means not only hearth but also – altar, sanctuary and religious center (Попов 2010a, 189).

Трето ***зали за пиршества*** *(хестиаториони)* означава не само *огнище*, но така също и ***олтар, светилище***, ***религиозно средище*** (Попов 2010 а, 189).

Според К.Порожанов става ясно защо Котис I ***принасял жертви на боговете*** в своите ***крепости***, където са и ***светилищата***.

Тоест, както Онокарсис, така и другите одриски *хориони* са владетелски резиденции-*крепости* и едновременно с това *религиозни центрове-светилища* за изповядване на тракийската вяра от царя.

В контекста на припомнения анализ на сведенията на Теопомп не бива да ни учудва, че в средата на резиденцията в Средна гора е разположена монументална постройка, в която е могло да се изпълняват и култуви дейности. Съвсем логично е владетеля да изпълнява и жречешките си прерогативи именно в подобни постройки. Присъствието на владетеля под Кози грамади е изисквало той да бъде охраняван и доказателство за това са мощните крепостни стени и кули на обекта.

Комплексът под връх Кози грамади може да бъде сравнен до известна степен с четири археологически обекта на територията на България.

Първият най-близко разположен обект е укрепения тракийски комплекс в м. „Смиловене“ между гр. Копривщица и гр. Стрелча. Проучван е от Д. Агре. Укрепената територия е разположена върху билото на рид с южно изложение, открояващ се над десния бряг на р. Меде дере. (Агре 2007, 72 – 74; Агре, Дичев 2010, 214 – 216) От северозапад укреплението е допълнително подсилено като в терена е прокопона дълбок ров. Агре е проучила външната северна стена с дължина повече от 15 метра. Външното и вътрешно лице на стената се състои от големи обработени квадри. По подобие на резиденцията под Кози грамади върху горната страна на някои блокове има изсечени жлебове необходими за по-лесното преместване на блоковете. Друг аналог с Кози грамади е интегрирането на естествена скала в градежа,

According to Porozhanov, this makes it clear why Kotys I **offered sacrifices to gods** in his **fortresses**, where the **sanctuaries** had been too.

In other words, Onokarsis and the other Odrysian *horion*-s were ruler's **residences-fortresses** and at the same time – **religious centers-sanctuaries** for the professing of the Thracian religion by the king.

Thus, we should not be surprised in the context of the analysis reminded above of the evidence given by Theopompus, to find out that a representative building that could have also fulfilled the functions of a temple, had been erected in the middle of the residence in Sredna Gora Mt. It would have been quite logical for the ruler to have performed his prerogatives as priest namely in buildings like this one. The presence of the ruler in the site below Kozi Gramadi Peak would have required a higher level of protection, and the remains of powerful fortification walls and towers are the living proof of that.

The complex at the foot of Kozi Gramadi Peak might be compared to a certain extent with four archaeological sites on the territory of Bulgaria.

The first, most closely located site is the fortified Thracian complex in the locality of Smilovane, in the lands between the towns of Koprivshtitsa and Strelcha. It is studied by D. Agre. The fortified territory is situated on the ridge of an elevation exposed to the south, standing out above the right bank of the river of Mede Dere (Агре 2007, 72 – 74; Агре, Дичев 2010, 214 – 216). The stronghold had additionally been fortified in the northwest by a deep ditch, dug into the terrain. D. Agre has investigated the more than 15 m long north outer wall. Both inner and outer faces of the latter are of large cut quadri. Grooves were cut in the upper side of some of the blocks similarly to the residence below Kozi Gramadi. These were needed for their easier shifting. Another analogue with the Kozi Gramadi site is to be found in the integration of the naturally standing on the terrain rocks in the construction, as well as in the particularly successful

както и сполучливото използване на изключително неравен терен. Цялата северна страна е строена в псевдоизодобен стил. Както вече споменах, проучвания обект е укрепен по цялата си дължина. Дебелината на зида е от 2,90 до 3 м. Основите са от грубо обработени блокове с различна големина, но строго подравнени, като най-долните се издават напред пред стената като цокъл. Обработката на квадрите е фино рустициране. Важно е да се отбележи, че строителния материал, начина на обработка и техниката на изграждане на цялата стена, е еднакъв. Според Д. Агре няма никакви видими следи от преустройства и поправки на стената. Този факт навежда на мисълта, че по подобие на резиденцията при Кози грамади и този е използван в сравнително кратък исторически период.

Вътрешното укрепено пространство е с дължина 25 м и широчина 11 м. Според археолозите е било на два етажа. (Обр. 20 – 21) Разкрита е отлично запазена стена до 6 м височина и дебелина на зидовете до 3 м. Вътрешната част на обекта е изградена от фино обработени блокове по подобие на вече описаната монументална сграда при Кози грамади, макар и не с подобна украса. Зидарията е суха, като блоковете подчертават лицевата зидария, а между тях е положен пълнеж от дребни камъни примесени с кал. Според Д. Агре двураменно каменно стълбище с площадка води към въпросното второ ниво на постройката. Вероятно входа е бил от юг или югоизток. Тук късмета на археолозите е проработил, защото те откриват фрагмент от строителен надпис на старогръцки. Въпросната каменна стена извън дворцовата сграда е ограждала стопански сгради част от комплекса.

Въпреки масово объркания културен слой на обекта вследствие на иманярски изкопи, Д. Агре открива множество фрагменти замазки, битова керамика с кафяв, сив и тъмночерен цвят изработена на ръка и колело. По-голямата част от нея изследователката отнася към късножелязната епоха. Интерес предизвиква намирането на и

usage of the extremely uneven terrain. The entire north wall was built in pseudoisodomic style. As already said in the text above, the site studied was fortified along its entire periphery. The thickness of the wall is from 2,90 m to 3 m. The fundaments are of crudely cut stone blocks of various sizes but strictly aligned, at that, the blocks of the lowest row stand out of the wall thus forming a plinth. The stone quadri were treated by fine rustication. It is important to note that the building material, the treatment and technique of construction of the whole wall in one and the same. According to D. Arge, there are no visible traces of refurbishing and repairing of the wall. This fact leads to a suggestion that this *tyrsis* was used for a relatively short historical period like the first described *tyrsis* on the site of Kozi Gramadi.

The fortified inner space is 25 m long and 11 m wide. According to the archaeologists it had been a two-storey building (Ills. 20 – 21). A perfectly preserved wall was revealed. It is 6 m high and 3 m thick. The inner part of the *tyrsis* is built of finely cut stone blocks, seemingly to the already described royal building in Kozi Gramadi, although lacking similar decoration. The masonry is a dry one and the blocks emphasize its faces. The space in between is filled with small stones mixed with mud. According to D. Agre, a two-shouldered stone stairs leads to a second level of the building. The entrance of the latter had probably been from the south or southeast. Here the archaeologists had a streak of good luck and they found a fragment from a building inscription in ancient Greek. The located outside the royal building stone wall in question had surrounded the farm buildings that had been part of the complex.

D. Agre was able to find many fragments from putties, everyday brown, grey and deep black ceramics made both by hand and on potter's-wheel, in spite of the totally disarranged cultural stratum of the site due to treasure-hunters diggings. She refers the major part of the material found to the Late Iron Age. Of great interest is the discovery of фрагменти от гръцка чернофирнисова керамика. (Агре 2008, 222 – 225)

Комплексът е построен през втората четвърт или средата на IV в. пр. Хр. По подобие на обекта в м. Кози грамади укрепеният обект е използван сравнително кратко време. През римската епоха се забелязва повторно обитаване на терена, вероятно с други цели.

За съжаление нанесените големи поражения от иманяри и пренаселяването на терена не позволяват на този етап да се получи пълна представа за характера на обекта.

Вторият паралел с Кози грамади е обект проучван от П. Балабанов на северния бряг на Мандренското езеро датиран за елинистическата епоха. (Балабанов 1984, 11 – 20) В сравнение с обекта при Копривщица този при бургаското езеро е бил достъпен за изследване само на площ от 0,5 дка. От теренните наблюдения и проведените спасителни археологически разкопки е установено, че т. нар. „интересен обект“ е представлявал архитектурен комплекс с квадратна или слабо издължена правоъгълна форма. Проучвателят приема, че той е бил заобиколен от „солидна оградна стена и (възможно) плитък ров“ (Балабанов 1984, 13). Приликите с Кози грамади се явяват в елементите на фортификация на обекта при Мандренското езеро и вътрешно застроената площ. П. Балабанов е документирал останки от порта и правоъгълна кула издадена навън от куртината и останките на две помещения. Както при Кози грамади и Копривщица, обекта при Бургас е бил построен за кратко време при предварително задание. Според Балабанов е налице стопанска и жилищна част разделени от напречен зид. Както при участъка между двете крепостни стени в подножието на Кози грамади са открити следи от „различни леки помещения и навеси, също така облегнати на оградни стени“. Изследователят правилно обръща внимание на факта, че при проучвания от него обект е изпитал силно влияние от съвременна елинистическа традиция. Това се отнася до общия му план, почти точната

sherds from black-slip Greek ceramics (Агре 2008, 222 – 225).

The complex in question was built during the second quarter or in the mid 4th century BC. The *tyrsis* had been in use, like the site in the locality of Kozi Gramadi, for a relatively short period of time. The terrain had been used for a second time during the Roman Age but probably for other purposes.

Unfortunately, the profound damages from treasure-hunters activities, as well as the second occupation of the terrain, make it impossible to obtain a full notion about the character of the site for now.

The second parallel of Kozi Gramadi site is a site studied by P. Balabanov on the northern coast of the lake of Mandren and dated in the Hellenistic Age (Балабанов 1984, 11 – 20). Unlike the site near Koprivshtitsa, only 0,5 decare of the terrain of that at the Burgas lake was accessible for investigation. It was established in the observation of the terrain and during the rescue excavations carried out that the so-called “interesting site” had been an architectural complex of square or slightly elongated rectangular layout. The scholar who investigated it assumes that it had been surrounded by “a solid wall and (probably) by a shallow ditch” (Балабанов 1984, 13). The resemblances with the site of Kozi Gramadi are in the fortification elements of the site on the coast of the Mandren Lake and in the inner built space. P. Balabanov has recorded remains of a gate and of a rectangular tower that projected out of the cortina, as well as the remains of two rooms. Just like the sites of Kozi Gramadi and Koprivshtitsa, the site near Burgas was built for a short time at a preliminary given task. According to Balabanov, there had been living quarters and farming buildings divided by a transverse wall. Traces of “various light buildings and shelters” that clung to separating walls were also discovered like in the case of the area between the two fortification walls at the foot of Kozi Gramadi Peak. The researcher rightly pays attention to the fact that he sensed in the course of the investigation the strong influence of the Hellen-

ориентация по посоките на света, стремеж към симетрия, използването на покривна конструкция характерна с подчертано гръцко влияние, изграждането на кирпич като надстройка на каменните стени. Според П. Балабанов обекта при Мандренското езеро е тюрзис – център на имение, собственост на богата тракийска фамилия.

Както видяхме по-горе, използването на термина тюрзис за този обект е неподходящ поради факта, че въпреки малко достъпната част за изследване излиза далеч извън пределите на малко отбранително съоръжение (кула ?). Напоследък К. Порожанов разви тезата, че укрепения обект до Мандренското езеро е бил разположен в пределите на тракийска владетелска крайбрежна област с познат от епиграфски паметник парадинаст Садал. (Порожанов под печат)

Четвъртият обект, който е близък вероятно по функции на този от подножието на Кози грамади също се проучва от Даниела Агре. Той е разположен в пределите на богат селищен микрорайон в североизточната част на Странджа в м. „Голата нива“ край с. Синеморец, Община Царево. (Агре, Дичев 2009, 212 – 215)

Въпреки ограничения обхват на проучванията, основно през 2008 г. Д. Агре е разкрила зидове от елинистическата епоха, които принадлежат на кула, изградена пред ограден зид. Кулата е близка по размери на двете кули от Кози грамади (6,70 x 6,75 м). Градежът ѝ е двулицев, с пълнеж от подребни ломени камъни на калова спойка. Лицата са изградени от ломени камъни със средни размери и неправилни редове. За подсилване на градежа ъгловите камъни са с най-големи размери – това са каменни блокове (пясъчник), обработени чрез рустициране. Според Д. Агре от проучената ситуация при кулата може да се предположи, че тя е била на два или повече етажа, като между първия и втория етаж е имало подово ниво от дървени греди, обмазани с глина. Проучвателката на обекта твърде категорично приема, че обекта до с. Синеморец

istic tradition of the time. This concerns the general plan of the site, as well as its almost precise orientation to the four cardinal points, the striving for symmetry, the using of a roof construction characteristic with its profound Greek features and the adobe superstructures of the stone walls. According to Balabanov, the site on the coast of the Mandren Lake had been a *tyrsis* – center of an estate owned by a rich Thracian family.

As we explained in the text above, it is not suitable to use of the term *tyrsis* for this site as it is quite distant from the notion of a small defensive construction (tower?), K. Porozhanov developed recently the thesis that the fortified site on the Mandren Lake coast had been situated in the limits of a Thracian ruler's coastal district with a para-dynast known from an epigraphic monument by the name of Sadala (Порожанов 2011, *in press*).

The fourth site that had probably similar function to that of the site at the foot of Kozi Gramadi Peak is also studied by D. Agre. It is situated within the limits of a rich microregion of villages in the northeast part of Strandzha Mt., in the locality of Golata Niva near the village of Sinemorets, Tsarevo Municipality (Агре, Дичев 2009, 212 – 215).

D. Agre revealed some structures in spite of the limited scope of the investigation carried out mainly in 2008. These were walls from the Hellenistic Age that belonged to a tower built before a surrounding wall. The tower is close in size to that of Kozi Gramadi (6,70/6,75 m). The construction is with two faces, with a filling of smaller, crushed stones bind with mud. The faces were built of medium in size cut stones in irregular rows. The corner stones are of largest sizes in order to reinforce the construction. These are stone blocks (sandstone) cut by rustication. According to D. Agre, it may be assumed from the situation at the tower studied that it had been of two or more floors, and that there was a floor of wood beams plastered with clay between the first and the second floors. D. Agre accepts rather categorically that the site near the village of Sinemorets had been fortifies living quarters intended as a *tyrsis*. The

е укрепен жилищен обект замислен като тюрзис. Откритите археологически материали позволяват на този етап обитаването на елинистическата постройка да се отнесе от средата на III в. пр. Хр. насетне. Не е ясно обаче дали основната част на обекта е концентрирана около спомената кула и дали извън нея се е развивала по-голяма част от застроена площ, характерна за вилните селища около богатите гръцки колонии около Понта. На този етап на изследванията може да се напише, че общото между обектите при Кози грамади, м. „Смиловене“, при Мандренското езеро и с. Синеморец е наличието на укрепена селищна структура с ясно използвани елинистически във фортификацията. Наличието обаче на помощна и сложна за отбрана фортификация, както и представителна постройка в средата на резиденцията на Кози грамади, превръща проучвания от нас обект в различен и същевременно еталонен обект за вътрешността на одриското царство.

archaeological materials discovered make it possible for now to refer the occupation of the Hellenistic building as being from mid 3rd century BC or later. However, it is not clear whether the main part of the site was concentrated around the tower mentioned, and if a larger part of a built-up area, characteristic for the exurbs around the rich Greek colonies along the Pontus, had been developed outside. It might be said on this stage of the investigation that the common between the site of Kozi Gramadi and those in the locality of Smilove at the Mandren Lake and Sinemorets, is the existence of a fortified settlement structure with apparent application of Hellenic traditions in the fortification. However, the existence of a more powerful and complicated for defense fortification, as well as of a representative building in the center of the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak, turns the site studied by us into a different and at the same time an etalon site for the inner lands of the Odrysian Kingdom.

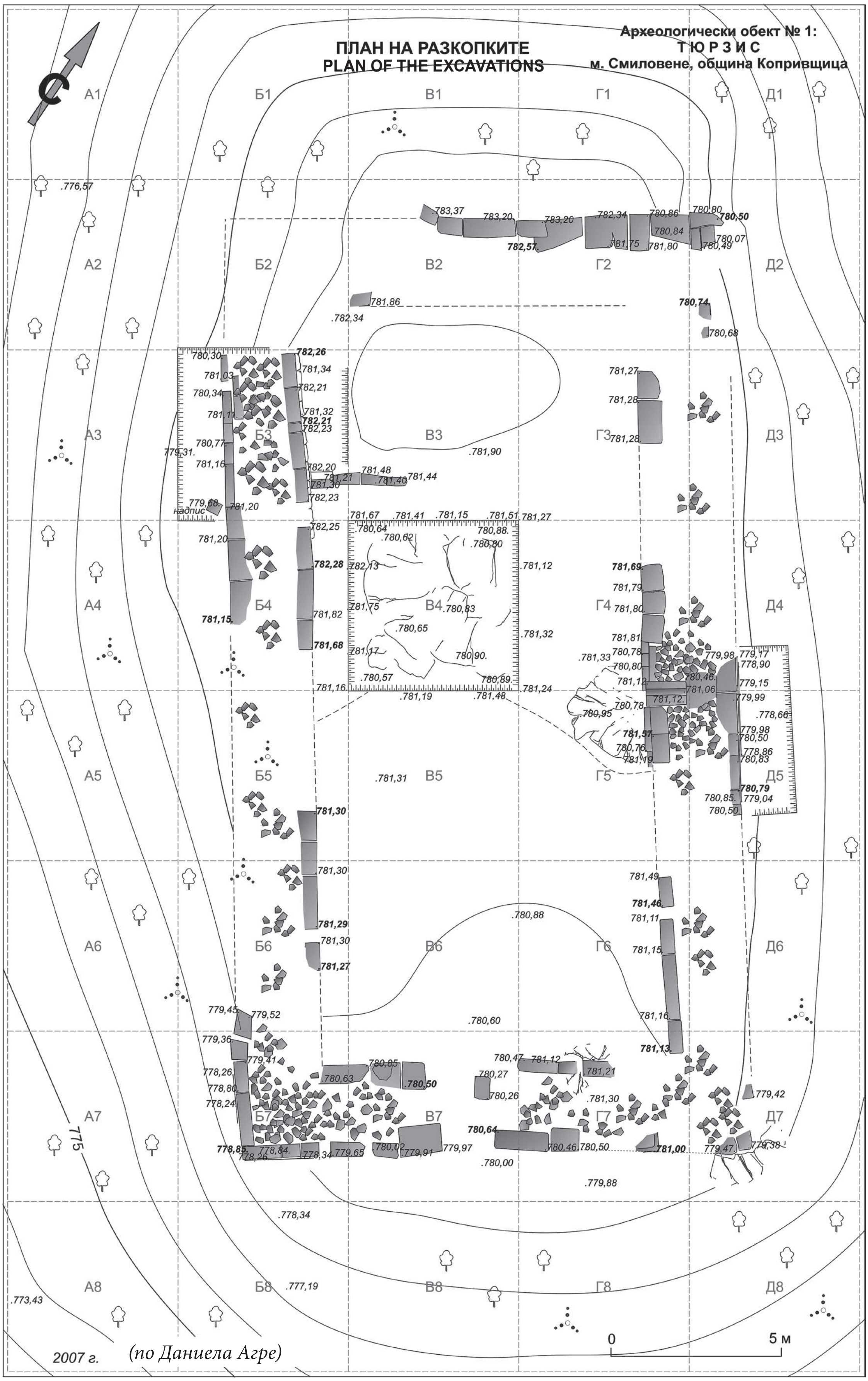
ПЛАН НА РАЗКОПКИТЕ
PLAN OF THE EXCAVATIONS
Археологически обект № 1:
Т Ю Р З И С
м. Смиловене, община Копривщица
С
А1
Б1
В1
Г1
Д1
А2
Б2
В2
Г2
Д2
А3
Б3
В3
Г3
Д3
А4
Б4
В4
Г4
Д4
А5
Б5
В5
Г5
Д5
А6
Б6
В6
Г6
Д6
А7
Б7
В7
Г7
Д7
А8
Б8
В8
Г8
Д8
775
.776,57
.783,37
783,20
.783,20
782,57
782,34
781,75
780,86
780,84
781,80
780,80
780,50
780,07
780,49
781,86
.782,34
780,74
780,68
781,90
781,27
781,28
781,28
надпис
.781,31
.780,88
.780,60
.780,00
.779,88
.778,34
.777,19
.773,43
0
5 м
2007 г.
(по Даниела Агре)

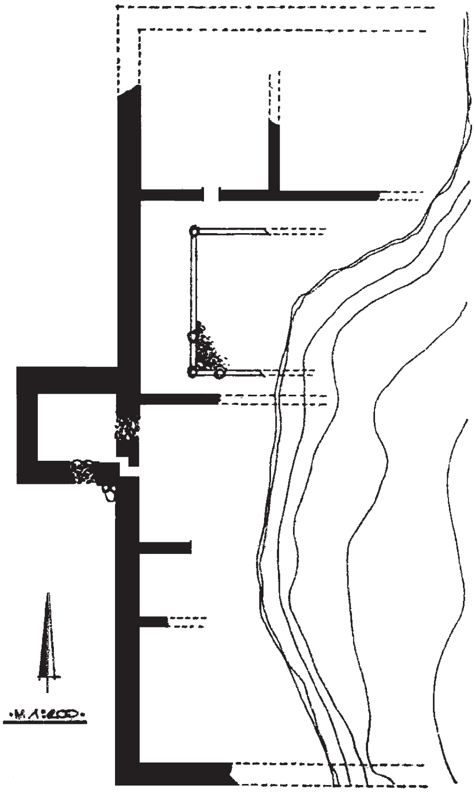

План на елинистиески обект до Мандренското езеро – по П. Балабанов

Layout of the Hellenistic site at the lake of Mandren – after P. Balabanov

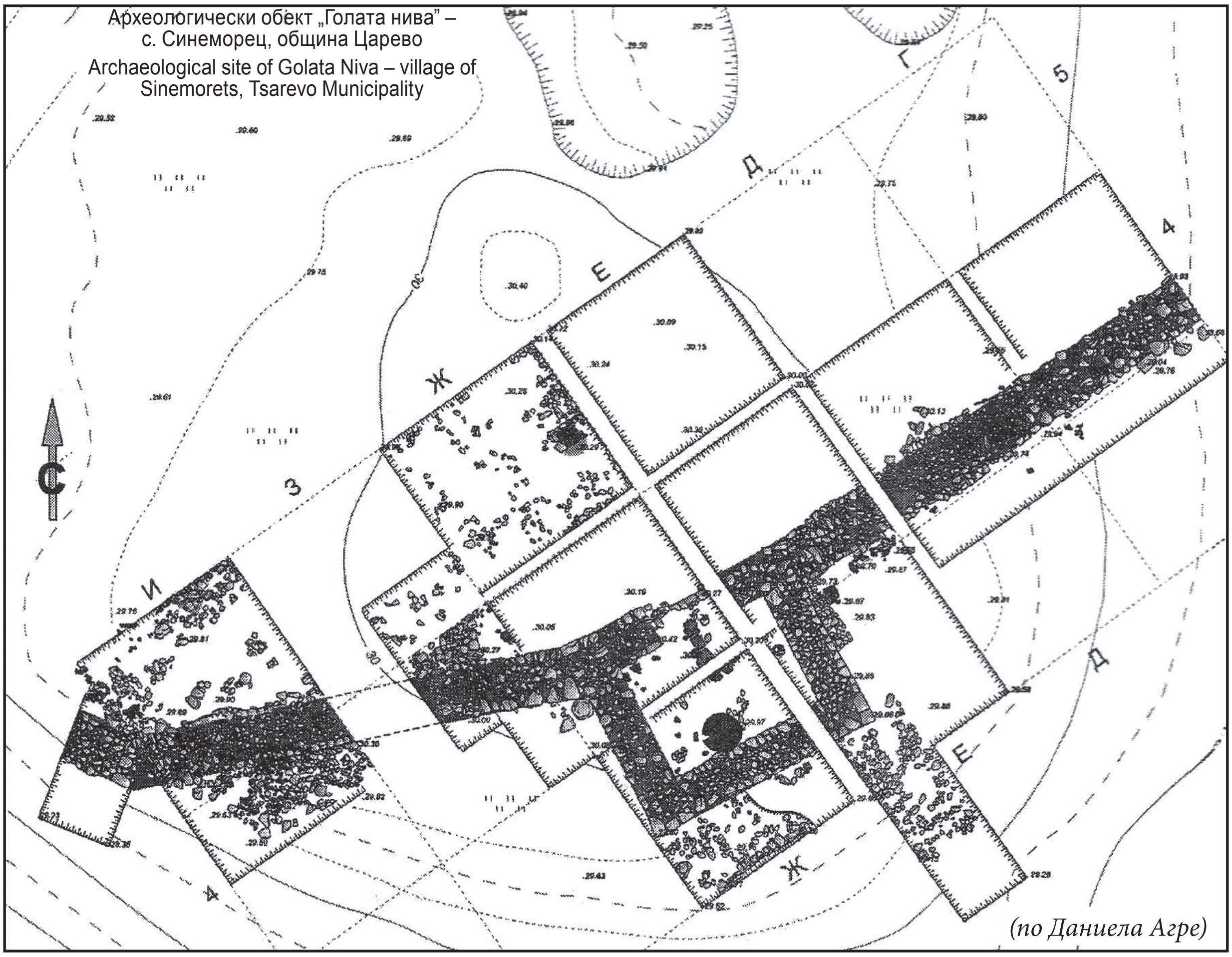

Археологически обект „Голата нива" – с. Синеморец, община Царево

Archaeological site of Golata Niva – village of Sinemorets, Tsarevo Municipality

(по Даниела Агре)

IV.

СКАЛНИ СВЕТИЛИЩА, НЕКРОПОЛИ, КАРИЕРИ ЗА СТРОИТЕЛЕН МАТЕРИАЛ, ДРЕВНИ ПЪТИЩА И ИЗВЪНКРЕПОСТНО СЕЛИЩЕ

Концентрацията на археологически обекти в района на връх Кози грамади показва значимостта на новооткрития комплекс в тракийското поселищно развитие за периода VI – I в. пр. Хр. Множеството антични обекти са доказателство за максималното усвояване на Средна гора от траките, независимо от надморската височина. Освен изброените вече крепост, резиденция и некрополи, към цялостния археологически комплекс на връх Кози грамади следва да добавим скалното светилище на връх Сборови грамади и неукрепеното селище, каменни кариери и трасета на древни пътища.

1. СКАЛО СВЕТИЛИЩЕ НА ВРЪХ СБОРОВИ ГРАМАДИ

Иван Христов,
Венета Ханджийска-Янкулова

Светилището е разположено на 500 м югоизточно от резиденцията и представлява дълъг скален масив и тясна, широка на места до 1 м, билна част. На връх Сборови грамади древните траки са практикували обреди свързани с ритуалното разтрошаване на керамични съдове, поднасянето на дарове от дребни метални предмети и монети. При теренни обходи през 2011 г. на самия връх и всички стръмни склонове е събран фрагментиран керамичен материал

ROCK SANCTUARIES, NECROPOLEIS, QUARRIES FOR BUILDING MATERIALS, ANCIENT ROADS AND A SETTLEMENT OUTSIDE THE FORTRESS

The concentration of archaeological sites in the region of Kozi Gramadi Peak shows the significance of the newly discovered complex in the Thracian settlement development in the period 6th – 1st centuries BC. The many Antiquity sites are a proof to the maximal adoption of Sredna Gora Mt. by the Thracians in spite of the height above sea level. Apart of the already listed fortress, residence and necropoleis, the rock sanctuary on Sborovi Gramadi Peak, an unfortified settlement, stone quarries and traces of ancient roads should also be added to the archaeological complex on Kozi Gramadi Peak as a whole.

1. A ROCK SANCTUARY ON SBOROVI GRAMADI PEAK

Ivan Hristov,
Veneta Handzhiyska-Yankulova

The sanctuary is situated in 500 m in the east of the residence and is a long rock massif with a narrow, up to 1 m wide, ridge part. The ancient Thracians performed rites that included braking of ceramic vessels and offerings of small metal items and coins. Ceramic sherds were gathered during the terrain surveys in 2011 both from the peak itself and from the steep slopes. The ceramic material was dated mostly in the Early Iron Age. The concentration of ceramic fragments was maximal on the

датиран основно за ранножелязната епоха. Концентрацията на керамични фрагменти е основно в най-високата част на западните и северни склонове. Керамиката, открита на територията на светилището на връх Сборови грамади, е правена на ръка, от глина с ниска концентрация на слюда, към която, в зависимост от функцията на съдовете, са добавени различни количества, предимно дребен пясък. Представени са, както фината трапезна керамика, така и кухненската, отличаваща се с по-груба структура. Керамичния материал е силно фрагментиран, но сред диагностичните фрагменти се разпознават паници/купи, чаши/кани, гърнета и хранилища. Преобладава украсата с канелюри (хоризонтални и коси) и набodената (различни по форма ямички). Единични са примерите на врязана и отпечатана украса. За гърнетата са характерни релефните ленти и набожданията по ръба на устието. Липсата на щамповани кръгчета и есове, както и на комбинацията от канелирана и набодена украса, насочва към датиране на материала в първата фаза на РЖЕ, но може би не и в самото ѝ начало. (Домарадски и др. 1992, 40) Трябва да се отбележи, че сред керамиката открита по склоновете на светилището има и такава с по-късна дата – фрагменти от съдове на колело и на ръка, които се датират в КЖЕ. Вероятно светилището е функционирало и през IV в. пр. Хр и податки за това са намерените по склоновете – сребърни варваризирани хемидрахми (виж глава Втора).

При обходите е открито кремъчно ядро с ясни следи от обработка с цел отлюспвания на пластини. Ядрото може да се приеме като пореден дар за светилището.

Обектът има визуална връзка с храма при Четиньова могила, резиденцията-крепостта на връх Този грамади, некропола при връх Фенера.

highest areas of the western and the northern slopes. The ceramics found on the territory of the sanctuary on Sborovi Gramadi Peak was handmade of clay with a low concentration of mica, to which various amounts of predominantly fine-grained sand had been added in accordance with the function of the vessels. Both fine tableware and cooking-ware, differentiated by its cruder structure, are represented here. The ceramic material is composed of very small fragments but bowls/dishes, cups/jugs, pots and storage vessels are discernible by diagnostic fragments. Fluted ornamentation (horizontal and oblique) is predominant together with the pricked one (various in shape pits). Single are the examples with incised and stamped ornamentation. The bands in relief and pricks along the periphery of the mouth are typical for the pots. The lack of stamped circles and S-es, as well as of the combination of ornamentation with both flutes and pricks suggest for the material a date in the first phase of the Early Iron Age, but perhaps not in its very beginning (Домарадски и др. 1992, 40). It should be noted that there are sherds from vessels from later dates among the ceramics found on the slopes around the sanctuary. These may be dated in the Late Iron Age. The sanctuary had most probably functioned during the 4th century BC too. The barbarized silver hemidrachms that were found across the slopes are also an evidence for this (See Chapter II).

A flint nucleus with clear traces from lamellae chipping was found during the terrain survey. This may be considered as an offering for the sanctuary.

The site is in visual contact with the temple under Chetinyova Mogila, the residence and fortress on Kozi Gramadi Peak, and the necropolis at Fenera Peak.

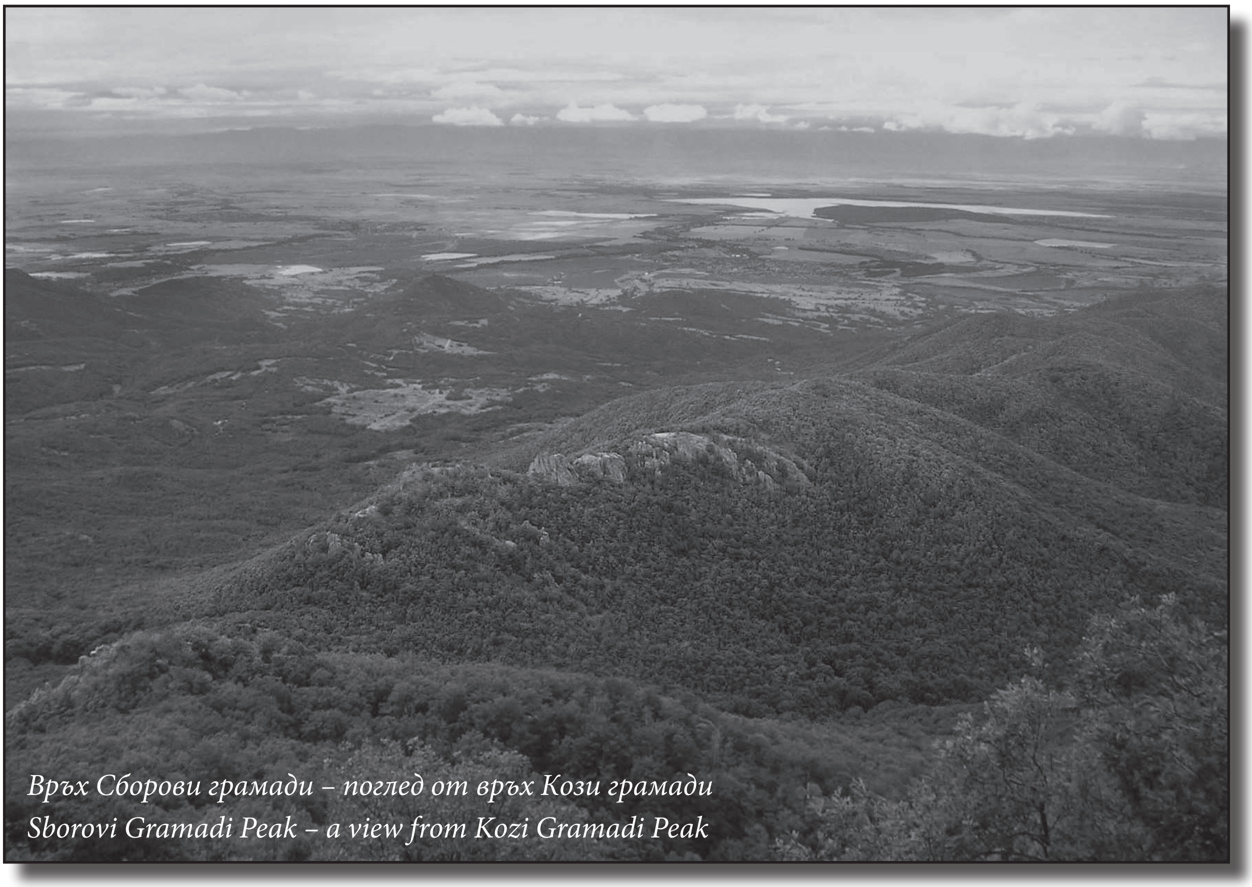

Връх Сборови грамади – поглед от връх Кози грамади
Sborovi Gramadi Peak – a view from Kozi Gramadi Peak

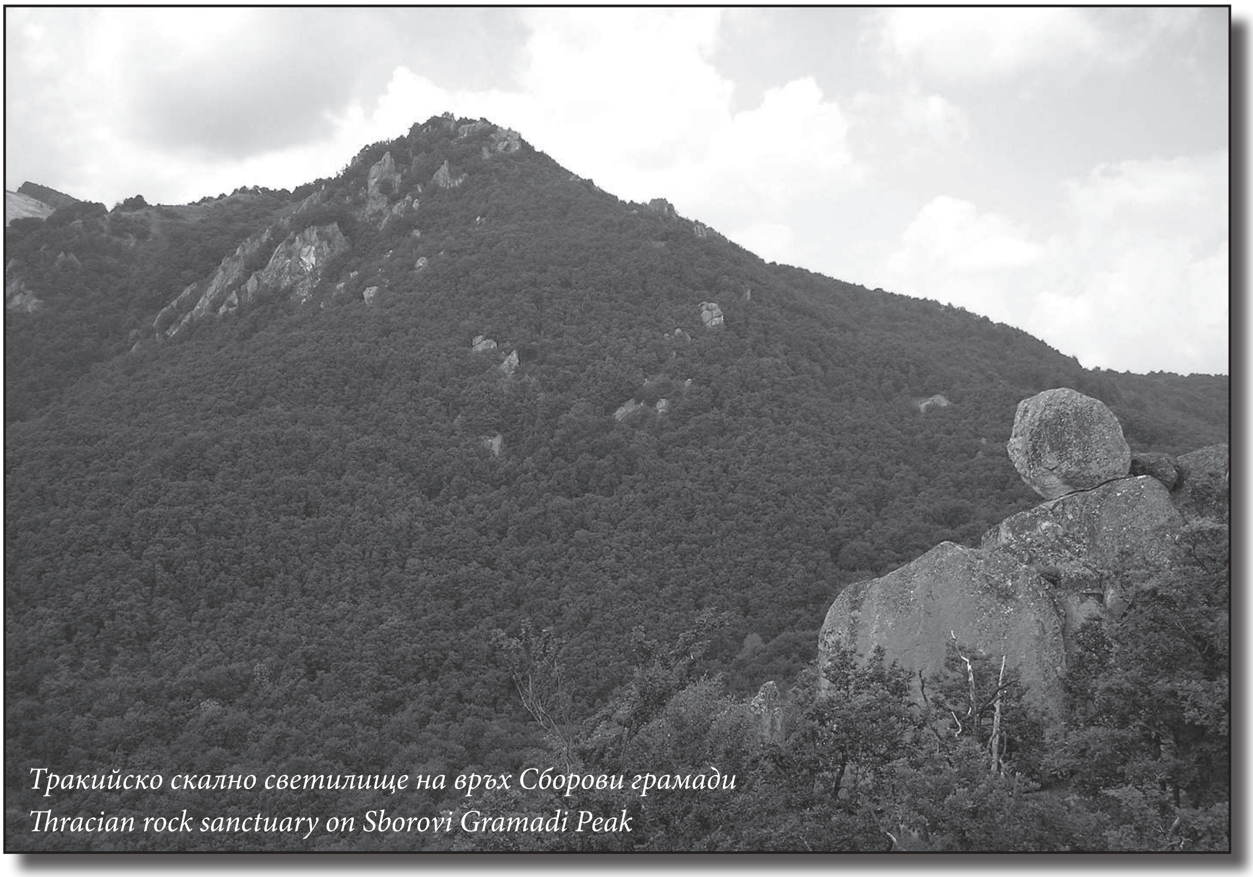

Тракийско скално светилище на връх Сборови грамади
Thracian rock sanctuary on Sborovi Gramadi Peak

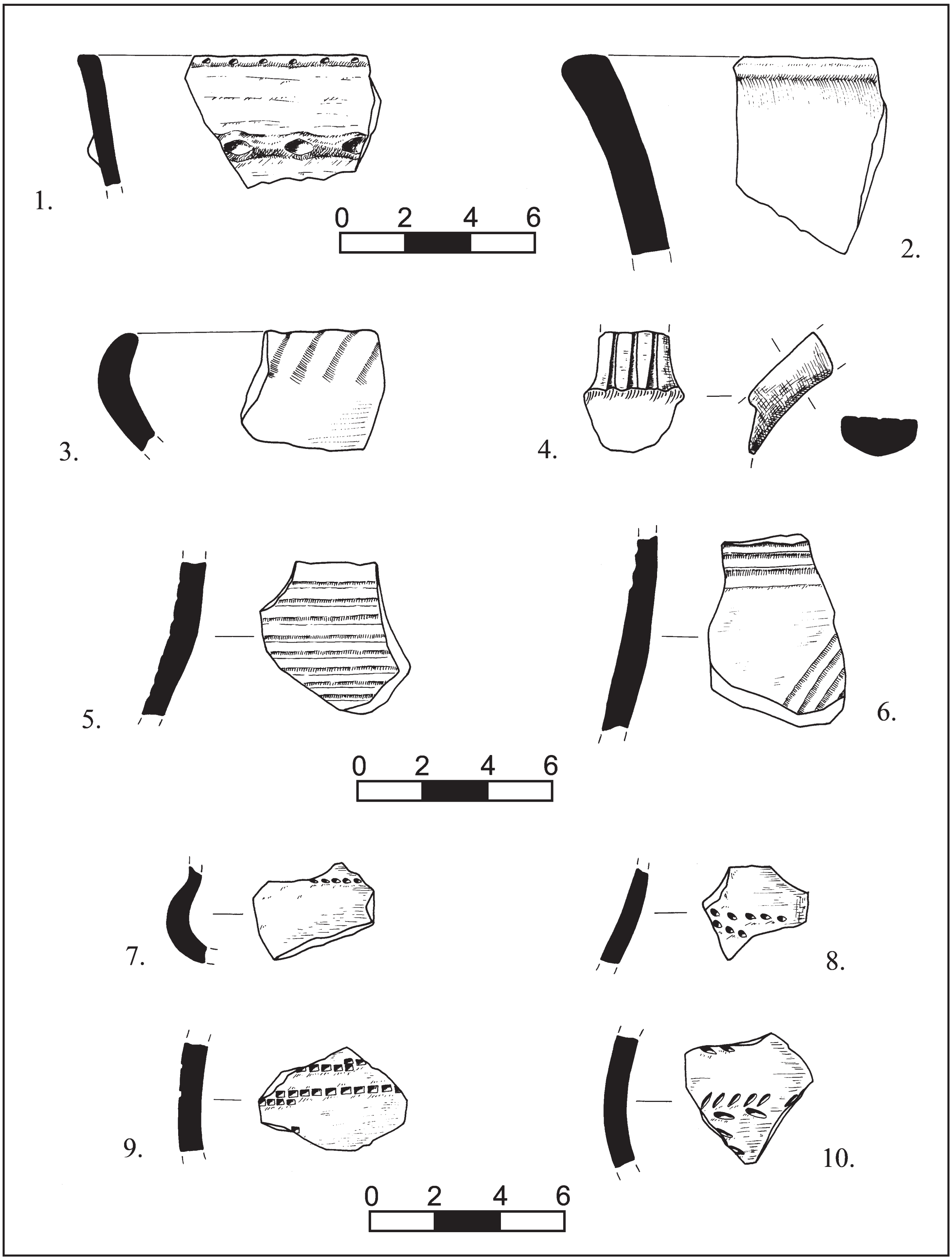
1.
0 2 4 6
2.
3.
4.
5.
6.
0 2 4 6
7.
8.
9.
10.
0 2 4 6

Сборови грамади – керамика от ранната желязна епоха
Sborovi Gramadi – ceramics from the Early Iron Epoch

2. НЕКРОПОЛИ

Иван Христов

Теренните обходи, проведени в един първоначален етап, показват наличието на четири некропола, разположени в близост до връх Кози грамади. Първият некропол е разположен на връх Фенера (или „Пъпчето“?), западно от Кози грамади, на самото било на Средна гора. Състои се от три надгробни могили, една от които е особено голяма и забележима от долината на река Пясъчник. И трите могили са засегнати от иманяри. Събраната фрагментирана керамика в иманярските изкопи позволява да датираме времето на изграждане на съоръженията най-общо за V – IV в. пр. Хр.

Вторият некропол е бил открит случайно при направата на пътя, свързващ хижа „Фенера“ с пътищата за гр. Хисар и с. Каравелово. Разположен е на 50 м югоизточно от хижа „Фенера“ на стръмен склон. Некрополът включва така наречените плоски гробове без видимото натрупване на земна маса. При направата на въпросния път към хижата са разрушени няколко гроба, от които са намерени човешки кости и железни върхове на копия и махайри.

От третия некропол иманяри са разрушили една могила, която е разположена между върховете Кози грамади и Сборови грамади. В могилата са били затрупани три цистови гроба, изградени от добре обработени каменни плочи и блокове, затварящи правоъгълно пространство. Гробовете са били ориентирани изток- запад. Съдейки по обилния пласт от въглени и пепел вероятно ритуала на погребението е бил трупоизгаряне.

Събраните керамични фрагменти (битова и строителна покривна керамика) в иманярските изкопи позволяват да датираме изграждането на гробното съоръжение за IV в. пр. Хр. През 2011 г. в обширните иманярски изкопи от северозападната част на могилата е открита каменна крепида ограждаща могилния насип. Крепидата е с широчина 0,70 м и огражда пространство с диаметър 6 м. Предполагаемата височина на могилата е

2. NECROPOLEIS

Ivan Hristov

The terrain surveys that were carried out on an earlier stage showed the existence of four necropoleis situated in the close vicinity of Kozi Gramadi Peak. The first one is situated on Fenera Peak (or “Pupcheto” Peak?) in the west of Kozi Gramadi, on the very ridge of Sredna Gora Mt. It is composed of three burial mounds (tumuli). One of them is quite big and is visible from the valley of Pyasuchnik River. All three tumuli had been disturbed by treasure-hunters. The fragmented ceramics gathered in their ditches allowed their dating most generally in the 5th – 4th centuries BC.

The second necropolis was found accidentally during the construction works on the road connecting the mountain hostel of Fenera with the roads to the town of Hisarya and the village of Karavelovo. It is situated 50 m in the south-east of the mountain hostel of Fenera on a steep slope. The necropolis includes some of the so-called flat graves, with no visible embankment. Several graves were disturbed in the road construction works. They contained human bones, iron spearheads and makhairas.

One tumulus from the third necropolis had been destroyed by treasure-hunters. It had been situated between the peaks of Kozi Gramadi and Sborovi Gramadi. This tumulus had comprised three cyst graves. They are built of well-cut stone slabs and blocks that enclose a rectangular space. The graves are with east-west orientation and judging by the rich layer of coals and aches, the burial should have been by cremation.

The sherds gathered (everyday ware and roof-tiles) in the treasure-hunter’s ditches allow us to place the building of the burial construction in the 4th century BC. A stone crepida that surrounds the embankment of the tumulus was discovered in 2011 in the vast ditches dug by the treasure-hunters. It is 0,70 m wide and encloses an area 6 m in diameter. The supposed height of the tumulus is 3 m. Most probably, the била 3 м. Вероятно описания култов обект е била част от владетелския комплекс на връх Кози грамади.

При приключване на разкопките през 2005 г. научихме, че в района на върха е имало гробове, съзнателно затрупани в древността от големи каменни блокове. В някои от тях са намерени сребърни накити. Информацията не е потвърдена, но тя по-скоро още веднъж доказва необходимостта от цялостно проучване на района. (Христов 2006, 50 – 51)

Четвъртият некропол е разположен в м. Брезина поляна. При обходите са регистрирани 8 могили с височина до 6 м и диаметър до 15 м. Могилите са издигнати около предполагаемото трасе на пътя от дн. с. Старосел към владетелската резиденция под Кози грамади. Могилите са регистрирани в район около 1 км^2 при средна надморска височина 980 м. Те са най-високо разположените могили към подстъпите към билната част на планината. Повечето от тях са подложени на засилена иманярска интервенция.

site described had been part of the rulr's complex on Kozi Gramadi Peak.

In the final days of our excavations in 2005 we learned that there were graves in the area of the peak that had been intentionally covered up in ancient times with large stone blocks. Silver adornments had been found in some of them. This information has not been checked yet, but this is just one more argument in favor of the necessity of a detailed study of the region (Христов 2006, 50 – 51).

The fourth necropolis is situated in the locality of Brezina Polyana. Eight tumuli were recorded during the terrain survey. They are up to 6 m high and up to 15 m in diameter. The tumuli were erected along the presumed roadbed of the road that led from the present village of Starosel towards the ruler's residence below Kozi Gramadi Peak. They are recorded in an area of about 1 sq. km. on an average height of 980 m above sea level. These are the highest situated tumuli towards the approaches of the ridge part of the mountain. Most of them had been subjected to intensive interventions by treasure-hunters.

Могила на връх Фенера
Tumulus on the peak of Fenera

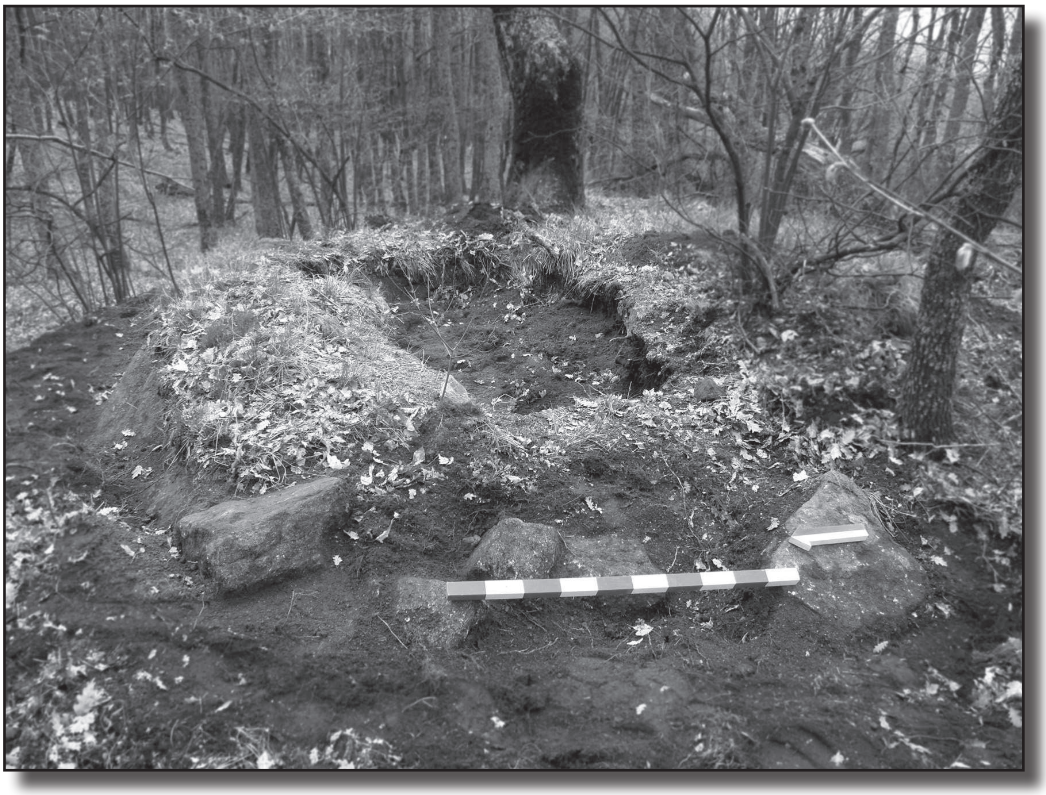

Детайли от крепида на надгробна могила в югоизточното подножие на резиденцията
Details from the crepida of the tumulus at the southeast foot of the residence

3. КАРИЕРИ ЗА ДОБИВ НА ГРАНИТ ОТ РАЙОНА НА РЕЗИДЕНЦИЯТА В М. КОЗИ ГРАМАДИ

Петър Минков

С малки изключения липсват публикувани изследвания върху кариери за добив на камък за строителство в предримска Тракия[1]. В това изследване са представени наблюдения върху кариери за добив на гранит в района на резиденцията в местността Кози грамади[2]. Чрез анализа на наличните данни е направен опит да се реконструират етапите на добив на камък за строителство[3].

Информацията от кариерите в м. Кози грамади дава контурите на технологичния процес на добив. Преди да изложим етапите е коректно да се поясни значението на термина „кариера“. J.-P. Адам представя различни етимологични възможности. С кариера се обозначава мястото, от където се маркира и изсича грубо оформената квадра. Според автора това значение се допълва от спелуване на френската дума „*quarrier*“ и „*quarrire*“ от XVIII в., което се поправя по-късно на „*carrier*“ и „*carrier*“ (Adam 1999, 21). Най-логично е да се приеме, че с кариера се отразява местоположението на зони със залежи на камъни със структура подходяща за отсичане на предварително оформен квадров блок.

3. GRANITE QUARRY IN THE REGION OF THE RESIDENCE AT KOZI GRAMADI

Peter Minkov

There are no published studies on the stone quarries in pre-Roman Thrace with few exceptions[1]. This study presents some observations on granite quarries in the region of the residence at Kozi Gramadi[2]. An attempt is made to reconstruct the stages in the stone extraction for building purposes[3].

The information from the quarries at Kozi Gramadi gives the outlines of the technological process involved in stone extraction. It would be correct, however, to clarify the meaning of the term ‘quarry’, before the presentation of the stages of this process. J.-P. Adam presents various etymological possibilities. Quarry denoted the place where the rough quadra (ashlar) was marked and cut. According to the author, this meaning was filled out by the spelling in the 18th century of the French word – *quarrier* and *quarrire*. The spelling was eventually corrected to *carrier* and *carrier* (Adam 1999, 21). It is most logically to accept that the term quarry suggests the location of zones with deposits of rocks with a structure suitable for the extraction of a pre-shaped quadra.

---

[1] Изключенията са публикуваните наблюдения върху варовиковите кариери в района на гетската столица Хелис (Иванов, Пимпирев 2005; Стоянов, Стоянова 2008), както и изследванията върху кариерите за добив на вулканичен туф и гранит използвани за строителството на гробници в Панагюрска Средна гора (Kovachev, Stoyanova 2010; Kovachev, Nedialkov 2010).

[2] Благодаря на д-р Иван Христов, ръководител на проучванията, за предоставената възможност да публикувам тези наблюдения.

[3] Основно изследване в хода на работата бе трудът на J.-P. Adam (Adam 1999). Въпреки, че се фокусира върху добива през римската епоха, данните, които представя, са валидни и за по-ранни периоди.

[1] The exceptions include the published observations on the limestone quarries in the region of Helis, the capital of the Getae (Иванов, Пимпирев 2005; Стоянов, Стоянова 2008) and the studies on the quarries for the extraction of volcanic tuff and granite that had been used for the construction of tombs in Panagyurska Sredna Gora (Kovachev, Stoyanova 2010; Kovachev, Nedialkov 2010).

[2] I would like to express here my gratitude to Dr. Ivan Hristov, the leader of the inquiries there, for the given opportunity to publish these observations.

[3] The basic study in the process of this research was the work of J.-P. Adam (Adam 1999). In spite of the fact that this work is focused on the stone extraction in Roman times, the data presented is valid for earlier periods too.

Първият етап или стъпка към него е издирване и подготовка на находището. В случая ядро на суровина са високо издигнати скалисти склонове разположени северно от резиденцията. Тези естествени скални разкрития, някои от които с височина над 5 м, представляват повърхностни слоеве на материка. Изсичането на блокове се е концентрирало предимно там, тъй като тези части от скалния масив са най-меки и удобни за добив. Това се дължи на силната ерозионна дейност в откритите скални части. Друга възможност за набавяне на суровина, освен маркиране и отцепване на скалата, е събиране на материал от различни места в ареала.

Изборът на суровинен източник се определя от физичните свойства на материала. Към това със сигурност трябва да се добави предназначението на материала, финансовите ресурси и мащабите на строителство. Според твърдостта им са разграничени шест категории камък (Adam 1999, 22). В първата категория – много мек (*very soft*) последно е споменат гранитът. Това е основният строителен материал използван при строителството на резиденцията в м. Кози грамади. „Мекостта“ на този материал е използвана при декориране на лицевата повърхност на квадрите от външното лице на монументалната сграда. С предварителните наблюдения не може да се установи наличието на локална инфраструктура за пренос на материала от кариерата до строежа. Според J.-P. Adam, след избиране на суровинно ядро, следва почистване на повърхността на скалата – от мъхове, тънкослойни обрушавания, растения, хумус и др. Този най-горен слой е определен като замърсен (*dirt bed*) (Adam 1999, 23). След повърхностното почистване се оформя блокът за изсичане. Това включва няколко фази. Фиксирането на квадрите в основната скала в кариерите от Кози Грамади е чрез прокопаване на канали или чрез набиването на клинове (Обр. 1, 4-I и 4-II, 5), чрез които се определя формата на блока – квадрат или четириъгълник. Дълбочината на каналите зависи от желаната дебелина

The first stage of this technological process, or a step towards it, should have been the search and preparation of the deposit. In this case, the latter consisted of the high elevated rocky slopes located in the north from the residence. These natural rock outcrops, some – more than 5 m high – are surface layers of the continent. The cutting of stone block had been concentrated predominantly there, as these parts of the rock massif are softest and comfortable for block extraction. This is due to the active erosion of the rock outcrops. The gathering of appropriate material from various places in the area should have been one other way to acquire material than the marking and braking away.

The choice of the source of raw material would be defined by its physical properties. Purpose, financial resources and the building should surely be added to this. Six categories of stones are distinguished by their hardness (Adam 1999, 22). Granite is mentioned last in the first category – very soft. Granite is the main material used in the building of the residence at Kozi Gramadi. The "softness" of this material is used in the decoration of the front surface of the quadri of the outer face of the monumental building. The preliminary observations did not suggest the existence of any infrastructure for transportation of the material to the building site. According to J.-P. Adam, the choice of a raw rock-nucleus was followed by the cleaning of the surface from mosses, plants, humus etc. and the cutting away of traces of shallow injuries. This up most layer is defined as a dirt bed (Adam 1999, 23). The surface cleaning was followed by the shaping of the block to be cut. This included several phases. The fixing of the quadri in the main rock in the Kozi Gramadi quarries was done by means of cutting grooves in the rock or by inserting wedges (fig. 1, 4-I и 4-II, 5). The shape of the block was thus fixed: rectangular or square. The depths of the grooves depended on the desired thickness of the future block. The channels are dug with a pick *(fosaria dolabra)*. They are with an equal width, and the

на бъдещия блок. Каналите се прокопават с кирка (*pick) (fosaria dolabra)*. Те са с еднаква ширина, а дълбочината им зависи от предвидената височина на квадрата (Adam 1999, 31). Последна стъпка е разширяване на каналите за по-добър достъп при отделяне на блока. Отцепването е чрез набиване на клин в основата на бъдещия блок. При Този Грамади този подход е докумениран в два примера (Обр. 2 и 7). Следите са от легла в естествената скала. При Обр. 2 се наблюдава вертикално етажно последователно сваляне, т.е. – свалянето на всеки блок е ставало отгоре надолу[4] – изрязване на първия, почистване на повърхността, маркиране и отнемане на следващия. Металните клинове, в повечето случаи са железни (но зависи и от твърдостта на материала) и се набиват с дървени или железни чукове. Дължината на отделните клинове варира, но съдейки по дълбочината на набиване, може да се заключи, че оптималната им дължина би могла да превиши 0,20 м. Обичайно е 0,10–0,15 м. Вероятно са използвани помощни дървени клинове, набивани при самото отцепване[5]. Улесняващ фактор при набиването на клинове и прокопаването на канали е наличието на пукнатини в скалата (Adam 1999, 25). Възможни са и други помощни способи, като например термично нагряване и охлаждане. Вероятно при изрязване на блока са се получавали цялостни или повърхностни фрактури, поради които е изрязвана по-малка част от определения предварително блок или е променяна първоначалната му форма – проследими чрез характера на леглото след отделяне на блока.

Важна особеност са малките ковачници в близост до терена за добив. Споменаването им от J.-P. Adam е във връзка с ремонт

depth depends on the aimed height of the ashlar (Adam 1999, 31). The last step was to broaden the channels in order to provide an easier access for splitting off the ashlar. The splitting off was made with a wedge that was rammed at the base of the future block (fig. 2 and 7). The traces are of beds cut into natural rock. Fig. 2 demonstrates downward successive detachment, i.e. the blocks were split off from the top down[4] – the first one was split off, then the surface was cleaned and another one was outlined and split off. The metal wedges were in most occasions made of iron but it also depended on the hardness of the rock. They were inserted into the rock with the help of wooden or iron hammers. The lengths of the single wedges varied but the optimal one might have been more than 0,20 m judging by the depths to which they entered the rock. The usual length is in the range 0,10–0,15 m. Auxiliary wooden wedges were probably used as well. They were hammered into the rock during the very act of cutting.[5] The existence of clefts in the rocks was a facilitating factor for inserting wedges and groove cutting (Adam 1999, 25). Other auxiliary methods were also possible like, for example – heating and cooling. Fractures through the entire block of just surface probably appeared in the cutting process. These resulted in cutting a smaller portion of the pre-determined block or in changing the original shape of the block. These may be judged by the character of the bed in the rock after the block extraction.

The existence of small black-smithies close to the terrain for block extraction was an important peculiarity. J.-P. Adam mentions them in connection with the tool repair-

---

[4] Свалянето отгоре надолу е приета посока за изрязване на блокове (Adam 1999, 24–25, fig. 21, 23). Възможни са изключения.

[5] Споменатият способ с дървени клинове се коментира от J.-P. Adam. Технологията е ползвана до XVIII в. От реминисценциите в късните векове се вижда, че сухи дънери (използвани вместо клинове) се овлажняват с вода и мокри парчета плат.

[4] Splitting off from the top downwards is the accepted direction (Adam 1999, 24-25, fig. 21, 23). Exceptions are possible.

[5] The mentioned method that employed wooden wedges is discussed by J.-P. Adam. The technology had been used until the 18th century. It is clear from the reminiscences from later centuries that dry tree trunks (used instead of wedges) had been wetted by means of wet pieces of cloths and water.

на инструменти. Известни са от Барутели и Алики, о. Тасос (Adam 1999, 31). Регистрират се чрез късове шлака, фрагменти от сърцевината на инструменти и др. Найчесто инструменти се заточват и заострят, рядко преправят или претопяват за нови. При Кози грамади, късове шлака са открити в различни части от обекта. Не е сигурно дали дейността с тях предхожда някои от съоръженията или не.

Като цяло похватите за изрязване на блокове са съобразени с вида на добив – открит или галериен[6]. При открития добив приложими са изброените по-горе методи. При него следите, които го идентифицират, са големи легла в скалния залеж или добре изразени площадки (правоъгълни или аморфни). Други следи са единични продълговати отвори или група от такива, останали от набиването на клиновете върху почистената скална повърхност. Наблюденията са валидни, както за предримската епоха, така и за следващите.

Особеност в добива на камък и строителството в резиденцията в м. Кози грамади се наблюдава при монументалната сграда в центъра на комплекса. Тя е адаптиране на невисоки части от скалата към основите, пода и стените на сградата. За нейни основи и надосновен (първи или изравняващ) ред са оформени и изсечени във форма на квадри (и с техните размери) споменатите скални релефни повърхности. Цялостното изграждане на тази сграда е реализирано чрез изчистване и подравняване на най-ниските части на скалния склон във форма на площадка, върху която е издигната сградата. Това се констатира в подовото пространство на сградата, където материковата подложка е изсечена и заравнена. Възможно е местоположението на сградата да е било първона-

---

[6] Закритият добив е комплекс от различни процедури. Липсва първично почистване на суровината. Изрязването може да е хоризонтално – галерийно и вертикално – шахтово. Последното е енергоемко и рисковано, поради наличие на подпочвени води (Adam 1999, 30).

ing. They are known from the Isle of Thassos – Baruteli and Aliki (Adam 1999, 31). Their existence is recorded through pieces of slag, fragments of tool cores, etc. Tools were most often sharpened there. New tools were seldom made by re-hammering or casting. Pieces of slag were discovered in different parts of the Kozi Gramadi site. However, it is not certain whether they predate some of the construction or not.

As a whole, the methods of stone block cutting were harmony with the method of extraction – in the open or from galleries.[6] The methods listed in the text above are applicable in deposits in the open. The traces that identify them are large beds in the rock deposit and well-manifested platforms (rectangular or amorphous). Other identification traces are the single elongated openings or of a group of them that had remained on the clean rock surface from the wedges inserted. These observations are valid both for pre-Roman times and for the times that followed.

One particularity in the stone extraction and in the building of the residence at Kozi Gramadi was observed in the monumental building in the center of the complex. This is the adapting of some low parts of the rock in the fundaments, floor and walls of the building. The rock parts in question had been shaped and cut as quadri (of their dimensions too) and thus incorporated in the fundaments of the building and in the first or leveling row. The entire construction of this building had been realized by clearing and leveling of the lowest parts of the rock slope to form a platform, on which the whole building was erected. This is recorded in the floor space of the building, where the continental base had been cut and leveled. It is quite possible that the building

---

[6] The stone block extraction from a closed deposit was a complex of various procedures. The preliminary cleaning of the rock was not necessary. The cutting could be done horizontally – from galleries, and vertically – from shafts. The latter one is energy-consuming and risky due to the presence of underground waters (Adam 1999, 30).

чално кариерна площадка, използвана след това за фундамент на съоръжението. Яснота в тази посока ще хвърли бъдещото изследване на непроучените части от запад и изток.

Интегрирането на скалата в строежа на съоръжението се обяснява, от една страна, с желанието за икономичност, а от друга страна, с грижата за стабилност на градежа, която е била наложителна заради честите земетресения. Това подчертава широките възможности и решения на античните строители в Тракия.

Вторият основен етап на кариерния процес в Кози грамади (а и изобщо) е транспортиране на добития материал. Тук ще отбележа, че той е два вида. Отломените малки каменни блокове и каменният трошляк, получени в резултат от добива на квадри, които за удобство наричам субпродукти, в литературата се наричат „*ruble stones*“. Пренасянето им до строителния обект или площадка е значително лесно – вероятно в кожени чували или дървени сандъци, в количество зависещо от нуждите. Реконструкцията на пренасящите устройства е хипотетична. В литературата отсъстват предложения за пренасянето на субпродуктите от добив на квадри. В изворите също.[7]

За основния материал – квадрите при Кози грамади, възможностите за транспорт са съобразени изцяло с условията и характера на релефа и средата. Фактор е местоположението на кариерното ядро, т.е. най-експлоатираната зона. Периферните кариерни гнезда (повечето единични) се намират средно на около 40–50 м от монументалната сграда. Т.е. разстоянието между регистрираните следи от извличане на камък и сградите не е затруднявало строителите. Най-вероятно тези кариерни полета са отворени единствено за сградите и съоръженията с елементи на декорация. Материалът, който е бил необходим за укрепителната линия и включените в нея съоръжения, вероятно е локализиран до по-богат залеж на матери-

had been situated in an area that had previously been a quarry, using it as fundament. The future studies of the west and east parts of the building will throw light in this direction.

The incorporation of the rock into the building may be explained on the one hand by the desire of saving, and on the other hand, by the care about the stability of the construction, which should have been obligatory due to the frequent earthquakes. This stresses on the wide-ranging abilities and solutions of the ancient builders in Thrace.

The second main stage in the quarry process in Kozi Gramadi (and as a whole) was the transportation of the extracted material. I would like to note here that it was two kinds. The smaller cut blocks and stone chips that were produced in the process of quadri cutting will be called for convenience ‘sub-products’, although the term used in the literature is ‘rubble stones’. Their transportation to the building site or area was considerably easier, and the transportation of the quantities needed was probably done by means of leather bags or wooden boxes. The reconstruction of the transportation facilities is hypothetical. The literature and the written sources do not suggest any methods for the transportation of the quadri.[7]

The transportation possibilities for the main material – the quadri – in Kozi Gramadi should be entirely in accordance with the conditions and the character of the relief and environment. The situation of the rock-nucleus, i.e. of the most exploit zone, would have also been a factor. The periphery quarry areas (most of them – single) are usually 40–50 m away from the monumental building. In other words, the distance between the discernible traces of stone block extraction and the buildings should not have been of hindrance for the builders. These quarry fields were most probably opened only for the buildings and constructions with elements of decoration. The material needed for the fortification line and the included in it constructions came probably from a richer de-ал и по-дълго експлоатиран. В зависимост от разстоянието от обекта се предполагат и техниките за транспорт.

---

[7] Освен едно изображение от *Museo Nazionale* (Adam 1999, 36, fig. 37).

[7] With the exception of one representation in *Museo Nazionale* (Adam 1999, 36, fig. 37).

Едната възможност е чрез контакт със земята. Това става с дървени трупи, теглещи въжета и обръщане с лостове (Adam 1999, 31–32, fig. 31). Лостовете вероятно са били дървени и с по-голям диаметър (над 0,20 м), за по-висока устойчивост и за да не се чупят или огъват, както би станало с металните.

Вторият начин е чрез повдигане с машини. Този начин, според Витрувий, е приоритетен за гърците. Освен за транспортиране от кариерата, тези машини са използвани при строителни работи за поставяне на готови блокове, елементи на строежа и др. Най-просто устройство за повдигане е макарата. Смята се, че е заимствана от мореплавателите. Максималният товар, който може да повдигне е равен на теглото на един човек (80–100 кг). Вероятно е използвана в единични случаи за по-малки блокове. Приложение на макари в развита форма представляват крановете – съставени от либетка и колянов лост. Съществуват различни варианти на този механизъм. Към механизирането на транспорта на квадри може да се приеме и използването на животинска сила. Това ще е било възможно при организиране на инфраструктура от мястото на товарене до мястото на разтоварване. В случая с Кози грамади, доказателствата са минимални. Липсват данни за пътна система или пътна линия, както и съоръжения за настаняване на животни.

Инструментите за отсичане на камък и вторична обработка, варират в широки граници. Най-използвани са металните клинове. Регистрират се по следи върху естествената скала и някои блокове. Използват се при отцепване на блока от скалата и при допълнителното му обработване. Вероятно е имало вторична обработка на мястото на отрязване на блока, но няма преки данни за това.

Клиновете са с различна ширина на работната част, максималната е 0,30 м (Обр. 3, 6, 8). Максималната дебелина е 0,125 м, но

posit that had been in longer use. Techniques of transport should be suggested that depended on the distance to the building area.

One possibility includes contact with the ground. This is done by means of round timbers, drawing ropes and turning with levers (Adam 1999, 31–32, fig.31). The levers had probably been wooden too and of a larger diameter (more than 0,20 m) for higher stability and to avoid braking and bending as in case of using metal ones.

The second method includes the use of a lifting mechanism. According to Vitruvius, that was the priority method for the Greeks. These mechanisms were used not only for the transportation from the quarry but also in the building process to mount ready blocks and elements on their place in the construction, etc. The simplest lifting mechanism is the pulley. It is thought that it had been borrowed from the seafarers. The maximal weight it can lift equals to that of a man – 80–100 kg. It was probably used in single cases for smaller blocks. The cranes are a developed form of the use of pulleys. They consisted of a winch and a crankshaft. There are various variants of this mechanism. The use of animal power may also be accepted as a mechanization of the transport. This should have been possible in case of organization of infrastructure – establishment of a place for loading and a place for unloading. In the case of Kozi Gramadi the evidence is minimal. There is no evidence either for a road system or a line or for constructions for keeping animals.

The tools employed in the stone cutting and for the secondary treatment of the stone blocks vary in broad limits. The metal wedges were most used. They are recorded by traces in the rock and on some blocks. They were employed in the splitting of the block off the rock and in its eventual treatment. Most probably, there was a secondary treatment of the block at the place of its extraction but we do not have any direct evidence for that.

The working edges of the wedges were of different width. The maximal width had been 0,30 m (fig. 3, 6, 8). The maximal thickness had е условна, тъй като при набиване в дълбочина отвора, по който определяме дебелината, се разширява. Стандартно ширината на клина е между 0,10–0,12 м, а дебелината е 0,04–0,05 м. За дължината на клина не може да се съди по дълбочината на отвора, тъй като едва ли са набивани целите и съществуват различни по размер клинове. Вероятно повечето са били железни. Формата им е на издължен равнобедрен трапец. Възможно е да са отливани в калъпи.

Друг инструмент е чукът. Вероятно повечето са били дървени – от масивно и плътно дърво. Може да са използвани и метални чукове, но липсват находки утвърждаващи това.

Много разпространен е трионът за рязане на големи блокове, с който се избягват грешките при рязане (Adam 1999, 39). В обекта от м. Кози грамади липсва[8].

Разграничени са две главни категории инструменти – инструменти за директен удар и инструменти за индиректен удар (Adam 1999, 42). В първата категория инструментът е използван сам и е острие с дръжка и дава формата с брадва или чук. Ударът по камъка е силов и непрецизиран. Тези инструменти са използвани за грубо (първично) оформяне на лицата. Във втората категория инструментите са използвани в чифтове, като с единия се отбелязва повърхността, а вторият е за удряне. От първата категория са кирка с две пера (*spalling hammer*) за рязане и оформяне, каменен чук, режещ чук. Инструменти за индиректна обработка са дървените чукове и длетата с дървени дръжки. Длетата са многообразни. Примери от българските земи са три длета от Севтополис (Огненова-Маринова 1984, 190, Обр. 33–35). Средата на местонамирането им не може да определи приложението им.

been 0,125 m by this is conditional as the trace by which we calculate the thickness broadened in the process of inserting the wedge into the rock. The standard width of the wedge is 0,10–0,12 m, and of the thickness – 0,04–0,05 m. As for the length of the wedge, it cannot be judged by the marks as they were not wholly inserted in the rock and there are wedges of different dimensions. The majority of the wedges were probably made of iron. Their shape was of an elongated isosceles trapezium. It is possible that they were mold cast.

One other tool is the hammer. The majority of these should have been made of wood – a massive, dense timber. Metal hammers may also have been used but there are no finds to prove it.

The saw for cutting large blocks was widely spread. It made it possible to diminish the cutting mistakes (Adam 1999, 39). No saws have been discovered yet on the site at Kozi Gramadi.[8]

Two major categories of tools are differentiated: tools for direct impact and tools for indirect impact (Adam 1999, 42). The tools in the first category are used alone and consist of a working edge with a shank and give shape with ax or hammer. The blow on the stone is with force and imprecise. These tools were used for the rough (preliminary) shaping of the faces. The tools that are used in pairs are in the second category. One of the pair is in direct contact, marking, the surface, while the second is making the blow. The spalling hammer for cutting and shaping is in the first category, together with the stone hammer, cutting hammer, etc. The tools for indirect impact on the stone include wooden hammers and the chisels with wooden grips. The chisels were miscellaneous. The examples from the Bulgarian lands include three chisels from Seuthopolis (Огненова-Маринова 1984, 190, Обр. 33–35). The context of the find cannot define their usage.

---

[8] Пример за трион от Тракия има от Севтополис. Изобразен е фрагмент от трион с пет запазени зъба (Огненова-Маринова 1984, 190, Обр. 32). Описанието не е свързано с рязане на камък, и най-вероятно е ползван за различни дейности.

[8] There is an example of a saw from Thrace among the finds from Seuthopolis. A fragment of a saw with five teeth preserved is represented in a publication (Огненова-Маринова 1984, 190, Обр. 32). The description did not connect it with stone cutting and it may have been used in various activities.

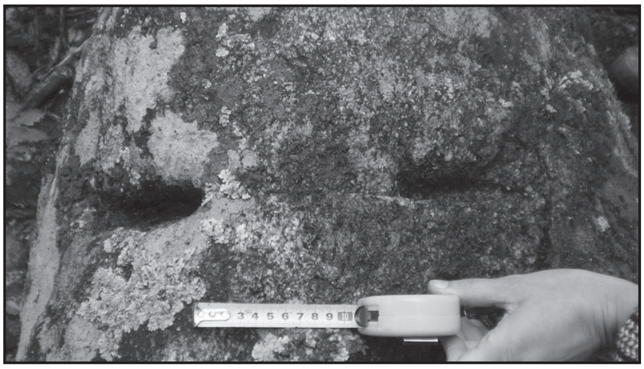

Размери:
Отвор 1 – дължина 0,08 м, ширина 0,15 м;
Отвор 2 – дължина 0,11 м, ширина 0,03 м.

Обр. № 1. Два отвора от клин по напречната ос на естествена скала.
Fig. 1. Two openings made with wedges along the transverse axis of a natural rock

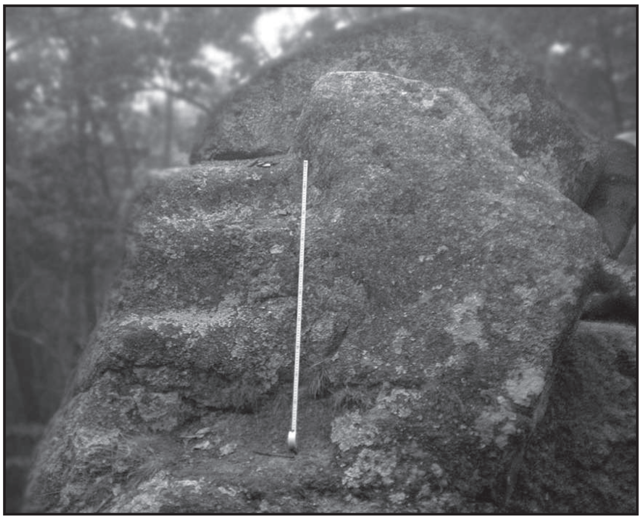

Следите са под формата на „стъпала“ – три на брой, завършващи с площадка с размери – 0,97 м дължина (max), 0,66 м ширина (max).
I стъпало – дължина (max) 0,81 м,
ширина 0,27 м, височина 0,17 м,
II стъпало – дължина (max) 0,53 м,
ширина 0,13 м, височина 0,36 м;
III стъпало – дължина (max) 0,65 м,
ширина 0,54 м, височина 0,41 м;
IV стъпало – дължина (max) 0,80 м,
ширина 0,10 м, височина 0,29 м.

Обр. № 2. Върху естесвена скала с ориентация С-Ю.
Fig. 2. On a natural rock with N-S orientation

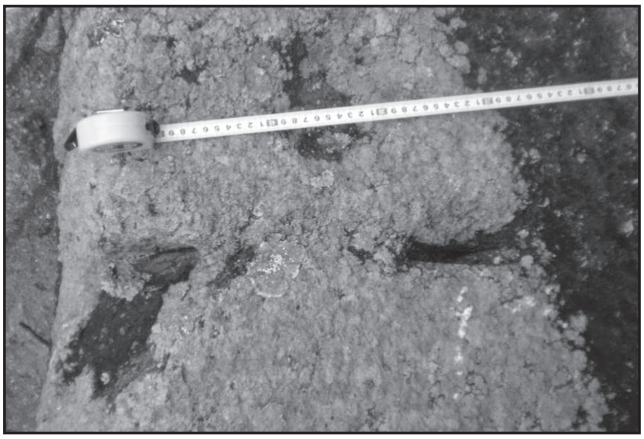

1. горен (северен) отвор –
дължина 0,12 м, ширина 0,035 м;
2. долен (южен) отвор –
дължина 0,105 м, ширина 0,03 м.

Обр. № 3. Два отвора от клин върху блок (служил за праг?) северно от скалата със стъпалата
Fig. 3. Two openings made with wedges on a block (used as a threshold?) in the north from the rock with the cut steps

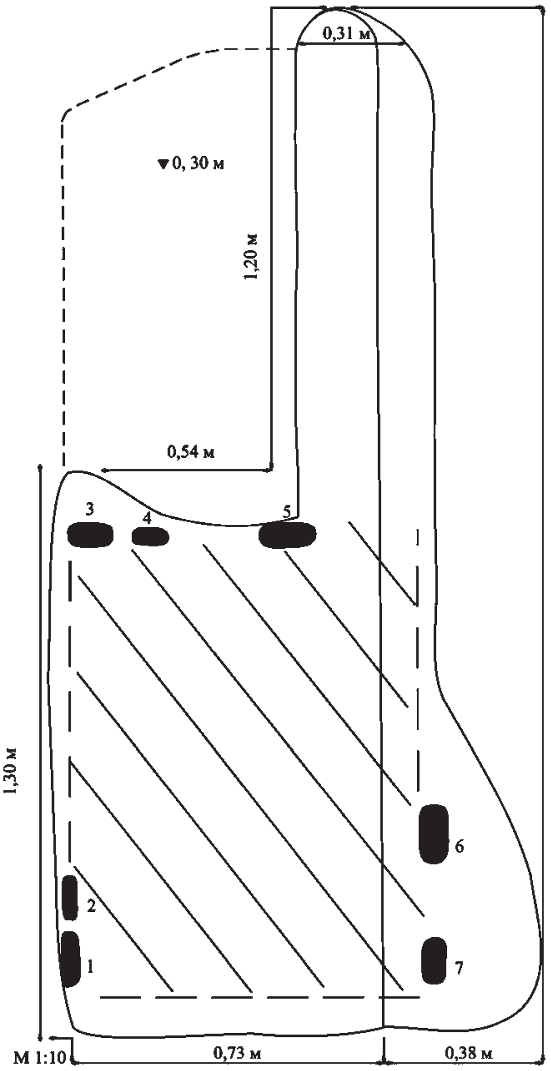
0,31 м
▼0, 30 м
1,20 м
0,54 м
2,40 м
1,30 м
3
4
5
6
2
1
7
M 1:10
0,73 м
0,38 м

Обр. № 4 – I.
маркиран блок в материка със седем отвора от клинове с различни размери.
Fig. 4 – I. A block in the continent marked with seven openings from wedges of different dimensions

Отвор 1 – дължина 0,12 м, ширина 0,04 м;
отвор 2 – дължина 0,10 м, ширина 0,03 м;
отвор 3 – дължина 0,10 м, ширина 0,055 м;
отвор 4 – дължина 0,08 м, ширина 0,04 м;
отвор 5 – дължина 0,13 м, ширина 0,05 м;
отвор 6 – дължина 0,13 м, ширина 0,07 м;
отвор 7 – дължина 0,10 м, ширина 0,055 м.

Отвор 1 – дължина 0,14 м, ширина 0,04 м;
отвор 2 – дължина 0,105 м, ширина 0,035 м;
отвор 3 – дължина 0,095 м, ширина 0,03 м;
отвор 4 – дължина 0,11 м, ширина 0,055 м;
отвор 5 – дължина 0,11 м, ширина 0,05 м,
отвор 6 – няма данни.

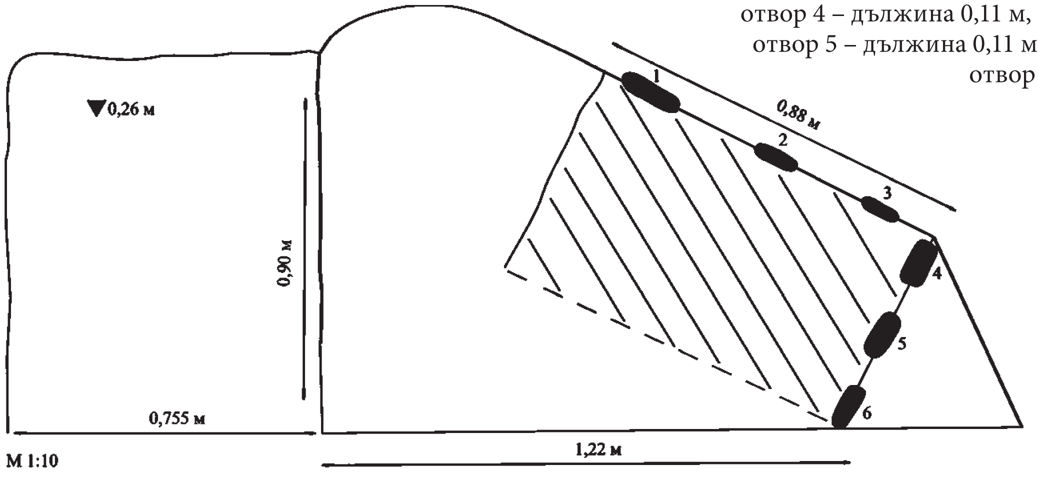
▼0,26 м
1
0,88 м
2
3
4
5
6
0,90 м
0,755 м
M 1:10
1,22 м

Обр. № 4 – II. маркиран блок в материка с шест отвора от клинове с различни размери.
Fig. 4 – II. A block in the continent marked with six openings from wedges of different dimensions

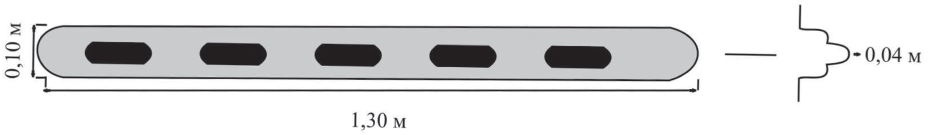

Общиразмеридължина 0,12 м, ширина 0,04 м, в улей с размери дължина 1,30 м, ширина ~ 0,10 м.

M 1:10

Обр. № 5. Пет отвора от клин.
Fig. 5. Five openings made by a wedge

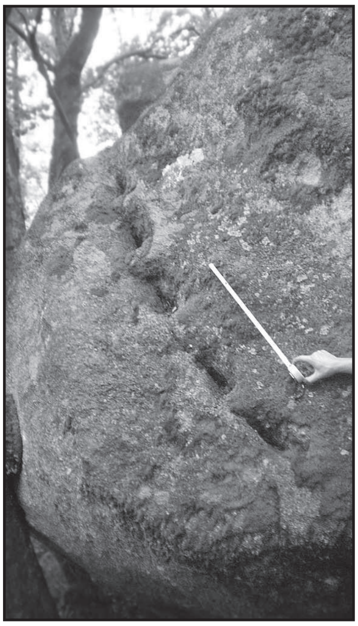

Обр. № 6. Пет отвора от клинове.
Fig. 6. Five openings made by wedges

Отвор 1 – дължина 0,17 м, ширина 0,125 м;
отвор 2 – дължина 0,19 м, ширина 0,13 м;
отвор 3 – дължина 0,22 м, ширина 0,15 м;
отвор 4 – дължина 0,23 м, ширина 0,17 м;
отвор 5 – дължина 0,30 м, ширина 0,17 м.

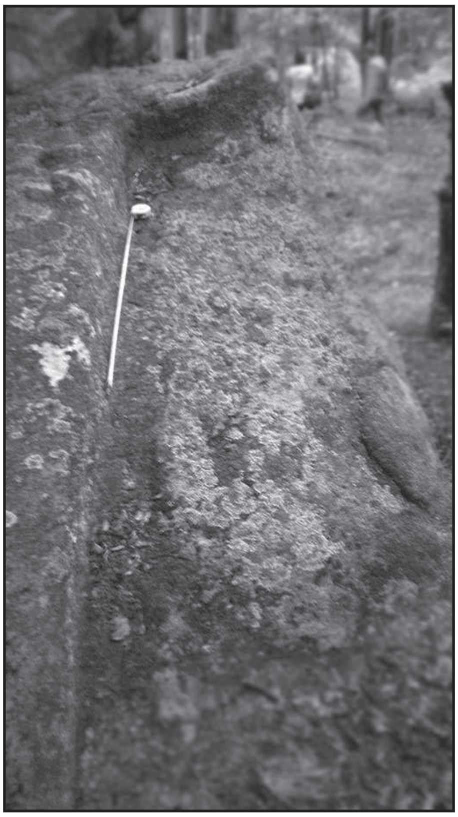

Обр. 7. Правоъгълно изсичане в скалата.
Fig. 7. A rectangular cut in the rock

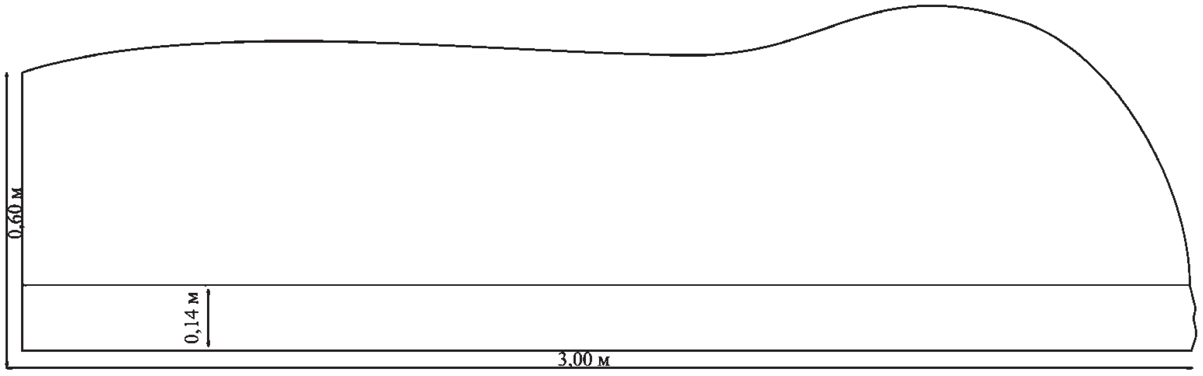

M 1:10

(схема към Обр. 7.)

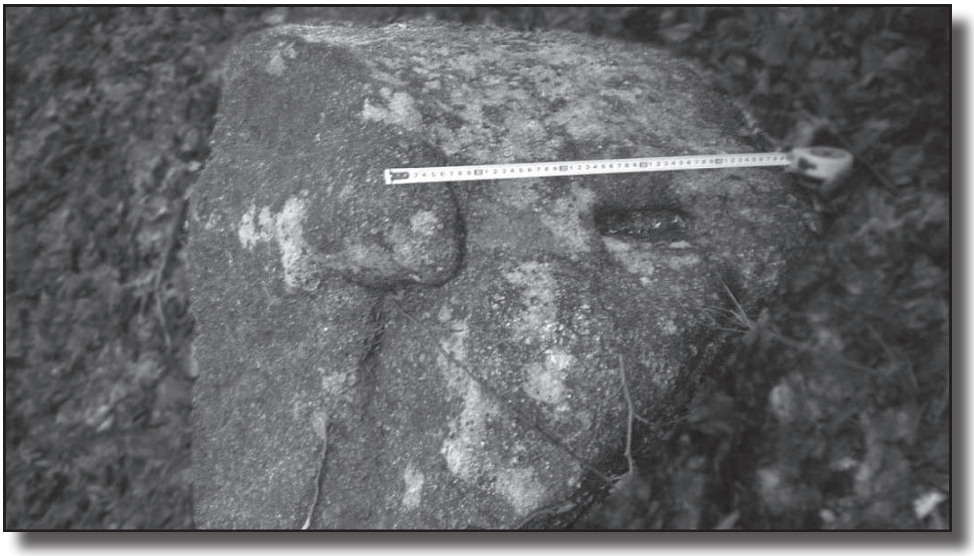

1 отвор от клин с
дължина 0,14 м,
ширина 0,06 м.

Обр. 8. Тераса под Обр. 7.
Fig. 8. A terrace below fig. 7.

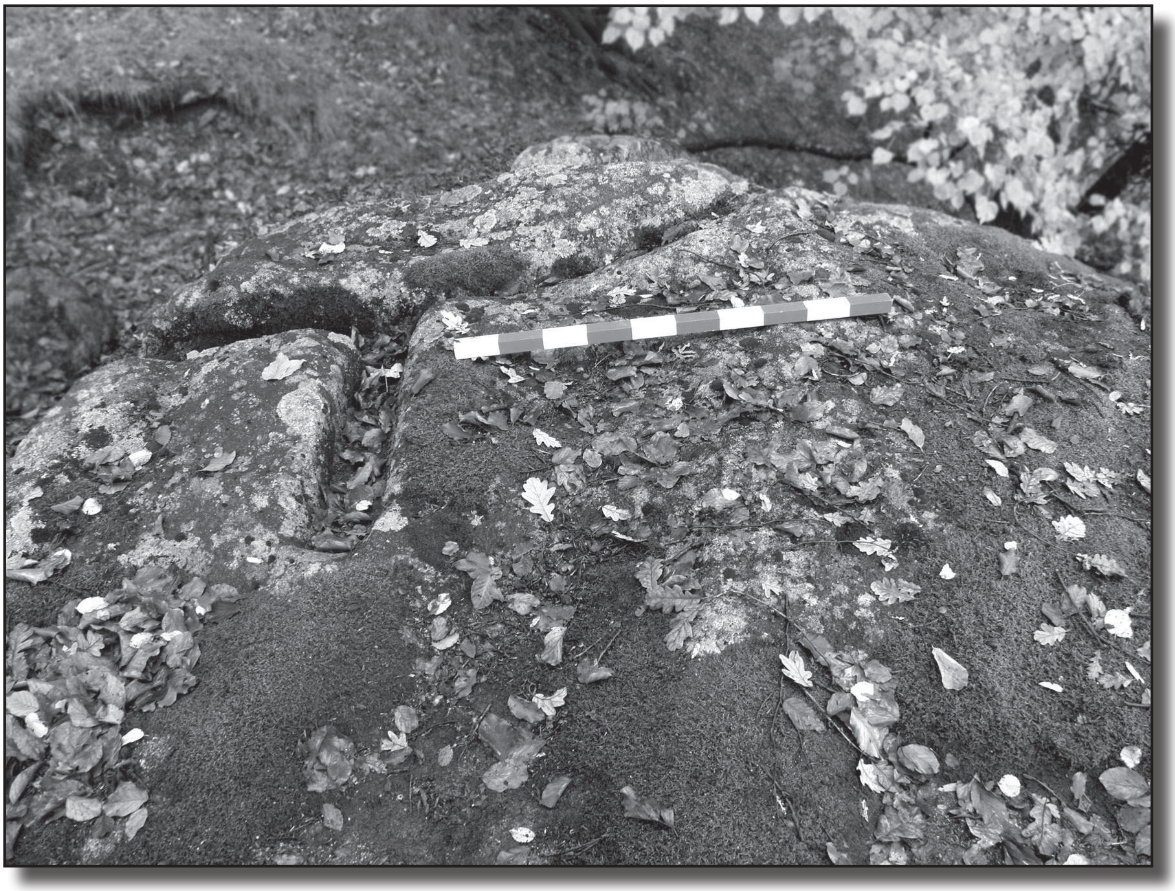

Обр. 9. Останки от древни кариери в района на връх Кози грамади
Fig. 9. Remains from ancient quarries in the region of Kozi Gramadi Peak

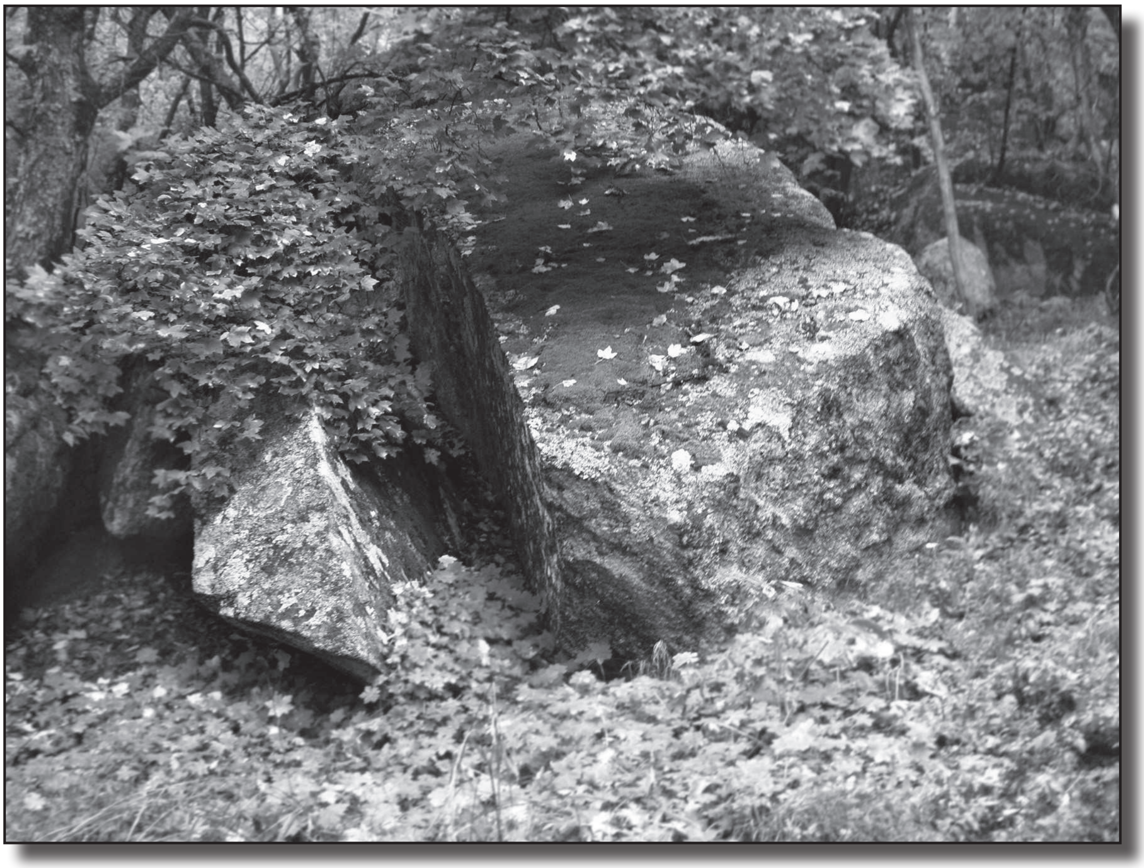

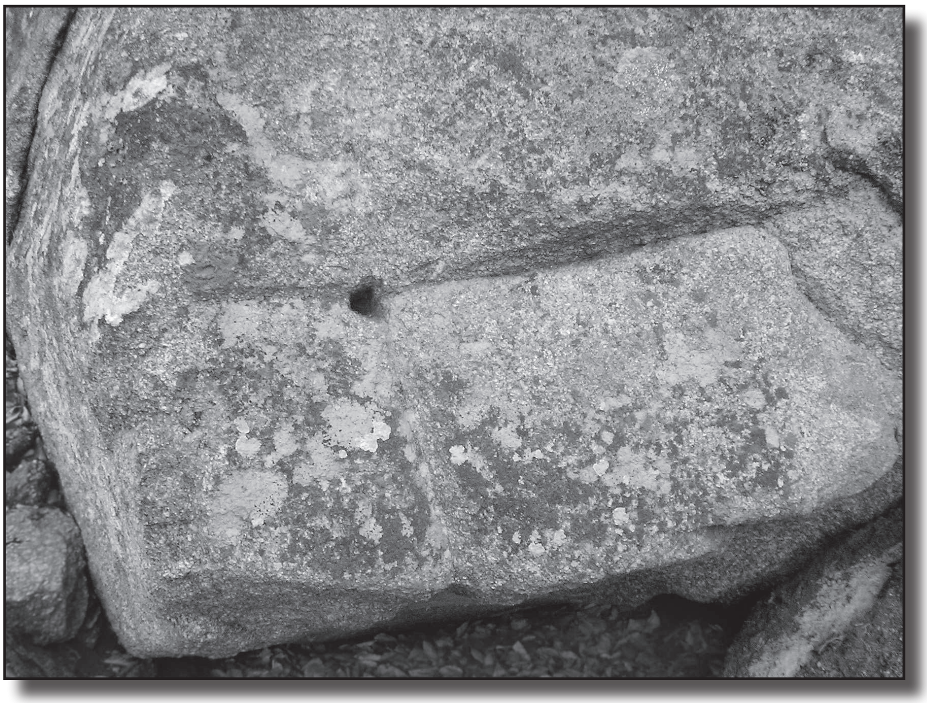

Обр. 9. Останки от древни кариери в района на връх Кози грамади
Fig. 9. Remains from ancient quarries in the region of Kozi Gramadi Peak

Кариерите, свързани с локално строителство са сравнително кратко експлоатирани до завършване на строежа или суровината (или и двете). Такива са при Кози грамади и Хелис, столицата на гетите. Те маркират ограничен и изолиран ареално технологичен добивен процес. При тях кариерните данни, които са най-честно на лице, са следите от клиновете или каналите, както и вече отрязани камъни, чиито неравни задни повърхности се получават от творите след отцепването. Вероятно са съществували кариерни площадки за грубо оформяне и чистене на блокове, но такива не са познати за момента. Кариерният процес в Тракия се разпознава благодарение на тези локални кариери. Те са свързани със значими селищни центрове.

Кариерите в м. Кози грамади илюстрират (макар и частично) технологичния процес на добив на суровина (Обр. 9). Откриването и документирането на повече кариери ще допълни последователността и развитието на този процес в Тракия.

4. СЕЛИЩЕ

Иван Христов

Предполагаемо неукрепено селище разположено югозападно от връх Кози грамади е локализирано през 2011 г. при теренни обходи. Селището заема равна тераса в крайния югозападен край на върха и обхваща площ от 2 дка. Податки за наличието на въпросния обект са множеството керамични фрагменти, открити както на повърхността на терасата, така и в иманярски изкопи. При документирането на въпросните изкопи е забелязано струпването на места на ломени камъни и фрагменти от глинена обмазка. Обектът е с южно изложение. Вероятно на посоченото място на върха е просъществувало сезонно неукрепено селище от предримската епоха. В крайния северен край на терасата преминава път, който продължава на изток към най-високата част на върха. В западното подножие на селището преминава един от обходните пътища на Кози грамади.

The quarries related to local building had been used for a short time – until the finish of the building or until the end of the raw material (or both). Such are the quarries at Kozi Gramadi and Helis, the capital of the Getae. They mark a limited and regionally isolated technological process of extraction. The available data about the quarry in these cases are most often the tool marks and grooves, as well as cut stones, the back sides of which are uneven, showing the split. Quarry platforms for the rough shaping and cleaning of blocks had probably existed but such areas have not been recorded so far. The quarry process in Thrace is discernible thanks to these local quarries. They were connected with significant settlement centers.

The quarries at Kozi Gramadi illustrate (although partially) the technological process of raw material extraction (fig. 9). The discovery and study of more quarries will contribute to the elucidation of the sequence and development of this process in Thrace.

4. SETTLEMENT

Ivan Hristov

One unfortified settlement had presumably existed in the southwest of Kozi Gramadi Peak. It was located in 2011 during the terrain survey. It had occupied a plane terrace in the southwest end of the peak and covers an area of 2 decares. Indicators for the existence of the site in question are the numerous ceramic sherds found on the surface of the terrace, as well as the treasure-hunter's ditches. Pilling of crushed stones and fragments of clay putty were recorded in the study of the ditches in question. The site is facing south. It is quite probable that a seasonal unfortified settlement had existed on the indicated place in pre-Roman times. The northern end of the terrace passes into a road that continues in the east towards the highest part of the peak. One of the encircling ways of Kozi Gramadi passes at the western foot of the settlement.

5. ДРЕВНИ ПЪТИЩА В РАЙОНА НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ

Иван Христов

Проведените теренни наблюдения през изминалите пет години доказват наличието на няколко пътни артерии, които са пресичали вр. Този грамади. Най-ясно е очертан античния път, свързващ тракийската крепост и светилище на вр. Този грамади с каменната кариера, разположена в източното подножие на върха. Възпросния път е широк на места до четири метра. Ясно се забелязва неговото вкопаване в терена вследствие с продължителното използване в древността, както и постепенното засипване от ерозирала земна повърхност в частта, разположена непосредствено до стръмните склонове на върха. Пътят води началото си от северозападната част на вр. Този грамади, където през скален процеп широк 3 м се е насочвал на северозапад, а от там чрез голям завой е минавал последователно по северните склонове на вр. Този грамади, а от там на югоизток. Не е ясна връзката на пътя с владетелската резиденция поради факта, че югоизточните склонове на вр. Този грамади са характерни със силно ерозиционни форми. Все пак може да се предположи, че той е продължавал на юг, тъй като всички локализирани кариери за добив на строителен материал са разположени на север и северозапад от владетелската резиденция. Вероятно по този път се е доставял строителния материал за изграждането на укрепление на описаната резиденция.

Ясно очертан път пресича вр. Този грамади в неговата условно средна част от югоизток в посока запад–северозапад. Той започва на 200 м югозападно от резиденцията в района на м. Сборова поляна (Козя поляна) и „излиза“ в северозападното подножие на вр. Този грамади на равна тераса между върха и могилния некропол на вр. Фенера. Характерното за този път е, че той пресича плавно югозападните склонове на вр. Този грамади без рязка денивелация във височина. Пътя е широк от 2 до 3 м и

5. ANCIENT ROADS IN THE REGION OF KOZI GRAMADI PEAK

Ivan Hristov

The terrain surveys carried out during the recent five years proved the existence of several main lines of communication that had crossed the peak of Kozi Gramadi. The Antiquity road is most clearly discernible. It connected the Thracian fortress and sanctuary on Kozi Gramadi Peak with the quarry located at the eastern foot of the peak. The road in question is in some places up to 4 m wide. Its digging into the terrain is clearly discernible due to the intensive use of the road in ancient times, as well as to the gradual covering with eroded earth of the part that run close to the steep slopes of the peak. The road starts from the northwest part of Kozi Gramadi Peak. It passes through a 3 m wide recess among the rocks and runs in the northwest. It makes a large curve, passes consequently across the northern slopes of Kozi Gramadi Peak and runs in the southeast. The connection between the road and the royal residence is not clear due to the fact that the southeastern slopes of Kozi Gramadi Peak had been subjected to severe erosion. Nevertheless, it may be presumed that the road had proceeded in the south as all localized quarries for building material for the construction of the stronghold are situated in the north and northwest from the ruler's residence. The building materials for the construction of the fortification of the temple described were also delivered by this road.

A clearly outlined road crosses Kozi Gramadi Peak in its conditionally middle part from southeast in the north-northwest direction. It starts 200 m in the southwest of the residence, in the area of the locality of Sborova Pollyanna (Kozya Pollyanna) and leaves the peak in its northwest foot passing through a plane terrace and the tumuli necropoleis on Fenera Peak. It is characteristic for this road that it runs flowingly across the southwest slopes of Kozi Gramadi Peak with no abrupt altitude differences. The road is 2 to 3 m wide and certain areas had

на места по него са открити подзиждания с едри камъни – маниер, характерен за траките в планински места. На запад този път се свързва с билния средногорски път за дн. гр. Панагюрище. Преминавал е от северната страна на връх Чалтаклийка (1312 м н.в.), където при обходи са открити фрагменти от тракийски керамични съдове и ломени камъни (вероятно част от жилищни постройки ?).

Най-сложния въпрос за изясняване на пътната връзка на вр. Кози грамади, е откриването на пътна артерия, която е свързвала храмовия комплекс с долината на р. Пясъчник в района на днешното с. Старосел. Според мен началото на подобна пътна връзка е започвала в близост до югоизточната кула на резиденцията и от там към м. Сборова поляна в северното подножие на вр. Сборови грамади. Пътят се е насочвал на юг-югозапад към м. Брезина поляна. Именно в най-високата част на пътя в участък от 300 м югоизточно от резиденцията е документирана концентрация на оловни ядра за прашка, а през 2011 г. са намерени множество фрагменти от керамични съдове. Пътят от Кози грамади на юг към долината на р. Пясъчник е част от т. нар. Свещен път.

Свещеният път е описан като трасе през 2010 г. След Дуванлий, по долината на р. Пясъчник в посока землището на с. Паничери и Старосел, пътя наречен от нас „Свещен“, е минавал покрай Елешнишкия некропол, Куилишка могила, Рошавата могила и храма „Хоризонт“. Продължавайки по долината на Стара река той се е насочвал към Четиньова могила. След Четиньова могила към билото на планината пътя е продължавал с широчина от 3 до 6 метра. Той е преминавал в западното подножие на светилището в м. „Каменица“, от там покрай Острата могила, Марков камък и източно от Сборови грамади (скално светилище) е достигал до резиденцията.

Представата, че пътя достига до поредното сакрално място се подразбира от факта, че самото било на Средна гора в района

been reinforced with large stones – a manner characteristic for The Thracians in the mountainous regions. This road joins in the west with the ridge way of Sredna Gora Mt. leading to the present town of Panagyurishte. It passes across the north side of Chaltakliyska Peak (1312 m above sea level), where sherds from Thracian ceramic vessels and crushed stones (part from a dwelling building?) were found during the terrain surveys.

Most complicated for the elucidation of the road connections of Kozi Gramadi peak is the discovery of a main line of communication between the temple complex and the valley of Pyasuchnik River in the region of the present village of Starosel. We think that the beginning of such a line of connection should have been somewhere close to the southeastern tower of the residence. It runs in the direction of the locality of Sborova Pollyanna at the northern foot of Sborovi Gramadi Peak. The road runs then in the south-southwest towards the locality of Brezina Pollyanna. A concentration of lead sling-balls was recorded namely in the highest part of this road, which is 300 m in the southeast from the residence. Many sherds were found there in 2011. The road from Kozi Gramadi in the south towards the valley of Pyasuchnik River had been part of the so-called Sacred Road.

The road-bed of the Sacred Road was described in 2010. After Duvanlii, the road we titled “Sacred” runs along the valley of Pyasuchnik River in the direction of the lands of the villages of Panicheri and Starosel, passing next to the necropoleis of Eleshnitsa, Kuilishka Mogila, Roshavata Mogila and the temple of Horizont. It proceeds along the valley of Stara Reka and heads towards Chetinyova Mogila. Leaving Chetinyova Mogila it runs 3 – 6 m wide towards the ridge of the mountain. It reachs the western foot of the sanctuary in the locality of Kamenitsa and heads towards the residence in the east of Sborovi Gramadi (rock sanctuary), passing Ostrata Mogila and Markov Kamuk.

The notion that the road reached the next sacral place is presumed by the fact that in на Кози грамади е достътъчно широко, равно и позволяващо да се преминава безпроблемно по оста изток – запад. Кози грамади и Сборови грамади не са единствените свещенни топоси в района. На запад от връх Фенера е разположен връх Алексица (1517 м н.в.), чиято скална основа маркира култово място, от чието функциониране са останали множество фрагменти от тракийски керамични съдове. Има достатъчно сведения и за непубликивани единични монетни находки, които се датират за периода V – III в. пр. Хр.

На изток от Кози грамади по билния път се намира и светилището в м. „Орела“ и обектите с регистрирано при теренни обходи човешко присъствие в древността – „Малките Маркови камъни“ и „Големите Маркови камъни“. Важен е факта, че на почти всички възвишения по билната част на планината на изток от Кози грамади се открива фрагментирана тракийска керамика датирана най-общо за Предримската епоха. Голямо високопланинско селище разположено на площ от 2 дка, е регистрирано в западното подножие на връх Карасиврия (1026 м н.в.).

Въз основа на теренни експерименти може да се определи, че разстоянието от Кози грамади до Четиньова могила с кон се изминава за 1 час и 30 минути в смесен обекновен ход и тръст. До дн. Пловдив при смяна на коне група издачи е могла да стигне за 8 часа. Същите времеви преходи се потвърждават и за северните склонове на планината до богатото укрепено тракийско селище в м. Стеници източно от с. Каравелово и търговското селище до с. Васил Левски.

the region of Kozi Gramadi Peak the ridge of Sredna Gora is wide enough, flat and allows free passing along the east-west axis. Kozi Gramadi and Sborovi Gramadi are the only sacred topoi in the region. Alexitsa Peak (1517 m above sea level) is located in the west from Fenera Peak. Its rock basis marks a cult place. Abundant sherd from Thracian ceramic vessels had survived from its functioning. There is also evidence enough about unpublished single coins that date from the period 5th- 3rd centuries BC.

The sanctuary in the locality of Orela and the sites with recorded traces of human presence in ancient times – Malkite Markovi Kamuni and Golemite Markovi Kamuni – are locateded in the east of Kozi Gramadi along the ridge way. The fact that fragments of Thracian ceramics dated most generally in pre-Roman times are to be found on all elevated places along the mountain ridge is important. A large high-mountainous settlement was recorded at the western foot of Karasivriya Peak (1026 m above sea level). It is situated in an area of two decares.

It may be determined on the basis of terrain experiments that the distance from Kozi Gramadi to Chetinyova Mogila would take an hour and a half horse ride in mixed regular pace and trot. A group of riders could reach the present town of Plovdiv in 8 hours with a horses change. Passages of the same duration are also confirmed for the northern slopes of the mountain to the fortified Thracian settlement in the locality of Stenitsi, in the east of the village of Karavelovo, as well as to the market-center near the village of Vasil Levski.

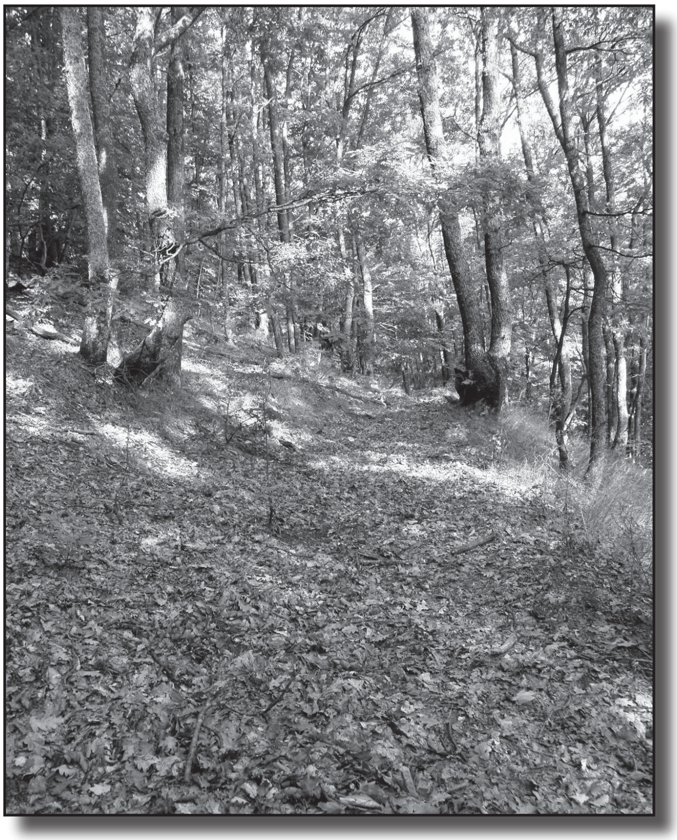

Трасета на древни пътища в района на връх Кози грамади
Road-beds of ancient roads in the region of Kozi Gramadi Peak

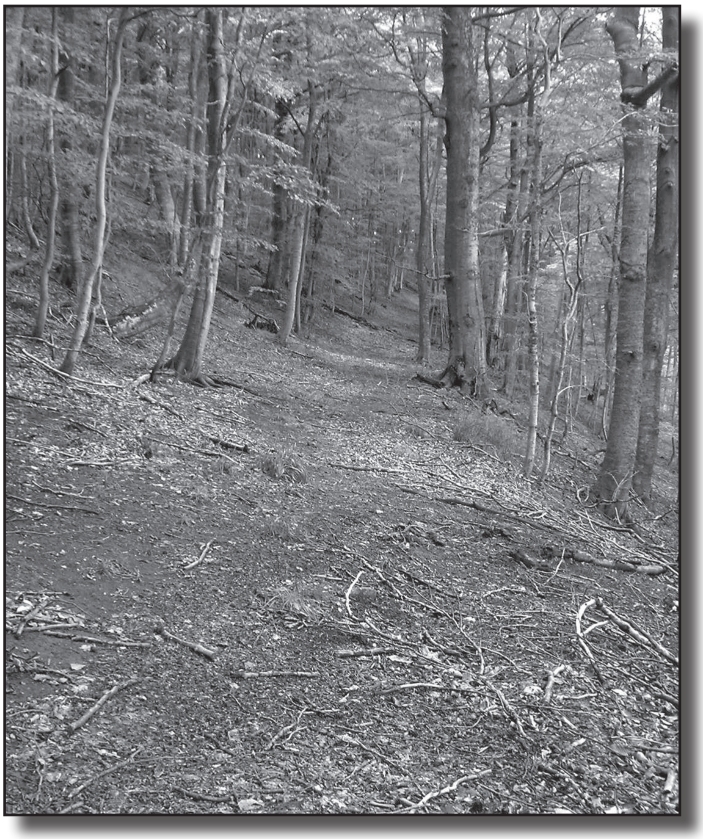

Трасета на древни пътища в района на връх Кози грамади
Road-beds of ancient roads in the region of Kozi Gramadi Peak

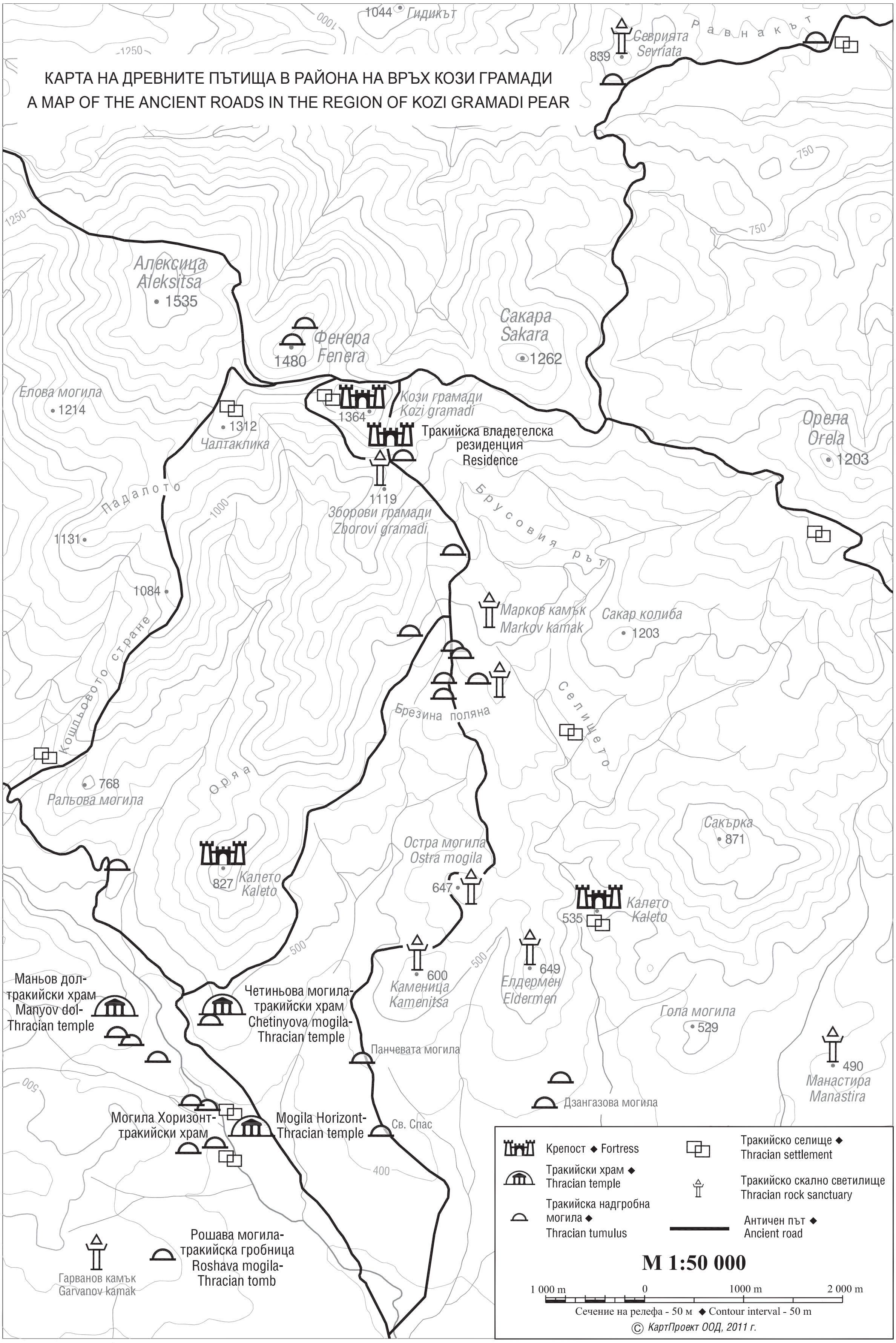

КАРТА НА ДРЕВНИТЕ ПЪТИЩА В РАЙОНА НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ
A MAP OF THE ANCIENT ROADS IN THE REGION OF KOZI GRAMADI PEAR

1044 Гидикът
1000
1250
Севрията
Sevriata
839
Равнакът
750
Алексица
Aleksitsa
1535
Фенера
Fenera
1480
Сакара
Sakara
1262
Елова могила
1214
1312
Чалтаклика
Кози грамади
Kozi gramadi
1364
Тракийска владетелска резиденция
Residence
Орела
Orela
1203
1119
Зборови грамади
Zborovi gramadi
Падалото
Брусовия рът
1131
1084
Марков камък
Markov kamak
Сакар колиба
1203
Кошльовото стране
Брезина поляна
Селището
768
Ральова могила
Оряа
Сакърка
871
Острa могила
Ostra mogila
827
Калето
Kaleto
647
Калето
Kaleto
535
600
Каменица
Kamenitsa
649
Елдермен
Eldermen
500
Маньов дол-тракийски храм
Manyov dol-Thracian temple
Четиньова могила-тракийски храм
Chetinyova mogila-Thracian temple
Гола могила
529
Панчевата могила
490
Манастира
Manastira
Дзангазова могила
Могила Хоризонт-тракийски храм
Mogila Horizont-Thracian temple
Св. Спас
400
Рошава могила-тракийска гробница
Roshava mogila-Thracian tomb
Гарванов камък
Garvanov kamak
Крепост ◆ Fortress
Тракийско селище ◆ Thracian settlement
Тракийски храм ◆ Thracian temple
Тракийско скално светилище Thracian rock sanctuary
Тракийска надгробна могила ◆ Thracian tumulus
Античен път ◆ Ancient road
M 1:50 000
1 000 m
0
1000 m
2 000 m
Сечение на релефа - 50 м ◆ Contour interval - 50 m
© КартПроект ООД, 2011 г.

V.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯТ КОМПЛЕКС НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ И ЗЕМИТЕ НА ОДРИСИТЕ

Иван Христов

THE ARCHAEOLOGICAL COMPLEX ON KOZI GRAMADI PEAK AND THE LANDS OF THE ODRYSIANS

Ivan Hristov

През 2010 г. разглеждайки разположението на монументални тракийски паметници и отделни моменти от историята на одрисите в Същинска Средна гора, се опитах да аргументирам тезата, че посочения дял на планината се явява в периода V – IV в. пр. Хр. северозападна периферия на Одриското царство. Използването на термина „периферия“ замести друг традиционен термин от историческата география – „граница“. За разлика от римската епоха, когато са налице точно маркирани с епиграфски паметници граници на провинциите, населявани от траки, в територията на земите, контролирани от одриските царе, трудно може да посочим точни държавни граници. Това е така, защото одрисите в своето държавно развитие почти винаги граничат с територии, контролирани от сродни тракийски племена. Липсват епиграфски паметници, които да маркират гранични линии, а т. нар. периферия е една разтеглива пространствено зона, която винаги зависи от динамиката на пътуванията на конкретния одриски владетел, който обхожда контролираната земя и отсяда в своите опорни пунктове, наречени тюрзиси. Според Ал.Фол именно в „движение“ е и държавното обединение, т.е. съществуването на самата власт (Фол, 1997, 251). Под термина „монументални паметници“ са обозначени всички подмогилни архитуктурни съоръжения, независимо от тях-

In 2010, considering the location of some representative Thracian monuments and certain moments from the history of the Odrysians in Sushtinska Sredna Gora Mt., I tried to put into arguments the thesis that the indicated part of the mountain was a northwest periphery of the Odrysian Kingdom in the period between the 5th and 4th. The use of the term “periphery” substituted one other traditional term from the historical geography – “frontier”. It is hard to indicate the exact state frontiers in the territories controlled by the Odrysian kings, in contrast to the Roman Age, when precisely marked epigraphic monuments had marked the frontiers of the provinces occupied by Thracians. This is due to the fact that in the course of the development of their state they had always bordered territories controlled by kindred Thracian tribes. There were no epigraphic monuments to mark boundary lines, and the so-called periphery embraced a flexible zone that always depended on the dynamics of the traveling of the actual Odrysian ruler, who traveled across the controlled territories and stopped at his key points called *tyrsis*-es. According to Al. Fol, the state unification, i.e. the power itself, was namely in “motion” (Фол, 1997, 251). The term representative monument was introduced to denote all under-mound constructions – temples, tombs of built graves – no matter of their purpose. The well-preserved constructions in the newly discovered *tyrsis*-es

ното предназначение – храм, гробница или зидан гроб. Към групата на монументалните паметници следва да добавя и добре запазените съоръжения в новооткрити предполагаеми тюрзиси, търговски средища, както и някои тракийски укрепления и светилища.

До този момент в научната литература беше отстоявана тезата, че земите по горното течение на р. Хеброс са били ядро на одриската държава при нейните ранни владетели. Това предположение се подкрепя от анализа на писмените извори на старогръцкият историк Ксенофонт в своето съчинение „Анабазис“. В многократно цитираната от поколения историци глава трета на „Анабазис“ приморския владетел Севт дава официален обяд на своите нови елински съюзници. Паралелно с елините Севт посреща пратеници на гр. Парион, дошли да демонстрират приятелството си с одриския цар Медок, „който живеел на 12 дни път във вътрешността на страната“.

От посочения пасаж научаваме, че цар Медок (Medokon tou Odryson Basilea (3,16) резидира на 12 дни път от днешно Мраморно море. Това прави приблизително 400 км северозападно от морето – район, който отговаря най-общо на горното течение на р. Хеброс (р. Марица).

Медок, царят на одрисите е познат още като Амадок, Аматок (Amadokos, Amatokos – за владетелите със сходни имена и дискусията около техните управления виж. Тачева 2006, 88 – 96). Той е прекият наследник на цар Севт I и е засвидетелстван като владетел през 405 г. пр. Хр. През 400 г. пр. Хр. пратеници на споменатия гр. Парион (гр. Кемер, Турция) тръгват да сключват съюз с Аматок срещу персийския сатрап Тисаферн, който се опитва да възстанови персийската власт над малоазийските елински градове. В „Анабазис“ Медок е наречен още „горен цар“, за да бъде съпоставен с парадинаста Севт I, който владее крайморската част на одрисите. Според М. Тачева Медок властва от 404 г. пр. Хр. до 490 г. пр. Хр.(Тачева 2006, 89 – 96). Следвайки Ксенофонт, Медок и неговите наследници са наречени „царе на вътрешното царство“ – респективно на „горното“ (б.а.).

and trading centers, as well as in some Thracian strongholds and sanctuaries, should also be added to the group of the representative monuments.

The thesis that the lands along the upper course of Hebros River (*pres.* Maritsa) were the core of the Odrysian state during the reign of its early rulers was this far established in the scientific literature. This supposition is supported by the analysis of the written sources and the works of the ancient Greek historian Xenophon in particular. Chapter Three of his work *Anabasis* had been quoted numerous times by generations of historians nowadays. There he writes about Seuthes, a coastal ruler, who was giving an official lunch to his Hellenic allies. Seuthes received messengers from the city of Parion in parallel to the Hellenes, who came to demonstrate their friendship with Metokos, the Odrysian king, "who lived in 12 days walk into the inner lands of the country".

From this passage we learn that King Medokos (*Medokon tou Odryson Basilea* (**Xen.** Anab. 3, 16)) resided in twelve days walk from the present day Sea of Marmara. This is about 400km in the northwest from the sea and responds most generally to the lands along the upper course of Hebros River.

Medokos, the king of the Odrysians, is also known as Amadokos, Amatokos.* He was the lineal heir of King Seuthes I and has been evidenced as a ruler in 405 BC. In 400 BC messengers of the already mentioned city of Parion (*pres.* Kemer in Turkey) went to enter into alliance with Amatokos against the Persian satrap Tissaphernes, who tried to restore the Persian power over the Anatolian Hellenic towns. In *Anabasis* Medokos was also named "upper king" compared to the para-dynast Seuthes I, who ruled the coastal lands of the Odrysians. According to M. Tacheva, Medokos reigned in the period between 404 BC and 390 BC (Тачева 2006, 89 – 96). Following Xenophon, Medokos and his heirs were called "kings of the inner kingdom" – respectively "of the upper".

---

[*] Amadokos, Amatokos – for the rulers with similar names, see – Тачева 2006, 88-96.

Одриският цар Медок сече бронзови и сребърни монети, които се откриват изключително в Пазарджишко и Пловдивско. Според М. Тачева неговите монети липсват във фондовете на родопските музеи в Смолян, Хасково и Кърджали. Тук е мястото да припомня тезата на М. Тачева за разграничаването на историческите личности Медок (ок. 404 – 390 г. пр. Хр.), Амадок Стария и Аматок II (359 – 352 г. пр. Хр.). Амадок сече сребърни монети в маронейската монетарница. За първи път в тракийското монетосечене се появява лабрисът като династичен знак и характерен символ на изследваната територия. (Кисьов 1997, 39 – 41; Христов 2010, 21 – 26)

Следващият владетел, който контролира територията по горното течение на Хеброс и южните склонове на Същинска Средна гора, е Амадок, наречен от Исократ „Стария“. Според един фрагмент на Теопомп (Theopomp. FrGrH2B, 115:101 in Harpokr.) е имало двама владетели с името Амадок – бащата („Стария“) и синът, който бил съвременник на Филип II Македонски. Амадок е прекият наследник на Медок във Вътрешното одриско царство и сече монети, които са различни от тези на неговия син (за споровете относно монетосеченето на Амадок и Аматок II виж Юрукова 1992, 92; Peter 1997).

Припомнените данни от изворите подкрепят хипотезата, че политическият център на одрисите в края на V и нач. на IV в. пр. Хр. е изместен във вътрешността на Тракия. Тя е контролирана според М. Тачева от царя на т. нар. „вътрешно“ царство, всъщност т.нар „Горна Тракия“. От друга страна, понятията „горен цар“, „Горна Тракия“ съответстват на античните представи въобще за планинска територия. В древността понятия като *„горен“*, *„горно“*, *„горен път“* (*Hdt.*, V, 14 – 15) според редица автори са основа за северна пространствена ориентация в целия доптолемеев географски период в античната литература (Христов 1999). От друга страна, понятията *„горна“* и *„долна“* биха могли да означават *„планинска“* и *„полска“* част от територията на дадено владение (*Спиридонов,* 1991:104). Въз основа на направе-

The Odrysian king Medokos minted bronze and silver coins that are to be found exclusively in the regions of the towns of Pazardzhik and Plovdiv. According to M. Tacheva, there are none of his coins in the collections of the Rhodopes museums, those of Smolyan, Haskovo and Kurdzhali. Here is the place to remind the thesis of M. Tacheva of the distinguished personalities of Medokos (c. 404 – 390 BC), Amadokos the Elder and Amatokos II (359 – 352 BC). Amadokos minted silver coins in the mint of Maronea. Labrys appeared for the first time in the Thracian coinage as a dynastic sign and a characteristic symbol of the studied territory (Кисьов 1997, 39 – 40; Христов 2010, 21 – 26).

The next ruler who controlled the territories along the upper course of Hebros River and the south slopes of Sushtinska Sredna Gora was Amadokos, called the “Elder” by Isocrates. According to one fragment by Theopompus (**Theopomp.** FrGrH2B, 115:101 in Harpokr.), there had been two rulers by the name of Amadokos – the father (the Elder) and the son, who had been a contemporary of Philip II of Macedon. Amadokos was the linear heir of Medokos in the Inner Odrysian Kingdom, and minted coins that were different from the coins of his son.[**]

The reminded data from the written sources supports the hypothesis that the political center of the Odrysians in the late 5th and early 4th centuries BC was moved in the inner lands of Thrace. According to M. Tacheva, the inner lands of Thrace were ruled by the king of the so-called “inner” kingdom, in fact, the of so-called Upper Thrace. On the other hand, the concepts of “upper king” and “Upper Thrace” correspond to the ancient notions for a mountainous territory as a whole. According to a number of authors, concepts as “upper”, “high” and “highland road” (**Hdt.** V, 14 – 15) had been based in ancient times for a northern spatial orientation in the entire pre-Ptolemaic geographical period in the ancient literature (Христов 1999). More, the concepts of “upper” and “lower” could mean “mountainous” and “field”

[**] About the dispute concerning the coinage of Amadokos and Amatokos II, see – Юрукова 1992, 92; Peter 1997.

ния анализ на изворовите данни можем да предположим, че част от владенията на Амадок („царя ня вътрешното царство“) и неговите наследници са били разположени в планинските местности на Същинска Средна гора.

Писмените сведения допълват богатата археологическа картина не само по горното течение на Хеброс, но и по-конкретно района на Пловдив – Хисар – Страросел. В този смисъл откриването на резиденцията в Средна гора не противоречи на тезата, че именно тук резидира тракийски владетел от ранната одриска династия.

Периферията на това „Горно“, „Вътрешно“ царство е била ограничена с условни граници:

I. На север – южните склонове на Хемус (южните склонове на Централна Стара планина и Източна Стара планина). Тези условни граници или периферия на одриското царство опират до територии, които на север от планината са владени от тракийските племена кробизи и гети. (Фол, Спиридонов 1983, 37; Спиридонов 1983, 47; Христов 1999, 91 – 97; Христов 2002, 45 – 63)

II. На запад – югоизточните склонове на Ихтиманска Средна гора, средното течение на р. Тополница – рида Еледжик, североизточните склонове на Рила. Одрисите разпростират своите владения до един сигурен пункт – емпорион Пистирос (с. Ветрен, Пазарджишко. Подобна категоричност се базира на факта, че тържищата в древна Тракия са разположени на важни търговски кръстопътища и преди всичко на границата на равнината с планината, а според някои автори и на границата между отделните племена. (Данов 1969:112)

Вероятно в близост до Ихтиманска Средна гора е станал сблъсъка на одриския владетел Ситалк през 424 г. пр. Хр. с трибалите, след който изворите посочват смъртта на царя (Thuc, II, 101, 5.).Пак в същият район, по един от стратегическите пътища на югоизток към Родопа преминават трибалите през 375 г. пр. Хр. в своя поход към Абдера.

parts respectively of the territory of a certain possession (Спиридонов 1991, 104). It is possible to suggest on the basis of the analysis of the data in the written sources that part of the possessions of Amadokos (the “king of the inner kingdom”) and his heirs had been situated in the mountainous areas of Sushtinska Sredna Gora Mt.

The written information contributes to the rich archaeological picture not only along the upper course of Hebros River but, more concrete, in the region of Plovdiv – Hisarya – Starosel. In this sense, the discovery of the residence in Sredna Gora Mt. does not contradict to the thesis that a Thracian ruler of an early Odrysian dynasty resided namely here.

The periphery of this “Upper”, “Inner” kingdom was limited by conditional frontiers:

I. In the north – the southern slopes of Haemus Mt. (the southern slopes of Central and Eastern Stara Planina). These conditional frontiers or periphery of the Odrysian Kingdom bordered territories that in the north of the mountain were possessed by the Thracian tribes of Krobysoi and Getae (Фол, Спиридонов 1983, 37; Спиридонов 1983, 47; Христов 1999, 91 – 97; Христов 2002, 45 – 63).

II. In the west – the southeastern slopes of Ihtimanska Sredna Gora Mt., the mid course of the river of Topolnitsa – Eledzhik Ridge, the northeastern slopes of Rila Mt. The Odrysians spread their possessions at least to one sure point – the *emporium* of Pistiros (the village of Vetren, Pazardzhik Region – such an explicit claim is based on the fact that the *emporia* in the ancient Thrace had always been situated on important crossroads and most of all – on the border of the plane and the mountain, and, according to some authors – on the border between different tribes (Данов 1969, 112).

The battle between the Odrysian ruler Sitalkas and the Triballians in 424 BC had probably been led somewhere near to Ihtimanska Sredna Gora Mt. After that the written sources speak of the death of the king (**Thuc.** II, 101, 5). In 375 BC the Triballians went across the same region during their march towards Abdera, passing along one of the strategic roads that led in the southeast, towards the Rhodopes.

Няколко столетия по-късно македонския владетел Филип V достига върховете на Ихтиманска Средна гора в опита си да достигне билото на Хемус. Цялостния анализ на политическите събития от началото на II в. пр. Хр., когато е проведен похода на Филип V, показва, че горното течение на р. Хеброс е гранична или буферна зона между одриси и беси. (Христов 2003, 171 – 179)

III. На юг – северните склонове на Родопа планина, където е границата със сатри (беси). Тази граница е отчетлива благодарение на концентрацията на т. нар. култова керамика тип „Цепина", използвана от планинското население на Родопите през IV – III в. пр. Хр. Както показва една карта на К. Кисьов южната граница на разпространение на тази специфична тракийска керамика е планинския район на Велинград – Пазарджик. (Кисьов 2004, Обр. 20)

Проблемна ще остане територията на Източните Родопи, но мълчанието на изворите до V в. пр. Хр. за племената ще бъде „запълнено" с политическото присъствие на одрисите след тяхната експанзия на югоизток към Проливите.

IV. На изток, югоизток – водосборния район на Марица, Тунджа и Арда. Впрочем това е една от основните зони на разгръщане на одрисите. Зоната е контактна с морското крайбрежие и Мала Азия. Може да бъде очертана като посока на сблъсък и препроникване на различни култури.

Да се върнем отново на Средна гора. Всъщност източната половина на Същинска Средна гора след връх Богдан би трябвало да се приеме като вътрешна планинска територия на одриското царство предвид особеностите на поселищното развитие на юг и север от нея. В резултат на теренните проучвания за периода 2008 – 2011 г. бяха очертани 9 изявени селищни микрорайона на юг от планинския дял и 4 разположени между Същинска Средна гора и южните склонове на Стара планина. Очертаването на тези райони, които остават безименни (с изключение, ако се открият запазените тракийски селищни имена), е сред важните задачи при

Several centuries later, Macedonian ruler Philip V reached the peaks of Ihtimanska Sredna Gora in his attempt to reach the ridge of Haemus Mt. The detailed analysis of the political events from early 2nd century BC, when the campaign of Philip V, shows that the upper course of Hebros River had been a boundary or a buffer zone between Odrysians and Bessi (Христов 2003, 171 – 179).

III. In the south – the northern slopes of Rhodope Mountain, where the boundary with the Satres (Bessi) had been. This frontier is clearly discernible thanks to the concentration of the so-called cult ceramics of Tsepina Type that had been used by the population of the Rhodopes in the period 4th – 3rd centuries BC. As seen in a map in the publication of K. Kisyov, the mountainous region of Velingrad – Pazardzhik had been the southern boundary in the spread of this specific Thracian ceramics (Кисьов 2004, Ill. 20).

The territory of the South Rhodopes will remain problematic. However, the lack of any information about the tribes that inhabited it before the 5th century BC will be substituted by the political presence of the Odrysians after their expansion in the south towards the Straits.

IV. In the east, southeast – the area of the catchment basin of the rivers of Maritsa, Tundzha and Arda. By the way, this was one of the major Odrysian zones of display. The zone was in contact with the seacoast and Asia Minor and may be described as a direction of interaction and pre-penetration of various cultures.

Let us go back again in Sredna Gora. In fact, the eastern part of the Sushtinska Sredna Gora Mt., after the peak of Bogdan, should be accepted in the light of the peculiarities of the settlement development both in the south and in the north, as an inner mountainous territory of the Odrysian Kingdom. The result of the terrain investigations in the period 2008 – 2011 outlined nine prominent settlement micro-regions in the south of the mountainous watershed, and four situated in the lands between Sushtinska Sredna Gora and the south slopes of Stara Planina. The outlining of these regions, which will remain nameless if their preserved

изследването на територията. Микрорайоните са обособени от релефа, а показателите за тяхното райониране са концентрацията на открити селища, некрополи, укрепления и по-значими археологически находки в тях. (Христов 2010, 27 – 38) Между тях се забелязват вътрешни разделителни граници, където концентрацията на археологически паметници е по-ниска или въобще липсват регистрирани такива. Припомням накратко разположението на въпросните микрорайони с условни граници:

1. Долината на р. Стряма на север от Ръжево Конаре, землището на с. Чернозем на север до гр. Хисаря.

2. Районът на Пясъчник. Неговата граница вероятно е минавала на юг по хребета разположен северно от с. Драгомир. Центърът на района е бил по долината на р. Калаващица, а предполагаемата му площ е била около 20 кв. км.

3. Района условно около с. Паничери. Границите: на север масива на Сакърка; на изток Марков камък; на запад Кошовица; на юг сегашното с. Паничери.

4. Районът на днешното село Старосел. Приблизителната площ на този микрорайон е 30 кв. км. Границите му са очертани на географски принцип и концентрацията на археологически паметници. На запад той граничи до масива на Панина могила до Маньов дол; на север връх Калето и м. „Каменица“; на юг Гарванов камък и Рошавата могила; на изток долинатана р. Кошовица.

5. Скритият „микрорайон на Бело камене. Наречен е така, защото още не е проучен и много от тракийските паметници са останали неизвестни за изследователите. Той обхваща площ от 15 кв. км и е заключен в следните граници: на юг Байраклийска могила и Стоеви кошари; на север – южните склонове на Елова могила (1214 м н.в.); на запад – югоизточните склонове на връх Чевира (1444 м н.в.) и Попов гьол (1216 м н.в.); а изток – стеснението в района на язовир Раковица.

6. Района северно от с. Красново. Този микрорайон привидно географски е отделен на запад с рида, свързващ върховете

Thracian names are not eventually found, is among the most important tasks in the study of the territory. The micro-region are differentiated by the relief, while indicators for their division into regions are the concentrations of discovered settlements, necropoleis, strongholds and archaeological finds of a greater importance found there (Христов 2010, 27 – 38). Inner dividing borders are discernible between them, where the concentration of archaeological monuments is lower or none. I would like to briefly remind the situation of these micro-regions in question with conditional borders:

1. The valley of Stryama River in the north of Ruzhevo Konare, the lands of the village of Chernozem, in the north to the town of Hisarya.

2. The region of Pyasuchnik. Its borders were probably in the south along the crest located in the north of the village of Dragomir. The center of the region was along the valley of Kalavashtitsa River, and supposedly it covered an area of about 20 sq. km.

3. Conditionally, the region around the village of Panichari. Borders: the massif of Sakurka – in the north; Markov Kamuk – in the east; Koshovitsa – in the west; the present village of Panichari – in the south.

4. The region of the present village of Starosel. The average area of this micro-region is 30 sq. km. Its boundaries are outlined both on a geographical principle and on the basis of the concentration of archaeological monuments. It is bordered: in the west, by the massif of Panina Mogila at Manyov Dol; in the north, by Kaleto Peak; in the south, by Garvanov Kamuk and Roshavata Mogila; in the east, by the valley of Koshovitsa River.

5. The “hidden” micro-region of Bello Kamene. It is called “hidden” as it has not yet been studied and many of the Thracian monuments there are still unknown to the scholars. It embraces an area of 15sq.km, bordered by: Bayrakliyska Mogila and Stoevi Koshari in the south; the southern slopes of Elova Mogila (1214 m above see level) in the north; the south-eastern slopes of the peaks of Chivira (1444 m above sea level) and Popov Gyol (1216 m above

Долно Каратепе – Калето (735 м н.в.). Районът обхваща площ от около 25 кв. км.

7. Района на с. Кръстевич. Той е разположен от двете страни на р. Пясъчник и на север от сегашното село до южните склонове на планината.

8. Районът на Стрелча. Разположен е основно по долината на р. Стрелчанска луда Яна. На изток граничи с долината на р. Калаващица; на запад с рида, спускащ се от връх Буная (1572 м н.в.)

9. Районът на Панагюрище. Концентриран е по долината на р. Панагюрска луда Яна. На юг той достигал района на с. Бъта на 10 км от сегашния град Панагюрище.

Що се отнася за северно разположената равнинна област по долината на р. Стряма припомням, че за най-западната част на Карловската котловина м. Домарадски допуска съществуването на значим селищен център през втората половина на I хил. пр. Хр. (Домарадски 1987, 4 – 18) Локализиран и в напреднал етап на проучване е селището при с. Васил Левски, Карловско, което по значимост и функции може да бъде сравнявано с новоткритото търговско средище при с. Кръстевич, Хисарско. (Кисьов 1994, 104 – 110)

Селища с по-ясна деференциация като такива са локализирани при селата Дъбене, Климент, Иганово и Анево. Тук ще припомня факта, че въз основа на последните археологически проучвания в Стрямската долина е локализирано светилище с надрегионално значение разположено източно от с. Дъбене. Традицията започва през втората половина на III хил. пр. Хр. и продължава със сигурност през цялото I хил. пр. Хр. Проучвателят на обекта до Дъбене М. Христов е регистрирал големи могилни некрополи около селата Войнягово и Баня. Върху архелогическата карта все по-ясно се очертава тенденцията през късножелязната епоха селищата и култовите обекти да са концентрирани около трасето на древния път по долината р. Стряма на юг към Маричината равнина. (Hristov, M. *in press*, Hristov 2009, in press; Hristov 2010, 293 – 317; Христов под печат.)

sea level) in the west; the narrowing in the area of the Rakovitsa Reservoir in the east.

6. The region in the north of Krasnovo Village. This micro-region is seemingly geographically separated in the west by the ridge that connects the peaks of Dolno Karatepe and Kaleto (735 m above sea level). The area of the region is about 25 sq. km.

7. The region of the village of Krustevich. It is located on both banks of the river of Pyasuchnik and reaches in the north from the present village to the southern slopes of the mountain.

8. The region of Strelcha. It is located mainly along the valley of the river of Strelchenska Luda Yana. It is bordering in the east with the valley of Kalavashtitsa River and in the west with the ridge that goes down from the peak of Bunaya (1572 sq. km).

9. The region of Panagyurishte. It is concentrated along the valley of the river of Panagyurska Luda Yana and in the south reaches the lands of the village of Buta, 10km from the present town of Panagyurishte.

As for the plane area located in the north along the Stryama River, I would like to remind that M. Domaradski supposed the existence of a significant settlement center in the west-most part of Karlovskata Kettle during the second half of the 1st century BC (Домарадки 1987, 4 – 18). A settlement was localized and studied to a greater extent near the village of Vasil Levski, Karlovo Region. It may be compared in significance and function with the newly discovered trading center near the village of Krustevich, Hisarya Region (Кисьов 1994, 104 – 110).

Settlements that are more clearly differentiated as such were localized at the villages of Dubene, Kliment, Ignatovo and Anevo. I would like to remind here the fact that a sanctuary of more than local significance was localized in the valley of Stryama River, in the east of Dubene Village, during the most recent archaeological investigations. The tradition had started sometime in the second half of the third millennium BC and continued for sure during the entire first millennium BC. M. Hristov, the archaeologist who studies the site near Dubene Village recorded large mound necropoleis near

Що се отнася до северните склонове на Същинска средна гора може да се каже, че там археологическите обекти, които са свързани с траките от късножелязната епоха (основно могили), са разположени по подобие на южните склонове до една пределна за тази част на планината височина до 1000 м н.в.

В тази връзка трябва да отбележим и факта, че всички подходи към билната част на Същинска Средна гора (частта връх Чивира – Кози грамади – Орела) са били охранявани от няколко укрепления, които са използвани през различни исторически периоди, но със сигурност и през късножелязната епоха. Тяхното ситуиране е на високи, естествено защитени хребети в зоната от 800 до 1000 м н. в., което е позволявало максимален контрол на подходите към резиденцията на Кози грамади предвид стръмните и тесни дерета на малки речни притоци, където е било трудно проходимо. По стара традиция, позната на десетки места в тракийските земи пътищата, във високата част на планината са преминавали върху вододелни хребети и именно крепостите в землищата на селата Мътеница, Старосел, Красново, Клименти, Войнягово и Каравелово са охранявали успешно резиденцията.

Когато пишем за периферия на одриското царството можем да предположим, че тя трябва да се търси на север и северозапад от Панагюрище защото след този микрорайон етнонимичната картина в древността е проблемна поради възможността да се локализират групи от племенната общност на трибалите и кробизите веднага след билото на Хемус на север.

От друга страна припомням многократно коментираната особеност на планините в древна Тракия, че за един продължителен период от късна есен до ранна пролет те са били трудно проходими и винаги са се явявали сериозна природна бариера между отделни области, племенни групи и държавни формации. Ето защо на север от линията връх Богдан (1604 м н.в.) и връх Братия (1519 м н.в.) планината е била сигу-

the villages of Voynyagovo and Banya. A clear tendency starts to take shape on the archaeological map, showing that both settlements and cult sites of the Late Iron Age were concentrated around the route of the ancient road that run in the south towards Marichinata Plane, along the valley of Stryama River (Hristov, M. *in press*; Hristov 2009, in press; Hristov 2010, 293 – 317; Христов 2011, *in press*).

As for the northern slopes of Sushtinska Sredna Gora, it might be said that the archaeological sites that may be related to the Thracians of the Late Iron Age (mostly tumuli) were located to a limited height, up to 1000 m above sea level, like the ones on the southern slopes.

With regard to this, we should note the fact that all approaches towards the ridge area of Sushtinska Sredna Gora (the part marked by the peaks of Chivira-Kozi Gramadi-Orela) had been guarded by several strongholds that had been in use in different historical periods but surely – in the Late Iron Age too. These were also situated on high, naturally protected, crests in the zone between 800 and 1000 m above sea level, which, having in mind the hard to pass steep and narrow ravines of the small river tributes, allowed maximal control over the approaches towards Kozi Gramadi residence. The roads in the higher parts of the mountain had passed over water-shed crests in accordance with an old tradition known from many areas in the Thracian lands, and namely the fortresses in the lands of the villages of Mutenitsa, Starosel, Krasnovo, Klimenti, Voynyagovo and Karavelovo had successfully guarded the residence.

When we write about a periphery of the Odrysian Kingdom, we might suppose that it should be sought somewhere in the north and northwest from Panagyurishte because beyond this micro-region the restoration of the ancient ethnonymic picture is problematic due to the possibility of the localization of some groups from the tribal communities of the Triballians and of the Krobysoi in the north, immediately beyond the ridge of Haemus Mt.

On the other hand, I would like to take you back to the many times commented specifics of рен, трудно проходим гръб на одриското царство. Както бе споменато Ихтиманска Средна гора е била другата периферна област на одриското царство точно маркирана с емпорион Пистирос при с. Ветрен, Пазарджишко.

Концентрацията на култови паметници (подмогилни и надземни храмове); селище с изявен търговски облик – предполагаемо тържище; наличието на силни укрепени пунктове и владетелска резиденция се явява специфична особеност, която би могла да се сравни с историко-географските особености на две нископланински области, разположени съответно в източния и югоизточен край на одриското царство.

Така например със особеностите на своето историческо развитие и поселищна система Същинска Средна гора би могла да бъде назована и Свещена планина (Хиеорон Орос) по подобие на Свещената планина в дн. планински масив Текирдаг в Европейска Турция. Примерът с Хиерон Орос е сполучлив, първо защото в Същинска Средна гора на този етап два укрепени пункта с резиденциален характер вероятно са контролирали огромна територия. Въпреки че реална площ на планинския масив с концентрация на обекти е едва 18 кв.км, контролираната територия е около 1000 кв. км. Тази функционална територия е притежавала мощен политически център разположен в югоизточното подножие на Кози грамади.

Би следвало да има условни граници както следва: на североизток до рида Стражата в близост до с. В.Левски, Карловско; на запад до с. Кръстевич; на изток до Сърнена Средна гора; на северозапад до рида Козница, който се явява връзката между Средна гора и Стара планина. Проблемна ще остане територията на юг от Старосел, защото все още не е ясно как ще се впише територията около Старосел към богатия равнинен района на Пловдив, Калояново, Дуванлий. Проблемът идва от степента на зависимост на отделните райони към предполагаем поразвит мощен равнинен център на одрисите.

the mountains in Ancient Thrace, namely that they were difficult to access for a longer period during the year – from late autumn to early spring. Thus, they have always played the role of a natural barrier between some districts, tribal groups and state formations. Therefore, the mountain in the north of the line defined by the peaks of Bogdan (1604 m above sea level) and Bratiya (1519 m above sea level) had been a secure, difficult to access back of the Odrysian Kingdom. As already said in the text above, Ihtimanska Sredna Gora was the other periphery area of the Odrysian Kingdom. It was precisely marked by the emporium of Pistiros near the village of Vetren, Pazardzhik Region.

The concentration of cult monuments (under-mound and over-ground temples), the existence of a settlement with clearly manifested trading aspect – supposed market-place and the presence of strong fortified points and rulers residences, all these form one specific peculiarity that may be compared to the historical-geographical features of two low-mountainous districts in the eastern and in the southeastern end of the Odrysian Kingdom.

For example, Sushtinska Sredna Gora with its peculiarities of historical development and settlement system could also be called a Sacred Mountain (Hieron Oros) like the Sacred Mountain in the present massif of Tekirdağ in the European part of Turkey. The example with Hieron Oros is an appropriate one firstly, because, for now, two fortified points in Sushtinska Sredna Gora with residential character had probably controlled a vast territory. Although the real area of the mountainous massif with concentration of archaeological sites is only 18 sq. km, the controlled territory was about 1000 sq. km. This functional territory had had a powerful political center situated at the southeast foot of Kozi Gramadi.

Its conditional borders should have been as follows: up to the ridge of Strazhata near the village of Vasil Levski, Karlovo Region, in the northeast; to Surnena Sredna Gora, in the east; to the ridge of Koznitsa that forms the connection between Sredna Gora and Stara Planina,

При Хиеорон Орос (Текирдаг – 945 м н.в.) реалната планинска територия е около 12 кв. км. Можем да предполагаме, че крепостите на одриските царе с резиденциален характер като Ганос, Серейон тейхос и Ергиске контролират територия също с приблизителна площ от 1000 кв.км. (виж последно по локализацията и определяне характера на укрепените селища (Порожанов 2011 – под печат) Всъщност, когато говорим за Ганос, трябва да имаме предвид, че той е разположен и в областта Гениада (Попов 2007, 203 – 205; Попов 2010, 154) почти в средата на крайбрежието на Хиерон орос – Свещената планина на одрисите. Връзката между Хиеорон орос с Гениада (име произлизащо от тракийското наименование на Великата богиня майка) е подкрепено през римската епоха и от Страбон, който пише, че Свещената планина е почитана от местното население, в случая безспорно тракийско, и се явява нещо като акропол на страната. Традицията да се извършват сакрални действия, които да омилостивят боговете, е запазена и по времето на Страбон (64 г. пр. Хр. – 30 сл. Хр.) К. Порожанов предпологa, че именно в Ганос одриските царе държат своята хазна (Demosten. XXIII, 104). Тоест областта на Хиерон орос е царска крайбрежна собственост, а не парадинастична област.

Че района около дн. село Старосел през IV в. пр. Хр. не е бил само парадинастична област, а безспорно царска, говорят фактите, свързани с анализа на разкритата архитектура в пределите на укрепените обекти и могилните насипи. Присъствието в южните склонове на Същинска Средна гора на найголемия подмогилен храм от времето на траките – Четиньова могила и синхронно функциониращите други значими храмове разположени в една наситена културна среда, както и най-добре запазения укрепен резиденциален обект в югоизточното подножие на Кози грамади, недвусмислено показва, че в Средна гора строежите са били възможни само със средствата на силен владетел. Различията с Хиерон орос могат да се окажат на този етап първо на липсата

in the northwest. The territory in the south of Starosel will remain problematic as it is not clear yet how will its surrounding territory inscribe in the rich, flatland region of Plovdiv, Kaloyanovo, Duvanlii. The problem comes from the degree of dependence of the single regions from a supposed, better developed, powerful Odrysian center in the flatlands.

The real mountainous territory at Hieron Oros (Tekirdağ – 945 m above sea level) is about 12sq,km. We may presume that the fortresses with residential character of the Odrysian kings – like Ganos, Sereion and Egriske – had also controlled territories similarly large, i.e. about 1000 sq. km.[***] In fact, when we talk about Ganos, we should bear in mind that it is also located in the region of Geniada (Попов 2007, 203 – 205; Попов 2010, 154), almost in the middle of the coastal area of Hieron Oros – the Sacred Mountain of the Odrysians. The connection between Hieron Oros and Geniada (a toponym that originated from the name of the Thracian Great Mother Goddess) is also confirmed by Strabo in Roman times. He wrote that the Sacred Mountain was worshipped by the local population, in this case – undoubtedly Thracian, and was considered as an acropolis of the country. The tradition of performing sacral actions to gain the mercy of gods was still living at the time of Strabo (64 BC – AD 30). K. Porozhanov supposes that the Odrysian kings kept their treasury namely in Ganos (**Demosten.** XXIII, 104). In other words, the region of Hieron Oros was coastal royal possession and not a para-dynast's region.

The analysis of the architecture revealed in the limits of the fortified sites and of the tumuli embankments provided facts indicating undoubtedly to the conclusion that the region around the present village of Starosel had not only been a para-dynastic region in the 4th century BC but a royal one as well. The presence of the largest under-mound temple from Thracian times – Chetinyova Mogila – on the

---

[***] About the recent considerations concerning both localization and character of the fortified settlements, see – Порожанов 2011, in press.

на писмени сведения, факт, който може да се обясни с отдалеченост на територията от преките наблюдения на гръцките и римски историци. На второ място все още липсват епиграфски паметници от района на Кози грамади, което не означава, че са липсвали в древността. Шансът те да бъдат открити, какъвто е случая с известния надпис от Пистирос и силно фрагментирания надпис от обекта в м. „Смиловене" при Копривица, би осветлил в голяма степен отговора на поставените въпроси.

И в двата разглеждани случая обаче имаме налице две обособени свещени територии разположени съответно в северозападната и югоизточната периферия на одриското царство.

Другият паралел е с територията контролирана от династията на Садал на западното Черноморие. От писмените извори е известно, че недалеко от Месембрия през V – средата на IV в. пр. Хр. е обособена парадинастична или субпарадинастична област на одриското царство. В известният надпис от Месамбрия Садал не е титулуван басилевс, но се споменават неговите предшественици (Порожанов – под печат).

В контролираната територия на Садал от края на IV – началото на III в. пр. Хр. се намира, според К. Порожанов, тракийска владетелска резиденция със светилище на Аполон Керсенос, разположена на връх Шило. Самият връх се явява в най-ниската планина Черни връх, разположен между Бургаското, Мандренското езеро и Черно море. Югозападно от връх Шило до Мандренското езеро е локализиран и частично проучен обект назован от П. Балабанов като тюрзис. Към контролираната територия на Садал трябва да добавим и голямото светилище при дн. Бургаски минерални извори (Aquae Calide), както и морските пристанища – тържища в района на Бургаския залив. Най-общо територията на Садал и неговата династия е разположена на север от Странджа, на юг от Стара планина и около Бургаския залив. Тук площта на парадинастичната област е около 50 кв. км.

southern slopes of Sushtinska Sredna Gora, as well as of other significant temples that had functioned synchronously, situated in a saturated cultural ambiance, together with the best preserved fortifies residential site at the southeastern fool of Kozi Gramadi Peak, unambiguously show that the constructions in Sredna Gora Mt. were possible only under a strong ruler. The differences from Hieron Oros may turn to be at this stage of inquiry due firstly to the lack of evidence in the written sources – a fact that can be explained with the remoteness of the territory from the direct observations of the Greek and Roman historians, and secondly – to the lack of epigraphic monuments from the region of Kozi Gramadi, which does not mean that there were not any in ancient times. There is still a chance that such will be found and, like the known inscription from Pistiros and the highly fragmented one from the locality of Smilovene near Koprivshtitsa, will throw light on the questions raised.

However, we have in both cases two differentiated sacred territories situated in the northwest and southeast peripheries respectively of the Odrysian Kingdom.

The other parallel is with the territory controlled by the dynasty of Sadala along the west coast of the Black Sea. It is known from the written sources that a para-dynastic or a subpara-dynastic region of the Odrysian Kingdom had been differentiated close to Mesambria in the 5th – mid 4th centuries BC. Sadala is not titled basileus in the famous inscription from Mesambria, but his predecessors are mentioned (Порожанов – in press).

According to Porozhanov, there is a Thracian ruler's residence with a sanctuary of Apollo Kersenos from the end of the 4th century BC on Shilo Peak, in the territory controlled by Sadala. This peak is in the lowest mountain of Cherni Vruh, located between the lakes of Burgas and Mandren, and the Black Sea. A site was localized and partially studied in the southwest from Shilo Peak, next to the lake of Mandren. P. Balabanov identified it as a *tyrsis*. The large sanctuary located near the present Mineral Springs of Burgas (*Aquae Cal-*

Друг пример за обособяване на резиденциална област, и същевременно изместване на държавните центрове в планините или в близост до тях, е разположението на държавата на Севт III между Средна гора и Хемус през 30-те години на IV в. пр. Хр. Всъщност хронологически погледнато след прекъсване развитието на резиденциалния обект на Кози грамади и контролираната от него територия, царството на Севт е следващия исторически етап от развитието на одриското царство.

Окончателното отпадане на тази държавна формация от Александровата монархия се свързва със смъртта на македонския стратег Зопирон по време на похода му срещу скитите през 325 г. пр. Хр. (Тачева 1997, 13). Обособяването на Севтовата държава в близост до южните склонове на Хемус е предопределено от поява на мощен градски център (Севтополис) и богатите могилни некрополи в Казанлъшката долина. Впрочем самата долина, в която е построена столицата Севтополис, е естествено укрепена от север и юг с възможност за изграждане на наблюдателни пунктове и укрепления по околните височини.

На север територията на Севтовата държава е обхващала южните склонове на Стара планина, където са регистрирани около 30 укрепления, охраняващи планинските проходи.

Цялостният обхват на царството на Севт III може да бъде проследен на базата на колективни монетни находки съдържащи монети с името на владетеля. Освен откритите в Севтополис, такива са известни от Карлово, Казанлък, Стара Загора, които се намират по права линия на не повече от 30 км от столичния град (Тачева 1991, 93).

Ако съдим по концентрацията на монети носещи лика на Севт III и разкрити гробници в хинтерланда на Севтополис функционалната територия на Севтовата столица е обхващала площ от около 600 – 800 кв. км (вж. Тачева 1991, 83). Тоест това вероятно е приблизителната площ, която може да бъде поставена успешно под контрола на пара-

ide) should also be added to the controlled by Sadala territory, together with the sea-ports – market-places in the area of the Bay of Burgas. This para-dynastic region had embraced a territory of about 50 sq. km.

The situation of the state of Seuthes III between the mountains of Sredna Gora and Haemus in the 30s of the 4th century BC presents another example of differentiation of a residential area and in the same time of shifting of the state centers up in the mountains or close to them. In fact, from chronological point of view, the kingdom of Seuthes III was the next historical stage in the development of the Odrysian Kingdom.

The final drop out from the picture of this state formation by the monarchy of Alexander was connected with the death of the Macedonian *stratêgós* Zopiron during his campaign against the Scythes in 325 BC (Тачева 1997, 13). The differentiation of the state of Seuthes III close to the southern slopes of Haemus was predetermined by the appearance of a powerful city-center (Seuthopolis) and the rich necropoleis in the valley of Kazanluk. By the way, the valley itself where the capital city of Seuthopolis was built is naturally “fortified” in the north and in the south, with the possibility to built observatories and strongholds on the surrounding hills.

About 30 strongholds that guarded the mountainous passes have been recorded so far in the territory of the kingdom of Seuthes III that embraced in the north the southern slopes of Haemus (*pres.* Stara Planina).

The entire outflanking of the kingdom of Seuthes III may be followed on the basis of the discovered so far coin hoards bearing the portrait image of Seuthes III. Apart of the ones found in Seuthopolis, such coins are known from Karlovo, Kazanluk, and Stara Zagora. The distance in a straight line between the latter towns and capital city of Seuthopolis is no more than 30 km (Тачева 1991, 93).

Judging by the concentration of coins bearing the portrait image of Seuthes III and the tombs discovered in the hinterland of Seuдинаст или владетел от елинистическата епоха след смъртта на Котис I.

С кой владетел можем да свържем проучваните обекти в Същинска Средна гора? Приемаме с по-голяма степен на сигурност, че обекта на връх Кози грамади е бил под контрола на Аматок II и Терес II. Наличието на по-ранни съоръжения в резиденцията биха могли да върнат строителството с няколко десетилетия назад във времето – т.е. във времето на цар Амадок.

Кога е завладян за пръв път Средногорския масив или кога е унищожена резиденцията на тракийските владетели под връх Кози грамади?

При прегледа на монетния материал, открит при разкопките, вече споменахме хипотезата, че това е станало при някой от походите на македонския цар Филип II в Тракия и последвалото голямо сражение в разглеждания район.

Монетите на Терес II заедно с една сребърна монета на град от района на Тракийски Херсонес (дн. Галиполски п-ов), както и импортната керамика, датират времето на унищожаването на резиденцията и крепостта на върха от македоните при един от походите на цар Филип II.

Допълнително доказателство за македонския щурм на резиденцията са десетките оловни ядра за прашка с надписи носещи имената на офицери от македонската армия открити по склоновете на Кози грамади и цялата близка околност на резиденцията.

По-детайлния преглед на събитията довели до кратковременното завладяване на тракийските земи южно от Хемус, от македоните позволява да стесним хипотетично времето между 342 и 340 г. пр. Хр. Знае се, че към средата на IV в. пр. Хр. при одрисите останали двама владетели Керсеблепт и Терес II. От политическата сцена отпаднал другия известен в изворите цар – Амадок, който починал през 350 г. пр. Хр.

Успехи на Керсеблепт и съюзилият се с него син на Амадок – Терес II за периода 346 – 342 г. пр. Хр. били временни. През пролетта на 342 г. пр. Хр. Македонския цар Филип II предприел поредния си поход в Тра-

thopolis, the functional territory of the capital of Seuthes III should had embraced an area of about 600 – 800sq.km (Тачева 1991, 83). In other words, this was probably the approximate area that could have been successfully placed under the control of a para-dynast or a ruler of the Hellenistic Age after the death of Kotys I.

Who was the ruler that can be related to the sites studied in Sushtinska Sredna Gora Mt? We assume it is quite reliable to suggest that the site on Kozi Gramadi Peak was under the control of Amatokos II and Teres II. The existence of earlier constructions in the residence could bring back the date of the building with several tens of years, i.e. in the times of King Amadokos.

When was conquered the massif of Sredna Gora and when was destroyed the residence of the Thracian rulers below Kozi Gramadi Peak?

In the review of the coin material found during the excavations, we already mentioned the hypothesis that this happened in the time of one of the campaigns of Philip II of Macedon in Thrace and the eventual big battle in the region studied.

The coins of Teres II together with a silver coin from a town in the region of the Thracian Chersonesos (*pres.* Gallipoli Peninsula) and the import ceramics give the date of the destruction of both residence and fortress on the peak by the Macedons during one of the campaigns of King Philip II.

One additional proof for the Macedonian attack on the residence is presented by the tens of lead sling-bullets that bear the names of officers from the Macedon army that were found across the slopes of Kozi Gramadi and the whole close vicinity of the residence.

The more detailed review of the events that led to the short conquering of the Thracian lands in the south of Haemus by the Macedons will allow us to narrow hypothetically the time period between 342 and 340 BC. It is known that two rulers remained with the Odrysians towards mid 4th century BC – Kersebleptes and Teres II. The other known from the writ-

кия. Въпреки превъзходството си в жива сила, тактика и въоръжение македонската армия водела тежки и многобройни битки. Стигнало се до там, че Филип прекарал зимата на 342/341 г. пр. Хр. в Тракия и повикал допълнителни военни контингенти от Тесалия и Македония.

През лятото на 341 г. Филип успял да завладее ключовите градове на одрисите Филипополис, Кабиле, Дронгилон и Мастейра. През същото лято вероятно е била превзета резиденцията под Този грамади и близката околност.

Според Г.Кацаров обаче успехите на Филип не били толкова лесни и пълни. Допуска се, че траките предприели партизанска война и това може да се предположи, ако се вземе под внимание планинския характер на земите от одрисите контролирани на север от Филипополис. (Кацаров 1922, 212) Самият македонски владетел боледувал тежко през зимата на 342 г. пр. Хр. (от малария – Кацаров 1922, 215)

Всъщност анализът на комплексната историко-археологическа карта на Тракия (342 – 339 г. пр. Хр.) извършена от К. Йорданов показва, че много райони в Родопите, Рила, Пирин, земите северно от линията Филипопол – Кабиле и със сигурност областта между Средна гора и Стара планина, дн. Северна България била извън македонски политически контрол. (Кацаров 1922, 215; Йорданов 2000, 59)

Най-сигурните одриски земи, които запазели до голяма степен своята политическа независимост всъщност били в района наречен образно „долината на тракийските царе“ в Казанлъшко. От друга страна, можем да допуснем отслабване на одриското влияние в планинския район на Същинска Средна гора за сметка на македоните или планинските траки.

Дали Филип е оставил гарнизон, по подобие на другите завладяни тракийски селища, няма данни, но отново изворите подсказват множеството тракийски бунтове срещу нашествениците. Контрола на македоните по горното течение на Хеброс и в Средна гора очевидно е бил кратък и при

ten sources King Amadokos, who died in 350 BC, had left the political scene.

The successes of Kersebleptes and the allied to him son of Amadokos – Teres II – in the period 346 – 342 BC were temporary. In the spring of 342 BC King Philip II of Macedon carried out his next campaign in Thrace. In spite of its advantage in living force, tactics and arms, the army of the Macedons led heavy and numerous battles. It went so far that Philip had to spent the winter of 342/341 BC in Thrace and was forced to call for additional military contingents from Thessaly and Macedonia.

In the summer of 341 BC Philip succeeded in conquering the key cities of the Odrysians, those of Philippopolis, Kabyle, Drongilon and Masteira. The residence below Kozi Gramadi peak and the close vicinity were probably conquered this same summer.

However, according to G. Katsarov, the successes of Philip were not so easy and compete. It is considered possible that the Thracians started a partisan war having in mind the mountainous character of the lands controlled by Odrysian in the north of Philippopolis (Кацаров 1922, 212). The Macedon ruler himself had been severely ill in the winter of 342 BC (from malaria – Кацаров 1922, 215).

In fact, the analysis of the complex historical-archaeological map of Thrace (342 – 339 BC) made by K. Jordanov shows that many regions in the Rhodopes, Rila and Pirin, as well as the lands in the north of the Philippopolis – Kabyle line and for sure the area between Sredna Gora Mt. and Stara Planina and present North Bulgaria had been outer for the Macedonian political control (Кацаров 1922, 215; Йорданов 2000, 59).

The Odrysian lands that in no doubt preserved to a greater extent their political independence had been in fact those in the area figuratively called the “valley of the Thracian kings” in the region of Kazanluk. On the other hand, we may presume that the Odrysian influence had weakened in the mountainous region of Sushtinska Sredna Gora at the expense of that of the Macedons and the Thracians of the mountain.

Севт III територията била отново под контрола на одрисите, но този път „центъра“ се изместил на изток между Сърнена Средна гора и Хемус. (Димитров 1957; Домарадски 1987, 5 сл.; Домардски 1998, 29, Обр. 3; Тачева 2006, 184 – 201; Китов 2003а, 13 – 18; Китов 2003б, 28 – 42; Китов, Димитрова 2004/2005, 23 – 48)

Сигурни данни за края на тракийското самостоятелно присъствие на връх Кози грамади ни дават нумизматичните данни, получени въз основа на откритите монети по време на разкопките, така и контрола на информация от случайни находки в района на средногорския връх. Всички досега известни монетни находки на римски републикански денарии, укрити в района на Кози грамади, завършват с монети от времето на император Окавиан Август и по-точно самия край на I в. пр. Хр. Укриването на единичните монети, така и на по-големи съкровища, може да се свърже, от една страна, с активизирането на римската експанзия на Балканите и по-точно походите на Марк Лициний Крас през 29 – 28 г. пр. Хр., а от друга, с използването на римски монети, активно навлезли на тракийския пазар. Макар и известни в литературата като „мизийските войни“ (походи насочени срещу племената на север от Хемус) през 28 г. пр. Хр. Крас покорил серди и мелди (вероятно меди) и продължил на изток под Хемус, за да се разправи с бесите и одрисите. Вероятно през посочената година е бил унищожен обекта на връх Кози грамади. Съдейки по многобройните фрагменти от мраморни оброчни плочки намерени при разкопките, през римската епоха, той е бил превърнат в голямо светилище на няколко божества от трако-римския пантеон. През касноантичната епоха на връх Кози грамади била построена крепост и раннохристиянска църква. 800 години след превземането на резиденцията в югоизточното подножие на връх Кози грамади върху нейните останки се настанали няколко семейства, които за кратко време обитавали скалната тераса между Кози грамади и Сборови грамади.

There is no evidence whether Philip had left there a garrison like in the other conquered Thracian settlements, but the written sources again give a hint for the many Thracian riots against the invaders. The control of the Macedons over the upper course of Hebros and Sredna Gora had obviously been for a short time, and the territory was again under the control of the Odrysians during the reign of Seuthes III. However, the “center” was shifted this time in the east, between Surnena Sredna Gora and Haemus (Димитров 1957; Домарадски 1987, 5; Домарадски 1998, 29, Ill. 3; Тацхежа 2006, 184 – 201; Китов 2003a, 13 – 18; Китов 2003b, 28 – 42; Китов, Димитрова 2004/2005, 23 – 48).

The numismatic data from the analysis of the excavated coins, as well as of the chance finds from the area of the peak in Sredna Gora Mt. gave reliable information about the end of the Thracian independent presence on Kozi Gramadi Peak. All coin hoards of Roman republican denarii discovered so far cached in the region of Kozi Gramadi terminate with coins from the times of Emperor Octavianus Augustus and more precisely – at the very end of 1st century BC. The caching of single coins as well as of bigger hoards may be related on the one hand to the activation of the Roman expansion across the Balkans, and more precisely – the campaigns of Markus Licinius Crassus who subjected both Serdi and Meldi (probably – Medi) and proceeded in the east below Haemus to have it out with Bessi and Odrysians. The site on Kozi Gramadi Peak was most probably desfroyed that same year. Judging by the numerous fragments of small votive slabs, found during our excavations, the site had been turned into a large sanctuary of several deities of the Thracian-Roman pantheon. A fortress and an Early Christian church were built in the Late Antiquity on Kozi Gramadi Peak. Several families settled over the ruins and lived for a short time on the rock terrace between the peaks of Kozi Gramadi and Sborovi Gramadi eight hundred years after the fall of the residence at the southeastern slope of Kozi Gramadi Peak.

ЛИТЕРАТУРА LITERATURE

АНТИЧНИ АВТОРИ

Athenaeus. Deipnosophistae (= Атеней [прев. В. Бешелиев, Г. Михайлов]. – В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, с. 368).

Demosthenes. Orationes (= Demosthenes [transl. N. W. De Witt, N. J. De Witt]. – In: The Loeb Classical Library. London, 1962).

Herodotus. Historiae (= Херодот. История [прев. П. Димитров]. Т. 1. С., 1986; Т. 2. С., 1990.

Thucydides. Historiae (= Тукидид. История на Пелопонеската война [прев. М. Мирчев]. С., 1979).

Xenophon. Anabasis (= Ксенофонт. Анабазис [прев. М. Мирчев]. – В: Ксенофонт. Исторически съчинения. С., 1984, 23–203).

СЪВРЕМЕННИ АВТОРИ

Агре 2007: Д. Агре. Археологически разкопки на тракийски укрепен обект в м. „Смилове“ в землището на гр. Копривщица. – Археологически открития и разкопки през 2006. София, 2007, 72 – 74.

Агре 2008: Д. Агре. Археологически разкопки на тракийски укрепен обект в м. „Смилове“ в землището на гр. Копривщица. – Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 222 – 225.

Агре, Дичев 2009: Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на укрепен дом в м. „Голата нима“ край с. Синеморец, Община Царево. – Археологически открития и разкопки през 2008, София, 2009, 212 – 213.

Агре, Дичев 2010: Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на тракийски укрепен обект в м. „Смиловене“, в землището на град Копривщица. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 214 – 217.

Балабанов 1984: П. Балабанов. Тракийски тюрзис близо до Бургас. – Известия на музеите от Югоизточна България, VII, Пловдив, 1984, 11 – 38.

Балабанов 2000: П. Балабанов. Ранните монетарници в Древна Тракия. – Панагюрското съкровище и тракийската култура. София, 2004, 141 – 148.

Ботушарова, Коларова 1961: Л. Ботушарова, В. Коларова. Куполна гробница при Пловдив. – В: Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, 1961, 279 – 297.

Бошнаков 2000: К. Бошнаков. Тракийска древност. Исторически очерци. София, 2000.

Боузек и др. 2006: Я. Боузек, З. Арчибалд, Л. Домарадска, А. Гоцев, Д. Катинчарова, Г. Лазов, В. Танева, В. Коларова, Й. Юрукова, Е. Иванова, Н. Ангелов. Емпорион Пистирос в Тракия. Проучвания и резултати (1998 – 2005) – IV Международен симпозиум в Тракия. Ямбол, 2006, 41 – 70.

Василчин 2000: И. Василчин. Двуобряден тракийски некропол при с. Черна, Добричко. – ИНМВ, 34–35 (49 – 50), 2000, 5–103.

Василчин 2005: И. Василчин. Тракийски некропол при с. Крагулево, Добричко. – ИНМВ, 38 – 39 (53 – 54), 2005, 135–247.

Гергова, Салкин, Байраков 2010: Д. Гергова, Ас. Салкин, Д. Байраков. Светилище на Дионис на връх Острец, Велинград – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 185 – 188

Данов 1969: Хр. Данов. Древна Тракия. Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края IX на до края на III в. пр. н. е. София, 1969

Делев 1997: П. Делев. Филип II и залезът на „голямото“ Одриско царство в Тракия. -Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“. Трудове на катедрите по история и богословие, 1. Шумен, 1997, 7 – 40.

Димитров 1957: Д. П. Димитров. Материалната култура и изкуството на траките през ранната елинистическа епоха (IV – III в. пр. н. е.) – Археологически открития в България. София, 1957,

Димитров 1984: Д. Димитров. Тракийският град Севтополис. Част 1. – Севтополис, том 1, 1984, 11 – 17.

Домарадски 1987: М. Домарадски. Мястото на нумизматичните данни в проучването на тракийската култура от късножелязната епоха. – Нумизматика, 4, 1987, 4 – 18.

Домарадски 1990: М. Домарадски. Тракийската култура през късножелязната епоха в Родопите и горните течения на Марица, Места и Струма. – Тракийската култура в Родопите и горните течения на реките Марица, Места и Струма. Смолян, 1990

Домардски 1991: М. Домарадски. Западната крепостна стена на Кабиле. – Кабиле, том 2, 1991, 54 – 82

Домарадски и др. 1992: М. Домарадски, И. Карайотов, А. Гоцев. Керамика от ранножелязната епоха от крепостта Малкото Кале при с. Равадиново, общ. Созопол. – Археология, кн. 4, 1992, 29 – 41.

Домарадски 1994: М. Домарадски. Култови места край скали и върхове. – Епохи, кн. 4, 1994, 33 – 36.

Домарадски 1995: М. Домарадски. Трако-гръцки отношения. Пистирос, том I, Септември 1995.

Домарадски, Юрукова 1990: М. Домарадски, Й. Юрукова. Нов център на тракийската култура – с. Ветрен, Пазарджишко. – Нумизматика, кн. 3, 1990, 3 – 19.

Домарадски 1998: М. Домарадски. Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха. – Емпорион Писторос. Т. II. София, 1998, 11 – 76.

Домарадски 2002: М. Домарадски. Тракийските култови места (втората половина на II –I хилядолетие пр. Хр.) – Studia Archaeologica. Supplementum II. Сборник изследвания в чест на професор Атанас Милчев. София, 2002, 57 -85.

Дремсизова-Нелчинова 1962: Цв. Дремсизова. Могилният некропол при с. Браничево (Коларовградско). – Известия на археологическия институт XXV, 1962, 164–185.

Дремсизова-Нелчинова 1966: Цв. Дремсизова-Нелчинова. Тракийски некропол в с. Кюлевча, Шуменско. – Археология, кн. 4, 1966, 40 – 50.

Дремсизова-Нелчинова 1967: Цв. Дремсизова-Нелчинова. Тракийско селище в чашата на язовир „Виница“, Шуменско. – Известия на народния музей Шумен IV, 1967, 57–77.

Иванов, Пимпирев 2005: Ж. Иванов, Х. Пимпирев. Геоложки и петрографски изследвания на скални образци от тракийски могили и тяхната корелация с теренни образци от района на с. Свещари, Исперихска община. In: Хелис IV. Изследвания, резултати и проблеми в Сборяново. София, 2005.

ИСИГТМ 1949: Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949.

Йорданов 2000: К. Йорданов. Политически отношения между Македония и тракийските държави (359 – 281 г. пр. Хр.), София (Studia Tracica 7), 2000.

Каталог от изложба в НБУ, 2010: Културната следа. Каталог изложба от фондовете на РИМ Хасково в музея на НБУ. София, 2010.

Кацаров 1922: Г. Кацаров. Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр. София, 1922.

Кацаров, Дечев 1949: Г. Кацаров, Д. Дечев. Извори за старата история и геогрфия на Тракия и Македония. София, 1949.

Кисьов 1994: К. Кисьов. Някои аспекти на селищното развитие в горното течение на река Стряма през късножелязната епоха. – Поселищен живот в Тракия. Ямбол, 1994, 105 – 110.

Кисьов 1997: К. Кисьов. Двойната брадва като символ на Одриската държава в периода VI – I в. пр. Хр. – Проблеми на изкуството, 3 – 4, 1997, 39 – 41.

Кисьов 2001: К. Кисьов. Тракийски могилен некропол край Старосел, община Хисаря. – Годишник на Археологическия Музей Пловдив, 10, 2001, 20 – 50.

Кисьов 2004: К. Кисьов. Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Тряма през втората половина на I хил. пр. Хр. София, 2004.

Кисьов 2005: К. Кисьов. Тракия и Гърция в древността. Част 1. Могилни гробници от класическата епоха в община Калояново. Пловдив, 2005.

Китов 2002: Г. Китов. Тракийски култов комплекс в Старосел. Библиотека културно-историческо наследство. Варна, 2002.

Китов 2003а: Г. Китов. Долината на тракийските владетели (I) – Археология, XLIV, 2003, 13 – 18.

Китов 2003б: Г. Китов. Долината на тракийските владетели (II) – Археология, XLIV, 2003, 28 – 41.

Китов, Димитрова 2004/2005: Г. Китов, Д. Димитров. Нови царски гробове в долината на тракийските владетели. – Известия на музеите от Югоизточна България, XXI, 2004/2005, 23 – 48.

Китов 2008: Г. Китов. Могили, храмове, гробници. Записки на едни могилар. София, 2008.

Копривлен, т. I, София, 2002.

Китов 2009: Г. Китов. Александровската гробница. Варна, 2009.

Кратка енциклопедия. Тракийска древност. София, 1993.

Маджаров, Танчева, Тачихара, Кьосева, Бонев 2007: М. Маджаров, Д. Танчева, Т. Тачихара, З. Косева, В. Бонев. Археологически разкопки на тракийското селище при с. Кръстевич, Община Хисаря. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 161 – 164.

Маджаров, Танчева, Тачихара, Кьосева, 2007: М. Маджаров, Д. Танчева, Т. Тачихара, З. Косева. Археологически разкопки на тракийското светилище при с. Кръстевич, Община Хисаря. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 164 – 167.

Маджаров, Танчева 2008: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийско светилище от V–IV в. пр. Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря. **–** В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 149–151.

Маджаров, Танчева 2008: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийски култов комплекс от V–III в. пр. Хр. в местността Секизарман при с. Кръстевич, община Хисаря. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 199–201.

Маджаров, Танчева 2009: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийски селищен комплекс от V – IVв. пр. Хр. при с. Кръстевич, Община Хисаря. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 240 – 243.

Маджаров, Танчева 2009: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийски култов комплекс от V – IVв. пр. Хр. при с. Кръстевич, Община Хисаря. -Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 195 – 198.

Маджаров 2009: М. Маджаров. Тракийският емпорион от V – IV. пр. Хр. край с. Кръстевич. В. Търново, 2009.

Миков, Стоянова 2010: Р. Миков, Д. Стоянова. Строителна керамика от могила № 9, нос Колокита, Аполония Понтика. – В: Югоизточна България през II–I хил. пр. Хр., Варна, 2010, 228 – 235.

Мирчев 1962: М. Мирчев. Раннотракийският могилен некропол при с. Равна. – Известия на археологическия институт XXV, 1962, 97–164.

Монахов 1999: С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамичечкой тары. Саратов.

Монахов 2003: С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель. Москва, Саратов.

Мутафов, Койчев 2000: В. Мутафов, Ат. Койчев. Уникалная находка предметов и монет фракийских владетелей и городов Малой Азии, связанной с погребением фракийского владетеля Керсеблепта. (341/340 – 339 г. до Хр.) Предварительное сообщение. – Eight International Congress of Thracology – Thrace and the Aegean, Sofia, 2000, 633 – 645.

Ников 1995: К. Ников. Украса на керамиката от ранножелязната епоха от местността „Градището“ край село Главан. – В: „Марица-Изток“. Археологически проучвания. Т. 3, Раднево, 1995, 115–123.

Ников 2000: К. Ников. Културни контакти на Южна Тракия с Егейския свят през ранната желязна епоха по данни на керамиката. – Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен доктор. София, 2000.

Овчаров 2005: Н. Овчаров. Перперикон. Цивилизация на скални хора. София, 2005.

Огненова-Маринова 1984: Л. Огненова-Маринова. Дребни находки, теракоти, скулптури. Севтополис. Том 1. Бит и култура. София, 1984, 159 – 223.

Попов 2007: Д. Попов**.** Тракийските царе. Поведение и превъплъщения. Издателска къща ЛИК. София, 2007, 252 с.

Попов 2010: Д. Попов. Гръцките интелектуалци и тракийският свят. Издателска къща ЛИК. София, 2010, 524 с.

Попов, Хр. 2002: Хр. Попов. Урбанизация във вътрешните райони на Тракия и Илирия през VI – I в. пр. Хр. София, 2002.

Попов 2002: Хр. Попов. Строителна керамика. – В: Копривлен, т. I, София, 2002, 186 – 190.

Порожанов 2009: К. Порожанов. Тракийските династи и елинските полиси по крайбрежията на одриското царство. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен доктор на историческите науки. София, 2009.

Порожанов 2011: К. Порожанов Одриското царство, полисите по неговите крайбрежия и Атина (от края на V в. до 341 г. пр. Хр..). – Studia Thracica, 14. (под печат)

Порожанов (под печат): К. Порожанов. Надписът от Месамбрия (края на IV/началото на III в. пр. Хр.) и династията на Садал от Западното Черноморие. – В: Юбилеен сборник, посветен на 70 – годишнината на проф. д.ист.н. Иван Карайотов. Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 13 с. (под печат)

Рабаджиев 2002: К. Рабаджиев. Елински мистерии в Тракия. Опит за археологически прочит. София, 2002.

Регионален исторически музей. Католог 2007: Регионален исторически музей Хасково. Избрано от фондовете. Католог. София, 2007.

Русев, Стоянова 2010: Н. Русев, Д. Стоянова. Надгробна могила в м. „Смойлан пунар“, с. Гагово, община Попово, Търговищка област. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 243 – 245.

Савантинов 1997: С. Саватинов. Комплекс от ями от късната желязна епохав м. „Старото селище“ край град Раднево. – В: „Марица-Изток“. Археологически проучвания. Т. 4, Раднево, 1997, 9 – 53.

Салкин, Байраков 2009: Ас. Салкин, Д. Байраков. Сондажни проучвания на връх Калето, гр. Велинград. – Археологически открития и разкопки през 2008, 198 – 200.

Спиридонов 1983: Т. Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. – Атлас. София, 1983.

Спиридинов 1991: Т. Спиридонов. 1991. Тракийският етнос. Проблеми на формирането и развитието. София, 1991.

Спиридонов 1997: Т. Спиридонов. Свещената планина и етническата територия. София, 1997.

Стоянов 1997: Т. Стоянов. Гетската столица при Сборяново. – Проучване, резултати и исторически проекции. – История. 1/2, 1997, 72 – 84.

Стоянов 2006: Т. Стоянов и сътр. Гетската столица в Сборяново. София, 2006.

Стоянов 2008: Т. Стоянов. За изобразителната програма на гробницата от Александрово. – Археология, кн.1 – 4, 2008, 58 – 67.

Стоянов, Стоянова 2009: Т. Стоянов, Д. Стоянова. Каменоделските ателиета на Хелис – техники и инструменти. – Предизвикателството на теренната работа (Сборник Есенни четения Сборяново, 6). Варна, 2009, 42 – 58.

Стоянова 2002: Д. Стоянова. „Гръцката врата“ в Тракия. – В: Изследвания в чест на проф. Иван Маразов. София, 2002, 532 – 549.

Стоянова 2005: Д. Стоянова. Йонийски рамки за врати от елинистическата епоха в Тракия. – В: Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov (Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. IV). София, 2005, 654 – 670.

Стоянова 2008: Д. Стоянова. Строителна керамика и архитектурна теракота от Одесос. – В: Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята черноморското крайбрежие, Международно конференция в памет на ст. н. с. Милко Мирчев, Варна, 15 – 17 септември 2005г., Acta Musei Varnaensis, VII – 2, 2008, 215 – 246.

Стоянова, Попов 2008: Д. Стоянова, Хр. Попов. Нови сведения за употребата на кирпич в Предримска Тракия. – PHOSPHORION. Studia in honorem Mariae Cicikova, София, 2008, 340 – 347.

Стоянова (под печат): Д. Стоянова. Строителна керамика – В: Сборяново, III. 1. Тракийският град (под печат).

Тачева 1990: М. Тачева. Походът на тракийския цар Ситалк през 426 г. пр. н. е. – Военноисторически сборник, кн. 6, 1990, 3 – 13.

Тачева 1991: М. Тачева. О проблемах развитие фракийского города. Севтополь- Сборник. Тракийската култура през елинистическата епоха в Казанлъшкия край. Казанлък 1991, 79 – 83

Тачева 1994: М. Тачева. Надгробните могили при Дуванлий, Пловдивско – родов некропол на Одриската династия на Терес (V – IV в.) – Първи международен Симпозиум „Севтополис“. Надгобните могили в Югоизточна Европа. В. Търново, 1994, 145 – 148.

Тачева 1997: М. Тачева. История на българските земи в древносттта през елинистическата и римската епоха. София, 1997

Тачева 2006: М. Тачева. Царете на древна Тракия. Част 1, София, 2006.

Теодосиев 1990: Н. Теодосиев. Хиерон Орос. – Култура, кн. 6, 1990, 58 – 76.

Тонкова, Гоцев 2008: М. Тонкова, Ал. Гоцев. Тракийското светилище при с. Бабяк и неговата археологическа среда. София, 2008.

Тонкова, Гоцев 2009: М. Тонкова, Ал. Гоцев. Археологически проучвания на тракийското светилище при с. Бабяк, Община Белица, Благоевградски окръг. – Археологически открития и разкопки през 2008, 189 – 191.

Топалов 1996: Ст. Топалов. Неизвестен тип ранни бронзови монети от голям номинал от земите на Тракия. – Анали, кн. 1 – 4, 1996, 69 – 73.

Топалов 1998: Ст. Топалов. Племена и владетели от земите на одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI средата на IV в. пр. н. е. Приноси към проучване монетосеченето и историята на Тракия. София, 1998.

Топалов 2000: Ст. Топалов. Одриското царство и монетосеченето на градовете от югоизточните крайбрежия на Тракия в края на V и първата половина на IV в. пр. Хр. София, 2000, 105 – 113.

Филов 1934: Б. Филов. Надгробните могили при Дувалий в Пловдивско. София, 1934.

Фол 1972: Ал. Фол. Политическа история на траките. София, 1972.

Фол, Спиридонов 1983: Ал. Фол, Т. Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. София, 1983.

Фол 1990: Ал. Фол. Политика и култура в древна Тракия. София, 1990.

Фол 1993: Ал. Фол. Аматок – Кратка енциклопедия. Тракийска древност. София, 1993, 12

Фол 1997: Ал. Фол. История на българските земи в древността до края на III в. пр. Хр. Сфия, 1997.

Фол 2007: В. Фол. Скални топоси на вярата в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. Studia Thracica 10. София, 2007.

Хаджиангелов 2002: В. Хаджиангелов. Питоси. – В: Копривлен, т. 1, София, 2002, 164 – 68, 393 – 394.

Ханджийска 2006: В. Ханджийска. Керамика на ръка от Кабиле от III и II в. пр. Хр. – В: Селищен живот в Тракия. Доклади от четвъртия международен симпозиум. Ямбол, 2005.

Ханджийска 2007: В. Ханджийска. Традиции и тенденции в производството на керамика на ръка в днешна Югоизточна България през VI–I в. пр. Хр. – Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен доктор. София, 2007.

Ханджийска 2009: В. Ханджийска. Керамика на ръка от елинистическата епоха открита в Пловдив – В: Годишник на РАМ Пловдив, X, 2009, 2009, 75–84.

Христов 1998: Ив. Христов. 1. Ролята на планината в историческото развитие на Предримска Тракия. – Минало, кн. 2, 1998, 5 – 16.

Христов 1999: Ив. Христов. Планинска Тракия. Население, Култура и религия в древността. В. Търново, 1999.

Христов 2002: Ив. Христов. Пътища и крайпътни съоръжения в Хемус. Принос към историческата география на древна Тракия. В. Търново, Faber, 2002.

Христов 2003: Ив. Христов. Походът на Филип V в планините на Тракия през 181 г. пр. Хр. – Епохи, кн. 3 – 4, 2003, 171 – 179.

Христов 2006: Ив. Христов. Тайнствената тракийска резиденция, крепост и светилище на одриските царе в Средна гора (V – IV в. пр. Хр). В. Търново, 2006.

Христов 2008a: Ив. Христов. Тракийското наследство в Същинска Средна гора. Какво ново разкрива планината на изследователите? – В: Христов, И., Д. Атанасов, А. Ангелов (съставители) Тракийският храм в Старосел, София, 2008, 19 – 35.

Христов 2008b: Ив. Христов. Другите храмове. Ще съумеем ли да ги опазим? – В: Христов, И., Д. Атанасов, А. Ангелов (съставители) Тракийският храм в Старосел, София, 2008, 42 – 47.

Христов, Анастасов, Ангелов 2008: Ив. Христов, Д. Анастасов, Анг. Ангелов. Тракийският храм в Старосел. София, 2008.

Христов 2011: Ив. Христов. Желязна брадва-скиптър с позлата от фонда на Национален исторически музей. – Известия на Национален исторически музей, том 23, София, 2011.

Христов 2010: Ив. Христов. Храмът на безсмъртните. Проучвания на монументални паметници в северозападната периферия на одриското царство края на V – средата на IV в. пр. Хр. София, 2010

Христов, Лазов 2011: Ив. Христов, Г. Лазов. Експедиция "Кози грамади 2011". Проучване на одриска царска резиденция в Средна гора. Археологически открития и разкопки през 2010. София, 2011 – под печат.

Христов 2011: М. Христов. Ритуалните структури край Дъбене в контекста на обредността през ранната бронзова епоха. – В: Проблеми и изследвания на тракийската култура, т. V, Казанлък (под печат).

Цончев 1963: Д. Цончев. Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора, София 1963

Чичикова 1984: М. Чичикова. Питоси и печати върху устия на питоси. – В: Севтополис, т. 1, София, 1984, 54 – 83.

Чичикова 1984: М. Чичикова. Антична керамика. – В: Севтополис. Бит и култура. Т. 1, С., 1984, 18 – 114.

Чичикова 1992: М. Чичикова. Нови наблюдения върху градоустройството и архитектурата на Севтополис. – В: Тракийската култура през елинистическата епоха в Казанлъшкия край, Казанлък, 1991, 60 – 70.

Чичикова, Стоянова, под печат: М. Чичикова, Д. Стоянова. За инструментите на каменоделците, архитектите и художниците в царската гробница с кариатиди. – В: Есенни четения Сборяново, 2010.

Юрукова 1992: Й. Юрукова. Монети на тракийските племена и владетели. – В: Монетни съкровища от българските земи. Т. I. София, 1992.

Adam 1999: J-P. Adam. Roman Building. Materials and Techniques. London and New York, 1999.

Boschnakov 1978: K. Boschnakov. Identification archeoloque et historique de l, emporon de Pistiros en Thrace. – Bulletin de Correspondance Hellenique, 123, 1999, 312 s Busing – Kolbe. Fruhe griechishe Turen. – JDI, 93, 1978, 66 – 174.

Boschnakov 1990 – 1991: K. Boschnakov. Die Thraker "Tetrachoritai". – Talauta, 22 – 23, 1990 – 1991, 7 – 13.

Bouzek 1996: J. Bouzek. The Position of the Pistiros Fortification in the Development of the Ancient Poliorcetics and Stonecutting Techniques. – In: J. Bouzek, M. Domaradzki, Z. Archibald (eds.). Pistiros I, Prague, 1996, 43–46.

Domaradski 1994: M. Domaradski. Les lieux de culte thraces (deuxieme moitie du II-e ler mil. av. s. c.) – Nellis, III, 1994, 69 – 97.

Domaradski 1996: M. Domaradski. Interim report on archeological investigationes an Vetren – Pistiros, 1988 – 1994. – Pistiros, I, Excavationes and Studies. Praque 1996, 13 – 35.

Empereur 1981: J.-Y. Empereur. Colléction Paul Canellopoulos (XVII): III. Balles de fronde. – Bulletin de Correspondance Hellénique 105/1, 1981, 555 – 561.

Foss 1975: C. Foss. "A bullet of Tissaphernes". – The Journal of Hellenic Studies 95, 25 – 30, pl. V.

Gergova 1987: D. Gergova. Fruh – und altereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien. Munhen, 1987.

Grandjean, Salviat 2000: Y. Grandjean, F. Salviat. Guide de Thasos. Paris, 2000.

Hammond 1967: N. G. L. Hammond. Historu of Grece to 322 B. C. Oxford. 1967.

Head 1911: B. Head. Historia Nummorum. A manual of Greek Numismatics, 1911.

Hellmann 1982: M.-C. Hellmann. Colléction Froehner: balles de fronde grecques. – Bulletin de Correspondance Hellénique 106/1, 1982, 75 – 87.

Hristov 2003: Iv. Hristov. Odrysian tribe territories, Dynastic centres and their frontiers from 6 – th to 4-th sentuaries BC according the last archeological findines in Thrace. – In: Starosel Temple- Tomb Kingship and Nobilits in the Odryssian Kingdom. = BAR –International Series, v. 1123, part 2, Oxford, 2003, 559 – 561.

Hristov 2008: Iv. Hristov. The Thracian Residence, Fortress and Sanctuary of the Odryssae Tsars in Sredna gora. Fift to Fourt Centuari BC. – По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов. София, 2008, 213 – 220.

Hristov, Manov 2011: I. Hristov, M. Manov. AncientMacedonian Sling Bullets from the Area of a Thracian Rulers' Residence at the Top of "Kozi Gramadi" – Arhaeologia Bulgarica, 2011 (in print).

Hristov 2010: M. Hristov. Early Bronze Age ritual structures and cemetery at Dabene, near Karlovo (preliminary report). – Studia preahistorica, 13, 2010, 293 – 317.

Hristov (in press): M. Hristov. Dubene and its Probable Contacts with the Aegeo-Anatolian Region. – In: Early Bronze Age Troy. Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts, International conference, May 8th-10th 2009, University of Tübingen, Germany, in press.

Hristov (in press): M. Hristov. Dubene: Rituals and Burials. – In: Ancestral Landscapes. Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe-Balkans-Adriatic-Aegean, 4th-2nd millennium BC), International conference, May 15th-18th 2008, University of Udine, Italy, in pres.

Katincarova 2007: D. Katincarova. Survei along the min Street –from the eastern gate of the emporion Pistiros inwards and in the sector of the eastern city wall. – Pistiros III. Prague, 2007.

Kienast 1978: H. Kienast. Die Stadtmauer von Samos. – Samos, XV, Bonn, 1978.

Kitov 1995: G. Kitov. The Tumulus Graves near the villages of Krasnovo and Starosel, Hisar Region. – Reports of Prehistoric Research Projects, 1995, 467 – 469.

Kitov 2001 – 2002: G. Kitov. Starosel – centre cultuel thrace. – Orpheus, 11 – 12, 2001 – 2002, 5 – 60.

Kitov 2003: G. Kitov. A thracian cult complex near Starosel. – In: Nikolova, L. (ed.) Early Symbol Systems in Prehistory, BAR intern. ser. 1139, Oxford, 2003, 505 – 518.

Kolarova 1996: V. Kolarova. Study on the Section of the Emporion`s Fortification, as Discovered by the End of 1994. – In: **J. Bouzek, M. Domaradzki, Z. Archibald** (eds.). Pistiros I, Prague, 1996, 35–42.

Kolarova, Bospatchieva 2005: V. Kolarova, M. Bospatchieva. The fortress walls on the Nebettepe, Plovdiv, before the establishment of the Roman rule in Thrace. – In: J. Bouzek, L. Domaradzka (eds.), The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki, with a Round Table "Archaeological Map of Bulgaria", Kazanlak 1999. BAR International Series 1350, Oxford, 2005, 69 – 83.

Kovachev, Nedialkov 2010: V. Kovachev, R. Nedialkov. Hissar granitic quarry. – In: Kovachev, V. (ed.) Gold, copper mining and geoarcheology in Central Bulgaria, Acta universitatis Szegediensis, Acta minerologica-petrographica, Field guide series, Vol. 5, IMA2010 Field trip guide BG1, Szeged, 2010, 52 – 53.

Kovachev, Stoyanova 2010: V. Kovachev, D. Stoyanova. Starosel Thracian tomb Chetinyova mogila. – In: Kovachev, V. (ed.) Gold, copper mining and geoarcheology in Central Bulgaria, Acta universitatis Szegediensis, Acta minerologica-petrographica, Field guide series, Vol. 5, IMA2010 Field trip guide BG1, Szeged, 2010, 47 – 52.

Lawrence 1996: A. W. Lawrence. Greek Architecture. Fifth edition. Revised with additions by R. A. Tomlison. New Haven and London, 1996.

McNicoll 2007: A. W. McNicoll. Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates (with revisions and additional chapter by N. P. Milner). Oxfort Monographs on classical archaeology edited by M. Robertson, J. Boardman, R. R. R. Smith, J. J. Coulton, D. Kurtz and M. Steinby, Oxford, 2007.

Musil 1996: J. Musil, I. Pistiros. Excavations and Studies – In: Roof tiles. Prague, 1996, 47–62.

Ognenova–Marinova 1980: L. Ognenova–Marinova. Tuiles et terres cuites architecturales. – In: Nessebre, II, S., 1980, 110 – 155.

Olson 2008: B. Olson. Aerial Insults: The Tradition of Inscribing Lead Sling-Bullets in Antiquity. – 12 February, 2008 (Internet posted).

Orlandos 1968: A. Orlandos. Les matérieux de construction et la technique architeturale des anciens Grecs. Paris, 1968, part II.

Palagia 1998: O. Palagia. Alexander the Great as lion hunter. The fresco of Vergina Tomb II and the marble frieze of Messene in the Louvre. – Minerva, 4, 1998, 25 – 28.

Paunov, Dimitrov 2000: E. Paunov, D. Y. Dimitrov. *New Data on the Use of War Sling in Thrace.* – Archaeologia Bulgarica 3, 2000, 44 – 57.

Peter 1997: U. Peter. Die Munzen der thrakischen Dynasten (5 – 3 Jh. v. Chr.). Berlin, 1997.

Pistiros 1996: I. Pistiros. Excavations and Studies. Prague, 1996.

Pritchett 1991: W. Kendrick Pritchett. The Greek State at War. Part V. Berkeley: University of California Press, 1991.

Robinson 1941: D. Robinson. Slingbullets. In: Excavations at Olynthus. Part X: Metal and Miscellaneous Finds. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1941, 418 – 443.

Rotroff 1997: S. I. Rotroff. Hellenistic pottery: Athenian and imported wheelmade table ware and related material. (The Athenian Agora 29). Princeton, N.J.

Schoenert–Geiss 1985: E. Schoenert–Geiss. Maronea und die Thraker: Wechselbeziehungen zwischen Polis und Hinterland. – In: EIRENE, XXII, 1985, 40 – 45.

Sear 1978: D. Sear. Greek Coins and their Values. 1978.

Seiler 1986: F. Seiler. Die griechische Tholos. Untersuchungen zur Entwicklung, Typologie und Funktion kunstmachigen Rundbauten. Mainz am Rhein, 1986.

Shoe 1936: L. T. Shoe. Profiles of Greek Mouldings. Cambridge, Massachusetts, 1936.

Stoyanov, Stoyanova (in print): T. Stoyanov, D. Stoyanova. Early Tombs of Thrace – Questions of the Chronologw and the Cultural Context. – In: Tumulus as Sema. Proceedings of the Internacional Conference on Space, Polircs, Culture and Religion in the first millennium B. C. Istambul, 31. May – 4 June 2009 – in print.

Taneva 2005: V. Taneva. The trade contacts of Pistiros during the second half of the 4th century B. C. The Culture of Thracians and thrir Neighbours. BAR International Series 1350, 2005, 27 – 30

Theodossiev, Stoyanova in print: N. Theodossiev, D. Stoyanova. The beehive tomb at Kurt kale reconsidered. – In: Studia in honorem Stephcae Angelova, Studia Archaeologica Univesitatis Serdicensis, Suppl. V, (in print).

Topalov 2000/a/: St. Topalov. Cataloqve of the Odrysian Coins and the Coins of the Odrysian Rulers from the late 6 – to the mid 4 cent. B. C. Sofia. 2000.

Topalov 2000: St. Topalov. The odrysian kingdom from the late 5 to the mid – 4 C. B. C. Contributions to thr studi of its coinage and history. Sofia, 1994.

Velkov, Domaradzka 1994: V. Velkov, L. Domaradzka. Kotys I (383|2 – 359) et lemporion de Pistiros en Thrace. Bulletin de Correspondance Helleniqve. 118. 1994. 1 – 15.

Yourokova, Domaradzki 1996: M. Domaradzki, J. Yourokova. Emporium Pistiros. – Годишник на департамент Археология – Нов български университет, II – III, 1996, 215 – 220.

Yourukova 1979: I. Yourukova. Le invasions macedonnies en Thrace et les trouvalles monetaries. – In: Actes du 9 – eme congres international de numismatique. Berne, 215 – 225.

Zimmermann 1986: K. Zimmermann. Dachterrakotten griechischer Zeit aus Histria. Untersuchungen zur Typologie, Datierung und Verbreitung keramischer Bauelemente im Schwarzmeergebieit. – EAZ, 27, 1986, 229 – 239.